İNSANIN DEĞERİ IŞIĞINDA REKABET

Elif Dilan Kara
171150201

DOKTORA TEZİ

Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Doktora Programı
Danışman: Prof. Dr. İoanna Kuçuradi

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Mart, 2022

İNSANIN DEĞERİ IŞIĞINDA REKABET

Elif Dilan Kara
171150201
ORCID: 0000-0003-3789-4231

DOKTORA TEZİ
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Doktora Programı
Danışman: Prof. Dr. İoanna Kuçuradi

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Mart, 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"* ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"* ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

ÖZ
İNSANIN DEĞERİ IŞIĞINDA REKABET

Elif Dilan Kara

Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Doktora Programı
Danışman: Prof. Dr. İoanna Kuçuradi
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bu çalışmada rekabetin, insan yaşamının önemli bir unsuru haline getirilmesinin insanın değeri açısından yol açtığı sorunlar ele alınmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin bütün insan yaşamını etkilediği günümüzde rekabet, insan yaşamının ayrılmaz bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Oysa Eskiçağdaki insan anlayışına baktığımızda "rekabet etmek zorunda olan insan" anlayışının olmadığı görülebilir.

Rekabetin tür olarak insana özgü bir özellik olduğu düşüncesi moderniteyle birlikte ortaya çıkmıştır. Rekabetin, yani bir konudabir başkasına karşı mücadele etmenin insan yaşamının ayrılmaz bir unsuru olduğu fikri, temellerini hâkim ekonomik sistem haline gelen piyasa kapitalizminde bulur.

Ne var ki insanda bulunması gereken bir özellik olarak ortaya konan rekabet, insanı araçsallaştırmakta ve "insanın değeri"nin çiğnenmesine neden olmaktadır.

Toplamda beş bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde konuya genel bir giriş yapılmakta, ikinci bölümünde Eskiçağdaki insan anlayışı ve rekabetin bu insan anlayışındaki yeri, üçüncü bölümünde Eskiçağdaki insan anlayışının nasıl bir değişikliğe uğradığı ve rekabetçi insan anlayışının nasıl ortaya çıktığı, dördüncü bölümünde rekabetçi insan anlayışının nasıl insanın değerinin çiğnenmesine neden olduğu ele alınmakta, çalışmanın sonuç bölümünde de genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Rekabet, insan, insanın değeri, ekonomi, araçsallaştırma.

ABSTRACT
COMPETITION IN THE LIGHT OF HUMAN VALUE

Elif Dilan Kara
PhD Thesis
Departmant of Philosophy
Philosophy Programme
Thesis Advisor: Prof. Dr. İoanna Kuçuradi
Maltepe University Graduate School

In this study, problems caused by making competition an important element of human life will be discussed from the perspective of the value of the human being. Today, when the free market economy influences all areas of human life, competition is accepted as an inherent element of human life. However, when we look at the conception of the human being in the Antiquity, it can be seen that there is no such a conception of the human being, as “a being who necessarily competes”.

The understanding that competition is a specific characteristic of human nature emerged in Modernity. The view that competition, that is, struggling against one another on the same issue, is an element inherent to human life, derived from market capitalism which has become the dominant economic system all over the world.

However, competition, which is put forward as a specific characteristic of the human being, instrumentalizes human beings as well as it violates “the value of the human being”.

In the first part of the study, which consists of five parts, a general introduction to the subject will be made, in the second part, the conception of the human being and the place of the competition in this conception of human being in the Antiquity will be described, in the third part will be put forward how the conception of the human being of the Antiquity changed and how the conception of competitive human being emerged, while in the fourth part will be discussed how the conception of the competitive human being gives demage to the value of the human being. In the conclusion part, a general evaluation of the subject will be made.

Key words: Competition, human being, the value of the human being, economy, instrumentalisation.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamın ortaya çıkmasında ve tamamlanmasında yardımlarını esirgemeyen, hep yanımda olan dostlarım Mehtap Pulat'a, Taylan Abatan'a, Dr. Aris Abacı'ya, tez dönemi boyunca bana destek olan Maltepe Üniversitesi'ndeki çalışma arkadaşlarıma, iktisat alanındaki bilgisiyle bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Hüseyin Özel'e, düşünceleri ve eleştirileriyle çalışmamın çerçevesini çizebilmemi sağlayan Prof. Dr. Sevgi Şahintürk'e ve son olarak böyle bir konuyu çalışmamda bana destek olan ve çalışmamın her adımında bana ışık tutan danışmanım Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
İÇİNDEKİLER vii
ÖZGEÇMİŞ ix
BÖLÜM 1: GİRİŞ 1
BÖLÜM 2: ESKİÇAĞDA REKABET VE DAYANDIĞI İNSAN ANLAYIŞI 7
2.1. Antagonizm (’Ανταγωνισμός), Synagonizm (Συναγωνισμός) ve Diagonizm (Διαγωνισμός) 7
2.2. Antagonizm ve Olympia Oyunları 18
2.3. Eskiçağda İnsan Anlayışı 29
2.3.1. Herakleitos’un İnsan Anlayışı 29
2.3.2. Protagoras’ın İnsan Anlayışı 35
2.3.3. Platon’un İnsan Anlayışı 38
2.3.4. Aristoteles’in İnsan Anlayışı ve Oikonomia 53
2.3.4.1. İnsan Anlayışı 53
2.3.4.2. Oikonomia ve Mülk Edinme 62
BÖLÜM 3: MODERN DÖNEMDE REKABET VE TEMELİNDEKİ İNSAN ANLAYIŞI 72
3.1. Rekabet Kelimesinin Etimolojisi 72
3.2. Ekonominin İki Anlamı: Karl Polanyi’nin Ayrımı 74
3.3. Günümüzde Ekonominin Temel Kavramları 78
3.4. Klasik ve Neoklasik İktisatçıların Rekabet Teorileri 84
3.5. Günümüzde “Rekabet Eden İnsan” Anlayışının Felsefî Temelleri 87
3.5.1. Thomas Hobbes: Rekabetçi İnsan 87
3.5.2. John Locke: Kendisinin Mülkü Olan İnsan 93
3.5.3. Adam Smith 97
3.5.3.1. Ahlakî Duygular Kuramı: İnsanın Doğası 97
3.5.3.2. Ulusların Zenginliği: Rekabetçi İnsan 103

3.5.4. Faydacılık Teorisi 115
3.5.4.1. Jeremy Bentham 115
3.5.4.2. John Stuart Mill 119
3.6. 20. ve 21. Yüzyılda Rekabet ve İnsan Anlayışı 129
3.6.1. Friedrich August von Hayek 129
3.6.2. Robert Nozick 141
3.6.3. Alexander Rüstow 149
BÖLÜM 4: İNSANIN DEĞERİ VE REKABETÇİ İNSANA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER 155
4.1. İnsanın Değeri Nedir? 155
4.2. Rekabetçi Piyasanın İnsan Tipine Yöneltilen Bazı Eleştiriler 168
4.2.1. Karl Marx ve Yabancılaşma 168
4.2.2. Harbert Marcuse ve Tek Boyutluluk 180
4.3. Ağ Toplumunda İnsan 188
4.4. Piyasanın Tükenmeyen Kaynağı: *Değerini Yitiren İnsan* 204
4.5. Rekabet Etmeden Yaşamak Mümkün Mü? 221
BÖLÜM 5: SONUÇ 228
KAYNAKÇA 233

ÖZGEÇMİŞ

Elif Dilan Kara

Felsefe Anabilim Dalı

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Y. Ls.	2016	Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Tezli Yüksek Lisans
Lisans	2013	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkişler Bölümü

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2020-bugün	Maltepe Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi**,** İnsan Hakları Merkezi görevlisi

BÖLÜM 1: GİRİŞ

21. yüzyıl insanların yaşamları için sürekli mücadele etmek zorunda kaldığı bir yüzyıldır. Denilebilir ki insanlar her çağda yaşamak için mücadele vermektedir. Peki, içinde bulunduğumuz yüzyılı diğerlerinden farklı kılan nedir? Bugünün insanın mücadelesi, yaşamak için başkasına karşı verilen bir mücadeledir, ki biz buna rekabet adını veriyoruz. Ancak bugünü farklı kılan şey mücadelenin biçimi de değildir –zira tarihte insanların birbirine karşı verdiği mücadeleleri görmek mümkündür–, insanın bu rekabetle tanımlanıyor oluşudur. Başka bir ifadeyle insanın "yaşamak için rekabet etmesi gereken bir varlık" olarak kabul edilmesi ve "insanın değeri"nin de bu mücadeleyle belirlenmesidir bu yüzyılı farklı kılan.

Ne var ki "her bir insanın kendi yaşamını sürdürebilmesi için başka insanlara karşı mücadele etmesi gerektiği" düşüncesi, yani rekabet etme gerekliliği, insana yakışır bir şekilde yaşayabilmesi için gerekli olan koşulları sağlamanın aksine, bu koşulların çoğunu ortadan kaldırır. Başka bir ifadeyle rekabetin aslî unsur olduğu bir sistem, insanın değerini korumadığı gibi, insanın değerinin çiğnenmesine de neden olur.

Bugün rekabet ile ilgili çalışmalara baktığımızda genellikle bu çalışmaların ekonomi, işletme, maliye gibi alanlarda yapıldığını görürüz. Oysa bugün çevremize daha dikkatli baktığımızda rekabetin sadece ekonomiyle sınırlı olmadığı fark edilebilir. Bunun nedeni rekabeti temel unsur olarak kabul eden piyasa sisteminin insan yaşamının her alanını –sağlıktan eğitime kadar– kendisine entegre ediyor olmasıdır. Rekabetin, insan yaşamına bu kadar girmesi ve hatta bir insanın değerini belirleyen bir unsur olarak karşımıza çıkması, rekabeti sadece ekonomi biliminde ele alınabilecek bir konu olmaktan çıkarmıştır. İnsanın değerini belirleyen bir noktaya gelmesi, rekabeti felsefî temellerde tartışma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu çalışmanın amacı da bu zorunluluğu dikkate alarak, rekabetin insanın değerini nasıl etkilediği üzerine durmaktır. Bu nedenle bu çalışma kapsamında rekabetin ekonomi bilimi kapsamında "piyasayı nasıl ayakta tuttuğu" değil, insan yaşamını nasıl etkilediği tartışılacaktır.

Rekabet, tarihteki tesadüfler sonucu insan yaşamının ayrılmaz bir öğesi haline gelmemiştir. Rekabet odaklı bir insan anlayışı, 18. yüzyıldan beri etkisini göstermeye

başlayan liberal ekonomi sisteminin insan anlayışının bir ürünüdür. Bu insan anlayışının temelleri ise 17. yüzyıla kadar geri götürülebilir. 17. yüzyılda Thomas Hobbes, insanı "kendi çıkarının peşinde koşan bir varlık" olarak tanımlamıştır (2014, s. 100). Hobbes'un ortaya koyduğu bu yeni insan görüşü, 18. yüzyılda Adam Smith'in iktisat teorilerinde serbest piyasa ve rekabet ile ilgili düşünceleriyle birlikte ele alındığında, "doğası gereği rekabetçi insan", 18. yüzyılda etkili olmaya başlayan liberal ekonomik sistemin iyi işleyebilmesi için ortaya konan gerekliliklerinden biri haline gelmiştir. Bu yeni insan anlayışını Robert Owen, şu sözlerle dile getirmektedir:

> İmalatın bir ülkede genel olarak yayılması o ülkede yaşayan insanlarda yeni bir kişiliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadır; ve bu kişilik, bireysel veya genel mutluluğa hiç de uygun olmayan bir ilkeye dayalı olarak biçimlendiğinden, bu eğilimin önünde yasal müdahale ve önlemlerle geçilmediği zaman, en üzücü ve kalıcı kötülüklerin doğmasına neden olabilecektir (aktaran: Hobsbawm, 2008, s. 61).

Owen'ın söz ettiği "yeni kişilik"in karşılığı "rekabetçi insan"dır. Yalnız üretim ilişkileri alanında kalmayıp, üretim dışı ilişkileri de beraberinde üretim ilişkilerine dönüştürmesiyle piyasa sisteminin "hayat damarı" olan rekabet (Appleby, 2012, s. 424), artık adeta insanda bulunması gereken bir karakter özelliğidir. Yaşamını kendi türünün diğer üyeleriyle birlikte geçirmek zorunda olan insanın bu yeni özelliği, türün üyeleri arasında kurulan ilişkilerinin de temel ilkesi haline gelmiştir. Kısaca piyasada, rekabeti içeren üretim ilişkileri, her ilişkinin temelinde olan ilişki biçimi olarak kabul edildiği söylenebilir. Sonuçta insan, "rekabet eden bir varlık" olarak kurduğu her ilişkide rekabetçi olmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalır.

İnsanın rekabet etmesi gereken bir varlık olduğu fikri, sadece kağıt üzerinde kalan bir fikir değildir. Bugün çevremizdeki herhangi bir insanın yaşamına şöyle bir göz attığımızda, rekabet etmesi gerektiği fikrinin küçük yaşlardan aşılandığını görebiliriz – hatta kendi yaşamımızda bile. Bugün bir insanın küçüklüğünden ve hatta bazen bebekliğinden itibaren, bu insanın yetişkinliğinde ne yapması gerektiği üzerine yoğunlaşıldığı ve bir insanın nasıl bir yaşam süreceğinin önceden belirlendiği bir dünyada yaşıyoruz –özel mülkün, artı-değerin, kapitalizmin yani piyasa sisteminin hâkim olduğu bir dünyada. Piyasa koşulları altında kabul görmek isteyen, daha doğru bir ifadeyle "değerli" görülmek isteyen bir insanın amacı, öncelikle iyi bir okula gidebilmek, daha sonra iyi bir iş sahibi olabilmek, işinde ya daha iyi bir konuma sahip

olmak ya da bulunduğu konumu korumak olmalıdır. Bu amaçlara ulaşabilmenin anahtarı, aynı amacı taşıyan başka insanlardan –ki bu teknolojinin başat değer olduğu, teknolojik gelişmelerle herşeyin birbirine bağlı olduğu, bunun yanında daha hızlı değiştiği bir dünyada neredeyse insanların tamamına tekabül eder– "daha fazlası"na sahip olmaktır. Bunun tek yolu da, sürekli olarak diğerlerine karşı verilen bir mücadeleden geçer. Başkalarına karşı verilen mücadele süreklidir; çünkü kazanılan "değer"i korumak için rekabeti bir kere kazanmış olmak yetmez, o başarıyı korumak için de hep daha fazlasını yapmak, yani diğerlerine karşı verilen mücadeleyi hep devam ettirmek gerekir.

Piyasanın, insan yaşamının her alanında etkin olmasıyla birlikte "gelişme-başarı-rekabet" insan yaşamını yönlendiren bir üçlü haline gelmiştir. Gelişmeye –özellikle bilim ve teknoloji gibi alanlardaki her türlü yeniliğe– olumlu bir anlam yüklenmektedir. Gelişme başarıyı getirirken, bu başarıya ulaşmanın anahtarı da rekabet olarak kabul edilmektedir. Çünkü rekabette kazanan taraf olma isteğinin rekabet edilen alanda daha iyisini, daha yenisini yapmaya teşvik ettiği varsayılır. "Daha fazlasını elde edebilme" biçiminde bir başarı anlayışı odaklı insan yaşamı, insanların değerini belirleyen şeyin "rekabet edebilirlik" düzeyi olduğu düşüncesine yol açmıştır. Başka bir ifadeyle rekabetin insanı geliştirdiği ve başarıya ulaştırdığı düşüncesi, insanların kendilerini rekabetle var edebileceği düşüncesine dönüşmüştür.

Rekabetin ekonomi alanından çıkıp insan yaşamının tamamına girmiş olması demek, eğitim, sanat, bilim, sağlık, siyaset gibi insan yaşamının birer parçası olan alanlarda hep "daha çoğuna" sahip olmak zorunda olması demektir. İnsanlar, gerçekleştirmek istedikleri –şu durumda gerçekleştirmek için zorlandıkları demek daha doğru bir ifade olabilir– alanlarda "başarılı" olabilmek için, durmadan hep daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu "daha çok"a sahip olma fikri, ilk bakıldığında bu alanlar için *olumlu, iyi* olduğu düşünülebilir. Ancak buradaki "daha çok" genellikle bir şeyin "iyi" olması için değil, başkalarına göre daha fazlasına sahip olabilmek anlamına gelir. "Daha çok"a sahip olmanız o alanda iyi olduğunuzun değil, rekabetin *kazanan* tarafı olduğunuzun göstergesidir.

Bu tip bir sistemin temel alındığı bir toplumda rekabetin dışında kalmayı isteme, doğal/normal olmayan bir durum olarak kabul edilir. Rekabet etmek istemeyen insanlar,

bulundukları toplumdan dışlanmak durumuyla karşı karşıya kalır. Rekabetçi bir toplumda rekabet etmeyi reddetmek, normlara karşı gelmektir. Toplum tarafından ortaya konan bu normlar, toplumun faydasını gözetir ve bu normlara göre yaşamayı reddetmek toplumun faydasını gözardı etmek anlamına gelir. Buna göre, bir insanın davranışlarının faydalı olup olmadığını belirleyen şey sistemin kendisidir. Sisteme uygun davranışları benimseyen bir insan, toplum için de faydalıdır ve sonuçta faydalı bir insan toplum tarafından dışlanmayacaktır. Rekabetçi sistem insanları iki yoldan birini seçmek zorunda bırakır: ya sisteme dâhil olacaklar ya da sistemin dışına itilerek yalnızlaştırılacaklardır. Ancak ne ilginçtir ki bugün işleyen başat ekonomik sistem içinde insanlara sunulan her iki seçenek de en nihayetinde insanların yalnızlaştırılmasıyla sonuçlanır. Ya rekabete dâhil olarak ve mevcut rekabet anlayışı gereği diğerlerine karşı sürekli bir mücadele haline girerek, onları kendi hayatı için birer tehdit olarak görerek ya da rekabeti reddedip sistem dışına itilerek yalnız kalırlar.

Oysa "rekabet etmek zorunda olan insan" anlayışının tarihi çok da eskilere dayanmamaktadır. Dahası Eskiçağa baktığımızda, rekabetçi insan anlayışından son derece farklı bir insn anlayışıyla karşılaşırız: erdemlere ve akla göre eylemde bulunan insan anlayışıyla. Eskiçağ filozoflarına baktığımızda, insanı hep diğer canlı varlıklardan ayrı özelliklerinin olduğuna vurgu yapmaktadırlar. İkinci bölümde de ele alınacağı üzere, yer yer birbirinden farklı düşünceler ortaya koymakla beraber Herakleitos, Protagoras, Platon ve Aristoteles, insanın diğer canlı varlıklardan ayıran bazı özelliklerine vurgu yaptığını görebiliriz. Ancak bu özellikler, bugünkü yaygın anlayışın aksine çıkarlarını gerçekleştirmek değil, erdemli eylemde bulunmaktır. Bu, bize, bugünkü anlayışın aksine başka bir insan anlayışının mümkün olduğunu gösterir – insanın ne olduğunun bilgisinden yola çıkılarak ortaya konan bir insan anlayışının.

Eskiçağın insan anlayışı, sadece yaygın insan anlayışını değil aynı zamanda bugün piyasada kabul edilen değer kavramının içeriğini de sorgulamamızı, günümüzdeki yaygın inanışın aksine değerin piyasayla ilgili olmadığını, rekabetle elde edilecek bir şey olmadığını görmemizi sağlar. Değer, insanla ilgili bir kavramdır. Oysa bugün değer, piyasayla ilgili bir kavram olduğu düşünülmektedir. Bu da bir insanın değerinin, piyasadaki normlar tarafından belirlenebileceği düşüncesine götürür.

Bu çalışmanın amacı, serbest piyasanın insan anlayışı ve rekabeti temel bir unsur olarak insan yaşamıyla bütünleştirme isteğinin, insanın değerini çiğnediğini göstermektir. Bu amaçla yapılan bu çalışma toplamda beş ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmada yer alan düşünürleri, insan anlayışımızdaki kırılmayı ve rekabetin ne zaman ve nasıl insan yaşamına girdiğini gösterebilmek açısından tarihsel olarak ele almaya özen gösterilmiştir. Bu nedenle ikinci bölümde Eskiçağ düşünürlerine, üçüncü bölümde ise 17. yüzyıl sonrası düşünürlere yer verilmiştir. Bunun tek istisnası, dördüncü bölümde ele alınan Karl Marx'tır. Bunun nedeni de dördüncü bölümün, 17. yüzyıl sonrası hâkim olan insan anlayışı ve rekabet düşüncesinin eleştirisine ayırılmış olmasıdır.

İkinci bölümde insanın, doğası gereği zorunlu olarak rekabetçi bir varlık olup olmadığına cevap aranacaktır. Bu sorunun cevabı ancak rekabetin ve tür olarak insanın ne olduğu açıklığa kavuşturulduktan sonra verilebilir. Bu nedenle çalışmanın ilk kısmında öncelikle rekabet kelimesine, Eskiçağda bugünkü anlamda rekabete karşılık gelen ve "birine ya da bir şeye karşı verilen mücadele" anlamında olan *antagonizm,* insan türünün yalnızca başkalarına karşı değil aynı zamanda başkalarıyla beraber de mücadele verebildiğini göstermek açısından *synagonizm* ve her iki kelimenin de türetildiği *agonizm* kelimelerine yer verilecek ve eski metinlerde kullanılışlarına örnekler verilecektir. Eskiçağda rekabet anlayışını ortaya koyabilmek için Eskiçağdaki Olympia Oyunlarına, insan anlayışını ortaya koyabilmek için de Eskiçağ filozoflarından Herakleitos, Protagoras, Platon ve Aristoteles'in insan anlayışlarına yer verilecektir.

Üçüncü bölümde, ilk olarak günümüzde kullanılan rekabet kelimesinin İngilizcedeki karşılığı olan *competition* ve *rivalry*nin etimolojisine bakılacaktır. Bu kelimeler ele alındıktan sonra, Karl Polanyi'nin ekonomi kelimesinin iki farklı anlamıyla ilgili düşünceleri, günümüzdeki anlamıyla ekonominin ne olduğu ve ekonomiyle ilgili terimler ele alınacaktır. Son olarak bugün ekonomideki insan anlayışını ortaya koymak amacıyla 17. yüzyıl filozoflarından Thomas Hobbes'un ve 18. yüzyıl filozoflarından John Locke'un insan anlayışlarına yer verilecek ve bu insan anlayışlarına paralel olarak bugün iktisat düşüncesinin kurucularından biri olarak kabul edilen Adam Smith'in ekonomide rekabeti ve buna bağlı olarak insanı nasıl ele aldığına bakılacaktır. Günümüzde rekabetle ilgili olan faydanın insanları nasıl rekabet etmeleri gerektiği düşüncesine yönlendirdiğini ortaya koyabilmek için, faydacı teorinin iki

önemli ismi olan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in görüşleri incelenecektir. Benzer bir insan anlayışının günümüzde de devam ettiğini gösterebilmek için 21. yüzyıl düşünürlerinden Friedrich August von Hayek, Robert Nozick ve Alexander Rüstow'un düşüncelerine yer verilecektir.

Dördüncü bölümde günümüzdeki rekabet anlayışının insanın değerine olan etkisi gösterilmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle "değer"in felsefi anlamının ve bu anlamın iktisadî anlamda değerden ne gibi farklarının olduğu ortaya konacaktır. Değerin, değerlerin, insanın değerinden kastedilenin ne olduğu ortaya konduktan sonra Mengüşoğlu'nun "fenomenler bütünü olarak insan" tanımına bakılacak ve Kuçuradi'nin değer ve değerler kavramlarına yer verilecek, felsefî anlamda "değer" ve ekonomik anlamda "değer" arasındaki fark ortaya konacaktır. Günümüzde rekabet anlayışının insanın değerini çiğnediğini gösterebilmek için Karl Marx'ın "yabancılaşma" kavramına ve Harbert Marcuse'nin "tek boyutlu insan"ına bakılacaktır. Rekabetin, günümüzdeki yanlış düşüncenin aksine bir insanın değerinin belirleyen bir ölçüt olamayacağı, aksine bu anlayışın insanları araç haline getirerek insanın değerini çiğnediği örneklerle gösterilecek ve son olarak insanın insan türüne uygun bir yaşam sürebilmesi için etik ilişkilerin temelinde bir norm olarak rekabetin değil, insanın değerinin bilgisinden yola çıkılarak ortaya konan ilkelerin olması gerektiğine yer verilecektir.

Son bölümde çalışma boyunca ele alınan konuların genel bir değerlendirmesi yapılarak, rekabetin insanın değerini çiğneyip çiğnemediği, tür olarak insanın başkasına karşı mücadele ederek mi yoksa insanın ancak birlikte mücadele ederek mi kendisini gerçekleştirebileceği sorularına cevap vererek çalışma sonlandırılacaktır.

BÖLÜM 2: ESKİÇAĞDA REKABET VE DAYANDIĞI İNSAN ANLAYIŞI

Bu bölümde Eskiçağda rekabetin insan yaşamının önemli bir unsuru olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Her dönemde olduğu gibi Eskiçağdaki rekabet anlayışı da belirli bir insan anlayışının temelinde ortaya konmaktadır. Bu nedenle rekabetin ne olduğu ve nasıl ele alındığı, temelindeki insan anlayışı ele alınmadan ortaya konabilmesi mümkün değildir. Bu amaçla ilk önce Eski Yunancada "rekabet" kelimesine karşılık gelen *antagoniz* ve bu kelimeyle aynı kökten gelen ancak farklı anlamları olan *synagonizm* ve *diagonizm* incelenecek ve bu kelimelerin nasıl kullanıldıklarına bakılacaktır. Bu incelemeden sonra Eskiçağdaki Olympia Oyunları'nın bir rekabet örneği olup olmadığına bakılacak, son olarak da bu dönemdeki rekabete olan bakış açısının daha iyi ortaya konabilmesi için Eskiçağdaki insan anlayışı ele alınacaktır.

2.1. Antagonizm (᾽Ανταγωνισμός), Synagonizm (Συναγωνισμός) ve Diagonizm (Διαγωνισμός)

Eski Yunancada, bugünkü rekabete karşılık gelen, hatta bugün de bazı dillerde ve bilim dallarında terim olarak kullanılmaya devam eden kelime ᾽ανταγωνισμός (antagonizm)'tur. Yunancada bu kelimeyle aynı kökenden gelen ve farklı anlamlara gelen iki kelime daha bulunmaktadır. Bunlar συναγωνισμός (synagonizm) ve διαγωνισμός (diagonizm)'tur. Bu kelimeler aynı kökenden gelmekle birlikte, kelimelerin aldıkları ön eklerden dolayı farklı ve hatta zıt anlamları vardır. Bu alt bölümde bu üç kelimenin ne anlama geldiğine bakılacak ve Eskiçağda ortaya konan kimi eserlerde hangi anlamlarda kullanıldıklarına yer verilecektir.

᾽Ανταγωνισμός, συναγωνισμός ve διαγωνισμός aynı kökten gelir. Her üç kelime de "mücadele" anlamına gelen ἀγών (agon) kelimesinden türetilmiştir. ᾽Αγών, "1) yarışmanın yapıldığı yer, arena, 2) oyunlarda bir ödül için gerçekleştirilen yarışma, 3) mücadele, ölümüne gerçekleştirilen mücadele" anlamlarına; fiil hali olan ἀγωνίζομαι, "1) bir ödül için (özellikle kamusal oyunlarda) yarışmak, 2) diğerine karşı savaşmak, 3) sahnede bir ödül için yarışmak, 4) temelsiz bir biçimde tartışmak, 5) topluluk önünde

konuşmak" anlamlarında; ἀγωνία, ise, "1) yarışma, 2) zafer için verilen mücadele, 3) egzersiz, jimnastik egzersizleri" anlamlarına; ἀγωνιστής, "1) mücadele eden, yarışan, 2) tartışan, 3) aktör, 4) herhangi bir sanatta ya da bilimde becerilerini ilerletmiş kimse" anlamlarına, son olarak da ἀγώνισμα "bir yarışma, çekişme" anlamına gelmektedir (Liddel, Scott, 1940, s. 18-19). Yunanca etimoloji sözlüklerine bakıldığında, ἀγών'dan türetilen çok fazla kelime olduğu görülebilir. Ayrıca gerek ἀγών'u gerekse bu kelimeden türetilen diğer kelimeleri, Eskiçağda ortaya konan metinlerin çoğunda görmek mümkündür.

Platon, *Menon* diyaloğunda ἀγωνία'yı "beden eğitim" anlamında kullanmıştır: "(…) Atina da diğer insanlar gibi çocuklarına binicilik, müzik ve jimnastik eğitimi verdi. Bunları öğrenecek çocukları erdemli bir hale sokmak istemedi mi?" (2013, 94b).[1] *Küçük Hippias* diyaloğunda da ἀγών'un fiil hali olan ἀγωνίζομαι'yı, 'yarışmak' anlamında kullanmaktadır: "Olympia oyunlarında yarışmaya başladığımdan beri, herhangi bir şeyde benden daha iyi olan biriyle henüz karşılaşmadım" (2011, 364a).[2]

Aiskhinis, *Against Ktesiphon'*da ἀγών'u şu şekilde kullanmıştır:

> Bu nedenle politik erdemde bir yarışmaya düzenleyen görevli olduğunuzu farz edin ve şunu dikkate alın: eğer siz ödülleri az insana ve layık olanlara yasalara uygun olarak verirseniz, erdem mücadelesinde yarışmak için birçok insan bulacaksınız; fakat ödülleri, onları isteyene ve bu hediyeler için kumpas kuran insanlara iltifat olsun diye verirseniz, dürüst insanları bile yoldan çıkaracaksınız (1919, 3.180).[3]

Bu paragrafta ἀγωνοθέτής "yarışmayı düzenleyen", ἀγωνιστής ise "mücadele eden" anlamlarında kullanılmıştır.

---

[1] "Τούτους μέντοι, ὡς οἶσθα καὶ σύ, ἱππέας μὲν ἐδίδαξεν οὐδενὸς χείπους ᾽Αθηναίων, καὶ μουσικὴν καὶ ἀγωνίαν καὶ τἆλλα ἐπαίδευσεν, ὅσα τέχνης ἔχεται, οὐδενὸς χείπους·" (1887, 94b).

[2] "ἐξ οὗ γὰρ ἦργμαι ᾽Ολυμπίασιν ἀγωνίζεσθαι, οὐδενὶ πώποτε κρείττονι εἰς οὐδὲν ἐμαυτοῦ ἐνέτυχον" (1895, 364a).

[3] "ὑπολάβετε τοίνυν ὑμᾶς αὐτοὺς εἶναι ἀγωνοθέτας πολιτικῆς ἀρετῆς, κἀκεῖνο ἐκλογίσασθε, ὅτι, ἐὰν μὲν τὰς δωρεὰς ὀλίγοις καὶ ἀξίοις καὶ κατὰ τοὺς νόμους διδῶτε, πολλοὺς ἀγωνιστὰς ἕξετε τῆς ἀρετῆς, ἂν δὲ τῷ βουλομένῳ καὶ τοῖς διαπραξαμένοις χαρίζησθε, καὶ τὰς ἐπιεκεῖς φύσεις διαφθερεῖτε", "Imagine, therefore, that you yourself are the officials presiding over a contest in political virtue, and consider this, that if you give the prizes to few men and worthy, and in obedience to the laws, you will find many men to compete in virtue's struggle; but if your gifts are compliments to any man who seeks them and to those who intrigue for them, you will corrupt even honest minds" (1919, 3.180).

Euripides, *Orestes*'te, "Argos halkının meclisine gitti. Hayatta kalıp kalamayacağınızın oylaması yapılırken hayatı için mücadele etmek istiyor" demektedir (2020, 845-847).[4] Burada ἀγών, "mücadele etme" anlamında kullanılmıştır.

Isokrates, *Antidosis*'te "(…) dahası, bütün okullarımızdan sadece iki veya üç öğrenci gerçek şampiyon oluyor" demektedir (1928, 15.201).[5] Bu cümlede ἀγωνιστή "şampiyon" olarak çevrilmiştir.

Bu metinlerde de görüldüğü gibi, ἀγών ve ondan türetilen diğer kelimeler, geniş bir anlama sahiptir. Her ne kadar genellikle "mücadele etme" anlamlarında kullanılıyor olsalar da, bu kelimelerin yarışma, oyun gibi anlamları da gözardı edilmemelidir. ᾽Αγών'un, verilen örneklerden yola çıkılarak, kendiliğinden olumlu ya da olumsuz bir anlama –Türkçedeki "neden olmak" veya "sağlamak" gibi– sahip olmadığı söylenebilir; yani nötr bir kelimedir. Bu özelliğinin bilinmesi, bu kelimeden ön eklerle türetilen kelimelerin, birbirine neredeyse zıt anlamlarının olduğunun anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Karşıtlık belirten ἀντί- ön eki ve ἀγών (mücadele etmek) kelimesinin birleşmesinden ortaya çıkan ἀνταγωνισμός, en genel olarak "birine karşı verilen mücadele, rekabet" anlamıyla kullanılmaktadır. Fiil hali olan ἀνταγωνίζομαι "1) –e karşı mücadele etmek, 2) biriyle çekişmek, 3) bir diğeriyle rekabet etmek" anlamlarına gelirken; ἀνταγωνία "zıtlık, terslik, güçlük" anlamlarında; ἀνταγωνιστής "rekabet eden kişi, rakip" anlamında; son olarak da ἀνταγώνισμα "bir başkasıyla edilen bir mücadele" anlamındadır (Liddel, Scott, 1897, s. 135). Tıpkı ἀγών gibi bu kelimeyle ve bu kelimeden türetilen kelimelerle Eskiçağ metinlerinde sıkça karşılaşılabilir.

Antagonizm, yalnızca Yunancada değil, aynı zamanda günümüzde de farklı dillerde kullanılmaya devam eden bir kelimedir. Buna örnek olarak 18. yüzyıl filozofu Kant'ın görüşleri verilebilir. Kant "Idea for a Universal History" adlı makalesinde *antagonizm*i bir kavram olarak ele almıştır. Kant, *antagonizm*i şu şekilde tanımlamakta ve ele almaktadır:

[4] "ἥκιστα· πρὸς δ᾽ ᾽Αργεῖον οἴχεται λεών,/ ψυχῆς ἀγῶνα τὸν προκείμενον πέρι/ δώσων, ἐν ᾧ ζῆν ἢ θανεῖν ὑμᾶς χρεών" (1929, 845-847).

[5] "(…)ἀλλὰ δύο μὲν ἢ τρεῖς ἐξ ἁπάντων τῶν διδασκαλείων ἀγωνιστὰς γιγνομένους" " (…) nay, from all our schools only two or three students turn out to be real champions" (1928, 15.201).

> *Doğanın, doğuştan gelen olanakların gelişimini gerçekleştirmek için kullandığı araç, toplumdaki antagonizmdir; bundan dolayı antagonizm uzun vadede kanunla yönetilen bir toplumsal düzeninin nedeni haline gelir.* Bu bağlamda antagonizmden kastım, insanın *sosyal olmayan sosyalliği*dir, yani insanın bir toplumda biraraya gelme eğilimi, ama bu toplumu sürekli parçalamakla tehdit eden, mütemadiyen devam eden bir dirençle bağlı olan eğilim. Bu eğilim açık bir şekilde insanın doğasındadır. İnsan, *toplumda yaşama* eğilimine sahiptir, çünkü bu durumda o kendisini daha fazla insan gibi hisseder, yani kendi doğal yeteneklerini geliştirebileceğini hisseder. Fakat onun aynı zamanda *bir birey olarak yaşamak,* kendini izole etmek için güçlü bir eğilimi vardır; çünkü o kendisinde, herşeyi kendi düşüncelerine göre yönlendirmek istemesinin sosyal olmayan bir özelliğini bulur (1991, s. 44).

Kant, antagonizmi, "insanın doğası gereği, insanların bir yandan bireysel olma ama aynı zamanda toplumsal olmayı isteme eğilimlerinin çatışmasını" anlatmak için kullanmıştır.

Ayrıca *antagonizm*in, yalnızca felsefede değil, bazı bilim dallarında da kullanıldığı görülebilir. Çok fazla ayrıntılandırılmayacak olmakla beraber, bu alanlardaki kullanımlarını göstermek, günümüzde bu kelimenin hangi anlamlarda kullanıldığını daha iyi anlaşılabilmesi açısından uygun olacaktır. Örneğin *Büyük Çevre Sözlüğü'*nde *antagonist*, "bir kimyasalın etkisini kaldırıcı etki, bileşke etkisinin birimlerinin her birine göre daha az etkili oluşu" olarak tanımlanmaktadır (Güler, 2013, s. 63). Bu kelimenin daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı *Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü'*nde *antagonist*, "bir başka maddenin etkisiyle yarışan ya da o etkiyi ortadan kaldıran bir madde"; "eklem bölgelerinde bir başka kasın hareketine karşıt hareket sağlayan kas" olarak iki şekilde tanımlanmakta; bununla birlikte birkaç farklı kalıpta da karşımıza çıkmaktadır: *yarışçı antagonist*, "alıcı üzerindeki aynı konumu elinde tutmaya çalışan bir başka antagonistle yarışarak çalışır"; *geri dönüşsüz antagonist,* "alıcıyı yok eden antagonist" (Bakırcıoğlu, 2016, s. 81). Bu tanımlara bakarak *antagonisma, antagonist* kelimelerinin genellikle bir şeyin işlevini, onun tam karşısında durarak gerçekleştirmesini önleyen başka bir şeyi anlatmak için kullanıldığı söylenebilir.

Yunancada ἀγών'dan türeyen bir diğer kelime de *synagonizm*dir ve 'birlikte' anlamına gelen συν- ön eki ve ἀγωνισμός kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. Bugün kimi sözlüklerde "rekabet" olarak çevrilmesine rağmen, kelimenin kökenine bakıldığında, bu kelimenin "birine karşı verilen mücadele"yi değil, "birlikte verilen

mücadele"yi ifade ettiği görülebilir. Zira nasıl ki ἀντι- karşıtlık anlamı veriyorsa, συν- eki de birliktelik anlamı vermektedir. Bu nedenle συναγωνισμός kelimesinin rekabeti karşılayan bir anlamı olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Nitekim bu kelimenin fiil ve kişiyi belirtmek için kullanılan hallerine bakıldığında, rekabet anlamının olmadığı açıkça görülebilir. Fiil hali olan συναγωνίζομαι "1) bir diğeriyle birlikte çarpışmak, bir yarışmada mücadeleyi paylaşmak, 2) desteklemek, yardım etmek, 3) aynı tarafta savaşmak" anlamlarına; συναγωνιστής "1) görevdaş, aynı tarafta mücadele veren, 2) ödül için yarışmaya katılanlar" anlamına gelirken, συναγώνισμα "(genellikle) yardım, destek" anlamına gelmektedir (Liddell, Scott, 1897, s. 1471). O'conner, bu kelimenin genellikle savaş ile ilgili durumlarda ve mahkemelerde kullanıldığını söylemektedir (1908, s. 28). Ancak M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren farklı bir kullanımla karşılaşılmaktadır. O'conner, συναγωνιστής'in, bir tiyatro terimi olarak "yardımcı" veya "kendisi bir ödül almayacağı halde başkası için mücadele eden kişi" olabileceğini söylemekte ve bu kullanımların farklı tragedyalar ve komedilerde karşımıza çıkmasının bu kelimenin bir terim olarak kullanıldığına bir kanıt olarak alınabileceğini söylemektedir (O'conner, 1908, s. 28-30).[6] Buraya kadar bu kelimeyle ilgili söylenenler dikkate alındığında Eskiçağda –günümüzün aksine– bu kelimenin insan yaşamında bir yerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalarda *synagonizm*in kelimenin, tıpkı *antagonizm* gibi bir kavram olarak ortaya konabileceği düşüncesinin ileri sürüldüğü, bununla birlikte de sosyoloji literatürüne dâhil etme çalışmaları olduğu görülmektedir. Nathalie Karagiannis ve Peter Wagner'ın bu bağlamda yürüttüğü çalışmalar çerçevesinde, *synagonizm*i bir kavram olarak şu şekilde ele almaktadır:

> (…) synagonizm (…) birlikte mücadele etmek anlamına gelir. Bu birlikte mücadele iki anlama gelebilir: ilki, burada kullanılmayacak olan, ortak bir düşmana karşı dostların mücadelesidir. İkincisi, burada kullanılacak ve zenginleştirilecek olan, mükemmeli kazanma amacında bir diğerine karşı mücadele etmedir. Bu nedenle biz synagonizm için kavramımızı daha da ayrıntılandırılmasına rehberlik edecek bir ilk tanım öneriyoruz: synagonizm, bir diğerine karşı, mücadeleden daha geniş kurallara bağlanmış, şehrin yararı için mükemmeli kazanma amacını taşıyan saygılı mücadeledir (2005, s. 237).

[6] O'connar'ın verdiği örnekleri incelemek için bkz. John Bartholomew O'connar (1908*), Chapters in the History of Actors and Acting in Ancient Greece*, Chicago: The University of Chicago Press, s. 29-30.

Karagiannis ve Wagner, *synagonizm*in iki anlamının olduğunu, ancak kavramın içeriğinin, yalnızca ikinci anlamına bakılarak belirlenebileceğini söylemektedirler. "Birlikte mücadele" anlamına gelen bu kelime üzerine günümüzde çalışmaların yapılıyor olması, kelimenin anlamı gözönüne alındığında olumlu olduğu düşünülebilir. Ancak bir kelimenin var olan anlamlarının hepsinin gözönünde tutulması, bu kelime üzerine yapılan çalışmaların da doğru olması açısından önemlidir. *Synagonizm*in anlamlarından biri "dostların/insanların birlikte mücadelesi"dir ve eğer bu kelime üzerinde çalışmalar yapılacaksa, kelimenin bu anlamı gözardı edilmemelidir.

Yannis Karaliotas, "The Element of Play in Learning" adlı çalışmasında, *synagonizm* ve *antagonizm* arasında Eskiçağ eğitim anlayışı temelinde şu şekilde bir ilişki olduğunu söylemektedir: "Her zaman mükemmel olmaya çalışmak anlamına gelen '**Aein aristevein**', onunla aynı derecede yaygın olan '**Pan metron ariston**' veya her ölçülü olan en iyidir, özgür-adil oyunun iki ayrılmaz asli bileşeni olan **synagonizm** (syn=birlikte) ve **antagonizm** arasındaki dengenin korunmasıdır" (1999, s. 3). Karaliotis *synagonizm*i, eğitimin olması gereken bir parçası olarak kabul etmektedir.

Son olarak yine ἀγών kelimesinden türeyen bir başka kelime olan διαγωνισμόςa bakmak uygun olacaktır. Διαγωνισμός, "büyük bir zorlama, zorluk, güçlük" anlamında, διαγωνία "mücadele" anlamındadır (Liddell, Scott, 1940, s. 392). Fiil hali olan διαγωνίζομαι, "1) -e karşı savaşmak, mücadele etmek 2) çaresizce savaşmak" anlamlarına gelmektedir (Liddell, Scott, 1897, s. 344). Ayrıca günümüzde de διαγώνισμα "sınav, imtihan"[7] anlamında kullanılmaktadır.

Görüldüğü üzere mücadele etmek anlamına gelen ἀγών'un aldığı ön ekler, mücadelenin nasıl olduğunu göstermektedir. Ἀγών'dan türetilen bu kelimelerin, anlamlarının ve kullanımlarının daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi açısından Eskiçağ metinlerine bakmak uygun olacaktır.

Antagonizm ve *antagonizm*den türetilen kelimelerle Eskiçağ metinlerinde birçok farklı yerde karşılaşmak mümkündür. Bu kelimeye ilk olarak Herodotos'un *Historiai* adlı eserinden bir örnek verilebilir. Herodotos, "Eğer karada İranlılara karşı savaşmak isterseniz, hemen gemilerinizden çıkarak karada savaş düzeni alınız, o zaman biz de

[7] Dict.com, https://dict.com/yunanca-turkce/%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B1, 05.10.2021.

sizin gemilerinize binerek Fenikelilere karşı çıkarız" (2009, 5.109).[8] Bu cümlede "-e karşı çıkmak" anlamında ἀνταγωνιευμένους kullanılmıştır.

Aristoteles'in *Peri Rhetorikes*'inde *antagonist* kelimesiyle sıkça karşılaşılmaktadır. Aristoteles, Türkçeye 'rakip' olarak çevrilen *antagonist* kelimesini şu şekilde kullanmıştır: "bir konuda rakibimiz olanlardan da korkarız, çünkü bir şeye aynı anda sahip olamadığımızdan mücadele halindeyizdir" (Aristoteles, 2018b, 1382b).[9] Burada Aristoteles'in bir tür rakip tanımı yaptığı da söylenebilir. Aynı şeyi isteyenler, aynı şeyi elde etmeye çalışmak amacıyla mücadele edenler için ἀνταγωνισταί kelimesi kullanılmıştır.

Ksenephon'un *Oikonomikos*'unda ἀνταγωνίζομαι, "gölgede bırakmak" anlamında kullanılmıştır: "Bir de eşin görünüşü hizmetçininkini gölgede bıraktığında ve eş daha genç ve daha düzgün giyimli olduğunda, onlar büyüleyici görünürler, özellikle genç kızın hizmeti zorunluyken, eşi hizmet etmeye de istekli olduğunda" (1997, 10.12).[10]

Demosthenes, *Kata Meidiou*: "Sonra yine, bu konuşmacıların hiçbiri beni bu yargılamada desteklemiyor" (1935, 576.190)[11] cümlesinde *synagonizm*in fiil halinin şimdiki zamanın üçüncü şahıs çekimi olan συναγωνιζεται kullanılmıştır. Bu cümlenin çevirisine bakıldığında bu kelime için "desteklemek, arka çıkmak" anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Demosthenes, *Hyper Ktesiphontos peri tou Stephanou* başlıklı yazısında "böylece kimin Philippos'tan yana mücadele ettiğini, kimin de sizden yana çalıştığını ve

[8] "εἰ μὲν γὰρ πεζῇ βούλεσθε ταχθέντες Περσέων διαπειρᾶσθαι, ὥρη ἂν εἴη ὑμῖν ἐκβάντας ἐκ τῶν νεῶν τάσσεσθαι πεζῇ, ἡμέας δὲ ἐς τάς νέας ἐσβαίνειν τὰς ὑμετέρας Φοίνιξι ἀνταγωνιευμένους" (1920, 5. 109).

[9] καὶ οἱ τῶν αὐτῶν ἀνταγωνισταί, ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν ἀμφοῖν· ἀεὶ γὰρ πολεμοῦσι πρὸς τοὺς τοιούτους (1926, 1382b).

[10] "καὶ ὄψις δέ, ὁπόταν ἀνταγωνίζηται διακόνῳ καθαρωτέρα οὖσα πρεπόντως τε μᾶλλον ἠμφιεσμένη, κινητικὸν γίγνεται, ἄλλως τε καὶ ὁπόταν τὸ ἑκοῦσαν χαρίζεσθαι, προσῇ ἀντὶ τοῦ ἀναγκαζομένην ὑπηρετεῖν", "Besides, when wife's looks outshine a maid's, and she is frehsher and more becomingly dressed, they're a ravishing sight, especially when the wife is also willing to oblige, whereas the girl's services are compulsory" (1997, 10.12).

[11] "ἔτι τοίνυν οὐδὲ εἷς ἐστιν ὅστις ἐμοὶ τῶν λεγόντων συναγωνίζεται", "Then again, none of these orators supports me in this trial" (1935, 576.190).

şehir için iyi olanı yaptığını öğreneceksiniz" der (1926, 233.25).[12] Burada συναγωνιζόμενος, "birinden yana mücadele etmek" olarak çevrilmiştir.

Polibios *Historiai*'de "her konuda, özellikle savaşta, doğru zamanda hareket etme gücü girişimin başarısına çok katkıda bulunur ve meşaleler, bunu yapmak için bize destek veren bütün araçların en etkili olanlarıdır" (1925, 10.43.2).[13] Burada συναγώνισμα, yine "destek veren" olarak çevrilebilmiştir.

Thoukydides, *Historiai*'sinde, Atinalıların, Spartalıların isteklerinin yerine getirilip getirilmemesi üzerine yaptıkları toplantıda konuşan Perikles, Atinalıların savaştan korkmaması gerektiğini ve hiçbir Atinalının, Atinalılara ihanet etmeyeceğini dile getirdiği şu cümlede, "insanlar daha fazla para kazanmak adına işlerini bırakıp diğerlerinin yanında savaşa girmezler. Hem böyle bir şeyi yapmanın ileride vatandaşlık haklarını kaybettirebileceğini düşünerek bundan korkarlar" demektedir (2019, 1.143).[14] Thoukydides, ξυναγωνίζομαι, savaşla ilgili olan bu metinde, "diğerlerinin yanında savaşmak" ifadesi için kullanılmıştır.

Aristophanes'in *Thesmophoriazousai* başlıklı eserinde ,"Echo, şarkının sesli alaycı kuşu,/ geçen yıl aynı arenalarda çarpışan ben,/ vefalı bir arkadaş, Euripidies" cümlesinde ξυνηγωνιζόμην kelimesi kullanılmaktadır ve "vefalı bir arkadaş" anlamındadır (1924, 1059-1061).[15]

Cicero, *Epistulae ad Atticum*'da, "duyar duymaz size hemen Gyranus'tan Messala hakkında bir mektup ve başka bir mektup da benim inisiyatifimle Hortensius'a,

[12] "(…) καὶ γὰρ τούτων εἴσεσθε τίς ἦν ὁ Φιλίππῳ πάντα συναγωνιζόμενος, καὶ τίς ὁ πράττων ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τὸ τῇ πόλει συμφέρον ζητῶν" "You will thereby ascertain who acted throughout as Philip's agent, and who served your interests and sought the good of the city" (1926, 233.25).

[13] "ὅτι μὲν οὖν ὁ καιρὸς ἐν πᾶσι μεγάλην ἔχει μερίδα πρὸς τὰς ἐπιβολάς, μεγίστην δ'ἐν τοῖς πολεμικοῖς, παντὶ δῆλον· τῶν δὲ πρὸς τοῦτο συναγωνισμάτων πλείστην ἔχουσι δύναμιν οἱ πυρσοί", "It is evident to all that in every matter, and especially in warfare, the power of acting at the right time contributes very much to the success of enterprises, and fire signals are the most efficent of all the devices which aid us to do this" (1925, 10.43.2).

[14] "(…) καὶ ἐπὶ τῷ κινδύνῳ οὐδεὶς ἂν δέξαιτο τῶν ξένων τήν τε αὐτοῦ φεύγειν καὶ μετὰ τῆς ἥσσονος ἅμα ἐλπίδος ὀλίγων ἡμερῶν ἕνεκα μεγάλου μισθοῦ δόσεως ἐκείνοις ξυναγωνίζεσθαι" (1956, 1.143).

[15] "Ηχώ, λόγων ἀντῳδὸς ἐπικοκκάστρια,/ ἥπερ πέρυσιν ἐν τῷδε ταὐῷ χωπίῳ/ Εὐριπίδῃ χαὐτὴ ξυνηγωνιζόμην", "Echo, the vocal mocking-bird of song,/ I who, last year, in these same lists contended,/ A faithful friend, beside Euripides" (1924, 1059-1061).

onun için kaygılandığım için, gönderdim" (1919, 5.12.2) der.[16] Cicero, burada συνηγωνίων kelimesini, "-i için kaygılanma"yı ifade etmek için kullanmıştır.

Platon'un Alkibiadis diyaloglarının birincisinde *antagonist* ve *synagonist* kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Bu iki kelime arasındaki anlam farkını gösterebilmek açısından bu cümle yararlı olacaktır:

> Bir savaşa gireceksin ve elinde üç kürekli bir gemi var. Bu gemiyi kullanmak istediğinde en iyi dümenci olmak sence yeterli midir? Yoksa zaten üstün olduğunu düşünüp bir de rakiplerine mi bakarsın? Yardımcılarından o kadar üstün olmalısın ki onlar da bu durumu kabul etsinler ve bu sayede savaş sırasında sana yardım etsinler. Gerçekten de kendine ve kentine yakışır bir iş yapmak istiyorsan, meseleye bu şekilde yaklaşmalısın Alkibiades (2010a, 119d-e).[17]

Bu cümlede ἀνταγωνισταί "rakipler" olarak çevrilirken, συναγωνισταί ise "yardımcılar" olarak çevrilmiştir.

Ksenephon, Pers kralı Kyros'un yaşamını anlattığı *Kyrou Paideia'*da şöyle demektedir: "Onların nöbetinde, evde kalan bölüm, zamanlarını yay kullanmak, cirit atmak ve çocukken öğrendikleri diğer bütün sanatlarda alıştırmalar yapmakla geçirirler ve hiç durmadan diğerlerine karşı bu tip yarışmalara katılırlar" (1947, 1.2.12).[18] Burada διαγωνιζόμαι, "yarışmaya katılmak" anlamıyla kullanılmıştır.

Dionysios Alexandrou Halikarnasseus eserinde şöyle demektedir:

> Gençler babalarının nasihatinden memnun olarak ayrıldılar ve kralın yanına giderek savaşı kabul ettiler ve senatoyu topladıktan ve gençlerin övgülerini duyduktan sonra o, Romalıların teklifini kabul ettiğini ve Horatiuslulara

[16] "De Messala ad te, statim ut audivi, de Gyaro dedi litteras et –id ipsum consilium nostrum- etiam ad Hortensium, eui quidem valde *συνηγωνίων"* "I sent you a letter about Mesalla at once from Gyaros as soon as I heard, and another on my own initiative to Hortensius, for I felt much sympathy with him" (1919, 5.12.2).

[17] "᾽Αλλὰ κἂν εἰ τριήρη διενοοῦ κυβερνᾶν μέλλουσαν ναυμαχεῖν, ἤρκει ἄν σοι τῶν συνναυτῶν βελτίστῳ εἶναι τὰ κυβερνητικὰ ἢ ταῦτα μὲν ᾧον ἂν δεῖν ὑπὰρχειν, ἀπέβλεπες δ᾽ ἂν εἷς τοὺς ὡς ἀληθῶς ἀνταγωνιστάς, ἀλλ᾽ οὐχ ὡς νῦν εἰς τοὺς συναγωνιστάς; ὧν δήπου περιγενέσθαι σε δεῖ τοσοῦτον, ὥστε μὴ ἀξιοῦν ἀνταγωνίζεσθαι, ἀλλὰ καταφρονηθέντας συναγωνίζεσθαί σοι πρός τοὺς πολεμίους, εἰ δὴ τῷ ὄντι γε καλόν τι ἔργον ἀποδείξασθαι διανοῇ καὶ ἄξιον σαυτοῦ τε καὶ τῆς πόλεως" (1964, 119d-e).

[18] "αἱ δ᾽ αὖ μένουσαι φυλαὶ διατρίβουσι μελετῶσαι τά τε ἄλλα ἃ παῖδες ὄντες ἔμαθον καὶ τοξεύειν καὶ ἀκοντίζειν, καὶ διαγωνιζόμενοι ταῦτα πρὸς ἀλλήλους διατελοῦσιν" "The division remaining at home, in their turn, pass their time shooting with the bow and hurling the spear and practising all the other arts that they learned when they were boys, and they continually engage in contest of this kind with one another" (1947, 1.2.12).

> bağımsızlıkları için savaşmalarını önereceğini haber vermek üzere Arnavut'a elçiler gönderdi (1937, 3.17).[19]

Bu cümlede διαγωνιζομένοι, yine "savaşanlar" anlamıyla kullanılırken ἀγών da "savaş" anlamında kullanılmıştır.

Bir örnek olarak Ksenephon'un *Memorabilia*'sından verilebilir. Burada διαγωνιζόμαι şu şekilde geçmektedir: "Elbette İskitler ve Trakyalılar, bronz kalkanları ve mızrakları almayı ve Ispartalılarla savaşmayı göze alamayacaklardı ve elbette Ispartalılar, ne deri kalkanlı ve ciritli Trakyalılarla ne de silahlar için yaylı İskitlerle yüzleşmeye istekli olacaktı" (1997, 3.9.2).[20]

Thoukydides, *Historiai*'sinde bu kez διαγωνιζόμαι kelimesini "savaşa girmek" için kullanmıştır. Thoukydides, savaş sırasında Atinalı komutan Kleon'la ilgili şunları söylemektedir:

> Bunu duyan Kleon yaklaştı ve destek kuvvetleri gelmeden önce savaşı riske atmak istemediğini ve zamanında geri çekilebileceğini düşündüğünü gördü, geri çekilme emri verdi ve aynı zamanda İyon yolunda –mümkün olduğu kadar– sola gitmek için yola koyulan askerlerine haber verdi (2019, 5.10).[21]

Samosatalı Loukianos'un *Alethe Diegemata* adlı eserinde διαγωνιζόμαι kelimesi, Theseus ve Menelaos arasındaki çekişmeyi ifade etmek için kullanılmıştır: "ikincisi,

---

[19] οἱ μὲν δὴ χαίποντες ἐπὶ τῇ παρακελεύσει τοῦ πατρὸς ἀπήεσαν καὶ προσελθόντες τῷ βασιλεῖ ἀναδέχονται τὸν ἀγῶνα, κἀκεῖνους συγκαλέσας τὴν βουκὴν καὶ πολλοὺς ἐπαίνους τῶν νεανίσκων διαθέμενος ἀποστέλλει πρέσβεις πρὸς τὸν ᾽Αλβανὸν τοὺς δηλώσοντας ὅτι δέχονται ῾Ρωμαῖοι τὴν αἵρεσιν καὶ παρέξονται τοὺς ῾Ορατίους διαγωνιουμένους ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς", "The youths went away pleased with the exhortation of their father, and going to the king they accepted the combat; and he, after assembling the senate and sounding the praises of the youths, sent ambassadors to the Alban to inform him that the romans accepted his proposal and would offer the Horataii to fight for sovereignty" (1937, 3.17).

[20] "δῆλον μὲν γάρ, ὅτι Σκύθαι καὶ Θρᾷκες οὐκ ἂν τολμήσειαν ἀσπίδας καὶ δόρατα λαβόντες Λακεδαιμονίοις διαμάχεσθαι· φανερὸν δέ, ὅτι Λακεδαιμόνιοι οὔτ᾽ ἂν Θρᾳξὶ πέλταις καὶ ἀκοντίοις οὔτε Σκύθαις τόξοις ἐθέλοιεν ἂν διαγωνίζεσθαι", "Of course Scythians and Thracians would not dare to take bronze shield and spear and fight Lacedaemonians; and of course Lacedaemonians would not be willing to face Thracians with leather shields and javelings, nor Scythians with bows for weapons" (1997, 3.9.2).

[21] "ὁ δὲ ἀκούσας ἐπῆλθεν, καὶ ὡς εἶδεν, οὐ βουλόμενος μάχῃ διαγωνίσασθαι πρίν οἱ καὶ τοὺς βοηθοὺς ἥκειν καὶ οἰόμενος φθήσεσθαι ἀπελθών, σημαίνειν τε ἅμα ἐκέλευεν ἀναχώρησιν καὶ παρήγγελλε τοῖς ἀπιοῦσιν ἐπὶ τὸ εὐώνυμον κέρας, ὥσπερ μόνον οἷόν τ᾽ ἦν, ὑπάγειν ἐπὶ τῆς ᾽Ιώνος", "Hearing thus Cleon came nearer; and when he saw it, being unwilling to risk a battle before his reinforcements arrived, and thinking that he could get away in time, he gave orders to sound a retreat and at the same time passed along word to the troops as they set off to go to the left –as alone was possible- upon the road to Eion" (1952, 5.10).

Theseus ve Menelaos'un, Helen'e daha uygun olduklarını ileri sürdükleri bir aşk mücadelesiydi" (1902, 2.8). [22]

Polybious, *Historiai* adlı eserindeki şu cümle ἀγών, διαγωνιζομένος ve συναγωνιώνος kelimelerinin farkının daha açık bir şekilde görülmesine yardımcı olacaktır:

> Ona hemen itaat edildi ve şimdi güçleri konusunda birbirleriyle bağırarak yarışan ve akıntıdan çıkmak için mücadele eden teknelerdeki adamlarla ve nehrin tam kıyısında her biri bir yakada duran iki orduyla, yüksek sesli tezahüratlarla ve korkutucu bir bekleyişi paylaşarak gemilerin ilerleyişlerini izleyen Kartacalıların ve savaş naraları atan ve çarpışmak için meydan okuyan barbarların olduğu sahne son derece çarpıcı ve heyecanlandırıcıydı (1979, 3.43.7). [23]

Bu cümlede διαγωνιζόμενοι "mücadele eden", συναγωνιώντες "paylaşan", ἀγων da "çarpışmak" anlamındadır.

Görüldüğü üzere, Eskiçağda mücadele etmeyi anlatan üç farklı kelime bulunmaktadır ve her bir kelime mücadele etme tarzlarını dile getirmesi bakımından birbirinden farklıdır. Başka birine karşı verilen mücadeleyi anlatmak için ἀνταγωνισμός, biriyle birlikte verilen mücadeleyi anlatmak için συναγωνισμός, yine başka insanlara karşı verilen mücadele için de διαγωνισμός kelimeleri kullanılmaktadır.

Günümüzde *antagonizm*, hem Yunancada ama aynı zamanda diğer dillerde de kullanılan bir kelimedir. *Antagonizm*in bugün Yunanca dışında birçok dilde kullanılmasının veya bu kelimeyi karşılayan kelimeler olmasının nedeni, *antagonizm*in anlattığı durumun insan yaşamının bir parçası olmasıdır. Yani insanların ibaşka insanlara karşı mücadelesi günümüzde de devam ettiği için, bu durumu anlatan tek bir kelimenin Eskiçağdan bugüne kadar birçok dilde varlığını devam ettirmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Buna karşın *synagonizm* kelimesi Yunancada kullanılıyor olmakla

---

[22] "δευτέρα δὲ ἦν κρίσις ἐρωτική, Θησέως καὶ Μενελάου περὶ τῆς ‘Ελένης διαγωνιζομένων, ποτέρῳ χρὴ αὐτὴν συνοικεῖν", "The second was a controversy of love, Theseus and Menelaus contending which had the better right to Helen" (1902, 2.8).

[23] "ταχὺ δὲ τούτου γενομένου, καὶ τῶν ἐν τοῖς πλοίοις ἀμιλλωμένων μέν πρὸς ἀλλήλους μετὰ κραυγῆς, διαγωνιζομένων δὲ πρὸς τὴν τοῦ ποταμοῦ βίαν, τῶν δὲ στρατοπέδων ἀμφοτέρων ἐξ ἑκατέρου τοῦ μέρους παρὰ τὰ χείλη τοῦ ποταμοῦ παρεστώτων, καὶ τῶν μὲν ἰδίων συναγωνιώντων καὶ παρακολουθούντων μετὰ κραυγῆς, τῶν δέ κατὰ πρόσωπον βαρβάρων παιανιζόντων καὶ προκαλουμένων τὸν κὶνδυνον, ἦν τὸ γονόμενον ἐκπληκτικὸν καὶ παραστατικὸν ἀγωνίας", "He was at once obeyed, and now with the men in the boats shouting as they vied with one another in their efforts and struggled to stem the current, with the two armies standing on either bank at the very brink of the river, the Carthaginians following the progress of the boats with loud cheers and sharing in the fearful suspense, and the barbarians yelling their war-cry and challenging to combat, the scene was in the highest degree striking and thrilling" (1979, 3.43.7).

birlikte, bugün gerek Türkçede gerekse başka dillerde tek bir kelimeye karşılık gelmemektedir. Bu durumu sadece diller arasında farkların olmasıyla açıklanabilir görünmemektedir. Bu yokluğun açıklamasının yapılabilmesi için Eskiçağdan günümüze, insan anlayışındaki değişimine bakılması gerekmektedir.

2.2. Antagonizm ve Olympia Oyunları

Bir önceki bölümde ἀγών'un kullanımlarından birinin Olympia Oyunlarını/yarışmalarını ifade etmek için kullanıldığı söylenmişti. Bu bölümde Eskiçağda Olympia'da gerçekleştirilen bu oyunların, nasıl bir mücadele olduğunu ortaya koymak, bu oyunların altında yatan insan anlayışını de ortaya koymak açısından önemlidir. Şairler ve filozoflar tarafından Olympia Oyunlarının ve yarışmacılarının özelliklerine değinildiğinde, vurgulanan özellikler, aslında o filozof ve şairlerin nasıl bir insan anlayışına sahip olduğunu yansıttığı görülebilir. Ayrıca, günümüzde sıkça rekabet ile ilişkilendirilen ve insanların kazanmak için rekabetçi olması gerektiği söylenen yarışmaların, bu dönemde nasıl ele alındığını incelemek, günümüzle karşılaştırma yapabilmek açısından da uygun bir örnek olacaktır.

Spor yapmak yalnızca insana mı özgüdür yoksa hayvanlar da spor yapabilir mi? Bu soruya ilk etapta at yarışlarını, köpeklerin koşu yarışlarını örnek vererek, hayvanların da spor yapabileceği cevabı verilebilir. Ancak üzerinde daha dikkatli bir şekilde düşünüldüğünde, spor yapmanın yalnızca insana özgü bir etkinlik olduğu görülebilir.

> Spor insandan başka bir varlık için olanaksızdır. Bazı hayvanlara spora benzer hareketler yaptırılmaktadır. Deve Güreşi, Horoz Dövüşü, Kanguru Boksu, Köpek Yarışı vb. hayvanların kendi başlarına spor yaptıklarını göstermez. Çünkü hayvanların bu hareketlerinde belli bir bilinç, bir karar, kararı uygulamaya yönelik istek, kararı uygulamak ve bundan hoşlanmak, sevinç duymak gibi özellikler yoktur. Koşullu reflekse dayanan hareketlere spor denilemez. Spor bir istenç (irade) olayıdır. Bu nedenle *yalnızca İnsan Spor yapar* (Erdemli, 1997, s. 159-160).

Bu ifadeden spor yapmanın, yalnızca bedeni geliştirmek ya da hareket ettirmek demek olmadığı çıkmaktadır. Çünkü spor, bedenin belirli kurallara göre hareket etmesidir. Bu kuralların ortaya konması, anlaşılması ve yapılan her harekette hangi kuralın geçerli olacağının bulunması, bedenin bu duruma göre nasıl bir hazırlık aşamasından geçeceğine karar verilmesi işini akıl yapmaktadır. Dolayısıyla spor,

bazılarının düşündüğü gibi yalnızca "bedenin geliştirildiği eylemler bütünü" değildir. Platon'a göre, "eğlenen insanların dansı dediğimiz beden devinimlerine (…) bedeni mükemmelleştiriyorsa, bunu amaçlayan sanat dalına" beden eğitimi denir (2019, 673a). Platon, insanların sıçrayıp, hoplayıp zıplamasını diğer canlılarınkinden ayrı tutmaktadır. Ona göre her canlı bu devinimleri gerçekleştirir, ancak yalnızca insan belirli bir kurala, bir ritme uyarak bu devinimleri gerçekleştirebilir (Platon, 2019, 673d). Spor, akıl ve bedenin birlikte hareket etmesiyle ortaya çıkan eylemler toplamıdır. Eskiçağdaki Olympia Oyunlarına bakıldığında, bu etkinliklerin bu tip bir spor anlayışıyla düzenlendiği söylenebilir.[24]

Eskiçağdaki Yunan şehir-devletlerinin çoğunda spor yarışmalarının düzenlendiği bilinmektedir. Bu yarışmalardan en çok bilineni, günümüzde de devam eden, her ne kadar Eskiçağdakiyle aynı özellikleri taşımasa da kökenini ondan alan, Olympia Oyunlarına adını veren Olympia'da gerçekleştirilen oyunlardır. Ancak Eskiçağda gerçekleştirilen tek spor yarışmaları bu şehir-devletinde gerçekleştirilmemiştir. Atina, Isthimos, Nemea gibi farklı şehir-devletlerinde de spor yarışmaları yapılmıştır.

Yunan şehir-devletlerinde sporun ve spor yarışmalarının ayrı bir öneminin olduğunu söylenebilir. Öyle ki André Bonnard'a göre, "yarış, her türlü Yunan etkinliğinin tercih edilen biçimlerinden biridir. Büyük Olympia spor yarışları, savaşçıların ellerindeki silahları düşürür" (2004, s. 29). Giovanni Manetti'nin aktardığına göre, Pausanias şehir-devletleri arasındaki savaşlarda rekabetin, spor yarışmaları sırasında sporcular arasındaki rekabet yoluyla devam ettiğini söylemektedir (2018, s. 252). Olympia Oyunları üzerine yapılan çalışmaların bir kısmında da, bu oyunların savaşla son derece yakından ilişkili olduğunu ve hatta savaşın bir provası gibi alınabileceği üzerinde durulmaktadır. Nigel Crowther, Eski Yunanistan'da insanların sporu sadece "–özellikle Perslilere karşı– savaş için bir hazırlık" olarak gördüğünü dile getirmektedir (2007, s. 76-77). Bu düşüncenin, kimi spor dalları ya da yarışmaları için doğru olduğu söylenebilir. Ancak Olympia'da gerçekleştirilen oyunlar için "bir savaş

[24] Şu hususu belirtmek uygun olacaktır: Burada anlatılmak istenen, spor yapmanın ve yarışmanın aynı şey olduğu değildir. Zira spor yapmak ve yarışmak ayrı şeylerdir. Bir insan yarışmadan da spor yapabilir. Benzer bir şekilde her yarışın da spor olduğu söylenemez. Burada "sporun insan özgü bir etkinlik" olduğu ve dolayısıyla "spor yarışmalarının da insana özgü olduğu"na dikkat çekilmek istenmiştir. Böylece insana özgü olan spor yarışmalarına bakarak, bu yarışmaların temelindeki insan anlayışının ne olduğu gösterilebilir.

provası demek" doğru değildir. Aksine bu oyunlara daha yakından bakıldığında, savaş provasından çok, insanların biraraya geldiği, insanların –birbirlerine karşı mücadele etmek dışında– birlikte bir şeyler yaptıkları etkinlikler olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Yunan şehir-devletlerinde gerçekleştirilen spor yarışmaları, genellikle yarışmalara katılanların, yarışmalar sonucunda bir kazanç elde edip etmemelerine göre ikiye ayrılabilir. Manetti'ye göre bu sınıflandırma şu şekildedir: "kutsal taç oyunları" ve ödülleri "değerli nesneler olan oyunlar" olarak ikiye ayrılmaktadır (2018, s. 249). Kazananların bir kazanç elde etmediği Olympia, Nemea, Pythia, Isthmia Oyunları kutsal taç oyunlarındandır ve bu dört şehir-devletinde gerçekleştirilen oyunlar sonucunda yarışmacılara verilen ödüller yalnızca semboliktir (Manetti, 2018, s. 249). Bu oyunlar dışında kalan oyunlar, yarışmacıların bir kazanç elde etmek, çıkarlarını gerçekleştirmek için katıldıkları oyunlardır. Örneğin, Atina'daki Panathenaia festivalleri kapsamında gerçekleştirilen yarışmalarda, yarışmayı kazananlara para veya diğer maddî getirisi olan ödüler verilirdi (Crowther, 2007, s. 74). Ancak burada vurgulanması gereken şey, herhangi bir kazanç elde edilmemesine rağmen insanların Olympia Oyunlarına katılmak istemesidir. Dahası, her ne kadar bugünkü yarışmaların ve yarışmalara verilen ödüllerin niteliği değişmiş olsa da –sadece ad olarak bile olsa– bir kazanç elde edilen yarışmalar değil, sadece Olympia Oyunları günümüze kadar gelebilmiştir. Bu durum insanların gerçekleştirdikleri her eylemin arkasında bir kazanç elde etme, çıkarlarının peşinde koşma amacı gütmeden katıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Olympia Oyunlarının ayrıntılarına girmeden önce, oyunların ortaya çıkışıyla ilgili mitoslara değinmek uygun olacaktır. Olympia Oyunlarının başlangıcına ilişkin farklı mitoslar bulunmaktadır. Bu mitoslardan en çok bilinenlerden biri, Pisa kralı Oinomaos ile Pelops arasındaki araba yarışını anlatır. Kısaca değinmek gerekirse, Oinomaos, kâhinlerden, kızı Hippodamia'nın kocası tarafından öldürüleceğini öğrenir ve bunu engellemek için kim ki kızıyla evlenmek isterse, onun kendisini bir araba yarışında yenmesi gerektiğini, yenilen adayların da kendisi tarafından öldürüleceğini duyurur; ancak Oinomaos yarışlara Ares'in hediyesi ve yenilmesi imkânsız olan atlarla katılır ve bu şekilde, katlan her yarışmacıyı yener; buna karşılık olarak da Pelops, yarışlara Poseidon'un kanatlı atlarıyla katılır ve kendisine aşık olan Hippodamia'nın da

yardımıyla Oinomaos'u yarışlarda yener ve yalnızca Hippodamia ile evlenmekle kalmaz aynı zamanda Olympia'nın da hakimi olur; bu tarihten sonra Olympia'da düzenlenen spor yarışmaları Pelops'un anısına, Pelops ve Oinomos'un yarış güzergâhında gerçekleştirilir (Manetti, 2018, s. 246-247).

Pindaros ise Olympia Oyunların ortaya çıkışını şu şekilde anlatır:

> Yönlendirir beni Zeus'un buyrukları şakıyım diye güzide müsabakayı
> Pelops'un eski mezarının yanında
> [Herakles] dikmişti altı tane sunağı
> öldürdükten sonra Poseidon'un oğlunu
> suçsuz Kteatos'u ve öldürdükten sonra Eurytos'u,
> vermeye razı olamasa da
> üstün-güçlü Augeas'tan böyle koparmıştı kölece hizmeti
> karşılığındaki ücreti, Kleonai altında
> pusu kurdu bir çalılıkta
> yoldan dönerken Herakles alt etti onları
> (…)
> Khronos'tu, o ki açıkça ifşa ederek ilerleyerek
> Nasıl bölüştüğünü Herakles'in savaşın getirisini
> Takdime olarak sunduğunu en iyi payını
> Ve nasıl tahsis ettiğini
> Dört yılda bir yapılan bayramı
> ilk Olympia Oyunları'nı
> ve onun muzafferlerini (2015, s. 76-77).

Her ne kadar bu iki efsanedeki hikâyeler farklı olsa da, ortak noktaları Olympia'da gerçekleştirilen oyunların birer "kahramanlık hikâyesi"ne dayandırılmasıdır. Aynı zamanda her ikisi de dinî unsurlar taşımaktadır. Dolayısıyla bu özellikleri nedeniyle her iki efsanenin de Olympia Oyunlarının kutsallığına atıf yaptığı söylenebilir, ki bu da Olympia Oyunlarını diğer oyunlardan ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Olimpia'da gerçekleştirilen oyunlar, diğer kutsal taç oyunlarından ayrı tutulur. Bunun nedeni, Elis bölgesinde olan 'Olimpia' şehrinin adı, aynı zamanda "tanrıların kralı" olarak kabul edilen Zeus'un sıfatlarından biri olduğu için diğer şehirlerden farklı

olarak Olympia'nın kutsal bir şehir olarak kabul edilmiş olmasıdır[25]; "ibadetin merkezi" olduğu için Olympia, diğer şehirlerarasındaki ekonomik ve siyasî çekişmelerde yer almamıştır (Manetti, 2018, s. 251). Olympia'nın bu özelliği, burada gerçekleştirilen oyunlara da yansımıştır. Burada gerçekleştirilen oyunların daha önemli olarak kabul edilmesinin ve bu yarışları kazananların da bir nevi "kahraman" olarak kabul edilmesinin, Olympia'nın bu kutsallığından kaynaklandığı söylenebilir. Zira Pindaros da Olympia'da gerçekleştirilen oyunları diğerlerinden ayırarak, Olympia'nın, "altın çelenkli müsabakaların anası,/ ey Olympia, hakikatin sahibesi" olduğunu söylemektedir (2015, s. 66). Pindaros'ın Olympia için "hakikatin sahibesi" demesinin nedeni, Zeus'un sıfatlarından biri olması nedeniyle olabilir. Dolayısıyla burada "kutsal, ibadetin merkezi" olarak kabul edilen bir şehirde yapılan yarışmaları kazanmak, diğer yarışmaları kazanmaktan daha önemli kabul edilmiştir.

Dört yılda bir gerçekleştirilen Olimpia Oyunların şu şekilde başlar ve devam eder:

> Oyunlar (…) *spondophoros* adı verilen bazı haberciler olimpiyat oyunlarının başlangıcından birkaç ay önce Elis bölgesinden yola çıkar ve Yunanistan'ın tamamını kat ederek oyunların başlangıç tarihini ve buna bağlı olarak kutsal ateşkesi ilan eder. Atletler oyunların başlamasından bir ay önce Olympia'ya gelir ve toplamda on ay sürmesi gereken normal antrenmanlarına devam ederler; bu ayın sonunda, yarışmalara katılıp katılamayacaklarına karar verilmesi için *Hellanodikai* tarafından sınava tabi tutulurlar. (…) Hellanodikai hem olası rüşvet hem de yanlış davranış durumlarında cezalar kesme hakkına sahiptir (Manetti, 2018, s. 253).

Oyunların olmadığı dönemlerde birbirleriyle savaş halinde olan şehir-devletleri, yarışmalar sırasında bu savaşlara son vermek zorundadır. Böylece oyun dışındaki dönemlerde normal şartlarda biraraya gelmeleri son derece zor olabilecek olan farklı ve hatta düşman şehir-devletlerinin insanları, gerek yarışmacı gerekse izleyici olarak biraraya gelmesi, oyunlar öncesi ilân edilen "kutsal ateşkes" ile sağlanabilmiştir.

Herodotos, Olympia Oyunlarının Yunanlılar için ne kadar önemli olduğunu, *Historiai* adlı kitabına düştüğü şu notla belirtmektedir:

> Az sayıda Arkadialı asker kaçağı gelmişti; aç, yoksul kişilerdi, iş istiyorlardı. Persler bunları krala götürdüler ve Yunanlılardan haber sordular; soruları

[25] Burada geçen Olympia şehri, bugün Antalya il sınırları içinde olan ve"Tanrıların Evi" olarak kabul edilen Olimpos şehri ile karıştırılmamalıdır. Olympia'nın kutsal sayılmasının nedeni, bu ismin Zeus'un sıfatlarından biri olmasıdır.

> içlerinden biri hepsi adına soruyordu. Yunanlıların Olimpiyat oyunları ile uğraştıkları ve jimnastik ve binicilik yarışları yaptıkları cevabını aldılar. Soruları soran, yarışlarda ödülün ne kadar olduğunu sordu; yenene zeytin dalından bir taç verildiği karşılığını aldılar. İşte o zamandır ki, Artabanos'un oğlu Tritantaikhmes, yüce bir duyguyu dile getirdiği için, kral kendisini korkaklıkla suçlamıştır. Tritantaikhmes, ödülün para değil de başlık olduğunu duyunca kendini tutamamış ve herkesin içinde: "Ah Mardonios! Bizi bak nasıl insanlarla dövüşe soktun. Bunlar para için değil, onur için savaşıyorlar!" diye bağırmıştı (2009, 8.26).

Tam da bu nedenle Yunan şehir-devletleri, yukarıda söz edilen oyunlar sırasında ilân edilen "kutsal ateşkes"i bozmamaya dikkat etmiştir.

Olympia Oyunlarına katılabilmek için yarışmacıların bazı koşulları karşılamalıydı. Bu koşullar kısaca şunlardı: öncelikle Yunan soyundan gelmek, özgür olmak ve yüz kızartıcı suç işlememiş olmak (Manetti, 2018, s. 253). Görüldüğü üzere yarışmalara katılım koşulları arasında kişilerin maddî durumuna ya da fizikî koşullarına ilişkin herhangi bir madde geçmemektedir. Başka bir ifadeyle, insanların ne kadar zengin ya da ne kadar güçlü olduklarına göre değil, "nasıl eylemlerde bulundukları"na göre bu yarışmalara katılmaya hak kazandıkları söylenebilir. Bu katılım koşulları dikkate alındığında Olympia Oyunlarının, insanların "çıkar elde etmek" için birbirleriyle rekabet ettikleri yarışlardan farklı olduğunun göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Ayrıca bu oyunlarda katılımla ilgili şartların yanı sıra, oyunlar sırasında da yarışmacıların sıkı sıkıya uyması gereken birçok kural vardır. Olympia Oyunlarının kutsal bir niteliğinin olması nedeniyle, hem yarışmacılar hem de yarışma dışında olan herkes, bu oyunların kutsallığını bozacak, adil bir yarışmanın ortaya konmasını engelleyecek davranışlardan kaçınmak zorundaydı.

Olympia Oyunlarında koşu, atlı yarışlar, güreş gibi birbirinden farklı yarışlar düzenlenirdi. Bu yarışmaların tamamının yer aldığı pentathlon için Aristoteles, "bacaklarını hızlı bir şekilde uzağa doğru ittirebilen bir insan koşuda iyidir, karşısındakini yakalayabilen ve altına alabilen güreşte iyidir, karşısındakine vurduğu zaman onu deviren kişi boksta iyidir, her ikisini de yapabilen pankreasta iyidir, hepsini yapan ise pentathlonda iyidir" demektedir (2018b, 1361b). Pentathlon, bütün yarışmaları kapsayan özel bir yarışma olduğu anlaşılmaktadır.

Olympia Oyunlarını kazananlarına sadece bir taç verildiği söylenmişti. Ancak bazen "kazananın, yurdun velinimetini onurlandırabilecek en yüksek ödülü aldığı da

olurdu: Sitenin kent sarayı olan Prytaneion'da ağırlanır, yani orada yer içer ve kalırdı" (Bonnard, 2004, s. 30). Prytaneion, Olympia'da bulunan yapılardan biridir. Prytaneion, "üzerinde ebedi kutsal ateşin yandığı, Hestia'ya adanmış bir sunak içeren yöneticiler evi"dir (Manetti, 2018, s. 252). Yarışmacılar maddî bir kazanç sağlamamakla birlikte, bazı durumlarda bu taç ödülünün yanı sıra Prytaneion'da kalmaya hak kazanabilmişlerdir. Ancak bunu bir kazanç, çıkar elde etmek gibi düşünmek doğru değildir. Çünkü söz edilen yapı "kutsal ateş"in yandığı bir yapıdır ve burada kalmak, bir çıkar elde etmekten başka bir şeyi ifade etmektedir. Ancak bunun için öncelikle *ateş*in, o dönemde, yalnızca dinsel bir özelliğinin olmadığına değinmek gerekmektedir.

Olympia'da oyunlarının sembolü olan ve oyunlar için yapılan çağrılar sırasında elçiler tarafından taşınan ateş, o dönemde sadece kutsal bir sembol olarak kabul edilmemiştir. Günümüzde en bilinen Eski Yunan mitoslarından biri olan *Prometheus Desmotes*'te ateş, "kutsal"dan farklı bir anlama sahip olarak karşımıza çıkar. Aiskhylos'un eserinde Kratos Hephaistos'a, ateşi çalıp insanlara veren Prometheus için şunları söyler: "Çalar da armağan eder mi ölümlülere/ Senin şeref payını, kıvılcımlı ateşi/bütün sanatların kaynağı olan ateşi!" (Aiskhylos, 2019, s. 1). Ateş, tanrılara ait olmasına rağmen Prometheus, tanrısal bir şey olan ateşi çalarak insanlara vermiştir. Yine aynı eserde Prometheus, "bir gün bir rezene sapı içinde/ çaldım götürdüm insanlara ateşin tohumunu./ Bu tohum bütün sanatların anahtarı oldu,/ bütün yolları açtı insanlara" der (Aiskhylos, 2019, s. 6). İnsanlar, diğer canlı varlıklardan farklı olarak sanatla uğraşabilirler; bu fark, insanların tanrısal olan bir şeye, yani ateşe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Ateş, "insanı, doğanın kısıtlamalarından özgür kılar" (Dougherty, 2006, s. 18). Ateşin elde edilmesinden önce insanlar, zorunlu ihtiyaçlarını doğanın verdiği kadarıyla karşılamak zorunda kalmıştır. Yani ihtiyaçların karşılanması doğaya bağlıdır. Ancak zanaatların kaynağı olan ateşle beraber, insanlar bu zorunlu bağdan kurtularak ihtiyaçlarını zanaatlar vasıtasıyla kendileri karşılayabilir hale gelmişlerdir.

Ateş aynı zamanda o dönemin filozoflarından biri olan Herakleitos'un düşüncelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Herakleitos için *kosmos*, "daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir" (2018, s. 93, frag. 30). Yine Herakleitos, "her şeyi yıldırım yönetir" demektedir (2018, s. 163, frag. 64). Bir önceki fragman da gözönünde bulundurulduğunda, burada söz edilen "yıldırım", ateş olarak

yorumlanabilir. Dolayısıyla ateş, o dönemde farklı anlamlarda kullanılagelmiştir. Bütün bu farklı anlamlara bakıldığında, Olympia Oyunlarında kazanan yarışmacılar için "kutsal ateş"in yandığı Prytaneion'da kalmak, yalnızca bir günlük yiyip-içme ve barınma gibi ihtiyaçların karşılanmasından çok daha fazlasını ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yani yarışmacıların bu yarışmaları kazandıktan sonra verilen bu armağanı maddî bir kazanç olarak değil de, daha çok "hakikat"e, "iyi"ye ulaşma olarak kabul ettiği yorumu daha doğru görünmektedir.

Olympia Oyunlarını, insanları biraraya getiren ve oyunlar süresince farklı şehir-devletlerinden olan insanların birlikte bir şeyler yapabilmesini sağlayan geniş çaplı bir etkinlikler dizisi olarak düşünülmelidir. Çünkü Olympia Oyunları sırasında yalnızca spor yarışmaları düzenlenmezdi; aynı zamanda yarışmaların düzenlendiği yerin çevresinde tiyatro, müzik gibi farklı etkinlikler de gerçekleştirilirdi. Bunun anlamı, insanlar bu oyunlar boyunca sadece yarışlarda değil, farklı etkinliklerde de biraraya geldiğidir.

Bir önceki bölümde söz edilen *synagonizm*in, Karagiannis ve Wagner'e göre, Eskiçağda görüldüğü yerlerden biri atletizmdir ve bunun nedeni atletizm yarışmalarına katılanların, bir çıkar elde etmek için katılmaması, bu oyunların belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen ritualistik etkinlikler olması, bu etkinliklere, hem yarışmacıların hem de yarışmaları izleyenlerin birlikte katılmasıdır (2005, s. 249-250). Karagiannis ve Wagner'ın bu yorumunda belirli bir atletizm yarışmasına işaret etmemesi nedeniyle eksik ve hatta hatalı olarak kabul edilebilecek bir yorumdur. Çünkü Eskiçağda gerçekleştirilen her atletizm yarışması, maddî kazancın elde edilmediği yarışmalar kapsamına girmemektedir. Bu nedenle bu tip yarışmalarda, yani yarışmacıların bir kazanç elde etmek için katıldıkları yarışmalarda birlikte mücadele etme anlamına gelen *synagonizm*den ziyade *antagonizm*den söz etmek daha doğru olacaktır. Çünkü maddî ödüllerin bulunduğu yarışmalara katılan her yarışmacı, bu ödülü almak, bir çıkar elde etmek için katılmaktadır. Dolayısıyla bu tip yarışmaların, "çıkarların çatıştığı" yarışmalar olduğu ve her bir yarışmacının amacının da, "çıkarlarını gerçekleştirmek" olduğu söylenebilir. Bu nedenle Eskiçağda düzenlenen her atletizm yarışması *synagonizm*dir demek, maddî kazanç sağlanan yarışmaları gözardı etmek demektir. Ama Olympia'daki oyunların temeline bakıldığında, bu yorumun doğru olduğu ileri sürülebilir. Zira hem katılım sürecine hem de oyunlar sırasında uyulması

gereken kurallara bakıldığında, bu oyuna katılanların amacının, çıkarlarını gerçekleştirmek olmadığı görülebilir. Ayrıca bu yarışmalar esnasında ilân edilen kutsal ateşkesin, krallar dâhil kimse tarafından bozulamaması, savaş durumunda olan şehir-devletlerinin dahi bu oyunlar esnasında biraraya gelmesi ve bu oyunların olduğu zaman diliminde insanların yalnızca yarışmalar sırasında değil farklı etkinlikler için de birarada olabilmesi ve birarada yarışması nedeniyle, Olympia Oyunlarının *antagonizm*den çok *synagonizm*e yakın olduğu söylenebilir.

Eskiçağdaki kimi filozofların, genel olarak beden eğitimi özelinde de Olympia Oyunlarına dair düşüncelerine bakıldığında, genellikle bu eğitimin ya da yarışmaların, insanın bedenini kontrol edebilmesi üzerine odaklandığı söylenebilir. Epiktetos, Olympia Oyunlarına katılmak isteyenlere, bu oyunlara katılmadan önce iyice düşünmesini öğütleyerek şunları söylemektedir:

> Bunun için öncelikle neyin önde yer aldığına ve onu neyin izlediğine dikkat etmelisin. Eğer senin avantajına olacaksa başlamalısın. Kuralları izlemelisin, diyetine uymalısın, lezzetli şeylerden kaçınmalısın, her koşulda egzersizlerini yapmalısın, soğuk su ve şarap içmemelisin. Kendini antrenörüne teslim etmelisin. Mücadelede sakatlanabilirsin ve sonuçta zaferi kaybedebilirsin. Bunları hesaba kattığında, eğer hala isteğin devam ediyorsa, mücadeleye hazır ol. Aksi takdirde bazen güreşçiyi bazen gladyatörü oynayan çocuklar gibi davranmış olacaksın. Her şeyi bir maymun gibi taklit etmiş olacaksın, her biri seni o an için memnun edecek ancak tanımaya başladıkça memnun olmayacaksın. Çünkü dikkatsiz bir şekilde bu işlere başladın. Düşünmeden yarım bir hevesle. Önce neyin önemli olduğunu ve neyi yapabileceğini düşün (1865, frag: 15).

Epiktetos'a göre insanlar, bu yarışmalara arzuları tatmin etme veya bir şeyleri elde etme gibi amaçlarla katılmamalıdır. Bu nedenle Epiktetos'un Olympia Oyunlarını, haz ve çıkar peşinde koşanların kazanabileceği bir yarışma olarak görmediği söylenebilir. Aksine yarışmacılar, gerek hazırlanma aşamasında gerekse yarışmalar esnasında hazlara göre hareket etmemeyi öğrenir ve aynı zamanda aklın da çıkarlar doğrultusunda değil, iyi olana ulaşmak için çaba sarf etmesi gerektiğini bilir. Epiktetos bunların bilincinde olmayan bir yarışmacıyı maymuna benzetir. Buradan yola çıkılarak Epiktetos'un, insanı diğer canlı varlıklardan ayırdığı da söylenebilir. Şöyle ki: Bir maymun, bedenini hareket ettirerek bir insanın hareketlerini gerçekleştirebilir, ancak insanı ondan farklı kılan şey, önceden düşünerek, bu hareketleri gerçekleştirmeyi isteyip

istemediğini bilebilmesidir. Yani insanın hareketlerini maymununkinden ayırt eden şey, insanın, bedenini hareket ettirirken bunu düşünerek yapabilmesidir.

Aristoteles de, sporla uğraşan insanların yalnızca bedenlerini geliştirerek, bedenlerini belirli bir biçime sokmaya çalışarak, kendi bedenlerinin gelişimlerini bozduklarını söylemektedir ve bu tür bedensel gelişimi bozan çalışmalar sonucunda elde edilen görünüşün cesaret göstergesi olarak kabul edilmesine ve bu tip bir anlayışın insanların eğitimine katkı sağlamayacağı nedeniyle, ona karşı çıkmakta, bu şekilde eğitim veren Spartalıları da eleştirmektedir:

> (…) kendi başlarına zahmetli egzersizlerinde ısrar ettikçe diğer halklara üstün gelmelerine rağmen, şimdi hem jimnastikte hem de askeri yarışmalarda diğerlerinin gerisinde kalıyorlar; onlar bunu genç adamlarını bu usulle çalıştırdıkları için değil, kendilerini eğittikleri ve düşmanları kendilerini eğitmedikleri için yapabiliyorlardı. Sonuç olarak hayvani gaddarlık değil onur ön planda olmalı (1959, 1338b25).

Spor egzersizleri ve yarışmalarının temelinde, insanın akılla hareket edebilmesi için bedeninin ihtiyaçlarını kontrol etmesi gerektiği düşüncesi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu dönemdeki her spor yarışması için değilse bile, Olympia Oyunlarının gerçekleştirilme amacına bakıldığında bu anlayışın oyunların temelinde olduğu söylenebilir.

Bu iki filozofun aksine Platon, Olympia Oyunlarına karşı daha olumsuz bir tutum sergilediği görülebilir. Platon için bedensel egzersizler sadece bir insanın iyi bir yurttaş olabilmesi için görmesi gereken eğitimin bir parçası olduğuna daha önce değinilmiştir. Platon'a göre, "Olympiadlarda, savaş ve barış zamanındaki bütün yarışmalarda birinci olmak yerine, ülkesindeki yasalara hizmet etmekle ve yaşamı boyunca bütün insanlar içinde yasalara en iyi hizmet etmiş olmakla ün kazanan kişi, en iyi yurttaştır" (2019, 729d-e). Gerek Aristoteles gerekse Platon, insanların bedenlerini eğiterek, hazlar temelinde yaşamamaları gerektiğini dile getirmektedir. Buna rağmen Aristoteles, Olympia Oyunlarına karşı çıkmamakta, aksine yukarıda söz edildiği gibi pentathlona katılan yarışmacıların, yarışmacılar arasında en iyi olduğunu söyleyerek bu oyunlar konusunda daha olumlu bir tutum sergilemektedir. Ancak Platon, bu yarışmalara, yarışmacılar arasında oluşabilecek olan rekabetten dolayı karşı çıkmaktadır. Platon, "(…) Delphoi ve Olympiad oyunlarında birinciliğe gözünü diken kişinin yaşamı karşısında, bedenle ruha erdem yolunda çaba gösteren yaşam biçimi iki

kat, hatta çok daha fazla uğraşla doludur" der ve "yan uğraş" olarak nitelendirdiği her uğraşın, ruhun "bilgi edinmesinde ve alışkanlık kazanmasında" engel oluşturmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır (2019, 807c-d). Olympia Oyunlarında birinci olan bir kişinin hayatı, sırf Olympia Oyunlarında birinci oldu diye "değerli" değildir. Bir insan, birinci olma hırsıyla yalnızca bedenini eğitip ruhuna önem vermez ise, Olympia Oyunlarında birinci olma tutkusu, bir insanın ruhunun eğimine engel olacaktır. *Politeia* adlı eserinde de koruyucuların, Olympia Oyunlarına katılan yarışmacılardan daha mutlu olduğunu söyleyen Platon, şöyle devam etmektedir:

> Olimpiyat şampiyonları övülürler; ama bekçilerimizin nail olduğu şeyin çok az bir bölümünün tadını çıkarırlar; çünkü zaferleri ötekilerinden daha güzel, halkın verdiği geçim desteği daha kusursuzdur; (…) [bekçiler] yiyecek içecekle, hayatın ihtiyacı olan her şeyle hem kendileri hem de çocukları ödüllendirilirler, ömür boyu devletten onur armağanları alırlar, öldüklerinde ise görkemli mezarlara konurlar (2006, 465d-e).

Platon spor karşılaşmalarını tek bir durumda kabul etmektedir. Ona göre, bir karşılaşma ancak "iyi bir gösteri" içinse gerçekleştirilmelidir; "çünkü bunlar savaşta ve barışta hem devlet hem de kişinin özel yaşamı için yararlıdır; ister oyun için olsun, ister ciddî bir iş için olsun, bedenle ilgili bütün öteki çabalar özgür insanlara yakışmaz" (2006, 796d). Yarışmaya katılan yarışmacılar, bu yarışlar sonucunda kendi çıkarlarını elde etmek için değil, bedenlerini gerektiği gibi eğiterek ideal devlette iyi bir koruyucu, yani iyi bir yurttaş olmak için bu yarışlara katılmalıdır. Sonuç olarak, Platon'da bu gibi yarışların amacı, insanların birbirleriyle rekabet etmesi ve bu rekabet sonucunda birinci olmak gibi bir çıkar elde etmesi değil, iyi bir insan, iyi bir yurttaş olmak için gereken erdemlerden biri olan yiğitliğin, bedenin eğitilerek edinilebilmesidir.

Eskiçağ spor anlayışının, Olympia Oyunları ve oyunlara hazırlanma sürecinde yapılan egzersizlerle ilgili söylenenlere bakıldığında, insanların spor yapmalarındaki amaçları, spor yapmanın kendisi olmaktan çok, bir insan akla göre eylemde bulunabilsin diye bedenine söz geçirebilme, bedeni akla göre şekillendirebilmedir; yoksa güçlü bir vücut, iyi bir dış görünüş ya da yarışmalarda birinci olarak belirli bir kazanç elde etme isteği değil. Her ne kadar Platon Olympia Oyunlarına katılan yarışmacılar arasında "birinci olma" arzusu ve yarışmacıların birbirini geçmeyi temel amaç edindiğini söyleyerek bu oyunlara karşı çıkmış olsa da, Olympia'daki oyunlarda yarışmacıların başvuru ve yarışma aşamalarında uymaları gereken zorunlu kuralların olduğu ve son

olarak bu yarışmalara hazırlanan insanların, katılmayan bazı insanların yaptığı gibi yeme-içme vs. arzularını sınırsız bir şekilde tatmin etmeme gerekliliği ve tüm bu zorluklara rağmen herhangi bir kazançlarının olmadığı düşünülürse, yarışmacılar arasında rekabetin temel amaç olamayacağı söylenebilir.

Gerek Olympia Oyunlarına katılım koşulları gerekse bu yarışmalara katılanlarda olması gerekenler için filozofların söylediklerine bakılırsa, yarışmalarda belirli bir tip insan anlayışının olduğu söylenebilir: bedensel hazlara hâkim olan, aklını kullanan ama aynı zamanda belirli bir özelliği de olan insan tipi.

Olympia Oyunları'nın temelinde nasıl bir insan tipi olduğunun daha iyi ortaya konabilmesi için, bu dönemdeki filozofların insan anlayışlarına bakmak uygun olacaktır.

2.3. Eskiçağda İnsan Anlayışı

Bu bölümde, Eskiçağ filozoflarının insan anlayışına bakılacaktır. Ancak her bir filozofun tek tek insan görüşlerine yer vermek tezin kapsamı açısından mümkün olmadığından, bu bölümde dört filozofun görüşlerine yer verilecektir: Herakleitos, Protagoras, Platon ve Aristoteles'in. Özellikle bu dört filozofa yer verilmesinin nedeni, her ne kadar bazı konularda farklı ve hatta kimi zaman birbirlerine tamamen karşıt düşünceler ortaya koymuş olsalar da, ortak bir insan anlayışlarının olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bu, Eskiçağdaki insan anlayışının ne olduğunu daha açık bir şekilde görebilmemizi sağlayacaktır.

2.3.1. Herakleitos'un İnsan Anlayışı

Herakleitos'un insan anlayışında ilk dikkat çeken şey, insanı "hayvanlardan farklı şekilde eylemde bulunması gereken bir canlı" olarak kabul etmesidir. Ancak bir doğa filozofu olan Herakleitos'un insan anlayışını ele almadan önce, onun "evrendeki her şeyin temelinde ateş vardır" düşüncesine kısaca yer vermemiz uygun olacaktır.

Herakleitos, "bütünün kendisi olan kosmosu ne bir tanrı ne de bir insan meydana getirmiştir. O, daima belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir" der (2018, s. 93, frag: 30). Evrendeki herşey ateşten gelir ve ateşe geri döner. Herşeyin ateşten gelme ve ateşe geri dönme anlayışından da anlaşılacağı üzere,

Herakleitos'un felsefinde evren durağan değildir, değişim içindedir. Ancak bu değişimin başıboş bir değişim olmadığına dikkat edilmelidir. Evrendeki değişimler belirli bir düzende gerçekleşir: evren "belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir" (Herakleitos, 2018, s. 93, frag: 30). Ateşin ölçüyle yanması, yani herşeyin ateşten gelmesi ve ateşe dönmesi belirli bir kurala göre gerçekleşir. Bu kural, yasa, yani *logos*tur (Arslan, 2018, s. 195). Değişimi ifade eden ateş herşeyin *arkhe*si olduğuna göre, bu değişimin yasası olan *logos*u bilmekle bilgelik erdemine ulaşılabilir. Öyle ki "parlak ve kuru olan ruh, en iyi ve en bilgedir" (Herakleitos, 2018, s. 277, frag: 118). Ateş yalnızca herşeyin temelinde olan şey değildir. Ateşe en yakın olan, herşeyde ortak olanın bilgisine en yakın olan, aynı zamanda en iyi olandır. Bu fragmandan yola çıkılarak, Herkaleitos'ta iyi olmanın bilgiyle doğru orantılı olduğunu ve dolayısıyla iyi bir insan olmanın, bilgi peşinde koşmakla mümkün olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Peki, bu bilgiye kim ulaşabilir?

> Bu her zaman mevcut olan *logos*u insanlar yalnızca işitmeden önce değil, işittikten sonra da anlamıyorlar. Her şey bu *logos*a göre olup bittiği ve ben her şeyi doğasına göre ayırt ettiğim ve nasıl olduğunu bildirip açıkladığım halde, söylediklerimle ve yaptıklarımla karşılaştıklarında acemi gibi davranıyorlar. Uykudayken ne yaptığını unutan diğer insanlar gibi bunlar da uyanıkken ne yaptıklarının farkında değiller (Herakleitos, 2018, s. 33, frag:1).

Logos, her şeyin kendisine göre olup bittiği yasadır. Her insan *logos*u bilme potansiyeline sahiptir; ancak bu potansiyelin her insanda olması, bu potansiyelin herkes tarafından kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Başka bir ifadeyle, her insan *logos*u *bilebilir*; ancak herkes bil*mez*. Çünkü "*logos* her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendilerine özel düşünceleri varmış gibi yaşar" (Herakleitos, 2018, s. 37, frag: 2). Ayrıca bu fragmandan yola çıkarak Herakleitos'un "her canlının kendine özgü özelliklerinin olduğu"nu kabul ettiği de söylenebilir. Bu "her şeyin kendi doğasına göre ayrılması", tür olarak insanın da diğer canlı varlıklardan ayrı olması anlamına da gelebilir.

Herakleitos, "domuzlar çamurda yıkanır, tavuklar ise toz toprakta" der (2018, s. 107, frag: 37). Bu fragmanında iki farklı hayvan türünden ve onların farkından söz edilmektedir. Her türün kendine özgü özellikleri vardır ve her tek varlık, üyesi olduğu türün bu özelliklerine göre hareket eder. Bu fragmandan yola çıkılarak Herakleitos'un

insanın da diğer hayvanlardan farklı özelliklerinin olduğu düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Bu yorum, mutlulukla ilgili olan fragmanla da desteklendiğini görülebilir. Herakleitos'a göre, "mutluluk bedensel hazlardan kaynaklanmış olsaydı, öküzler yemek için burçak bulduklarında, onlara mutlu varlıklar derdik" (2018, s. 41, frag: 4). Bu fragmandan anladığımız kadarıyla mutluluk, insan türüne özgüdür ve insana özgü olan mutluluk için yapılması gerekenler de insan türüne özgü olması gerekmektedir. Herakleitos bu fragmanında mutluluğun sadece insana özgü olduğunu anlatmakla kalmaz, aynı zamanda mutluluğa nasıl ulaşılamayacağının da ipucunu verir: insan mutlu bir yaşam sürmek istiyorsa, bedensel hazları tatmin etmek için çabalamamalıdır. Hazların tatmini mutluluğu sağlamamaktadır.

Ateşe yakın olmak, yani bilgiye ulaşmaya çalışmak bir insanın kendi yaşamının yönünü kendisinin belirlemesi demektir. Bilgiye ulaşmayı amaçlamayan bir insan adeta bir kukla gibi başkalarının kararlarına bırakır kendi yaşamını. Herakleitos'a göre "ruhu nemli olan biri, sakalı bitmemiş bir çocuk tarafından nereye götürüldüğünü bilmeyen sarhoş gibidir, yalpalar durur" (2018, s. 275, frag: 117). Yani bilgiye sahip olmayan birisi, başkaları tarafından kolayca yönlendirilebilir. Günümüzün rekabet eden insanını buna örnek olarak gösterebiliriz. Zira içinde bulunduğumuz çağda birçok insanın isteklerinin ve eylemlerinin liberal ekonomik sistemin ihtiyaçlarına göre yönlendirilmektedir.

Herakleitos'ta erdemlerin de ateş ve *logos*la ilgili olduğu görülebilir. Herakleitos'a göre, "ölçülü olmak en büyük erdemdir. Bilgelik doğaya kulak vererek hakikati söylemek ve doğru olanı yapmaktır" (2018, s. 265, frag: 112). Nasıl ki ateş belli bir ölçüye göre yanıp sönüyorsa, insanların erdemli olabilmesi için de belirli bir yasaya göre davranması gerekmektedir. Yani insan, eylemlerini gerçekleştirirken başıboş olmamalıdır, belirli kuralları gözetmelidir, ki Herakleitos buna "ölçülü olmak" demektedir. *Logos*a göre gerçekleştirilen eylemler erdemli, "doğru", insana özgü eylemlerdir. Ancak tekrar hatırlatmak gerekir ki her insan *logos*u duyabilme yetisine sahip olmakla birlikte, her insan *zorunlu bir şekilde logos*u duymaz.

Ayrıca bilgelik, günümüzdeki yaygın inanışın aksine daha çok veriye sahip olmak değil, "doğru olan" ne ise o şekilde eylemde bulunmaktır. Kaldı ki Herakleitos, "çok şey öğrenmek anlayışlı olmayı öğretmez. Öğretseydi, Hesiodos ile Pythagoras'a ve

de Ksenophanes ile Hekataios'a öğretirdi" der (2018, s. 113, frag: 40). "Çok şeyi öğrenmek" ifadesinin, günümüzdeki "veri depolamak" anlamına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Herakleitos için bilgeliğin, daha çok veri elde etmek ya da çıkar için bilgi edinmek değil, bilginin kendisinin amaç olduğu bir bilgi edinmeyle ulaşılan bir bilgelik olduğu söylenebilir.

Ancak birçok insanın *logos*a göre hareket etmemesine rağmen, Herakleitos yine de "kendini tanıma ve ölçülü olma olanağı her insanda bulunur" demektedir (2018, s. 273, frag: 116). Bilmek ve ölçülü olmak, insan türüne özgü özelliklerdir. Bunların olanak halinde var olması, insan türünün doğasının zorunlu bir belirlenmişliğinin olmadığı anlamına gelmektedir. Ne var ki daha önce de belirtildiği üzere, her insan bu olanakları gerçekleştirmez, "çünkü en iyiler bütün şeyler arasında tek bir şeyi seçer: Ölümlüler arasında ezeli ünü. Çoğunluk ise bir sığır sürüsü gibi tıkınır" (Herakleitos, 2018, s. 91, frag: 29). Burada "ün", haz ya da çıkar temelli bir ün değildir. Bu fragmana göre insan türünün her üyesi, "iyi" olanı elde etmek için çaba sarf etmez. Birçok insan kendi hazlarının ve çıkarlarını gerçekleştirmek için yaşar. Ancak birçok insanın bu şekilde eylemde bulunuyor olması, bunu insanın doğasından kaynaklı bir zorunluluk haline getirmemektedir. Her insan ne zorunlu bir şekilde ün peşinde koşar ne de çıkar peşinde. Bu, bir insanın hangi yolu tercih edeceğine kendisinin karar verebileceği anlamına gelir.

Her insan erdemli bir şekilde eylemde bulunamaz; çünkü "tutkulara karşı mücadele etmek zordur. Arzu edilen şeyin bedelini ruh öder" (Herakleitos, 2018, s. 209, fr:85). Bir insan, arzuları temelinde yaşamını sürdürürse, insanın olanaklarını gerçekleştiremez, hayvanlarla ortak yanlarını besler. Hazlara göre yaşamak, *logos*a kulaklarını kapatmaktır. Arzulara göre hareket etmek kolay, ancak *logos*u duymak zordur. Çünkü bunun için arzulardan vazgeçmek gerekir ve bunu her insan yapamayabilir.

Ayrıca "her arzu edilenin elde edilmesi iyi değildir" (2018, s. 261, frag: 110). Tutku ve arzular, insana özgü olan mutluluğu sağlamazlar. Ancak şunu da söylememiz gerekir: "her arzu"dan kasıt, bir insanın hiçbir arzusunu tatmin etmemesi anlamına gelmez. Daha açık bir ifadeyle, bir insan elbette hayatta kalmak için yeme-içme gibi ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Elbette açlığını yemek yiyerek bastıracaktır; ancak

bunun her zaman her istenildiğinde belirli bir sınırı olmadan yapılmaması, yani *ölçülü bir şekilde* yapılması gerekir.

Herakleitos, insanlar için "doğduklarında yaşamayı ve ölmektense paylarına karşı direnmeyi istiyorlar; arkalarında da payları belli çocuklar bırakıyorlar" demektedir (2018, s. 73, frag: 20). Bu fragman, aslında bugün de var olan bir soruna işaret ettiği söylenebilir. Bir insanın nasıl bir yaşam süreceğini, kendi tercihleri ve eylemleri belirler. Yani bir insan –yukarıda da belirtildiği gibi– hazlarına göre de yaşamını sürdürebilir, "ezeli ün"ün peşinden de koşabilir. Ancak bir insanın yaşamı doğduğu andan itibaren başkaları tarafından belirleniyorsa, bu insanın bu olanakları ortadan kaldırılmış olur. Dolayısıyla Herakleitos'un da dediği gibi "payları belli çocuklar" yetiştirilmiş olur, ki bu da insan türüne özgü olduğunu söylediği *logos*a göre hareket edemeyeceği anlamına gelir. Herakleitos, başka bir fragmanında "ana babasını dinleyen çocuklar gibi olmamalıyız, yani bize aktarıldığı gibi" demektedir (2018, s. 185, frag: 74). Bu fragmanda da Herakleitos bir öncekindeki düşüncesini destekleyen ifadeler kullanmıştır. Anne ve babamızın bize söylediklerini temel alarak onların istediği şekilde yaşamamız, yaşamımızın önceden anne babamız tarafından da olsa belirlenmesi anlamına gelmektedir. Bir önceki fragmanla birlikte düşünüldüğünde, her bir insan, insana özgü bir yaşam için *logos*a göre nasıl eylemlerini belirleyeceğine kendisi karar vermelidir. Anne-babasının yaptıklarını taklit etmek –bugün için düşündüğümüzde liberal ekonomi sisteminin belirlediği standartların dışına çıkmamak için çoğunluk ne yapıyorsa onu yapmak–, yani ezbere eylemde bulunmak, insanları insana özgü yaşama götürmez. *Logos*un dediğine göre yaşayıp yaşamayacağına bir insan bizzat kendisi karar vermelidir.

Herakleitos, "Tanrının karşısında anlayıştan yoksun bir adam yetişkin bir insanın karşısındaki çocuk gibidir" der (2018, s. 195, frag: 79). Yetişkin biri, bir çocuğa göre daha deneyimli ve bilgili kabul edilir. Burada ilk bakıldığında "anlayışlı olmak" ifadesi bugünkü genel kullanımıyla "hoşgörülü, anlayışlı" anlamıyla kullanıldığı düşünülebilir. Ne var ki Herakleitos'un buraya kadar ele alınan fragmanları dikkate alındığında, "anlayıştan yoksun" ifadesi daha çok "bilgisiz olmak" ya da Herakleitos'un deyişiyle "ateşten uzak olmak" anlamıyla ele alınması gerektiği görülebilir. Bu anlamıyla anlayışlı olmak, insan türüne özgü bir özelliktir ve anlayışlı olmak, "hep daha fazlasını elde etme" düşüncesiyle bağdaşabilecek bir şey değildir.

Herakleitos, “Tanrı için her şey güzel, iyi ve hakçadır. İnsanlar içinse bazı şeyler hakçadır, bazı şeyler hakça değildir” der. (2018, s. 245, frag: 102). Bu fragmandan yola çıkılarak insanların farklı şekillerde eylemlerde bulunduğu ve hakça eylemde bulunmanın insanın bir olanağı olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira Herakleitos, insanlar için her şey “hakçadır”, ya da “değildir” deseydi, hakça olma veya olmama insanlar için bir zorunluluk olurdu. İnsanlar kendi eylemleriyle hakça olana ulaşabilir ya da ulaşamaz, hakça olana veya olmayana ulaşmak insanların elindedir.

İnsanın, insana özgü bir yaşam sürmesi gerektiğini düşünen Herakleitos, fragmanlarında arzularına boyun eğerek yaşayan Ephesosluları sert bir şekilde eleştirmektedir. Örneğin bir fragmanında, “hiç eksik olmasın zenginliğiniz Ephesoslular. Olmasın ki alçaklığınız belli olsun” der (2018, s. 293, frag: 125a). Ephesoslular, arzularını tatmin etmek için hep daha fazlasını istemiş ve elde etmişlerdir. Zenginliklerinin kaynağı, “hep daha fazlasını elde etme” düşüncesidir. Bir insanın zengin olması, onun *logos*a göre değil arzularına göre, yani hayvansal tarafına göre hareket etmiş olması demektir. Herakleitos, yine Ephesoslular için başka bir fragmanında şunları söylemektedir:

> Ephesoslular size yakışan kendinizi asmanız ve kenti çocuklarınıza terk etmenizdir. Siz, içinizdeki en değerli adam olan Hermodoros’u “aranızda değerli bir insan bulunmasın, değerliyse de gitsin başka yerlerde, başka insanların yanında olsun” diyerek kentten sürdünüz (2018, s. 283, frag: 121).

Bu fragman, özellikle üçüncü bölümde ele alınacak olan rekabet içinde “insanın değeri” ve “bir kişinin değeri” açısından önemlidir. İlerde daha ayrıntıyla ele alınacak olmakla birlikte, burada fragman temelinde günümüzdeki insanın durumunun ne olduğunu gösterebilmek için kısaca şundan söz edilebilir: Herakleitos’a göre, Hermodoros, içinde yaşadığı toplumda “değerli” bir insandır. Ancak fragmandan anlaşıldığı kadarıyla –bir önceki fragmanla birlikte ele alındığında– ticarete önem veren bir topluluk olarak Ephesoslular, içinde bulundukları sistemin kurallarına göre eylemde bulunmak istemeyen biri olduğunda, o kişiyi toplumun dışına sürmüşlerdir. Bu durumun günümüzle olan ilişkisi ise şu şekilde kurulabilir: Bugün de piyasa sisteminin dışında kalmak isteyen ve rekabete karşı çıkan insanlar benzer bir şekilde yalnızlaştırılır.

Birçok insanın, insan türüne özgü olan özellikleri kullanmayarak arzularına göre yaşadığını söylemesine rağmen, Herakleitos umutsuz değildir. Çünkü "bana göre bir insan çok iyiyse bin kişidir" demektedir (2018, s. 131, frag: 49). Günümüzde her ne kadar insanların çoğu, insanı "doğası gereği arzularına göre hareket eden ve bunları gerçekleştirmek için de bir diğerine karşı mücadele etmek zorunda olan bir varlık" olarak düşünüyor olsa da, az sayıda ama yine de erdemli bir şekilde yaşamaya çalışan, arzularının değil bilginin peşinden koşan ve rekabeti reddeden insanlar, insanın sahip olduğu özelliklerin korunmasını ve devamlılığını sağlayabilmektedirler.

2.3.2. Protagoras'ın İnsan Anlayışı

Protagoras'ın insan anlayışına bakıldığında, Herakleitos'tan son derece farklı düşünceler ortaya koymuş olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Protagoras ve Herakleitos'un ortak noktaları, her ikisinin de tür olarak insanın, hayvandan farklı özellikleri olduğunu düşünmeleridir.

Platon'un verdiği bilgiye göre Protagoras, insanın, daha doğrusu ölümlülerin yaratılışını şu mitosla açıklar:

> (…) ölümlü türler henüz yaratılmamıştı. Yaratılmaları için kaderin saptadığı an gelince, tanrılar onları toprak, ateş ve bu ikisiyle karışabilen maddelerle yer altında şekillendirdiler. Gün ışığına çıkarılacakları an yaklaşınca, Prometheus ile Epimetheus'u her birine gerekli yetenekleri dağıtma işiyle görevlendirdiler. Ama Epimetheus, Prometheus'tan bölüştürme işini kendisine bırakmasını istedi. (…) İzin alınca bölüştürme işine koyuldu ama bazılarına güç veriyor hız vermiyor, bazılarına ise hız veriyor güç vermiyordu; (…), ama korunmaları için başka güçler buldu. (…) Bütün bu önlemler, türlerin yok olmasının önüne geçmek içindi.
>
> Ne var ki, pek derin düşünceli olmayan Epimetheus dikkat ermeden elindeki bütün güçleri hayvanlar için harcamış, ama geriye insan ırkı kalmıştı; (…). Prometheus (…) insanın çıplak, ayakkabısız, örtüsüz, silahsız olduğunu gördü. (…) Bunun üzerine, insana kendini koruması için verecek şey bulamayan Prometheus, Hephaistos ve Athena'dan ateşle birlikte sanatlar bilgisini (ateş olmaksızın sanat sanatlar bilgisi hem imkânsızdır, hem de yararsızdır çünkü) çaldı ve insana armağan etti. Böylece insan, yaşamını korumasına yarayacak bilimi edinmiş oldu (Platon, 2017, 320d-320e).

Bu mitosa göre sanatların bilgisi ve ateşi kullanabilme yetisi, canlı varlıklar arasında sadece insana ait olan özelliklerdir. Ateşi kullanabilme yetisi ve sanatın bilgisi, insan türünün devamlılığını sağlamak için gereklidir. İnsanların kendi aralarında,

birbirlerine karşı üstünlük sağlama ve başka insanlara karşı hayatta kalma mücadelesi için ellerinde bulundurdukları birer araç değildir.

Ancak Protagoras, sadece ateşi kullanma yetisinin ve sanatın bilgisinin insan türünün devamlılığını sağlayamayacağını düşünmektedir. Çünkü ona göre insanlar ilk yaratıldıklarında birarada yaşamıyorlardı ve "(…) onlardan daha güçlü olan vahşi hayvanların pençeleri altında can vermekteydiler. Ellerindeki sanatlar yaşamalarına yetiyor, ama hayvanlara karşı savaşta yetersiz kalıyordu" (Platon, 2017, 322b). Tek tek yaşayan insanlar, insan türüne özgü, bu türün yaşamını devam ettirebilmesi için gereken özelliklere sahip olsa da, bu özellikler insanı tam olarak doğaya karşı güçlü kılmamaktadır. Bu nedenle insanlar "bir araya toplanıp şehirler kurmak, kendilerini güvenlik altına almak istediler" (Platon, 2017, 322b). Bu biraraya gelişle birlikte, insanların, tür olarak insanın özelliklerini gerçekleştirebilme imkânları olur.

Ancak insanların biraraya gelebilmesi ve bu biraradalığın devamlılığının sağlanabilmesi için, biraraya gelen insanların bir koşulu sağlaması gerekmektedir. Protagoras'a göre bu koşul, "siyaset sanatı"dır. Çünkü insanlar, "(…) siyaset sanatına sahip olmadıkları için, birbirlerine kötülük ettiklerinden yeniden ayrılıyor ve yok olup gidiyorlardı" (Platon, 2017, 322b). Bu nedenle, mitosa göre Zeus'un elinde bulunan siyaset sanatı, Zeus tarafından insanlara verildi ve Zeus, "Hermes'e sitelerde kural yerine geçmesi ve insanları dostluk bağlarıyla birbirine bağlaması için, doğruluk [adalet] ve utanmayı götürmesini söyledi" (Platon, 2017, 322c). Burada söz edilen biraradalık, insanların gelişigüzel bir şekilde bir mekânda toplanması anlamına gelmemektedir. Biraraya gelen insanların birarada kalabilmeleri için belirli kurallara göre eylemlerde bulunmaları gerekmektedir. Tıpkı Herakleitos'taki "insanların eylemlerini belirli kurallara göre gerçekleştirmesi gerektiği" düşüncesi gibi burada da insanlar, ancak belirli kurallara göre eylemlerde bulunarak birarada kalabilir. İnsanlar adalet ve utanma özelliklerine sahip olmalıdır. Protagoras'ın dikkat çektiği bir diğer husus da şudur:

> Hermes, insanlara doğruluk ve utanmayı nasıl bölüştüreceğini sordu Zeus'a. «Sanatların bölüştürüldüğü gibi mi bölüştürmeliyim? Sanatlar, hekimlik sanatındaki usta tek bir insan, meslekten olmayan birçok kimseyi tedavi edecek şekilde bölüştürüldüğü; öbür zanaatçılar için de böyledir bu. Doğruluk ile utanmayı da dağıtmalıyım insanlar arasında, yoksa hepsine mi bölüştürmeliyim?» «Hepsine,» diye cevap verdi Zeus. «hepsi payını alsın; çünkü

> bu erdemler, sanatlar gibi yalnız bazı insanlarda bulunursa, şehirler ayakta duramaz (2017, 322c).

Bu erdemler, tıpkı ateşi kullanma yetisi ve sanat bilgisi gibi insan türünün her üyesinde bulunmaktadır. Ancak Protagoras'ın düşüncesine göre de, her insanın zorunlu bir şekilde erdemli olamayacağı görülebilir. Başka bir ifadeyle, insanların birarada kalması belirli kurallara göre eylemde bulunmasına bağlıyken, her insan, *doğasından kaynaklı bir zorunluluk*la bu kurallara uymaz. Bu kurallara uymak veya uymamak ya da erdemli olmak veya olmamak insanın kendi tercihli eylemleriyle mümkündür.

Protagoras'a göre bir insanın erdemli olup olmaması, o kişinin kendisine bağlıdır. Protagoras, "değerli insanların çocuklarının genellikle değersiz olmaları neden mi?" diye sorar (Platon, 2017, 326e). Protagoras, bu sorunun cevabını flavta çalmayı öğrenen çocuklar üzerinden verir. Ona göre herkesin bu çalgıyı çalmasının zorunlu olduğu bir şehirde, herkese bu çalgının nasıl çalınacağı öğretildiğinde, ailesinden bu çalgıyı iyi çalanlar iyi, kötü çalanlar da kötü çalar gibi bir durumun söz konusu olamayacağını, her çocuğun ailesinden bağımsız olarak iyi ya da kötü flavta çalacağını söylemektedir (Platon, 2017, 326e-327b). Erdemli olmak da böyle bir şeydir. Bir kişinin erdemli olup olmayacağını, onun ailesinin erdemli olup olmadığı, erdemli bir şekilde eyleyip eylemediği değil, o kişinin kendi eylemlerini bu temelde gerçekleştirip gerçekleştirmediğine bağlıdır. Yani bir kişi, doğuştan erdemli değildir. Erdemli olmak, insanın doğasından getirdiği bir zorunluluk da değildir. Tür olarak insanın, varlığını devam ettirebilmesi için erdemli olması gerekir; ancak bu, her insanın böyle eylemde bulunacağı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle Protagoras'ta da erdemlerin insan türüne ait bir "olanak" olduğu söylenebilir. Ayrıca bir kişinin değerini belirleyen şey de, bu kişinin erdemli olup olmadığıdır. Değeri belirleyen ölçüt, bir insanın insana özgü bir şekilde yaşayıp yaşamamasıdır. Bu ölçüt temelinde, hazlar ve istekler temelinde sürdürülen bir yaşamın, değerli olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Protagoras'a göre insan, hayvanlardan ayrı özellikleri olan bir canlıdır. İnsana özgü bu özelliklerin gerçekleştirilebilmesi, insanların erdemlere ve bilgiye dayanan bir biraradalıkta yaşamlarını sürmelerini gerektirmektedir. İnsanlar, tek başlarına kalarak, yalnızlaşarak, insanca bir yaşam sürmezler. Protagoras'ın burada ele alınan düşüncelerinden yola çıkarak rekabetin asli unsurlardan biri olduğu bir toplumdan, insanların "insana özgü bir şekilde yaşayabilmesi için biraraya geldikleri bir toplum"

olarak söz edemeyeceğimiz açık görünmektedir. İnsanca yaşayabilmek için insanların birlikte mücadele etmesi gerekir. Bir insanın değerini belirleyen de, birlikte mücadeleyi sağlayan erdemlerdir. Bu durumda haz temelli bir yaşam sürdürülen ve bu tip bir yaşamı elde edebilmek için insanların sürekli rekabet etmek zorunda kaldıkları, "insanın doğası gereği zorunlu olarak rekabetçi olduğu" kabul edilen bir toplumda, insanların birçoğunun, Protagoras'ın ortaya koyduğu "insana özgü bir yaşam" için biraraya gelmesi pek mümkün gözükmemektedir.

2.3.3. Platon'un İnsan Anlayışı

Platon, *Protagoras* diyaloğunda, Protagoras'ın düşüncelerini eleştirmekle beraber, Platon'un insan anlayışına bakıldığında, onun da, tıpkı Herakleitos ve Protagoras gibi, tür olarak insanın diğer canlı varlıklardan, özellikle de hayvanlardan farklarının olduğunu düşündüğü görülmektedir. Bu anlayışı görebilmek için öncelikle Platon'un insan ruhuyla ilgili söylediklerine bakmak uygun olacaktır.

Platon, insan ruhunun üç bölümden oluştuğunu söylemektedir. Bu üç bölümden "biri içimizdeki hesaplayan, düşünen yandır ki, buna akıl yanımız deriz. Ötekiyse, düşünmeyen, sade arzulayan yanımızdır. O, sadece sever, acıkır, susar, coşar, doymak, zevk almak ister" (Platon, 2010b, 439d). Platon, bu iki yanın, yani arzulayan yan ile düşünen yanın dışında bir yanın daha olduğunu söylemektedir. Bu yan kızan-coşan yandır ve "(…) bu üçüncü yanın, kötü bir eğitim sonucunda özünü yitirmedikçe her zaman ruhumuzun akılcı kesimine eşlik edecek olan öfkeli (atılgan, hayatta kalma kavgası veren, gözüpek) yanımız olduğunu söyleyebiliriz" (Platon, 2006, 441a). Platon ruhun üç bölümünün olduğunu söylemekle birlikte, bu üç bölümün birbirine eşit önemde olduğunu söylememektedir. İnsanın öfke ve akıl yanının, arzulayan yanına egemen olması gerekmektedir, "böylece yetişen, gerçekten eğitilen, işlerini bilen, gören bu iki yan, içimizde en çok yer tutan, doymak bilmeyen isteklere kumanda ederler" (Platon, 2010b, 442a). Her ne kadar arzulayan yan da insan ruhunun bir yanı olsa da, diğer iki yandan daha az önemli olduğu ve mutlaka diğer iki yan tarafından yönetilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, bu üç ruh bölümü arasında bir hiyerarşi söz konusudur. İnsan türüne özgü bir yaşam için ruhun akıl yanının, diğer iki yanı yönetmesi gerekmektedir.

Erdemler de ruhun bölümleriyle ilgilidir. Ruhun her bölümünün kendi işini yapmasıyla, o bölüme özgü olan erdemlere göre eylemde bulunulmuş olunur. Yiğitlik erdemi ruhun kızan-coşan yanıyla ilgiliyken, bilgelik erdemi akıl yanının erdemidir (Platon, 2006, 442c-d). Her ne kadar arzulayan yan hayvanlarla ortak olan yan olsa da bu yanın da bir erdemi vardır: ölçülülük (Platon, 2010b, 431b). Bu durumda bir insanın bilge, cesur, ölçülü olması, ruhun bu erdemlerinin ortaya çıktığı bölümünün olması gerektiği gibi işini yaptığı anlamına gelir. Örneğin, bilge birinde ruhun akıl yanının, diğer iki yanı olması gerektiği gibi yönetir.

Platon, insanın erdemlerini bu üç erdemle sınırlandırmaz. Platon'a göre, "(…) içimizdeki yanlardan biri kendi işini gördüğü vakit biz de kendi ödevini yapan doğru [adil] kişiler oluruz" (2010b, 441e). Her bölümün kendi işini yapması demek, yanlar tarafından sınırların aşılmaması ve hiyerarşinin korunması demektir. Bir insanın adil bir insan olup olmadığının ölçütü bu bölümlerin nasıl işlediğine bağlıdır. Her bölüm kendi işini olması gerektiği gibi yerine getirdiği takdirde, hem bu bölümlerin erdemleri ortaya çıkar hem de bu uyumdan doğan adalet erdemi ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle, adil bir insan olup olmamak, bir insanın insan ruhundaki her yanın kendi erdemi temelinde yaşamasına bağlı görünmektedir. Platon'a göre:

> (…) bu doğruluk [adalet] insanın dış eylemlerine değil, iç eylemlerine uyuyor. Bize insanın kendini, oluşundaki ilkeleri veriyor. Doğru [adil] insanda her bölümün kendi işini göreceğini, içindeki üç ilkenin birbirinin sınırını aşmayacağını anlatıyor bize. Doğru [adil] adamın içinde bir düzen kuruluyor. Bu adam kendi kendini yönetiyor, yola sokuyor (2010b, 443d-e).

Burada söz edilen "bir insanın kendi kendini yönetmesi", bir insanın, ruhta bulunan yanlardan olan akıl yanı temelinde yaşaması olarak anlaşılabilir. Çünkü insan ruhunun öğrenmeyi sağlayan bölümüne göre yaşamını devam ettiren insan, arzuyla ilgili bölümündeki hazları, "(…) aslında zorunluluğa bağlı hazlar olarak tanımlayacaktır: çünkü ortada onu bunlara yönelten bir zorunluluk bulunmadıkça onlardan uzak duracaktır" (Platon, 2006, 581e). Arzulayan yan hazlarla ve hazlar da insanın tercihinin dışında bulunan zorunluluklarla ilgilidir. Arzulayan yanının, sınırları aşarak bir insan ruhunun tamamını yönetmeye kalkması demek, bu insanın kendi tercihleri dışında bulunan zorunluluklarla yönetilmesi demektir, ki bu durumda o insan kendi kendini yönetmemekte, aksine zorunluluklar tarafından yönetilmektedir. Adil bir insanda ise yöneten akıl yanıdır. Oysa arzulayan yanıyla hareket etmeyi tercih eden birisi, bu tercihi

gerçekleştirdikten sonra, yaşamını zorunluluklarını tatmin etme amacıyla devam ettireceğinden, kendi kendini yönetmesi mümkün olmayacaktır. Elbette her insan yeme-içme ihtiyacını karşılaması gerekmektedir, ancak bu ihtiyaçların karşılanması erdemlere uygun şeklide olmalıdır. Şöyle ki, bir insan sadece acıktığında ve hayatını devam ettirecek kadar yemek yemelidir. Oysa arzulayan yan temelinde yaşamını devam ettiren biri, acıkmayı ya da hayatını devam ettirebilecek kadarını değil, canı her istediğinde ve gereğinden fazla yiyecektir. Burada önemli olan, bir insanın yaşamının tamamında ruhun hangi bölümüne bağlı kalarak eylemde bulunduğudur, başka bir deyişle insanların yaşamlarında neyi temel amaç olarak kabul ettikleridir.

Akıl ile hareket edilmediği takdirde adaletsizlikten[26], yani adil olmayan bir insandan söz edilmiş olur: "eğrilik [adaletsizlik] de ister istemez içimizdeki bu üç bölümün uyuşmazlığı olacak. Bizce eğrilik, ölçüsüzlük, korkaklık, bilgisizlik, bir kelimeyle bütün kötülükler işte bu bölümlerin düzensizliği, kargaşalığıdır" (Platon, 2010b, 444b). Bu durumda arzulayan yan, bir insanın yaşamının temelinde olduğunda, bu insanda ruhun diğer bölümlerinin de erdeminden söz edilemeyeceği söylenebilir. Zira arzulayan yanın diğer yanların işine karışması demek, kızan ve akıl yanının da işini olması gerektiği gibi yapamaması demektir. Bu durumda hem ölçülü olmayan, hem korkak hem de bilgisiz olan insan da aynı zamanda adil olmayan bir insan olarak karşımıza çıkmış olacaktır. Böyle bir insan,

> (…) bilgeliğe, ruh üstünlüğüne ermeyen, beden zevklerini doyurmakla kalanlar sanki hep alçağa düşüp sonra ortaya kadar çıkar, ömürleri boyunca bu ikisi arasında mekik dokurlar. Bu sınırı aşamazlar bir türlü. Gerçek yükseğe ne gözlerini kaldırmış, ne de gitmişlerdir ona doğru. İçleri hiçbir zaman varlıkla dolmamış, sağlam, yalın bir zevk tadamamışlardır. Gözleri hayvanlarınki gibi hep yerde, aşağıda sofradadır. Yarış eder gibi karın doyururlar, sen çok yedin, ben az yedim diye itişir kakışırlar, boynuzları, nallarıyla birbirlerini iter, kakar, yine de doyuramazlar aç gözlerini (Platon, 2010b, 586a-b).

Görüldüğü üzere Platon tür olarak insanın, canlı varlıklardan farklı özellikleri olduğu düşüncesindedir. Bu özellik akla göre eylemde bulunabilme ve dolayısıyla ruhun her bölümünün kendi erdemine göre işlemesini sağlayabilmedir. Bu, insana özgüdür. Arzularına göre hareket eden insanlar ise diğer canlı varlıklardan farklı değildir. Bedensel zevkler hayvanlarla insanların ortak noktasıdır ve bu zevkleri tatmin etmeyi

[26] Platon'un kullandığı *ἀδικία,* İş Bankası Yayınlarının çevirisinde "eğrilik", Bordo-Siyah yayınlarının çevirisinde de "hakkaniyetli olmama" şeklinde geçmektedir.

amaç edinen insanların, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran özellikleri gözardı ettiği söylenebilir. İnsanı hayvandan ayıran yan, akıl yanıdır. Akla göre hareket eden biri "(…) ruhun bilim yoluyla yükseleceğine inanır, ondan ötesini küçümser. (…) Sonra bedenini iyi tutmak ve beslenmek için kendini ölçüsüz, hayvanca zevklere kaptırmaz, aklını, fikrini buna vermez" (Platon, 2006, 591c). Bedensel zevklerin tatmin etmenin amaç edinilmesi, hep daha fazlasının istenmesiyle sonuçlanır. Daha fazlasını isteme, insanların zevklerini tatmin etmek için birbirlerine karşı mücadele etmesiyle sonuçlanır. Yaşamları boyunca arzulayan yanı temel alarak yaşadıklarından, insanların sırf elde etmek için girecekleri mücadelelerin de son bulması mümkün olmayacaktır.

Bir insanın ruhun hangi kısmını temel alarak yaşamını sürdüreceği kendi tercihidir. Bu nedenle üç ruh bölümünü temel alan farklı insan tipleri karşımıza çıkar: ruhun cesareti sağlayan bölümü ağır basan bir insan zafersever, öğrenme bölümü ağır basan bilgeliksever ve son olarak arzulayan bölümü ağır basan da kazançsever insandır (Platon, 2006, 581c). Her insan, ruhun bir bölümüne göre hareket etmek zorunda değildir. Hangi bölümü temel alarak yaşayacağı, o insana bağlıdır. Yani tek tip bir insan söz konusu değildir. İnsanlar, insan doğası gereği zorunlu olarak kazançsever değildir ya da insan, "arzularının peşinden koşan bir canlı" değildir. İnsanlar, arzularının peşinden koşmayı *isterler, tercih ederler*.

> İnsanın üç ayrı yanı olduğuna göre, bunların her birine özgü üç ayrı zevk, üç ayrı istek, üç ayrı buyruk vardır. (…) İnsan bir yanıyla bilgi edinir, bir yanıyla öfkelenir demiştik. Üçüncü yanın gelince, değişik şekilleri olduğu için belli bir ad verememiştik ona; en önemli, en başta gelen özelliğiyle anlatmıştık onu: İsteyen, acıkan yanımız demiştik hani. Açlık, susuzluk, cinsel sevgi ve bunlara benzer istekler bu yanımıza giriyordu. Parayı da bu yanımızla seviyorduk; çünkü bu çeşit isteklerimizi daha çok parayla doyurabiliyorduk (Platon, 2006, 580d).

"Kazançsever" insan tipi, arzulayan yanı yaşamının temeli olarak aldığı için, bu yanın ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yaşamını devam ettirmekte ve bu bölümün ihtiyaçlarını karşılamak için mecburen hep daha fazla para kazanmak zorunda kalmaktadır. Arzular, bir insana "daha fazlasını elde etme"yi buyurur. Oysa "para kazanmak da ölçülü" olmak zorundadır (Platon, 2006, 591d). Kazançsever insan tipi, ruhun arzu yanını, akıl yanı üstüne koyar ve aklı, arzularını tatmin etmek için kullanır. Dolayısıyla arzulara sınır çizen bir akıl yoktur. Bu durumda ölçülülük erdeminden de söz edilemez.

Platon, isteme konusu olanları de üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki "getireceği sonuçlar adına değil, sırf kendisi için istenenler"dir ve hazlar bu grupta yer alır; ikincisi "hem kendisi hem de getireceği sonuçlar için istenenler"dir ve akıllılık ve sağlıklı olma gibi istemeler bu grupta yer alır; son olarak "yapılmasından hoşlanılmayan ancak sonuçları yararlı olan şeyler"dir ve jimnastik, hekimlik bu gruptaki istenenlere girer (Platon, 2006, 357b-d). İnsanlarda bu üç tür istemeler bulunur. Ancak bu istemeler, ruhun erdemleri gözönünde tutularak elde edilmeye çalışılmalıdır.

Adalet, "hem kendisi için hem de sonuçları için istenen" bir erdem olması gerekirken, Platon bunun her zaman böyle kabul edilmediğini ve insanların büyük çoğunluğuna göre "(…) adalet, beraberinde getireceği yüzeysel saygınlık ve para için uğrunda çabalanması gereken; yoksa zaten yorucu olduğu için kaçınılması gereken bir şey" olduğunu söylemektedir (2006, 358a). Kazançsever insan, adaleti yalnızca para kazanmaya yarıyorsa bir değer olarak görmektedir. İnsanlar için para kazanmanın amaç olduğu bir yerde, insanlar *hak*tan yalnızca *kendi çıkarlarına uygun düştüğünde* söz ederler. Bu durumda daha fazlasını elde etmeyi isteyen birisi, başkasına ait olanın alınması kendi çıkarına uygunsa onu almaktan çekinmeyebilir. Bu, insanların birbirine karşı mücadele etmek zorunda bırakır ve bu mücadele içinde adalet, istenen şeyler arasında gözardı edilebilir. Başka bir ifadeyle, rekabetin olduğu bir toplumda adaletten sadece "rekabeti kazanmak için kullanılan bir araç" olarak söz edilebilir.

Platon, *Politeia*'da isteme konusu olanları üçe ayırırken *Nomoi*'de biraz daha ayrıntılı ele aldığı görülmektedir. Platon *Nomoi*'deki ayırım şu şekildedir:

> (…) iyi şeyler ise iki türlüdür: insansal iyiler, tanrısal iyiler; birinciler tanrısal olanlara bağlıdır ve bir kent daha önemli olanları elde ederse, daha önemsiz olanları da kazanır, yoksa her ikisinden de yoksun kalır. Önemsiz olanların içinde ilki sağlık, ikincisi güzellik, üçüncüsü de koşu ve bütün öteki beden hareketleri için güç, dördüncü olarak da zenginlik ama "kör" zenginlik değil, sağduyu ile bir arada gitmesi koşuluyla keskin görüşü olan zenginlik; tanrısal iyilerin en önde geleni aklıbaşındalık, ikincisi usla birlikte giden ölçülü bir ruh huyu, üçüncüsü bu ikisinin yiğitlikle bir araya gelmesiyle oluşan adalet, dördüncüsü de yiğitliktir. Bütün bu tanrısal iyiler doğal olarak ötekilerden önde gelirler, yasa koyucu da böyle sıralamalıdır. Bundan sonra yurttaşlara bu iyileri amaçlayan yaptırımlar getirilmelidir, bunlar arasında insansal olanları tanrısal iyilere, tanrısal olanları da kılavuz usa bakarak dizmelidir (2019, 631b-e).

Politeia'da isteme konusu olanların ayırımı "kendisi için" ve "sonuçları için" istenip istenmemesine göre yapan Platon, *Nomoi*'de bu ayırımı, "bir kent için önemli

olanlar ve olmayanlar", "tanrısal ve insansal olanlar" şeklinde yapmaktadır. Tanrısal iyiler insanların birarada yaşayabilmesi için diğerlerine göre daha önemlidirler, ancak Platon'un insansal iyileri tamamen dışlamadığına dikkat edilmelidir. Ayrıca, sağlıklı olma ve akıllılık *Politeia*'da kendisi ve sonuçları için istenenler olarak aynı grupta yer alırken, burada aklıbaşındalık tanrısal; sağlıklı olma ise, insansal iyi olarak kabul edilmektedir. Ancak her ikisi de kendi grupları içinde "asıl istenenler"dir. Bu farka rağmen Platon, her iki eserinde de temelde aynı düşünceyi dile getirmektedir: insanlar tarafından asıl istenmesi gereken, *adalet*tir. Para kazanma ise, insanların yalnızca bazı zorunlu ihtiyaçların karşılanabilmesi için kullanmak zorunda olduğu bir *araç*tır. Para kazanma/zenginlik, insansal olanlar arasında son sırada yer alması da, zorunlulukları karşılayan bir araç olarak kabul edildiğinin göstergesi olduğu düşünülebilir. Platon'un yaptığı bu sıralamaya ve bunların arasındaki ilişkinin hiyerarşik bir ilişki olduğunu belirtmesine dayanarak, zenginliğin zorunlu ihtiyaçları karşılayabilmek için bir araç olarak ele alındığı, istenenler arasında önceliğin adalette olması gerektiği söylenebilir.

Platon'da da insan türünün üyeleri, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmek için birarada yaşamak zorundadır. Ancak bu biraradalığın insan türüne özgü olabilmesi için, bazı özellikleri olması gerekmektedir:

> Kentlerde yaşayan kişilere değil, ordugâha yakışan bir devlet düzeniniz var, gençlerinizi sürü halinde birlikte otlayan taylar gibi bir arada tutuyorsunuz; içinizden hiç kimse, daha vahşi ve huysuz iken kendi tayını alıp sürüden ayırarak başına özel bir seyis geçirmiyor, yalnız iyi bir asker olmasını değil, aynı zamanda bir devleti ve kenti yönetebilmesini sağlayacak her şeyi onun eğitimine katarak, onu kırbaçlayarak ve evcilleştirerek eğitmiyor. Oysa kişinin yiğitliği her zaman ve her yerde bireyler ve kentin bütünü için erdemin ilk sırasında değil, dördüncü sırasında [yer alır] (Platon, 2019, 666e-667a).

İnsanların biraraya gelerek oluşturdukları her topluluk, insan türüne özgü olan iyi bir yaşam için biraraya geldiği "şehir-devlet" olarak adlandırılmamaktadır. İnsanların "şehir-devlet" olarak birarada yaşamalarını sağlayan, erdemlerin bütünüdür. Yani tek bir erdem çerçevesinde birleşen insanların oluşturdukları topluluğa "şehir-devlet" demek pek mümkün görünmemektedir. Erdemlerden yalnızca yiğitliğe önem veren bir topluluk ancak "ordu" olarak adlandırılabilir. Günümüzden örnek verirsek, şirketlerin ya da kâr amacı güden insan topluluklarının, insanın olanaklarını gerçekleştirmek için kurulan biraradalıklar olmadığını söyleyebiliriz. İnsanların, insan

türüne özgü bir yaşamı yaşayabilmeleri için, insanın erdemlerinin hepsinin insanlar tarafından gerçekleştirildiği bir topluluk olarak biraraya gelmeleri gerekmektedir.

İnsanlar tarafından kurulan bir birlikteliğin insana özgü bir birliktelik olabilmesi, yani erdemlere uygun bir birliktelik oluşturulabilmesi için, biraradalığın oluşturacak olan insanların belirli bir eğitimden geçmesi gerekmektedir. Platon, daha eğitilmemiş olan çocukların, "zekâ pınarı henüz düzene oturmamışken, kurnaz, yaramaz ve bütün hayvanların en taşkını" olduğunu söyler (2019, 809d). İnsan ile hayvanın ortak bazı yanları vardır, ancak hayvanların aksine tür olarak insanda hayvansal özelliklerini bastırabilme olanağı bulunmaktadır. İnsanların bu olanağı gerçekleştirebilmesi için eğitim gereklidir. Bu nedenle Platon, çocuklar için "hayvanların en taşkını" demektedir. Çocuklar daha eğitilmediklerinden, hayvansal yönlerini bastırabilme yeteneğinden yoksundurlar. Bir çocuk eğitim gördükçe, erdemlere göre eylemlerde bulunabilmeye başlar. Ayrıca, burada kurnazlığın insansal değil hayvansal bir özellik olarak kabul edildiğine de dikkat edilmelidir. Eğitim görmemiş bir insan, hayvansal özelliklerini bastıramayacağından, bu özelliklerden biri olan kurnazlığı da kendisinde olması gereken bir özellik olarak düşünebilir. Kurnazlık, arzuların gerçekleştirilebilmesini sağlayan yollardan biri olarak, hayvansal özelliklerini bastırmayıp çıkarlarının peşinden koşan biri ya da birileri tarafından övünülecek bir "erdem" olarak ortaya konabilir. Ancak Platon'a göre kurnazlık bir erdem değil, aksine eğitilmemiş, insansal olanaklarını gerçekleştir(e)memiş birisinin özelliği olabilir.

Platon, insanların, insana özgü özelliklerini gerçekleştirilebilmesi için eğitimin gerekliliğinin üzerinde durmakla birlikte, bu eğitim nasıl olması gerektiğine de dikkat çekmektedir. Çocuklar bir eğitimden geçerken, zekâlarını kurnaz olmak için değil erdemli olmak için eğitildikleri takdirde, hayvanların en taşkını olmaktan çıkıp insan olabilmektedir. Ancak bu eğitimin de belirli özellikleri olduğunu tekrar vurgulayan Platon, çocukların "köle gibi" değil, "özgür bir yurttaşa yakışır şekilde bir eğitim"den geçmesi gerektiğini söylemektedir (2019, 808e). Köle gibi eğitimden kasıt, erdemli olmak, iyi bir yurttaş olmak için değil de, insanın bedensel hazlarını ilk sıraya koyan, çıkarlarını elde etmeyi amaç edinen bir eğitimdir. Örneğin, Platon'a göre matematik, eğitimdeki en önemli dallardan birisidir. Ancak matematiğin nasıl kullanıldığı da bir o kadar önemlidir. Zira matematik eğitiminin ne kadar iyi bir şekilde verilirse verilsin, eğer bu eğitimin verildiği kişi hırslı ve kıskançsa, bu eğitim sonucunda ancak "bilge

yerine üçkağıtçı" yaratılmış olur (Platon, 2019, 747b-c). Bir kişinin bazı alanlarda iyi bir eğitim almış olması onun iyi bir yurttaş ya da bir bilge olması için yeterli değildir. Eğer bir kişi, aldığı eğitimi kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ya da burada söylendiği gibi başkalarına karşı hissettiği kıskançlığı tatmin etmek için, yani başkalarına karşı mücadele edebilmek için kullanıyorsa, o kişinin bilge olması, iyi bir yurttaş olması, yani insana özgü olan erdemleri kazanması mümkün değildir. Bu nedenle günümüzde sıklıkla karşılaştığımız "diğerleriyle rekabet edebilirliği arttırmak için diğerlerinden daha iyi bir eğitim almalı" düşüncesiyle verilen bir eğitimin, Platon için eğitim olmadığı söylenebilir. Platon'a göre, "(…) eğitimin özü, oyun çağındaki çocuğun ruhunu yetişkinliğinde mükemmel bir insan olması için işinin erdemini gerektiren şeye karşı özellikle heveslendiren doğru yönlendirmedir" (2019, 643d). Ancak Platon insanların çocukluktan itibaren belirli bir alana yönlendirilmesi ve o alanda eğitilmeye başlanmasından, bugünkü anlamda bir uzmanlaşmayı kastetmemektedir. Platon, insanlara eğitimli ya da eğitimsiz derken, belirli bir mesleğe sahip olup olmadıklarına göre bu sonucun çıkarılmaması gerektiğini söylemekte, bazı insanların belirli bir mesleki alanda –örneğin ticaret gibi– verilen eğitimi sadece eğitim olarak kabul etmesine karşı çıkmaktadır (2019, 643e). Görüldüğü üzere yaptığı işte uzmanlaşmış olması ve bu uzmanlaşma için o kişiye gerekli bilgilerin sağlanmış olması, o kişinin "eğitimli" olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü iyi bir eğitim, "çocukluktan başlayarak erdem yolunda mükemmel bir yurttaş olma tutku ve hevesini uyandıran, hakça yönetmeyi ve yönetilmeyi bilen kişi olmayı sağlayan bir eğitim"dir (Platon, 2019, 643e). Eğitimin amacı, insanlara bir meslek edindirmek veya diğerlerine karşı rekabet edebilme potansiyelini arttırmak için gerekli vasıfların kazandırılmasını sağlamak değil, onların erdemleri temel alarak insana özgü bir yaşam sürdürmelerini sağlamaktır.

Platon çocuklara verilen eğitimle ilgili olarak "(…) belirlenen süre içinde hızlı ya da güzel yazı yazma konusunda yaradılıştan becerikli olmayan çocuklara bu konuda baskı yapılmamalı" demektedir (2019, 810b). Burada önemli noktalardan biri, Platon'a göre insanlarda erdemli olabilmek, iyi bir yurttaş olabilmek gibi insan türüne özgü ortak özellikler vardır; ancak bununla birlikte Platon her insanın farklı özelliklerin de olduğunun farkındadır. Her insan, güzel okuma-yazma yeteneğine sahip olmayabilir, ancak bu, onların insansal olanaklarını gerçekleştiremeyeceği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bu insanlar, insana özgü olanakları kendilerinde bulundurmaya devam

etmektedir. İkinci önemli nokta ise, güzel okuma-yazma özelliği olmayan çocukların bu alanlarda "başarılı" olmaya zorlanmaması gerektiğidir. Platon'un bu söylediği şöyle yorumlanabilir: her insanın, farklı özellikler, ilgi alanları ve yetenekleri vardır ve bir insan ilgi duymuyorsa, o alana özgü özellikleri kendinde barındırmıyorsa o alana ilgi duyan, yeteneği olan insanlarla bir tutulup, aynı şeyleri yapmaya zorlanmamalıdır. Buna günümüzden bir örnek olarak fiziğe değil de müziğe yeteneği olan birinin, konservatuvara değil de fizik bölümünde okumaya zorlanmaması gerektiği verilebilir. Çünkü Platon'a göre, "özgür kişi, hiçbir dersi (branşı) zorlamayla öğrenmemeli! Çünkü bedeni zorlayan çabalar, bedeni daha kötü hale getirmez, oysa zorla dayatılmış bir bilgi ruhta yapışıp kalmaz" (2006, 536e). Bir bilgiyi zorla öğrenen bir insan için, aslında o bilgiyi öğrenmemiş, ezberlemiştir denilebilir. Platon, bir yandan eğitimin zorla olmaması gerektiğini söylerken, diğer yandan da nasıl olması gerektiğini de belirtmekte ve "delikanlılara bilim öğretirken, onlara zor uygulamayıp oyun halinde yap bunu ki, her birinin karakterini tanıyabilesin" demektedir (2006, 536e-537a). Bir insanın diğerleriyle rekabet edebilmek için gereken bilgilerin o insana dayatılması, "eğitim" değildir. Bu şekilde verildiği söylenen bir eğitimin, insan olanaklarını gerçekleştirmek için verilmesi gereken eğitimden uzak olduğu ve sadece insanların yaşadıkları toplumdaki mevcut sistemin devamlılığını sağlama amacı taşıdığı söylenebilir.

Platon'da insanların birarada olmasını sağlayan eğitimin nasıl olması gerektiğini ele aldıktan sonra, birarada yaşam için yapılması gerekenlerin ne olduğuna bakılabilir. Başka insanlarla birarada yaşayan bir insan, Platon'a göre, adalet, ölçülülük, aklıbaşındalık gibi bazı özellikleri yalnızca kendisi kullanmamalı, sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmalıdır (2019, 730e-731a). Her bir insan kendisinde bulunanları diğerleriyle paylaşmak istemeli ve bunun için çaba sarf etmelidir. Platon böyle bir durumda insanların "erdem yarışı" yapacaklarını söylemekte, ancak insanların bu yarışı gerçekleştirirken şunlara dikkat etmesi gerektiğine de vurgu yapmaktadır:

> Bu erdem yarışında herkes birbirini kıskanmadan yarışmalıdır. Çünkü başkalarına kara çalarak engel olmadan kendi kendiyle yarışan kimseler sayesinde kentler büyüyecektir; kıskanç biri ise, başkalarına kara çalarak yükselmek gerektiğini düşünüp gerçek erdemi kazanmaya çok az çabalar, haksız kınamalarla, kendisiyle birlikte yarışanların cesaretini kırar, bu nedenle kentin tümünü erdem yarışında hazırlıksız bırakarak kendi payına saygınlığını azaltır (2019, 731a-b).

Platon'un 'erdem yarışı'ndan kastettiği, rekabetin olduğu, insanları kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmek adına katıldıkları bir yarış değildir. Aksine, bu yarışa bu emellerle katılan birisi, asıl amacı erdem peşinde koşmak değil çıkar elde etmek olduğu için, kendi değerini azaltmaktadır. Çünkü Platon'a göre "ruh herkes için gerçekten en değerli şeydir" (2019, 731c). Bir insan, ruhunu rekabet ederek değil, erdemli olarak koruyabilir. Buraya kadar söylenenler gözönüne alındığında, insanlar arasındaki kıskançlığın, hatta rekabetin, erdemli bir yurttaş olmak üzerine değil de çıkar elde etme üzerine bir eğitim alan –ya da daha doğru bir ifadeyle veri depolayan– ve arzulayan yanına göre yaşamını sürdüren insanlar arasında olacağı açıktır.

Platon'a göre, aynı alanda çalışan insanlar birbirleriyle rekabet halinde olmazlar. Çünkü " (…) uzman insan, başka bir uzmandan, işinin ehli kimseden daha fazla söz sahibi olmak veya onun yaptıklarından daha fazlasını yapmak mı ister, yoksa onun kadarını yapmak mı?" sorusuna Platon'un cevabı, "işinin ehli olan kadar o işi gerçekleştirmektir" (2006, 350a). Aynı işi yapmak isteyenler arasında, diğerinden daha fazlasını yapmak, daha fazlasını elde etmek ve bu sayede diğerini geçmek gibi bir düşünce yoktur. Bugün aynı alanda çalışanlar arasında kaçınılmaz olarak var olduğu kabul edilen bu durum, Platon için kabul edilebilir gözükmemektedir. Ayrıca ancak bilgisi olmayan insanlar, birbirleriyle rekabet etme gereği duyarlar. Çalışmak istediği alanla ilgili bilgisi olmayan bir insan "(…) hem bilgisiz acemi insanı hem de bilgili, işinin ehli insanı geçmek ister" (Platon, 2006, 350a). Bilgili bir kişiyi geçme isteği, sadece bilgisi olmayan insanlara has bir istektir. Bilgili bir kişi, "işten anlayan" ve dolayısıyla da "akıllı, kavrayışlı" bir kişidir (Platon, 2006, 350b). Bir kişinin bir alanda bilgi sahibi olması, o alanın gerektirdiği bilgilerin olması gerektiği gibi anlaşılabilmesine bağlıdır ve bunu ancak akıllı, aklını bu şekilde kullanabilen biri yapabilir. Akıllı, kavrayışı iyi olan bir insan "kendine benzeyenden değil, kendine benzemeyenden önde olma, onu geçmek ister"; buna karşılık akıllı olmayan bilgisiz biri "hem kendi benzerlerinden hem de diğerlerinden daha üstün, avantajlı olmak ister" (Platon, 2006, 350b). Platon, günümüzdeki tanımıyla rekabete, yani aynı alanda aynı şeyi isteyenlerin birbirine karşı vermesi gereken kaçınılmazcasına mücadeleye karşı çıkmaktadır. Zira bugünkü rekabet anlayışı, sistemin aynı kabul ettiği, aynı eğitimi alan, aynı kapasitelere sahip olanların bu *aynı*lığı bir şekilde kırarak diğerlerinden farklı özelliklere sahip olmayı ve bu yolla diğerlerinden daha üstün olma çabasını dile

getirmektedir. Oysa Platon'da "başkalarından daha fazlasını elde etme çabası", aynı olanların birbirinden daha fazla vasfa sahip olma mücadelesi değil, kendisi gibi olmayan, kendisinden daha iyi olanı değil, alanında bilgisi olmayanı geçme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon'un "bilgisiz olan geçilmeli, ondan daha fazlası elde edilmeli" düşüncesi, bilgisiz olan geçildiği takdirde, bilgili olmaya başladığının göstergesi olarak kabul edilmelidir. Yoksa bu ifade, günümüzdeki anlamıyla aynı konuda başkalarına karşı verilen mücadeleyi, yani rekabeti kabul ettiği anlamı taşımamaktadır. Dahası, Platon adil insanın da bu tip bir rekabete girmeyeceğini söylemektedir. Platon'a göre "(…) hakkaniyetli [adaletli] kişi kendisine benzeyenin değil, kendisine benzemeyenin önüne geçmek isteyen insan"dır (2006, 350c). Adil bir kişi, kendisiyle aynı konumda olan biriyle rekabet etmeyecektir. Adil biri, sadece bilgisiz bir insanı geçmeye çalışacaktır. Oysa bilgisiz olanı geçme, bugünkü anlamıyla bir rekabet değildir; bilgi arayışında kendiliğinden oluşan bir önde olma halidir; bilgisiz olana karşı mücadele etmektir. Yani bir kişi, bilgili olduğu için, bilgisiz birinden daha önde olacaktır. Amaç diğerlerinden daha fazlasını elde etmek değil, bilgi edinmektir. İşte Platon'a göre adil bir kişi de edindiği bilgiyle bilgisizin önüne geçen, ancak çıkarların tatmin edilmeye çalışıldığı rekabet durumuna dâhil olmadan bunu gerçekleştiren kişidir.

> Yani adillerin, daha akıllı, becerikli ve işinin ehli, azimli olduklarını, ötekilerin ise, birlikte bile hiçbir şeyi başaramayacaklarını söyle, gerçi haksızlık yapanların da birlikte büyük bir şeyler başardıklarını söyler dururuz bazen, ama tamamen yanılıyoruz bunu söylerken; çünkü onlar zaten bütünüyle haksızlıktan yana olsalardı, omuz omuza bir iş yapamazlardı. Belli ki onlarda kurbanlarına verdikleri zararları birbirlerine vermekten alı koyan ve bir arada hareket etmelerini sağlayan tek tük adalet kalıntıları var. Bunlar yapmak istedikleri işlerde haksızlığa kısmen bel bağlamış insanlardır; çünkü tamamen sapmış insanlar, zaten bir iş yapma yeteneğinden büsbütün yoksundurlar (Platon, 2006, 352b-c).

Bu ifadelerden yola çıkılarak, rekabetin olduğu yerde haktan değil, ancak çıkardan söz edilebileceği söylenebilir. Herkesin hakkından fazlasını istediği, kendi çıkarının peşinden koştuğu bir yerde insanların biraraya gelmesi, birlikte mücadele etmesi mümkün değildir.

İnsanın en büyük kötülüğü ruhunda olan "her insan kendini sever, böyle olması gerekli ve doğrudur" inancıdır ve bazı insanlar bu varsayıma karşı çıkmamaktadır (Platon, 2019, 731e). "Kendini sevmek", kendi çıkarlarının peşinde koşmak olarak

anlaşılabilir. Zira diyaloğun ilerleyen kısmında Platon " (…) bütün yanılgılarımızın nedeni, insanın kendini fazla sevmesidir. Çünkü seven sevdiğine karşı kördür, böylece adil, iyi ve güzel şeyleri yanlış değerlendirir; doğru olan şeyden önce hep kendine değer vermek gerektiğini düşünür" der (2019, 732a). Kendi çıkarının peşinden koşan insanlarla biraraya gelindiğinde –ki bu biraraya gelme herkes çıkarları için bir diğerine karşı mücadele etmek zorunda kalacağından zayıf olduğu ve uzun sürmeyeceği söylenebilir– bu toplulukta adil olandan söz etmek pek mümkün olmayacaktır. Yalnızca kendini "değerli" olarak görmek veya "değerli" olabilmek, kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmesine bağlı olduğunu kabul etmek, değerli olan erdemleri göz ardı edilmesine neden olur. Böyle bir insan topluluğunun adil bir topluluk olamayacağı açıktır.

Platon'un sadece iyi olanı geçmek amacıyla girişilen rekabete değil, her alanda rekabete karşı çıktığı söylenebilir. Çünkü Platon'a göre bir şehirdeki insanların gerekenden fazla mal-mülk edinmesinin, bu şehirdeki insanlar arasında düşmanlığa ve bu düşmanlığın çatışmalara yol açacağını söylemektedir (2019, 729a). Zorunlu ihtiyaçların karşılanması amacıyla değil, arzuların tatmin edilmesi için insanlar gereğinden fazla mal-mülk edinmektedirler. Daha fazlasını elde etmek, başka birinin hak ettiği ve hak edenin elinden hak ettiği şeyin alınmasıyla mümkün olur. Her insanın daha fazlasını elde etmek istediği bir toplumda, bu daha fazlayı elde edebilmek için, herkes kendi hak ettiğinin yanında diğerlerinin hak ettiğini de ellerinden almaya çalışacağından dolayı, çıkarlar çatışmakta ve bir birlik sağlanamamaktadır. Zira her bir insan bir başkasının önünde daha fazlasını elde etmek için engel teşkil etmektedir. Bu durum insanların mal-mülkü araç olarak değil bizzat/asıl amaç olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.

> (…) insanların zenginlik tutkusuyla tüm zamanını doldurup, kendi malı mülkü dışında başka konularla ilgilenmemeleri; her yurttaş (…) günlük kazancının dışında başka şeylerle ilgilenmez olur; bunu sağlayan bir bilgiyi ya da mesleği kendi hesabına öğrenip çalışmaya hazırdır, ama bunun dışındakileri küçümser (Platon, 2019, 831c).

Mal-mülk edinme amaç haline getirildiğinde, bilgi ve erdemler bu amacın gerçekleştirilmesinin birer aracı olarak kabul edilir. Bilgi, para kazanmaya yaradığı sürece "değerli"dir. Bu durumda daha fazla para kazandıran bilgi "daha değerli" olarak kabul edilmektedir. Bu anlayış, para kazandıran alanlara ilişkin bilgi diğerlerinden daha

önemli, para kazandırmayan ise işe yaramayan, gerekli olmayan bilgi olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Platon'un dikkat çektiği bu anlayış günümüz insanının de pek uzak olmadığı bir anlayış olduğu söylenebilir. Örneğin, hukuk bilgisine para kazanmanın aracı olarak bakıldığı için, bu bilginin, para kazanmayı onun kadar sağlamayan felsefeden daha önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle birçok insan, hukuk alanına yönelmekte ve bu alanda diğerlerinden daha çok para kazanabilmek için daha çok bilgiye ulaşmaya çalışmaktadır. Bu durum, ilk bakıldığında insanların bilgi peşinde koştukları ve bu nedenle de olumlu bir şey olduğu düşünülebilir. Ancak buradaki problem, amacın bilgi edinmek değil para kazanmak oluşudur. Bir insanın daha çok bilgiye sahip olması onun daha çok para kazanacağı anlamına geldiği anlayışının hâkim olduğu bir dünya, yalnızca para kazanmayı sağlayanların "öğrenilmesi gereken bilgi" olarak kabul edilip diğerlerinin zaman kaybı olarak görüldüğü bir dünyadır. Dahası, çoğunluğun bu şekilde düşündüğü bir toplumda insanların bu toplumun koşulları altında ayakta kalma isteği, insanları para kazandıran alanlara yönelmek zorunda bırakır. Dolayısıyla böyle bir toplumdaki insanlar, yaşadıkları toplumun onlar için belirlediği amaca ulaşabilmek için, o toplumda yaşayan kendisi dışındaki herkese karşı mücadeleye girerek onlardan daha fazlasını elde etmeye ve böylece kendilerini "değerli" bir konuma ulaştırmaya çalışmaktadır. Oysaki Platon, "(…) hakka saygı göstermek ve mal canlısı olmamak çıkış yoludur (…), yeni bir devlet kurma olanağı sağladığında toprak ve barınak dağıtımı yüzünden insanların birbirlerine girmelerine yol açmak, insana yakışmayan bir bilgisizlik ve tam bir kötülüktür" der (2006, 372a-b). İnsanların, haklarından fazlasını isteyerek kendi çıkarlarının elde edebilmek için gerçekleştirecekleri eylemlerin, insanı insan yapan özelliklerinin gözardı edilmesiyle ortaya konmaktadır. Yani "insan rekabet eder" düşüncesinin temel alındığı bir toplum, insana tür olarak insanın insanca yaşayabileceği bir topluluk sağlamaz. Platon insanlar tarafından ideal olan devlete, yani ideal bir biraradalığa ulaşıldığında, aynı zamanda ideal yasaların da ortaya konmuş olacağını söylerken, şöyle bir ilke ortaya koymuştur: "Dostların malı aslında ortaktır" (2019, 739c). Dolayısıyla ideal bir insan topluluğunda insanlar, malları için birbirleriyle mücadele etmeyeceklerdir.

> Şimdi bizim yasa tasarımız, yurttaşların son derece mutlu ve birbirlerine karşı olabildiğince dost olmalarını amaçlıyordu; kişiler arasında pek çok dava ve pek çok haksızlık olan yerde, yurttaşlar dost olamaz, ancak bunların olabildiğince az ve önemsiz olduğu yerde, dostluk söz konusu olabilir. (…) bunlar [altın ve

> gümüş] da paranın asıl bulunma amacını yitirtecek ölçüde olmamalı: bu amaç, beden eğitimi ve öteki eğitim olmadan bir değer taşımayan ruh ve bedendir. İşte bu yüzden para kazanma uğraşını son sırada değerlendirmek gerektiğini bir değil, bin kez söyledik; çünkü her insanın uğrunda çabaladığı şey üç tanedir: paraya gösterilen özen en son ve üçüncü sırada gösterilmeli, ortada bedene, en başta ruha özen göstermeli (Platon, 2019, 743c-d).

Paranın amacı, ruhun tanrısal ve insansal erdemlerine erişebilmesinin önündeki zorunlu ihtiyaçlar engelini kaldırmak olmalıdır. O, sınırsız ve tanrısal iyilerden bağımsız bir erdem değildir. İnsanlar çıkar çatışmaları olmadan, başkalarının sahip olduklarını istemeden, yalnızca kendi zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar mal-mülk edinmelidir. Aksi halde akla göre değil, arzulara göre mal edinimi söz konusu olur; bu durumda zenginlik temel amaç haline getirilir ve zenginlikten bir erdem olarak değil ancak çıkarların gerçekleştirilmesi için bir araç olarak söz edilebilir.

Platon, para kazanma sanatının bazı sanatlara eşlik ettiğini, ancak eşlik ettiği sanatın kendisi olmadığını, "insanı iyileştirdiği için ücret alıyor diye hekimliği para kazanma sanatı ile aynı şey" olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir (2006, 346b). Yani, bir insan bir işi yaptığı için para alıyorsa, bu işin sonucunda para kazanması, o işin sonucunda olması gereken bir şey olarak görülmemelidir. Herhangi bir sanatla uğraşan bir kişi "ücretini, yaptığı sanattan elde etmez; dikkatli bakacak olursak hekimlik sanatı sağlık bahşederken, mimarlık sanatı evlerin inşa edilmesini sağlarken, onlara başka bir sanat, ücret verme (para kazandırma) sanatı eşlik etmektedir" (Platon, 2006, 346d). Para kazanmak, yapılan işin amacı ya da doğal bir sonucu değildir. Yani, bir iş ve para kazanma arasında zorunlu bir bağ bulunmamaktadır. Bir işin gerçekleştirilmesi ve bu işin sonunda para kazanılması birbirinden bağımsızdır. Dahası, "doğrudan para karşılığında çalışmıyor diye sanat sahibi (zanaatkâr, usta) yararlı olmaktan" çıkmaz (Platon, 2006, 346e). Bir kişinin yaptığı iş sonucunda herhangi bir kazanç elde etmemesi, o işin değerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. İşin değerini ya da o işi yapanın bir işi iyi yapıp yapmadığını belirleyen şey, işin sonucunda aldığı ücret değildir. Bu bağlamda, günümüze dönersek, yaygın bir düşünce olan "daha çok para kazanılan iş daha yararlı, önemli, değerli"; böyle bir işi yapan kişi de "daha önemli, değerli" olduğu düşüncesinin, Platon'un, işin ve işi yapan kişinin değerini belirleyen, o işten kazanılan para olmadığı düşüncesine tamamen zıt olduğu söylenebilir. Çünkü "hiçbir sanat, hiçbir resmi görev, kendi çıkarı için icra edilmez" (Platon, 2006, 346e).

Dolayısıyla bir işin gerçekleştirilmesinin temelinde bir çıkar elde etme amacı söz konusu olmamalıdır.

Bir biraradalık söz ettiğimiz bu koşullara uygun olsa bile, bu biraradalığı oluşturan insanlar arasında kimi zaman kendi çıkarının peşinden koşmak isteyen insanlar çıkabilir. Böyle bir durumda, Platon, bir şehir-devletinde huzursuzluk çıkaranların yeni yasalar oluşturmak üzere olan yasa koyucu tarafından "yumuşak ayıklama" adını verdiği bir sistemle diğer insanlardan ayrılması gerektiğini ve Atinalının kentinde bu ayıklanma şu şekilde gerçekleştirildiğini söylemektedir: "(…) yiyecek kıtlığından ötürü, kendileri sahip olamadıkları için, sahip olanların malına saldırmak üzere önderlerini izlemeye hazır (…) ne kadar insan varsa, bunları tıpkı kentte baş göstermiş bir hastalık gibi, (…) göçmen gönderme adı altında uzaklaştır[mışlar]" (2019, 735e-736a). Bölümün başında verilen ve üçüncü bölümde daha ayrıntılı bir şekilde incelenecek olan iktisattaki rekabet anlayışının –kaynakların kıt olması ve bu kaynaklara en fazla sahip olmak isteyenler arasındaki kaçınılmaz rekabet– Platon tarafından bir hastalık olarak görüldüğü ve tür olarak birarada yaşamak zorunda olan insanların bu tür eylemlerden uzak durması gerektiği söylenebilir.

Buraya kadar söylenenler ışığında Platon'un, insana özgü bir yaşam için insanın akıl yanını temel alarak yaşaması gerektiği söylenebilir. İnsan ruhu arzulayan ve kızan-coşan yana sahip olsa da bu iki yan, onu hayvanlardan ayıran yanlar değildir. İnsanı hayvandan ayıran şey, yaşamını bu iki yana göre yaşamayıp, akıl ile eylemlerini gerçekleştirmesidir. Ancak aklın kullanılması da onu tam anlamıyla hayvandan ayırmaz. Aklı araçsallaştırmadan eylemlerini gerçekleştirmelidir. Çıkarları gerçekleştirmek için aklın kullanılması, bir insanı tilki gibi kurnaz yapmaya yetebilir; ancak insana yakışan bir yaşamı sürebilmesini sağlamaz. Rekabet ise insan yaşamının temel bir unsuru olamaz. İnsana özgü özellikler başkasına karşı verilen mücadeleyle gerçekleştirilemez. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, Platon'un rekabeti hiçbir koşulda insan yaşamının bir parçası olarak görülemeyeceğine dikkat çekmesidir. Bugün bazı kesimlerin yaptığı gibi iyi rekabet-kötü rekabet ayırımı Platon için söz konusu değildir. Zira Platon için rekabetin kendisi başlı başına insanın insanca bir yaşam sürmesini sağlamaz (Platon, 2006, 350a).

Para kazanmak yalnızca zorunlu ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan ve sadece erdemler temelinde elde edinilmesi gereken bir şeydir. Ona göre insanlar birarada yaşamak zorundadır ve bu biraradalık erdemlere uygun şekilde yaşayan insanlar arasında mümkündür. Bir toplulukta insanlar erdeme uygun bir şekilde eğitim görmeli, mal-mülk edineceklerse yine erdemlere uygun olarak edinmelidirler. Erdemlere uygun yaşayan bir insan yalnızca bu şekilde yaşayabilmek için gerekenleri elde etmeye çalışır, yalnızca hakkı olanı kendisinde bulundurur, ki bu da adalete uygundur. Bir toplumda herkes yalnızca kendi hakkı olanı kendinde bulundurduğunda, başkasına ait olan için başkalarına karşı mücadele girmez. Platon'un bu düşüncesiyle bugüne baktığımızda, şunu rahat bir şekilde söyleyebiliriz: günümüz insanlarının, sözde biraradalıklar kurmaya çalışmakta ve bu biraradalıklarda –insana özgü olanın gerçekleştirilmesi amaçlanmadığından– insana özgü özelliklerini gerçekleştirememektedir. Çünkü Platon'a göre rekabetçi insan, insansal özelliklerini kullanmayarak, arzularına göre hareket eden ve bu nedenle de insana özgü tarafının köreltildiği insandır.

2.3.4. Aristoteles'in İnsan Anlayışı ve Oikonomia

Aristoteles de, tıpkı Herakleitos, Protagoras ve Platon gibi, tür olarak insanın diğer canlı varlıklardan ayıran özellikleri olduğunu düşünmektedir. Bu bölümde günümüzdeki ekonomik sistem içinde "zorunlu olarak rekabet eden insan" anlayışının, aslında insan doğasından kaynaklanmadığını gösterebilmek ve bugünkü durumla karşılaştırmasını yapabilmek için, Aristoteles'in insan anlayışı ortaya koyulduktan sonra, ekonomi, geçim sağlama ve para kazanma gibi kavramları nasıl ele aldığına bakılacaktır. Aristoteles'in özellikle zorunlu ihtiyaçların karşılanması ve para kazanmayla ilgili düşünceleri, bugünkü rekabetçi insan anlayışının eleştirisinin yüzyıllar öncesinden ortaya konduğunu düşündürmektedir.

2.3.4.1. İnsan Anlayışı

Aristoteles, insanın diğer canlılardan farklı olduğunu söylemekte ve bu farkı da şu şekilde ortaya koymaktadır:

> Yaşamak bitkilerle ortak görünüyor, biz ise insana özgü olanı arıyoruz. Öyleyse beslenme ve büyümeyle ilgili yaşamı da bir yana bırakmalı. Bunun arkasından duyulara sahip yaşam geliyor, ama bu da at, öküz ve bütün hayvanlarla ortak görünüyor. O halde geriye akıl sahibi olanın –bunun da akla boyun eğen olarak,

> bir de akla sahip olan ve düşünen olarak- bir tür eylem yaşamı kalıyor. Eylem yaşamından da iki türlü söz edildiğinden, bunun etkinlik halinde olan yaşam olduğu belirtilmeli (…). Eğer insanın işi ruhun akla uygun ya da akıldan yoksun olmayan etkinliği ise (…) insansal iyi ruhun erdeme uygun etkinliği olur, eğer erdemler birden çoksa, en iyi ve tam erdeme uygun olana ---üstelik yaşamın sonuna kadar etkinliği (2014, 1097b30- 1098a20).

Akıl sahibi olmak, insanı diğer canlılardan ayıran bir özelliktir. Ancak Aristoteles, sadece aklın tek başına kullanımını değil, erdemle birlikte kullanımını insanın ayırıcı bir özelliği olarak kabul etmektedir. Aristoteles, "ruhun akla uygun etkinliği"ni gerçekleştirirken insana düşen görevin bu etkinliği "iyi ve güzel bir biçimde yapması olduğunu; her şeyin ise kendine özgü erdeme göre iyi yapılırsa, iyi gerçekleştirilmiş olduğunu" söylemektedir (2014, 1098a 10-20). İnsan türüne uygun bir iyi yaşam "erdem ve aklın birlikte kullanımıyla yaşam" anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Aristoteles'in, hocası Platon'un insan anlayışını devam ettirdiği söylenebilir.

Aristoteles, insan ruhunu iki kısma ayırmakta ve her kısmın da kendi içinde ikiye ayrıldığını söylemektedir. İnsan ruhunun "akıldan yoksun yan" ve "akıl yanı" olarak iki yanı vardır: akıldan yoksun yanın bir bölümü "bitkilerle ortak olan beslenme, büyüme" ile ilgili, diğer yanı da "arzu-iştah" ile ilgilidir; ancak Aristoteles, "öğüt verme, her türlü yerme ve teşvik etme de akıldan yoksun yanın bir şekilde akıl tarafından ikna edildiği" için, bu yana da "akla sahip" yan demekte ve akla sahip olan yanı da kendi içinde ikiye ayırıldığını, birinin "asıl ve kendisi akıl sahibi olan yan", diğerinin ise "babanın sözünü dinleyen yan" olduğunu söylemektedir (2014, 1102b30-1103a). Aristoteles de, insanın diğer canlı varlıklarla ortak yanları olduğunu kabul etmekte; bununla birlikte diğer canlı varlıklarda olmayan bir yanı olduğuna da vurgu yapmaktadır.

İnsana özgü olan erdemler ruhun akıl yanıyla ilgilidir. Aristoteles, erdemlerin sınıflandırmasını da akıl yanının bölümlerine göre yapmaktadır: akıl yanının "kendisi akıl sahibi olan yan"ın erdemlerine "düşünce erdemleri" derken, "babanın sözünü dinleyen yan"ın erdemlerine karakter erdemleri demektedir (2014, 1103a). Bir insanın erdemli olup olmaması, ruhun akıl yanına göre eylemde bulunup bulunmamasına bağlıdır.

Aristoteles, farklı karakter erdemlerinin olduğunu söylemektedir. Burada rekabetle yakından ilgili olduğunu söyleyebileceğimiz ölçülülük ve cömertliğe daha

detaylı bakmak uygun olacaktır. Ancak bu erdemlere geçmeden önce, Aristoteles'e göre erdemin ne olduğuna yer vermek uygun olacaktır.

Aristoteles, erdemin, "insan ruhunda bulunan huy" olduğunu söylemektedir (2014, 1106a10). Bir insanın erdemli olmasından söz edilirken, o insanda bulunan belirli huylardan söz edilmektedir. Aristoteles, bir huy olarak erdemin nasıl olması gerektiğine de şu şekilde cevap verir: "her bilen kişi aşırılık ile eksiklikten kaçar, ortayı arar, (…) bu orta ise şeyin ortası değil; bize göre orta olandır" (2014, 1106b5). Buradan çıkarılabilecek sonuç, erdemli olabilmek için her durumun veya her olayın tek tek değerlendirilerek, mevcut durum veya olaya göre "orta olan"ı o kişinin bulması gerektiğidir. Yani, "orta olma"nın, her durum için *önceden belirli bir standardı yoktur* ve bir insanın içinde bulunduğu duruma göre değişebilmektedir.

Aristoteles'e göre "erdem neyin erdemi ise, onun iyi durumda olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlar. (…) insanın erdemi insanın iyi olmasını ve kendi işini iyi gerçekleştirmesini sağlayan huy olmalı"dır (2014, 1106a15). Bir işi yapanın, yaptığı işi iyi yapması için, onun, o işi "erdemine uygun" şekilde yapmış olması gerekmektedir. Bir işin iyi yapılmış olmasında –günümüzde çoğu kez yanlış anlaşıldığı şekilde– bir görelilik söz konusu değildir. Daha açık bir ifadeyle, bir işi iyi yapmak, diğerlerin*e göre* değil, o iş neyi gerektiriyorsa onu, nasıl yapılması gerekiyorsa o şekilde yapmaktır. Oysa bir şeyin iyi olmasının ölçütü "diğerine göre" ile belirlendiğinde, yapılan işin nasıl yapıldığı veya o işe uygun yapılıp yapılmadığı gözden kaçırılabilir.

Aristoteles'e göre, şeyler "göreli" ise, "(…) kendileri başka bir şeye *ilişki*n oldukları için öyledirler, başkaları onlara *ilişki*n oldukları için değil. Zira ölçülür, bilinir ve akledilir olanlara kendileri bir başka şey*e göre* söylendiklerinden "göreli" denir" (2018a, 1021a26). Bir şeyin göreli olması, o şeyin bulunduğu yerin, kendisine bakılarak değil, kendisinin dışındaki başka şeyler ile ilgisinde belirlenmesi demektir. Göreli olmayı bu şekilde açıklayan Aristoteles, tam/mükemmel olmayı iki anlamda kullanır: ilk anlamı "kendisi dışında herhangi bir parçasını bulmak mümkün olmayan"dır, ikinci anlamı ise erdemlerle ilgilidir ve "kendi cinsine ait erdemler ve iyi olan bakımından kendi cinsinde onu aşan hiçbir şey olmayan; söz gelişi kendi alanının erdemlerine ilişkin türce hiçbir eksiği olmayan bir hekim için (…) mükemmel bir hekim" denir (2018a, 1021b12). Dolayısıyla bir işin "tam" ve "mükemmel" olup olmaması, *o şeyin*

kendisine bakılarak belirlenmelidir. Aristoteles, "(…) erdem de bir çeşit *tam*lıktır. Nitekim kendi alanının erdemlerine ilişkin türce doğal büyüklüğünü teşkil eden hiçbir parçası eksik olmadığı zaman her bir şey ve her bir varlık tamdır" demektedir (2018a, 1021b20). Bir işin tam yapılmış olması, o işin erdemine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş olduğunu gösterir, ki bu aynı zamanda o işin iyi yapıldığı anlamına gelmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bir kişinin bir işi iyi yaptığını söyleyebilmek için, o işin erdemine uygun yapılıp yapılmadığına bakmak gerekmektedir; o işi yapan başka insanların işleri*ne göre* bir işin iyi yapılıp yapılmadığına bakmak, o işin iyi yapılıp yapılmadığını anlamamızı sağlayamaz. Zira eğer diğerlerine göre iyi olan arandığı durumlarda, kötü yapılan bir iş pekâlâ çok kötüler arasında "iyi" görünebilir. Oysa bu durumda karşımıza "yapılan bu işin gerçekten iyi olup olmadığı" sorusuna bir cevap veremeyiz. Günümüzde genellikle insanların ortaya koyduğu işler, insanlarla rekabet edebilme kapasitesinin yüksekliği ile ölçüldüğü için, iyi-başarılı olmak, aynı alanda çalışan diğer insanların durumuna göre değerlendirilmektedir. Böyle bir durumda da ortaya konan işin gerçekten "iyi" olması, yani erdemine uygun, tam bir şekilde ortaya konmuş olması rastlantısaldır.

Aristoteles, "haz canlılarda ortaktır" demektedir (2014, 1104b35). Yukarıda da belirtildiği gibi hazlar ve acılarla ilgili olan erdemler karakter erdemleridir. Aristoteles, insanda hazların olduğunu yadsımaz. Ancak bu ortaklık insanın hayvan gibi hazlarını tatmini için yaşayacağı anlamına gelmez. Karakter erdemleri tam da bu noktada karşımıza çıkar. Karakter erdemlerinden ölçülülük erdemi, "bedensel hazlarla ilgili olsa gerek, ama bunların da hepsiyle ilgili değildir; nitekim görme duyusuyla ilgili şeylerden (…) hoşlananlara ne haz düşkünü ne de ölçülü" denmektedir (Aristoteles, 2014, 1118a). Her duyuyla ilgili olarak haz düşkünü denilemeyeceği ortadadır. Peki, hangi duyularla ilgili olarak insanlara haz düşkünü ya da erdemli denilebilir?

Aristoteles, ölçülülük erdeminin, " öteki hayvanlarla da ortak olan böyle hazlarla [yeme içmeyle] ilgilidir ve bundan ötürü bu hazlar kölece ve hayvansal görünüyorlar. Bunlarla ilgili duyular dokunma ve tat alma duyularıdır" (2014, 1118a25). Bir insanın insana uygun bir yaşam sürmesi, bu hazlar temelinde yaşamamasına bağlıdır. Ancak insanlar, yeme-içme gibi zorunlu ihtiyaçlarından da vazgeçemezler. Önemli olan bu hazlarını ölçülü bir şekilde tatmin edilmesidir. Bir insan hazlarına göre hareket etmek zorunda değildir; insan hazlarına göre yaşamayı tercih eder (2014, 1119a20). İnsanların

zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olması, yaşamlarını bu ihtiyaçlarını tatmin etmek üzerine kurmak zorunda olduğu anlamına gelmez. İnsan, yeme-içmenin yaşamaya yetecek kadar karşılamalıdır. Başka bir ifadeyle, yaşamak için yeme-içme gereklidir, yeme-içme için yaşamak değil.

Diğer bir karakter erdemi olan cömertlik için Aristoteles, "mal-mülk konusunda orta olma" olduğunu söylemektedir (2014, 1119b15). İnsanlar yaşamları için belirli düzeyde mal-mülk sahibi olmalıdır. Ancak mal-mülk sahibi olurken de erdemler temelinde olunmalıdır. Buna göre, "(…) cömert kişinin özelliği, gereken yerden almak ya da gerekmeyen yerden almamaktan çok, gereken yere vermektir" (2014, 1120a10). Aristoteles'e göre cömertlik erdemi, mülk edinmekten çok, mülkün elde tutulması ve dağıtılmasıyla ilgilidir. Ancak bir insanın daha fazlasını elde etme gibi bir arzusu var ise ve bu arzusunu tatmin etmek için hep daha fazla mülk ediniyor ve kendine saklıyorsa, bu mal-mülkü –daha fazlasına sahip olma arzusu baskın olduğu için– gerektiğinde "vermek" istemeyebilir. Hatta arzulara göre eylemlerde bulunduğu için bu vermeme son derece olasıdır. Oysa cömert insanlar, "mala değer vermez"ler (Aristoteles, 2014, 1121a5). Burada Aristoteles'in mal-mülk edinmeye tamamen karşı olmadığına dikkat edilmelidir. Sadece mal-mülkü insanların bir "değer" olarak kabul etmesine karşı çıkmaktadır. Mal-mülkün "değer" olarak kabul edilmemesi, onun bir araç olduğu ve yaşamın asıl amacı haline getirilmemesi gerektiği anlamına gelir.

Aristoteles insanın, erdemlere göre eylemde bulunması gerektiğini söylerken, insan ruhunda yalnızca huyların olduğunu iddia etmemektedir. Çünkü "ruhta olup bitenler üç türlüdür –etkilenimler, olanaklar ve huylar" (Aristoteles, 2014, 1105b20). Erdemleri huy olarak kabul eden Aristoteles, ruhta olup bitenleri şu şekilde tanımlamakta ve farklarını ortaya koymaktadır:

> Arzu, öfke, korku, yüreklilik, kıskançlık, sevinç, sevgi, kin, özlem, hırs ve acımaya, genel 'olarak' da haz ya da acının izlediği şeylere 'etkilenim' diyorum; bunlardan etkilenebilmemizi sağlayanlara, sözgelişi öfkelenebilmemizi, acı duyabilmemizi ya da acıyabilmemizi sağlayanlara 'olanak' adını veriyorum. 'Huylar' diye de etkilenimlerle ilgili olarak iyi ya da kötü durumumuza diyorum, örneğin öfkelenmeyle ilgili olarak, aşın ya da gerekenden az öfkeleniyorsak kötü, orta şekilde öfkeleniyorsak iyi durumdayız. Öteki etkilenimlerde de bu böyledir. Demek ki erdemler de kötülükler de etkilenim değildir; çünkü erdemler ile kötülüklere göre bize iyi ya da kötü denir ve etkilenimlere göre değil, erdemler ile kötülüklere övülür ya da kınanırız (2014, 1105b20-30).

Aristoteles, insanların erdemlere göre eylemde bulunması gerektiğini söylerken, insanların etkilenimlerini tamamen yok saymamaktadır. Kıskançlık ve hırs, etkilenimler olarak insan ruhunda vardır. Ancak bu etkilenimlerden etkilenen bir insanın iyi ya da kötü olması, onun, bu etkilenimlere yol açan durum ya da olayda nasıl eylemde bulunduğuna bağlıdır. Yani, insan ruhunda etkilenimlerin olması, insanların eylemlerinin temelinde zorunlu olarak bu etkilenimlerin olduğu anlamına gelmez.

Kıskançlık, güven, korku insan ruhundaki etkilenimlerden birkaçıdır. Sözü edilen bu etkilenimlere daha yakından bakmak, günümüzde yaygın "rekabet eden insan" anlayışını anlayabilmek açısından önemlidir.

İnsanların kıskanmasının nedenini Aristoteles şu şekilde açıklamaktadır:

> Kıskançlık kendimiz için bir şey elde etme isteği değil bize eşit seviyede olan bir insan bir şeyleri elde ettiği için ortaya çıkar. (…) birileri zengin olmak ya da mevkii elde etmek istiyorsa kıskanır, çünkü kendilerinde olması gereken şeyin başkalarında olduğunu düşünürler. (…) Hırslı insanlar daha fazla kıskançlık yaparlar, aynı şekilde akıllı olduklarını iddia edenler de başka insanların kendilerinin hakkını vermesini isterler. (…) Rakiplerimiz bizimle aynı amaçlara sahip insanlardır, spor ya da aşk söz konusu olduğunda aynı amaç uğruna mücadele ettiğimiz insanlarla rekabet ederiz, bundan dolayı onları diğerlerinden fazla kıskanırız (2018b, 1387b-1388a).

Yine korku için Aristoteles "korku gelecekte yaşanması muhtemel kötü ve acı verici şeylerin aklımızda ortaya çıkan acı ve rahatsız verici yansımasıdır" der (2018b, 1382a). Tıpkı kıskançlıkta olduğu gibi, korku da en çok rakiplere karşı duyulan bir duygudur. Zira "bir konuda rakibimiz olanlardan da korkarız, çünkü bir şeye aynı anda sahip olamadığımızdan mücadele halindeyizdir" (2018b, 1382b). Mademki en çok rakiplerimizi kıskanırız ve en çok rakiplerimizden korkarız, o halde bütün yaşamımızı rekabet halinde geçirmemiz, rekabet etmemiz gereken bir dünyada yaşamamız, sürekli korku ve kıskançlıkla yaşamak zorunda olmamız, bu zorunluluğu kabul etmek zorunda olmamız demektir. Başka bir ifadeyle rekabetçi bir sistemin hâkim olduğu bir dünya demek, kıskançlık ve korkuyla çevrilmiş bir dünya demektir.

Aristoteles, yarışma ve kazanma ile ilgili ise şunları söylemektedir:

> Bir şeyi kazanmış olmanın memnuniyeti her insanda az ya da çok var olan bir şeydir. Zafer kazanmanın güzel olması spor müsabakaları ve aklın kullanıldığı yarışmaların güzelliğini de gösterir. (…) Yarışmanın olduğu yerde zafer vardır (…). Onur kazanmak ya da ün kazanmak her şeyden daha fazla hoşa gider. Bir

> insan önemsediği insanlar tarafından beğenilen işler yaptığı zaman kendisini iyi bir insan olarak kabul eder (2018b, 1371a).

İnsanlar, kazanmayı isteyebilir ve kazanmaktan zevk alabilir. Tıpkı kıskançlık, hırs, korku gibi, zafer kazanmaktan hoşlanmak da bir tür etkilenimdir. Bugüne baktığımızda, sanki Aristoteles yüzyıllar öncesinden "kendini iyi bir insan olarak kabul eder" ifadesiyle bugünün insanını anlatır gibidir. Rekabeti kazanmak, bir insana kendini iyi hissettirir; kendini iyi, 'değerli' olarak görmesine neden olur. Yukarıda da belirtildiği gibi Aristoteles bu etkilenimlerin insan ruhunda olduğunu kabul eder. Ancak bu kabul, insanların etkilenimler temelinde eylemde bulunmak zorunda olduğu anlamına gelmemektedir.

Bir kişinin gerçekleştirdiği bir eyleminin erdemli bir şekilde gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin belirlenebilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar şunlardır: "yapan bilerek yapıyorsa, sonra tercih ederek ve kendileri için tercih ederek yapıyorsa, üçüncü olarak da emin ve sarsılmaz bir şekilde yapıyorsa" bir kişinin erdemli bir şekilde eylemde bulunduğu söylenebilir (Aristoteles, 2014, 1105a30). Gerçekleştirilen bir eylemin erdemli olup olmadığını değerlendirebilmek için, bizzat onu gerçekleştirilen tarafından "tercih edilmiş" olması gerekmektedir. Bu durumda, insanların gerçekleştirdiği her eylemin tercih edilerek yapılmadığı sonucu çıkarılabilir.

Aristoteles eylemleri, "isteyerek yapılan, istemeyerek yapılan, isteyerek yapılmayan" eylemler olarak üçe ayırır: bir insanın istemeyerek yaptığı eylem "zorla ya da bilgisizlikten" yaptığı, "eylemin başlangıcının kendisinde olmadığı" ancak eylemi gerçekleştirdikten sonra bu eylemden "pişman olduğu" eylemler; isteyerek yapmadığı eylemler ise "(…) bilgisizlikten dolayı bir eylemi yaptığı" ancak bu eyleminden dolayı "pişman olduğu" eylemlerdir; isteyerek yaptığı eylemler de, "koşullarını bildiği o eylemin başlangıcının kendisinde olduğu" eylemlerdir (2014, 1110a-111a20).

*Tercih*in isteyerek yapılan eylemlerle ilgili olduğunu söyleyen Aristoteles'e göre, *tercih* ve *isteme* aynı şey değildir; tercihin olduğu her durumda isteme de söz konusudur, ancak her istemede tercih söz konusu değildir, öyle ki çocuklarda istemeden söz edilebilse de tercihli eylemlerden söz edilemez, çünkü tercih akılla ilgilidir, akla göre eylemde bulunabilenlerin eylemlerinin tercihli eylem olduğundan söz edebiliriz (2014, 1111b5-10). Tercih edilen her eylem, aynı zamanda isteyerek yapılan bir

eylemdir. Dolayısıyla sadece tercih edilen eylemlerin erdemli olup olmadığından söz edilebilir.

Aristoteles, erdemler için "tercihlere ilişkin bir huy" demektedir (2014, 1106b35). Bir insanın erdemli bir şekilde eylemde bulunduğunu söyleyebilmek için, o kişinin erdemli bir şekilde eylemde bulunmayı istemiş ve bu eylemi tesadüfen değil tercih ederek gerçekleştirmiş olması gerekmektedir. Bir eylemi gerçekleştirenin erdemli olup olmadığının anlaşılabilmesi için, bu eylemin isteyerek ve tercih edilerek yapılması gerekliliği gözönünde tutulduğunda, "insan, etkilenimleri ile hareket eder" düşüncesinin, insanın tercih ederek eylemde bulunma, erdemli eyleyebilme olanağının ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. İnsanların eylemlerini tercih ederek gerçekleştirebilmesi için, bir zorunlulukla kısıtlanmamış olmaları gerekmektedir. İnsanı yalnızca etkilenimleri olan, yani "insan doğası gereği hırslı ve kıskançtır ve eylemlerini de bu özellikleri belirler" demek, insan ruhunun olanaklar ve huy bölümünü yok saymak, insanın erdemli bir şekilde eylemde bulunabileceğini gözardı etmektir. Oysa erdemlere ve akla göre eylemde bulunabilmesi, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran özelliğidir. Bu özellik yok farz edildiğinde, diğer canlı varlıklardan farkı da kalmaz. Rekabetçi anlayışın, etkilenimlerle beslenen bir anlayış olduğu düşünülürse, rekabetçi bir sistemde insanların insana özgü olan özelliklerinin yok sayıldığı söylenebilir.

İnsanlar, erdemli bir şekilde eylemde bulunabilmek için "doğal bir yapı"ya sahiptir; erdemli eyleyebilmek "insanın olanağı"dır ve bu olanak her insanda vardır (Aristoteles, 2014, 1103a25). Her insanın erdemli bir şekilde eylemde bulunabilir olması, erdemlerin, her insan tarafından insanın doğasından kaynaklanan bir zorunluluk olarak gerçekleştirileceği anlamına gelmemektedir. Başka bir ifadeyle herkes erdemli olabilir; ancak bu, herkesin erdemli olacağı anlamına gelmemektedir. Tıpkı Herakleitos, Protagoras ve Platon gibi Aristoteles de her insanın erdemli eylemlerde bulunmasını beklemez, ama bu olanak her zaman her insanda mevcuttur.

Aristoteles'e göre her insan erdemli bir şekilde eylemde bulunabilir, dolayısıyla erdemli eylemlerle sürdüğü mutlu bir hayatı olabilir ve yalnızca insan bu tip bir eylemde bulunabileceği için mutlu olma yalnızca insana özgüdür, hayvanlara "mutlu" denemez (2014, 1099b15-1100a). Günümüzde bazı insanların hayvanlara bazı erdemleri atfetmeleri, bu erdemlerin onlarda gerçekten bulunduğu anlamına gelmemektedir;

sadece dilde bu özellikler onlarda varmış gibi onlara yansıtılır. Bu duruma en güzel örnek *cesaret* olabilir. Cesur olmak bir erdem olarak yalnızca insanlarda bulunabilecekken, bazı hayvanlara da bu erdemin yakıştırıldığına, mesela kedigillere, günlük hayatımızdaki konuşmalarımızda rastlanabilir. Ancak bu, o hayvanların da erdemli bir şekilde eylemde bulunabileceği anlamına gelmemektedir. Benzer bir şekilde bazı hayvanlara ait olduğu düşünülen kimi özelliklere –örneğin tilki gibi kurnaz olmak– sahip olmakla övünen ve bütün yaşamı bu tip özellikler temelinde yaşayan insanların da aslında mutlu bir yaşam süremeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Aristoteles, "her bilgi ve her tercih bir iyiyi arzula[dığını]" ve insanların "insan için neyin iyi olduğu" sorusuna, genellikle "mutluluk" cevabını verdiğini söylemektedir (2014, 1095a14-15). Aristoteles'e göre iki tür iyi vardır: birincisi "kendileri için arananlar ve sevilenler", ikincisi ise "kendisi için aranan iyileri sağlayan veya bunlar koruyan iyiler" (2014, 1096b10). Burada Aristoteles'in, Platon'un isteme konusu olanlara ilişkin yaptığı ayırımının –farklılıkları gözardı etmemek şartıyla– benzer bir ayrım "iyi"ler için yaptığı söylenebilir.

Tür olarak insanın mutluluğu da bir tür iyi olarak karşımız çıkar ve mutluluk öyle bir "iyi"dir ki tür olarak insanın nihaî amacıdır, sadece kendisi için istenir ve geriye kalan her şey –hazlar, akıl ve hatta erdemler– sadece ona ulaşmak için istenir (Aristoteles, 2014, 1097a30). İnsanların yaşamlarındaki asıl amacın mutluluk olduğu kabul edilirse, o zaman şu soruyla karşılaşılmaktadır: İnsanlar mutlu bir yaşam sürmek için ne yapmalıdır?

Aristoteles, üç farklı iyinin olduğunu, bunların "dış iyiler", "ruhla ilgili iyiler" ve "bedensel iyiler" olarak adlandırıldığını, "ruhla ilgili olanlara en başta ve tam anlamda iyiler" olduğunu ve "eylemleri ve ruh etkinliklerini de ruhla ilgili iyiler tarafına" girdiğini söylemektedir (2014, 1098b10). Görüldüğü üzere Aristoteles dış ve bedensel iyiyi tamamen yadsımamakta, ancak asıl iyinin ruhla ilgili olan iyiler olduğuna vurgu yapmaktadır. Mutlu bir yaşam için en önemli olan, ruhla ilgili iyilerdir. Bununla birlikte ruhun erdeme ve akla uygun eylemde bulunabilmesi için bazı dış iyilerin de –zenginlik, siyasal güç gibi– olması gerekmektedir (Aristoteles, 2014, 1099a30). Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, dış iyilerin sadece ruhla ilgili iyilere ulaşmayı sağlayan,

yani insanın erdemli olabilmesine yardımcı olan iyilerdir; bu nedenle dış iyilerin asıl amaç haline getirilmesi, insanı mutlu bir yaşama götürmez.

İnsanların erdemli eylemlerde bulunabilmesi için, onlara dayatılan bir zorunluluğun olmaması gerekmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, insanlar her ne kadar diğer canlı varlıklarda olmayan özelliklere sahip olsa da, onlarla ortak yanlara da sahiptir ve bu ortak yanlar –yeme, içme, uyuma gibi– nedeniyle insanın bazı zorunlu ihtiyaçları vardır. Aristoteles, insanların bu zorunlu ihtiyaçlarını yok saymamaktadır. Ancak insanın zorunlu ihtiyaçlarının da belirli bir şekilde karşılanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle Aristoteles *Politika* adlı eserinde insanların zorunlu ihtiyaçlarının karşılandığı *ev*e, yani *oikos* (οἶκος)'a ayrıca yer vermektedir.

2.3.4.2. Oikonomia ve Mülk Edinme

Aristoteles, insanın hayvandan farklı özelliklere sahip olmasına rağmen, zorunlu ihtiyaçlarının olduğunu yok saymadığı daha önce söylenmiştir. İnsanların da tıpkı hayvanlar gibi beslenme, uyuma, barınma gibi zorunlu ihtiyaçları vardır. İnsanların, akıl ve erdeme uygun eylemde bulunabilmesi için de bu zorunlu ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. Aristoteles'e göre bu zorunlu ihtiyaçların uygun bir şekilde karşılandığı yer "ev (oikos/οἶκος)" dir.

Aristoteles'e göre, "günlük ihtiyaçlar için doğanın seyrinde ortaya çıkan ortaklık, Khandros'un "sofra ortakları" ve Giritli Epimenides'in "yemlik ortakları" olarak söz ettikleri insanlar, ailedir" (1959, 1252b). Aristoteles'in, "doğanın seyrinde" diyerek ailenin aslında insanın hayvanla ortak olan yönlerinin ağır bastığı bir birlik olduğunu söylediği düşünülebilir. Zira köylerin oluşturulmasıyla ilgili olarak Aristoteles, "diğer yandan, sırf günlük ihtiyaçların karşılanmasının dışındaki tatminler için birçok aileden oluşan ilksel ortaklık köydür" demektedir (1959, 1252b). Ancak insanların oluşturduğu ortaklıklar köy ile sınırlı kalmamaktadır. En son ortaklık, "(…) birçok köyden oluşmuş olan site-devletleridir, site-devletleri en azından kendi kendine yetebilme yetisinin sınırlarına ulaşmıştır ve bu yüzden yaşam uğruna oluşurken, iyi yaşam için var olur" (1959, 1252b). Aile, insanların zorunlu ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için insanlar tarafından kurulan bir birliktir. Aile dışında insanların biraraya gelerek kurdukları birliklerin kurulma amacı zorunlu ihtiyaçlarının

karşılanmasına yönelik değildir, insanların bir araya gelerek kurdukları şehir-devletlerin amacı zorunlu ihtiyaçların karşılanması değil, *iyi yaşam*a ulaşmaktır.

Zorunlu ihtiyaçların karşılanması için kurulan aile birliğinin üyeleri, bu ihtiyaçları karşılayabilmek için bazı şeylere ihtiyaç duyarlar. Bu şeylerin genel adı mülktür. Aristoteles, "mülk evin bir parçasıdır ve mülk edinme sanatı ev yönetiminin bir parçasıdır" demektedir (1959, 1253b). Zorunlu ihtiyaçların karşılanması için ev yönetimi (*οἰκονομία*) için gereken her şey "mülk"e dâhildir.

Burada bir noktaya değinmek uygun olacaktır: *οἰκονομία*, bugün de kullanılan "ekonomi"nin Yunancasıdır. Bu temelde, bugün bir bilim olarak kabul edilen ve insanların kurduğu alış-verişe dayalı ilişkiler bütününü ifade etmek için kullanılan 'ekonomi' kelimesinin, Eskiçağda "insanın hayvanlarla ortak olduğu yanlarının zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan ailenin yönetimi"ni ifade etmek için kullanıldığı unutulmamalıdır.

Günümüzde 'eylem' kelimesi, insanların gerçekleştirdikleri her türlü davranış için, "fiil" ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Bu nedenle, insanların ekonomi alanında gerçekleştireceklerinin bir eylem olduğu düşünülmekte ve bu düşünce, üretimin de bir eylem olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. Oysa Aristoteles'in "üretim (poiesis /ποίησις)" ve "eylem (praksis, *πρᾶξις*)"i, günümüzde sıklıkla kullanıldığı şekilden farklı anlamda kullanılmaktadır. Aristoteles'e göre eylem ve üretim aynı şey değildir; bunun doğal bir sonucu olarak eylemde bulunmak ve üretmek için gereken araçlar da farklıdır: "mal-mülk eylemin aracı iken, aletler üretimin aracıdır"[27] (1959, 1254a). Bu nedenle üretimin gerçekleşmesini sağlayan araçlar, eylemin gerçekleştirilmesi için kullanılamaz. Eylemin aracı olan mal-mülk, "eve" ait olan ve insanın doğasından kaynaklanan kimi zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayarak, insanların, iyi bir yaşam için akla ve erdeme uygun eylemde bulunabilmesinin önündeki zorunluluk engelini kaldırır. Oysa üretimin araçları, sadece mal-mülkün üretimi için kullanılabilen araçlar olduğu söylenebilir. Yani bir dokuma tezgâhı bir insanın ihtiyaçlarını doğrudan karşılamaz, sadece bu ihtiyaçları karşılayabilecek araçların üretimini sağlar. Bizzat kendisi doğrudan bir zorunluluğu karşılamadığı ve bu zorunlu ihtiyaçları karşılayan araçların

[27] "Now the tools mentioned are instruments of production, whereas an article of property is an instrument of action".

üretimini sağladığı için, bu *bir üretim aracı (instrument of production)*dır. Oysa bir kazak, üretim aracı değil, bir insanın dış etkilerden korunmasını sağlayan *bir araç (instrument of action)*tır. Ne var ki günümüzde üretim araçları, insanların mülkü olarak kabul edilmekte ve bu kabulün bir sonucu olarak mülkün ,"insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayan olmazsa olmaz araçlar" olma özelliği, üretim araçlarının da bir özelliği olduğu ileri sürülmektedir; dolayısıyla üretim araçlarıyla insanın zorunlu ihtiyaçları arasında kurulan bu bağ, üretim araçlarının insanın iyi yaşaması için bir gereklilik olduğu ve iyi yaşam için üretmek gerektiği düşüncesine yol açmaktadır. Oysa Aristoteles, "yaşam eylemdir, üretim değil"[28] demektedir (1959, 1254a). Üretim ve eylem arasındaki ilişkiyle ilgili karmaşa, mülk edinme ve para kazanma arasındaki farkın da silikleşmesiyle birleştiğinde, kaçınılmaz bir şekilde "insanın rekabet etmek zorunda olduğu" düşüncesinin temellerini atacaktır.

Aristoteles'e göre "servet edinme, ev yönetimi ile aynı şey değildir" (1959, 1256a10). Ev yönetimiyle ilgili olan, "mülk edinme"dir. Mülk edinme, zorunlu ihtiyaçlara göre gerçekleştirilir ve zorunlu ihtiyaçlar çeşitlidir. Bu nedenle Aristoteles, "mülk ve zenginlik, birçok bölümü kapsar"[29] demektedir (1959, 1256a-15). İnsanlar, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için farklı yollara başvurmaktadırlar. Bazı yaşam biçimlerinin, insanların zorunlu ihtiyaçlarını doğrudan sağlayabilir, bunlar "göçebe yaşamı, çiftçinin yaşamı, haydutun yaşamı, balıkçının yaşamı ve avcının yaşamı" dır (Aristoteles, 1959, 1256a-40). Ancak her ne kadar bu yaşam biçimleri bir insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olsa da, her zaman bu yaşam biçimlerinden yalnızca birini benimsemek, bir insanın bütün ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Bu nedenle bazı insanlar bu yaşam biçimlerinden yalnızca birini benimserken, bazıları, bunlardan birkaçını birden benimseyerek yaşamlarını devam ettirmektedirler (Aristoteles, 1959, 1256b). Birkaç yaşam biçiminin aynı anda benimsenmesinin nedeni, ihtiyaçların çeşitli olması ve tek bir yaşam biçimiyle bu ihtiyaçların karşılanamıyor olmasıdır.

Aristoteles bu tip bir mülk edinmeyi "ev yönetiminin bir parçası" olarak kabul etmektedir. Bir insan, zorunlu ihtiyaçları karşılamaya yarayan bu mal-mülke ya sahip

[28] "ὁ δέ βίος πρᾶξις, οὐ ποίησίς ἐστιν", "But life is doing things, not making things".

[29] "(…) property and riches comprise many divisions".

olmalı ya da sahip değilse, "ailenin ve şehrin yararı" ve "yaşam" için bu mal-mülkü edinmelidir (Aristoteles, 1959, 1256b-25). Her insan zorunlu ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Ancak her ne kadar bu ihtiyaçların karşılanması gerekiyorsa da, bu zorunluluk sınırsız mülk edinme anlamına gelmemektedir. Aristoteles, bu yolla mal-mülk edinmenin sanıldığının aksine "sınırsız" olmadığına dikkat çekmekte ve her sanatta olduğu gibi mülk edinme sanatının da kullandığı araçların sınırlı olması gerektiğini söylemektedir (1959, 1256b-25). Bir önceki bölümde, Aristoteles'in karakter erdemlerinden söz edilirken "yeme-içme"yle ilgili olan ölçülülük ve "mal-mülk"le ilgili olan cömertlik erdemleri ele alınmıştı. Bu iki erdem, ayrı gibi görünmekle birlikte, birbirleriyle yakından ilişkilidir. Mal-mülk ev yönetim için gerekli her türlü şeyi kapsamaktadır; yeme-içme de insanın zorunlu ihtiyaçlarından biri olduğu için ev yönetimine dâhildir. Başka bir ifadeyle, yeme-içme ihtiyacını karşılayan şeyler de mal-mülk kapsamında olduğu söylenebilir. Yeme-içme konusunda ölçülü olmak, aynı zamanda mal-mülk edinmenin de erdemlere uygun gerçekleştirilmesini sağlamanın bir parçasıdır. Yeme içmeyi sağlayan şeyler de mülk olduğuna göre, mülk edinmenin de bu erdemlere uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği açıkça görülebilir. İnsanların sınırsız bir şekilde mal-mülk edinmeleri, onların arzuları temelinde eylemde bulunmaları demektir. Oysa insan arzularına karşı gelebilen bir türdür ve onu hayvanlardan ayıran özellikler bunlardır. Bu nedenle de insanın insana yakışır bir yaşam sürebilmesi için sınırsız bir mal-mülk edinme söz konusu olmamalıdır.

Aristoteles'e göre mülk edinmenin yukarıda söz edilen yollardan başka bir yolu daha vardır. Mülk edinmenin bir diğer yolu da "servet edinme"dir (Aristoteles, 1959, 1257a). Aristoteles'e göre sıkça birbirine karıştırılan "mülk edinme" ve "servet edinme" birbirinden farklıdır. Ancak birbirlerinden farklı olmalarına rağmen Aristoteles, yine de bu kelimelerin yakın anlamlara sahip olması nedeniyle, insanların bunları birbirinin yerine kullandığını, oysa birbirleri arasında önemli farklar olduğunu söylemektedir (1959, 1257a). Bu nedenle bu kelimelerin ne anlama geldiğini ve aralarındaki farkı ortaya koymak, hangisinin insanların tür olarak insanın özelliklerini koruyabileceğini gösterebilmek açısından önemlidir.

Aristoteles, bu kelimeler arasındaki farkı şöyle ortaya koymaktadır: "Bunlardan biri doğaldır, diğeri değil; fakat daha çok elde kazanılmış olan bazı yetenek ve sanatlar vasıtasıyla yürütülür" (1959, 1257a). Burada söz edilen doğal olan yöntem, mülk

edinmedir, servet edinme doğal bir yöntem olarak kabul edilmemektedir. Servet edinme yöntemi insanların deneyimlerinden yola çıkarak belirli bir tarihte ve belirli koşullar altında buldukları bir yöntemdir. Servet edinmenin nasıl ortaya çıktığını gösterebilmek için Aristoteles'in öncelikle bir eşyanın kullanım biçimlerinden söz etmek uygun olacaktır.

Aristoteles, bir şeyin iki farklı kullanımı olduğunu söylemektedir: "her kullanım, eşyanın kendisiyle ilişkilidir, fakat aynı biçimde ilişkili değildir – biri eşyaya özgüdür, diğeri değildir" (1959, 1257a5). Aristoteles'in burada söz ettiği "bir şeye özgü kullanım"dan kastedilen şey, o şeyin yapılma amacına uygun kullanımıdır. Bir şey ne için yapılmışsa, o amaç için kullandığında o şey, "ona özgü" kullanılmıştır. Aristoteles, bu duruma ilişkin şöyle bir örnek vermektedir: bir ayakkabının "ayakkabı olarak giyilmesi veya değişim eşyası olarak kullanılması; her ikisi de bir ayakkabının kullanım yoludur, çünkü ayakkabıyı yapan, ayakkabıyı ayakkabı olarak kullanmak isteyen bir müşteriyle, yemek veya para için ayakkabıyı takas eder" (1959, 1257a5-15). İnsanların farklı şekillerde karşılanabilecek ihtiyaçları vardır ve bir insan her zorunlu ihtiyacını tek başına karşılayamamaktadır. Bu nedenle bazı ihtiyaçlarını kendisi karşılayabilirken, diğerlerini başka insanlardan temin etmek zorundadır. İşte bu noktada insanların mal-mülklerinin –ihtiyaçları ölçüsünde– "değiş-tokuş"uyla karşılaşılır. Burada da görüldüğü üzere ayakkabının ikinci kullanımı, bir insanın tek başına zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, değişimin zorunlu ihtiyaçlar çerçevesinde ve gerektiği kadar gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Aristoteles'e göre ihtiyaçların karşılanmasına göre gerçekleştirilen takasta "doğaya aykırı bir şey yoktur" (1959, 1257a25). Ancak değiş-tokuşun amacı, bir insanın kendi başına karşılayamayacağı zorunlu ihtiyaçlarını karşılanması olmalıdır, ihtiyaçlardan fazlasına sahip olmak değil.

Aristoteles'in doğal olarak kabul ettiği değiş-tokuş yöntemi, doğal olmayan bir yöntemin doğmasına neden olmuştur. Değiş-tokuş, "servet edinme" adı verilen bir mülk edinme biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aristoteles, 1959, 1257a30). Değiş-tokuş yönteminin kendisi doğrudan servet edinmeyi sağlamamaktadır; ancak para kazanma yöntemini insanlar, değiş-tokuş yöntemini temel alarak değiş-tokuş yöntemindeki deneyimlerinden yola çıkarak ortaya koymuşlardır.

> İnsanlar, başka yerlerden, kendilerinde eksik olan şeyleri ithal, fazla olanları ihraç ederek kendilerine daha fazlasını sağlamak için geldiklerinde, para zorunlu olarak icat edildi. Doğal ihtiyaçlar, her durumda hızlıca taşınabilir değildir, bu yüzden değiş-tokuş yapabilmek için insanlar, günlük yaşamda kullanımı kolay olan, bir tür kendi başına faydalı bir eşyanın alınıp verilmesi için anlaştılar; (…). Dolayısıyla para eşyaların gerekli değişiminin bir sonucu olarak icat edildiğinde, ilk başta hiç şüphe yok ki ticaret, basit bir biçimde devam etti; fakat sonra daha çok kâr sağlayacak değiş-tokuş yollarının ve kaynaklarının keşfedildiği deneyimlerle çok daha organize hale geldi. Bu nedenle servet kazanma sanatının, özellikle parayla ilgili olduğu ve işlevinin hangi kaynaktan daha çok arz elde edilebileceğini ayırt etmek olduğuna dair düşünce doğar, çünkü bu sanat, servet ve zenginliğin yaratıcısı olarak kabul edilir; aslında servetin, paranın miktarından ibaret olduğu zannedilir, çünkü paranın iş ve ticaretin kullanımında olan bir şey olduğu varsayılır (Aristoteles, 1959, 1257a30-1257b10).

Para, ilk başta insanlar tarafından, uzun süre saklanamayacak olan eşyalarla takas yapmak zor olduğu için üretilen bir araçtır. Para insanın doğasından kaynaklanan, insanın doğasının zorunlu bir sonucu değildir; insanların bazı şeyleri değiş-tokuş etmekte yaşadıkları zorluklar sonucu elde ettikleri deneyimlerle ortaya koydukları bir çözüm yolundan ibarettir. Aristoteles'in "değiş-tokuş"u doğal bir yol olarak kabul etmesinin nedeni ise, bu biçimde elde edilen mülkün sadece zorunlu ihtiyaçlara yetecek kadar olması ve insanlar tek başlarına bu ihtiyaçları karşılayamadıkları için başkalarında olanı, ihtiyaçları kadar onlardan almasıdır. Oysa paranın icadıyla yeni bir mülk edinme biçimi olarak kabul edilen servet edinmede amaç, "para kazanmak"tır. Aristoteles'in de dikkat çektiği üzere, insanların para kazanmaya dair deneyimleri arttıkça, hep "daha fazlasını elde etme" arzusu ile hareket etmektedirler. Daha önce de belirtildiği gibi, Aristoteles'in takas ile elde edilen zenginlikten anladığı, hep daha fazlasını elde etmek değil, iyi bir yaşam için gerektiği kadarını elde etmektir. Servet edinme/para kazanma, mülk edinme ile bir ve aynı anlamda kullanıldığında, mülk edinmenin, servet edinmenin/para kazanmanın bir özelliği olan "daha fazlasına sahip olma arzusu" temelinde gerçekleştirilmek zorundaymış gibi düşünülmesine neden olmaktadır. Dahası, para kazanmada amaç para kazanmak iken, mülk edinmede, mülk edinmenin kendisi ulaşılmak istenen nihai bir *amaç* değil, aksine iyi bir yaşam için gerekli olan şeylerin sağlanabilmesi için bir *araç*tır.

Aristoteles'e göre, "doğal zenginlik ev yönetimine aittir, diğer tür [servet edinme] ise şeylerin değişimi metoduyla serveti üreten ticarete aittir" (1959, 1257b20). Aristoteles'in bu ifadesinden, mülk edinmenin birçok insanın sandığının aksine ticaret

ile bir ilgisinin bulunmamasıdır. Mülk edinme, ev yönetimiyle ilgilidir, yani insanların zorunlu ihtiyaçlarının karşılayabilmekle ilgilidir. Bu durumda ticaretle ilgili olan servet edinmenin, mülk edinme ve ev yönetimiyle aynı şey olamayacağı açıktır. Aristoteles, mülk edinme ve servet edinme/para kazanma sanatı arasındaki bir diğer farkın da "edinmenin bir sınırının olup olmaması"yla ilgili olduğunu söylemektedir.

> Servet edinme sanatının parayla ilgili olduğu düşünülür, para, ticaretin birinci öğesi ve sınırıdır. Servet edinme sanatından doğan bu mal-mülkler, gerçekten de sınırsızdır, tıpkı hekimlik sanatının sağlık yönünden sınırının olmaması gibi ve her sanatın, kendi amacı yönünden sınırı yoktur (onlar mümkün olanın en yükseğini ortaya koymayı arzularlar), fakat onlar, onları amaçlarına ulaştıran araçlar konusunda sınırsız değildirler (…), ayrıca bu servet edinme onun amaçları itibariyle sınırlı değildir ve onun amacı mülk edinme ve ticari anlamda eşya biriktirmedir. Fakat ev yönetiminin bir sınırı vardır, bu nedenle para biriktirme ev yönetiminin bir işlevi değildir (Aristoteles, 1959, 1257b25-32).

Görüldüğü gibi servet edinme, ev yönetiminin gerçekleştirilebilmesi için gereken mülk biriktirmenin bir yolu olarak kabul edilmemektedir. Para kazanma yoluyla elde edilen servetin bir sınırı yoktur. İnsanlar istedikleri, arzu ettikleri kadar para kazanabilir ve servet edinme açısından bunun bir sakıncası olmadığı gibi, aksine "daha fazla elde etme" düşüncesi servet edinmenin kendinde olan bir kural gibidir. Para kazanmanın amacı daha çok para kazanmadır ve bunu elde etmek için gereken aracın, yani paranın elde edilmesinde bir sınır olamayacağı açıktır. Ancak ev yönetiminin gerçekleştirilebilmesi için gereken araçların bir sınırının olması gerektiğini, amaçların sınırsız olması, bir sanatta hep daha iyisini gerçekleştirmeye çalışılması, o amacı gerçekleştirirken kullanılacak araçların da hep daha fazlasının istenmesi anlamına gelmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, amaçların gerçekleştirilmesi için kullanılacak olan araçlar sınırsız bir şekilde değil, erdemlere göre edinilmesi gerekmektedir.

Aristoteles'e göre sınırsız mülk edinme düşüncesinin nedeni, insanların "iyi yaşamakla değil sadece yaşamakla ilgilenmesidir" (1959, 1258a). İyi yaşamak ve yaşamak arasında fark vardır ve mülk edinmeyi amaç edinerek yaşamak, iyi yaşamak değil sadece yaşamaktır. Bu, günümüzde sıkça kullanılan "nefes alıp veriyor olmanın iyi bir yaşam için yeterli olup olmadığı" sorusuna benzetilebilir. İnsanlar sadece yaşamayı istedikleri için, "yaşam arzusu sınırsızdır; onlar aynı zamanda yaşamı verimli kılacak olan araçları da sınırsız bir şeklide arzularlar" (Aristoteles, 1959, 1258a).

Sadece para kazanmayı amaç edinen bir yaşam, erdemli şekilde eylemde bulunulan değil, insanın hayvanlarla ortak olduğu arzularına göre eylemde bulunulduğu bir yaşamdır. Aristoteles'e göre sınırsız arzularına göre sürülen böyle bir yaşamın, bir hayvanın yaşamından farklı olmadığı söylenebilir. Bir insan, insana özgü iyi yaşama ulaşabileceği gibi, bir hayvana özgü olan yaşamı da yaşayabilir; ancak bu yaşam "iyi" bir yaşam değildir. Bu bağlamda asıl amacı para kazanmak olan birinin, iyi yaşamın erdemli bir şekilde yaşamak olarak kabul eden bir toplumda sadece "nefes alıp veren biri" olarak yaşadığını söyleyebiliriz.

Aristoteles, bazı insanların iyi yaşamı aramakla birlikte buna ulaşmak için yanlış yolu tercih ettiklerini söylemektedir. İyi yaşamak isteyen bir kısım insanlar da "bedensel zevklerle ölçülen bir iyi yaşamı ararlar" (Aristoteles, 1959, 1258a). Sadece iyi yaşamı amaç edinmek yetmemektedir, önemli olan iyi yaşamdan ne anlaşıldığıdır. Eğer iyi yaşam olarak insanın bedensel hazlarının tatmin edildiği bir yaşam anlaşılıyorsa, bu durumda da insanların, insana özgü olan mutlu bir yaşama ulaşmaları mümkün değildir. Ayrıca iyi yaşamın amacı "hazları tatmin etmek" olarak belirlendiğinde, arzuların tatmin edilebilmesi için gereken maddî şeylerin elde edilmesi için de para kazanma yöntemine başvurulması kaçınılmaz görünmektedir.

Aristoteles'te de, insan türünün tek başına değil birarada yaşayan bir canlı olduğu görülmektedir: "(…) bir ortaklık oluşturma dürtüsü, doğa tarafından tüm insanlarda bulunur" (1959, 1253a30). Yani, insanlar tek başlarına yaşayabilen değil, aksine birlikte yaşayabilen varlıklardır. Ancak tıpkı Protagoras ve Platon'da olduğu gibi, Aristoteles de insanların birarada yaşayabilmesini mümkün kılabilmek için bazı temellerin olması gerektiğini düşünmektedir: "(…) adalet, devletin ilkelerinden biridir; çünkü neyin adil olduğuna karar verme anlamına gelen adil muamele, siyasi ortaklığın yasasıdır" (1959, 1253a). Buraya kadar ele alınanlar ışığında şöyle bir soruyla karşılaşılmaktadır: İnsanların birarada yaşamasının koşulu olan "hak"tır; oysa insanların hazlar temelinde eylemde bulunduğu, yani çıkar çatışmalarının olduğu veya para kazanmanın, zorunlulukları karşılamak için gerekli olan mülkü edinme biçimi olarak kabul edildiği bir yerde insanların insanca yaşabilmek, kendi olanaklarını gerçekleştirebilmek için kuracakları bir biraradalık mümkün müdür? Bu sorunun cevabı açık bir şekilde *hayır*dır. Mademki insanlar akıl ve erdemi temel alarak eylemde bulunabilir, o halde bunun için sahip olmaları gereken şeyleri karşılayacak olan yöntem

de yine erdemleri temel almalıdır. Herkesin kendi hazlarını tatmin etmeye çalıştığı ve zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması için gereken şeylerin amaç haline getirilerek sınırsız bir şekilde elde edilmeye çalışıldığı bir insan topluluğunun temelinde hak değil, "daha fazlasına sahip olma" dürtüsü bulunmaktadır. Bu dürtünün tatmin edilmesinin asıl amaç olarak kabul edildiği bir toplumda, aynı şeyi elde etmek isteyen insanların birbirlerine karşı mücadelesi, yani rekabet kaçınılmaz olacaktır; *synagonizm*, yani birlikte mücadele etmek, iyi, mutlu yaşama ulaşmak için birlikte çaba sarf etmek ya da Aristoteles'in söz ettiği "politik toplum" söz konusu olamayacaktır.

Bu bölümde ele alınan dört filozofun da insan anlayışlarının temelinde, insanın diğer canlı varlıklardan ayrı özelliklere sahip olduğu ve insanların bu özellikleri gerçekleştirecek şekilde bir yaşam sürmeleri gerektiği düşüncesinin olduğunu söylenebilir. Diğer bir ortak nokta olarak da, tür olarak insanda olan bu özellikleri bu türün üyeleri, ancak birlikte yaşarken gerçekleştirebilmeleridir. Ama insanların birarada iyi bir yaşam sürebilmesi için gereken bir koşul vardır. Bu koşul, "erdemli bir şekilde eylemlerde bulunmak"tır.

21. yüzyıla bakıldığında ise Platon ve Aristoteles'in karşı çıktığı "yaşamın nihai amacı olarak para kazanma ve mülk edinme" fikrinin yaygın bir görüş olduğu söylenebilir. Özellikle Aristoteles'in, insanları dikkatli olmaları konusunda uyardığı "para kazanmanın ve mülk edinmenin aynı şey olduğu" düşüncesinin yaygın olduğu görülebilir. Bugün çoğunlukla para kazanma, bir bilim olarak ortaya konan ekonominin bir parçası olarak düşünülmektedir. Ekonomi, yani "ev yönetimi", insanların zorunlu ihtiyaçlarıyla ilgili bir kavramken, bu kavram günümüzde ev yönetimi için değil bütün alış-veriş ilişkilerini içeren genel bir kavram olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramın içinde barındırdığı "insanın doğasından kaynaklanan zorunlu ihtiyaçları", evin dışına taşmakta ve bütün insan ilişkilerinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Arzular temelinde olan para kazanma ile mülk edinme aynı anlamda kullanıldığında ise, karşımıza "sınırsız mülkiyet" çıkmaktadır. Yine aynı karışıklıktan ötürü sınırsız mülkiyetin, insanın doğasından kaynaklanan zorunlu bir eğilim olduğu pekâlâ söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, "ekonomi zorunlu ihtiyaçlar ile ilgiliyse ve para kazanma ekonominin bir parçasıysa, para kazanma da insanın doğasından kaynaklanan zorunlu bir ihtiyaçtır" çıkarımıyla, para kazanmanın amaç olması gerektiği düşüncesi insanın doğasıyla temellendirilmiş olur. Bugün birçok insanın "yaşamak için

para kazanmak zorundayım" düşüncesinin temelinde bu karmaşanın yattığını söyleyebiliriz. Bunun, günümüzdeki rekabet anlayışının eleştirisi açısından önemi ise şudur: İnsanların yaşamlarında ortaya çıkan "yaşamak için para kazanmak zorundayım" düşüncesi –para kazanmanın bir sınırı olmadığından– insanların "insanca yaşayabilmek için hep daha fazlasını elde etmek zorundayım" düşüncesine dönüşmüştür. İnsan yaşamı için bir zorunluluk haline gelen bu anlayış, kaçınılmaz olarak çıkarlararası çatışmalar yaratmaktadır, ki bugün bu tip çatışmalara "rekabet" denilmektedir. Oysa içinde yaşadığımız çağın aksine Eskiçağda rekabet, insanın doğasından kaynaklanan bir zorunluluk değildir. Aksine rekabet insan yaşamının temel bir unsuru olarak kabul edilmemektedir. İnsanlar, insanca yaşamak yerine hazlarıyla yaşamayı seçtikleri için, bu hazları gerçekleştirebilmek adına birbirleriyle rekabete girişmektedirler.

BÖLÜM 3: MODERN DÖNEMDE REKABET VE TEMELİNDEKİ İNSAN ANLAYIŞI

Ev yönetiminin ortaya çıkmasının nedeni olan "insanların zorunlu ihtiyaçlarını karşılama gerekliliği", ev (οἶκος)'in dışına taşarak, insan yaşamının tek amacı olarak kabul edilmesi, modern dönemde aslında bu zorunlulukların karşılanmasıyla ilgili olan ev yönetimi biçiminin bütün ilişkilerin yönetim biçimine dönüşmesine neden olduğu görülmektedir.

> Feodalizmin çözülme süreci içinde bir fırsatlar alanı olarak değil de bir zorunluluklar (*imperative*) alanı olarak piyasa(lar)ın ortaya çıkması, aynı zamanda, toplumun yeniden örgütlenmesi ve bireysel hayatların yeniden düzenlenmesi anlamına da geliyordu. Süreç bir bakıma, eğer Aristoteles'in (tasvip etmediği) diliyle söylemek uygun olursa, krematistiğin "ekonomi"ye baskın çıkmasıydı. Zenginliğin (para) kazanmanın "ev"e baskın gelmesi ya da değişim değerlerinin kullanım değerleri karşısında galip gelmesiydi (Üşür, 2003, s. 215).

Bu bölümde rekabetin insan yaşamının zorunlu bir unsuru olarak kabul edilmesi altında yatan bu yeni ekonomi düzeni ve insan anlayışı ele alınacaktır.

3.1. Rekabet Kelimesinin Etimolojisi

Bu bölümde Türkçedeki 'rekabet' kelimesinin ve İngilizcedeki karşılığı olan *competition* ve *rivalry*nin etimolojisine bakılacaktır. Bununla birlikte sıklıkla bu kelimeyle birbirine karıştırılan, birbirinin yerine kullanılan yarışma kelimesine de yer verilecektir.

Rekabet, Türkçeye Arapçadan girmiş bir kelimedir. Arapçada fiil olan ve "gözetlemek, sansürlemek, kontrol etmek" anlamlarına gelen راقب (ra:kib) kelimesinden dilimize geçmiştir, bu kelimenin isim hali de "gözetleme, kontrol etme, izleme" anlamlarına gelen مراقبة, (mura:baka)'dır.[30] Rekabet, Türkçeye geçerken bu anlamlarını yitirerek bugünkü anlamını kazanmıştır. Güncel Türkçe sözlüklerde *rekabet*in anlamı, "aynı işi yapan kimseler ya da kuruluşlar arasındaki daha iyiye ulaşma, daha iyi sonuç alma yarışması"dır (Püsküllüoğlu, 2004, s. 1105).

[30] Dict.com, https://www.dict.com/arabic-english/%D8%B1%D8%A7%D9%82%D8%A8, 14.01.2022, https://sozluk.gov.tr/, 14.11.2022.

*Rekabet*le karıştırılan *yarışma* ise farklı bir kökenden gelmektedir. *Yarışma*nın anlamı, "1-yarışmak eylemi, 2-bir konuda belli koşullarla açılan ve kazananlara ödül verilen bilgi, yetenek, güzellik vb.deki üstünlüğünü ortaya koymak, kanıtlamak için yarışma işi, 3-bir alanda, özellikle ticarette üstünlük kazanma çabası" olarak geçmektedir (Püsküllüoğlu, 2004, s. 1452); Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde de "genellikle bir ödül kazanmak amacıyla birbirini yenmeye çalışma, müsabaka" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 1988, s. 2401). *Yarışma*, Eski Türkçe bir kelimedir. Kaşgarlı Mahmut'un *Divanı Lügat-ı Türk* adlı eserinde *yarış/yarışma*nın iki anlamına yer verilmektedir. Bu esere göre yarış, "at yarışı" gibi bir etkinlik için kullanımının yanı sıra "üleşme" anlamında da kullanılmıştır (Kaşgarlı Mahmut, 1986, s. 10). Üleşme, günümüzde pek kullanılmayan Eski Türkçe bir kelimedir ve "paylaşma, bölüşme" anlamlarına gelmektedir.[31]

Türkçede olduğu gibi diğer dillerde de *rekabet* ve *yarışma* kelimelerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek İngilizce verilebilir. İngilizcede *rekabet*in karşılığı olarak *rivalry* ve özellikle ekonomide *competition* kelimeleri kullanılmaktadır.

*Rivalry'*nin türetildiği *to rival* (rekabet etmek) fiili, Latincedeki *rivalis'*e dayanmaktadır. *Rivalis*'in Latincede "bir diğeriyle aynı akarsuyu/akımı kullanan" ve "ortak, arkadaş olan, eşlik eden" anlamlarında kullanılmıştır (Webster's, 1972, s. 743).

Competition kelimesinin karşılığına baktığımızda, karşımıza hem rekabet hem de yarışma anlamı çıkar. *Competition* kelimesi ise *to compete* fiilinden türetilmiştir. *To compete,* Latincede "biraraya gelmek, kavuşmak; aynı fikirde olmak; denk gelmek, uyuşmak" anlamlarına gelen *con-* (birlikte) ve *petere* (gitmek, araştırmak, sormak)'nin birleşiminden oluşan Latincedeki "birlikte aramak, çabalamak, uğraşmak" anlamına gelen *competere* fiilinden gelmektedir (Webster's, 1972, s. 169). 18. yüzyılda *competition*, "pazar/piyasada rekabet (*rivalry*)"anlamını kazanmıştır. To *compete*nin bugünkü anlamı, "bir ödül için yarışmak, çekişmek"tir.

Peki, rekabet ve yarışma kelimelerinin birbirinin yerine kullanılmasının ne gibi sakıncaları olabilir? Bir önceki bölümde verilen Olympia Oyunları düşünüldüğünde, aslında bu karışıklığın çok da masum olmadığı görülebilir. Tekrar hatırlatmak gerekirse

[31] Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr/, 24.10.2021.

Olympia Oyunları atletizm, güreş gibi farklı *yarışma*lardan oluşur. Ancak yine ikinci bölümde belirttiklerimize bakıldığında, o dönemki yarışmalara katılım koşullarına ve genel olarak kurallarına bakıldığında, bu yarışmalarda *antagonizm*den daha çok *synagonizm*in izlerinin görüldüğü de ortaya konmuştur. Burada tekrar ele alınmayacak olmakla birlikte şu noktayı açıklığa kavuşturmamız gereklidir: Yarışma ve rekabeti aynı anlamda kullanmak, Olympia Oyunlarındaki her yarışmada rekabetin olduğu anlamına gelir. Bu, insan yaşamında rekabetin olmadığı alanları rekabete açmak, başka birine karşı verilen mücadelenin olmadığı bir yarışmanın söz konusu olamayacağı anlamına gelir –tıpkı bugün her insanın rekabet etmek zorunda olduğu düşüncesinin yaygın bir şekilde kabul edildiği gibi.

18. yüzyıl itibariyle bu iki kelimenin neredeyse aynı anlamda kullanılması, yalnızca dildeki değişimle açıklanamaz. Bugün ekonomideki rekabet için İngilizcede kullanılan kelime *competition'*dır. Her iki kelimenin de kazandığı yeni anlam ortak bir alana işaret etmektedir, *ekonomi*ye. Bu alandaki gelişmeler, bu iki kelimenin anlamlarının değişmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

3.2. Ekonominin İki Anlamı: Karl Polanyi'nin Ayrımı

Karl Polanyi, 18. yüzyıl Sanayi Devrimi sonucunda değişen ekonomi anlayışla birlikte, ekonominin iki farklı anlamının ortaya çıktığını söylemektedir. Polanyi'ye göre ekonominin, "insan yaşamı için doğa ve türdeşleri üzerindeki bağımlılığından kaynaklanan" *özsel anlamı (substantive meaning)* ve "araç-amaç ilişkisinin mantıksal karakterinden kaynaklan[an]" *formel anlamı (formal meaning)* vardır (1957, s. 243). Polanyi, bu ayırımı ekonomik ilişkilerin ortaya çıktığı kaynağa göre yapmaktadır. Özellikle formel anlamda ekonominin ne demek olduğu incelendiğinde, günümüzdeki ekonomi anlayışının bu anlamda kullanıldığı görülebilir.

*Özsel anlamı*na (*substantive meaning*) göre ekonomi, "(…) devamlı istenen tatmin edici araçların sağlanmasıyla sonuçlanan insan ve onun çevresi arasında kurulmuş bir etkileşim sürecidir" (Polanyi, 1957, s. 248). Bu anlamıyla ekonomi, belirli bir tip insan ilişkilerini ifade etmektedir: "belirli araçların sağlanması"na ilişkin kurulan ilişkileri. Özsel anlamda ekonominin, ekonomik ilişkileri belirli bir tip ilişkiyle sınırlandırılması, ilerde ele alınacak olan formel anlamda ekonomiden farkını oraya koymaktadır. Zira özsel anlamına göre ekonomi, insan ilişkilerinden doğar; insan

ilişkileri ekonomiden değil. Ancak günümüzde kullanılan ekonomi anlamına bakıldığında, bunun tersi bir ilişkinin yaygın olduğu görülebilir –yani "ekonominin insan ilişkilerinin nasıl olması, insanın nasıl eylemde bulunması gerektiğini belirleyen bir alan olduğu" düşüncesiyle kurulan bir ilişki. İnsanın ekonomi temelinde tanımlanması, insanın olanaklarının ekonomiye göre belirlenmesi ve doğal olarak ekonominin temel unsurlarının insan yaşamının da temel unsuru haline gelmesiyle sonuçlanmaktadır.

Ekonominin ikinci anlamı *formel*dir. *Formel anlamda ekonomi*nin kaynağı ise "amaç-araç ilişkisi"dir (Polanyi, 1957, s. 243). Bu anlamda ekonominin kaynağında insanların kurduğu ilişkilere vurgu yapılmamaktadır. Daha çok bir insanın amaçları ve o amaca hizmet eden araçlara atıf yapılmaktadır. Böyle bir atıf da, bizi belirli tipte bir ilişkiye değil, daha genel olarak bütün amaç ve araçların dâhil edilebileceği bir ekonomi anlayışına götürmektedir. Ekonominin formel anlamının daha iyi anlaşılabilmesi için, bu anlamın temelini oluşturan *rasyonel eylem*in ne olduğuna bakmak gerekir.

Polanyi'ye göre, *rasyonel eylem*, "amaçlarla ilişkisi bakımından araçların seçimi"dir (1957, s. 245). Burada önemli olan nokta, araçların nasıl ele alındığıdır. Zira rasyonel eylemde araç, ilk bölümde ele alınan Aristoteles'in "araç"ı ele alışından farklıdır. Aristoteles'e göre eylemin ve üretimin araçları farklıdır; yani iki farklı araç tipi vardır (1959, 1254a). Oysa bir eylemin *rasyonel eylem* olabilmesi için gereken araç "ister doğanın kuralları ister oyunun kuralları sayesinde olsun, amaca hizmet etmek için uygun olan her şey"dir (Polanyi, 1957, s. 245). *Rasyonel eylem*de, araçların bir ayrımından söz edilemez. Amacın gerçekleştirilmesi için uygun olan herşeyin araç olarak kabul edilmesi, Eskiçağdaki araç ayırımının modern dönemde ortadan kalktığı anlamın gelmektedir. Başka bir ifadeyle Aristoteles'te birbirinden ayırılan eylem ve üretim araçları, formel anlamda ekonomide birbirinin içine geçirilmektedir. Bu ayrımın muğlaklaştırılması, hatta neredeyse tamamen ortadan kaldırılması, eylem ve üretim arasındaki farkın da ve mülk için gerekli olan "sınırlı edinim" ilkesinin de ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Hem üretim ve eylem arasındaki farkın hem de "sınırlı edinim"in ortadan kalkması, rekabet etme zorunluluğunun sadece üretim alanında değil, insan yaşamının her alanında görülmeye başlanmasına neden olmaktadır. Üretim ve eylem arasındaki ayırımın kalkması ve her şeyin "üretim"e dâhil olmasıyla, insanların

her eyleminin, rasyonel olması gerektiği kabulü ve bunun sonucunda bu eylemlerin rekabet temelinde gerçekleştirilmesi gerekliliği düşüncesini yaygınlaştırır.

Polanyi, "rasyonel olanın amaçlar ya da araçları ifade etmediğini, fakat daha çok araçlarla ilgili olarak amaçları ifade ettiğini" söylemektedir (1957, s. 245). Bir eylemi rasyonel yapan şey, tek başına bu eylemin aracı ya da amacı değildir. Araç, amaç için *uygunsa,* bu eylem *rasyonel*dir. Bu bağlamda rasyonel olmak için, amacın ya da aracın ne olduğu önemli değildir. Polanyi'nin bunun için verdiği örnek son derece çarpıcıdır: Eğer bir insan intihar etmek istiyorsa, intihar etmek için en uygun aracı seçen kişinin bu seçimi sonucunda gerçekleştirdiği eylem, *rasyonel*dir (1957, s. 245-246). Formel anlamda ekonomide rasyonel eylemde bulunan kişi, amacın ya da aracın ne olduğu ya da erdemli bir şekilde eylemde bulunup bulunmadığına dair soruları sormaz. Tek soru, aracın amaca uygun olup olmadığıdır. Eskiçağ filozofları için ise eylemin sadece akla göre değil, aynı zamanda erdeme uygun bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği önemlidir. Oysa formel anlamda ekonominin rasyonel eylemde bulunan kişisi için, erdemli bir şekilde eylemde bulunup bulunmamanın bir önemi yoktur.

Önemli olan sırf amaç-araç uygunluğu olduğundan dolayı, "rasyonel eylemin mantığı, insan çıkarlarının neredeyse sonsuz çeşitliliğini kapsayan bütün düşünülebilir araçlar ve amaçları içerir" (Polanyi, 1957, s. 246). Formel anlamda ekonomi "çıkar" ile ilgilidir. İnsan, kendi çıkarının peşinde koşar. Sadece çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen ve bu amaçla eylemde bulunan bir insan, olması gerektiği gibi, yani rasyonel eylemde bulunabilir. Başka bir ifadeyle, rasyonel eylem, ancak insan "hazlarına göre eylemde bulunan bir canlı" olarak tanımlandığında gerçekleşebilecek bir eylemdir. Oysa Eskiçağdaki insan, erdemli bir şekilde eylemde bulunabilen, erdemli eylemi tercih edebilen bir canlı olarak kabul edilmektedir. Görünen o ki Eskiçağ insan anlayışı açısından bakıldığında, formel anlamda ekonominin varsaydığı rasyonel eylemde bulunan insan, insan olma özellikleri elinden alınmış bir canlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çıkarların sınırsız olması, bu çıkarları gerçekleştirmek için gereken araçların mevcudiyetinin de sınırsız olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle Polanyi, "formel ekonomi, araçların yetersizliğinden dolayı ortaya çıkan seçim durumudur" demektedir (1957, s. 246). Her bir insanın amaçlarını karşılayabilecek mevcut araçlar

sınırlıdır, ki bugün bu durum "kıt kaynaklar" olarak ifade edilmektedir. Çıkarların sınırsız ancak kaynakların sınırlı olduğu ve "insanın, doğası gereği zorunlu olarak çıkarının peşinde koşan bir canlı" olduğu bir sistemde, çıkarların çatışması neredeyse kaçınılmaz olacaktır. Bu çıkar çatışmasıyla insanlar kıt kaynakların olduğu bir yerde, kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmek için *mecburen* birbirleriyle rekabet etmek zorunda kalmaktadır.

Polanyi, ekonomi analizinin, "piyasa sistemi"yle ilgili olduğunu söylemektedir (1957, s. 247). Yani insanların çıkarlarını gerçekleştirmek için yaptıkları seçimlere dayanan rasyonel eylem, piyasa mekanizması temelinde gerçekleşmektedir. Polanyi'nin ele aldığı formel anlamda ekonomi, bugün yaygın bir şekilde sadece ekonomi olarak geçtiği ve çoğunlukla kapitalist piyasa ekonomisine tekabül ettiği söylenebilir.

Polanyi, ekonominin kurumsallaşarak insan yaşamının her alanının nasıl etkilediğini şu ifadelerle dile getirmektedir:

> Ekonomi burada, ekonomik süreci oluşturan birbirine bağlı faaliyetleri meydana getirmek için bireysel seçimlere neden olan kurumların dışavurumudur. Bu, fiyat oluşturma piyasasının kullanımının genelleştirilmesiyle başarılır. Bütün mülkler ve servisler piyasalarda satın alım için uygundur ve bu nedenle bunların bir fiyatı vardır; gelirin bütün formları mülklerin ve servislerin satışından elde edilir — ücret, kira ve faiz tek tek her biri, satılan ürünlere göre fiyatın örnekleridir (…) Edinim araçları olarak satın alma gücünün genel sunuşu, gereksinimleri karşılama sürecini para gibi alternatif kullanımlarla birlikte yetersiz araçları paylaştırmaya dönüştürür. Bunu hem seçim şartları hem de onun sonuçlarının fiyatlar şeklinde ölçülebilir olması izler. Mükemmelliğin [par excellence] ekonomik gerçekliği olarak fiyatın üzerinde yoğunlaşmasıyla formal yaklaşım yöntemi araçların yetersizliğinin tetiklediği seçimler tarafından belirlen olarak ekonominin bütün bir tanımını önerdiği söylenebilir (1957, s. 247).

Bu genellemeye bakılarak, ekonomik ilişkilerin temel unsurlarının aslında sadece üretim ilişkileriyle sınırlı kalmadığını, insanların yaşamındaki her şeyin, ekonomik ilişkilere dönüştürülmesiyle ekonominin unsurlarının insan yaşamının temel unsurları haline geldiği söylenebilir. Böylece insan yaşamındaki her şeyin bir fiyatı olur. Öyle ki söz edilen *herşeye* –insan ve mülk anlayışına göre– insanın bizzat kendisi de dâhil edilebilir. Yani bir insana da, pekâlâ böyle bir sistemde bir *mülk* olarak fiyat biçilebilir. Rekabetin insan yaşamının merkezine oturtulması da bu tip kurumsallaşmış bir ekonomi anlayışı sonucudur. İnsanlar, böyle bir ekonomi anlayışının olduğu

toplumlarda, değerlerinin ve bu değerin göstergesi olan fiyatlarının artması için rekabete girmek ve bu rekabeti kazanmak zorundadır.

Burada dikkat çeken nokta, formel ekonominin belirli bir tip insan anlayışına dayanmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, bu ekonomi yaklaşımı "çıkarlarının peşinde koşan ve eylemlerini çıkarları doğrultusunda gerçekleştiren insan" anlayışına dayanmaktadır. Buraya kadar söylenenler de gözönünde tutulduğunda, karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Her insan kendi çıkarının peşinden koşar; ancak yaşadığımız dünyada her insanın sınırsız olan çıkarlarını karşılayabilmeye yetecek kadar kaynak bulunmamaktadır, dolayısıyla her insan bu 'kıt kaynaklar'dan olabildiğince çok faydalanabilecek şekilde eylemlerini gerçekleştirir –ki rasyonel olmanın gerekliliği de budur. Bu eylemlerin toplamına da "ekonomi" denir. Ancak bu ekonomi tanımının zayıf noktası, temellendiği insan anlayışıdır. Bu yaklaşım, insanı hayvandan ayıran özellikler yok sayılarak, insan "arzularının peşinde koşan canlı" anlayışıyla temellendirilebilir. Bu tip bir insan anlayışından vazgeçildiği takdirde, bu ekonomi de temellerini yitirir.

Polanyi'ye göre formel anlamda ekonomi insanlar tarafından "uydurulmuş"tur (1957, s. 243). Polanyi'nin bu ifadesi ışığında, formel anlamda ekonomini, tür olarak insanın doğasından kaynaklanan bir sistem olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla insanlar tarafından ortaya konan bu sistemin devamlılığı için bulunması gereken zorunlu unsurların, insanların insan türüne uygun bir yaşam sürebilmesi için gereken zorunluluklar olarak da kabul edilmemesi gerekir. Yapay olan bu sistemin temel unsurları, insanın doğasından kaynaklanan zorunluluklar değil, sistemin devamlılığı için gereken unsurlardır. Böyle bir sistemin devamlılığı için gereken zorunlu unsurlardan biri olan rekabet de, insanın doğasından kaynaklanan zorunluluklardan biri olarak kabul edilmemelidir. Zira formel ekonominin benimsediği insan varsayımının geçerliliğini yitirmesi, aynı zamanda insanın rekabet etmek zorunda olduğu varsayımının da geçerliliğini yitirmesi anlamına gelmektedir.

3.3. Günümüzde Ekonominin Temel Kavramları

Polanyi'nin söz ettiği ekonominin formel anlamı, günümüzdeki ekonomi anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle "formel ekonomi" bugün neredeyse tartışmasız bir şekilde kabul edilen ekonominin tek anlamı olarak kabul

edilmektedir. Bu yeni ekonomi anlayışı beraberinde yeni kavramları ve terimleri de getirmektedir. Bu bölümde bazı ekonomi kavramlarının ne olduğuna yer verilecektir.

Bu kavramların başında *piyasa* gelmektedir. Piyasa kavramıyla ilgili söyleyebileceğimiz ilk şey, bu kavramın üzerinde bir uzlaşı olmadığıdır. Zira ekonomi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında, *piyasa* kavramına iki farklı yaklaşımın olduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki *piyasa*nın, kapitalizmden daha geniş bir anlama sahip olduğu düşüncesi, diğeri de kapitalizmle özdeş olduğu düşüncesidir. Bu nedenle *piyasa*nın nasıl ele alındığına yer vermeden önce, *kapitalizm*in nasıl anlaşıldığına bakmak uygun olacaktır.

Maurice Dobb kapitalizmin üç farklı anlamının olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki, Wener Sombart'ın savunduğu anlamdır. Sombart'a göre kapitalizm, "bir çağın yaşamını esinlendirmiş olan **ruh** (Spirit) ya da **geist**"tır ve "bu ruh, girişim ya da serüven ruhu ile hesaba ve ussallığa dayanan ‹‹burjuva ruhunun›› bir sentezidir" (Dobb, 2007, s. 6). İkinci anlamıysa, "üretimin yapıldığı yerin uzağındaki bir pazar için üretim örgütlenmesi"dir (Dobb, 2007, s. 7). İkinci anlam temel alındığında kapitalizmin, belirli bir dönemde ortaya çıkan bir sistem olduğunun yadsındığı görülebilir. Daha açık bir ifadeyle, üretilen ürünlerin üretim yeri dışında satıldığı her dönemde kapitalist ekonominin olduğu kabul edilmektedir; yani kapitalizm neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir sistem olarak görülmektedir. Bu anlama göre Eskiçağda da pekâlâ kapitalizmin olduğunu söylemek mümkündür. Dobb, üçüncü anlamını Marx'ın ortaya koyduğunu ve yalnızca bu anlamının kapitalizmin ne olduğunu doğru tanımlayabileceğini söylenmektedir. Bu anlama göre kapitalizm, "sadece pazar için bir üretim sistemi (…) değil; iş gücünün ‹‹bizzat meta durumuna geldiği›› ve herhangi bir mübadele nesnesi gibi pazarda alınıp satıldığı bir sistemdir" (Dobb, 2007, s. 8). Bu anlama da yakından bakıldığında, özellikle ikinci anlamının ortaya koyduğu anlayıştan son derece farklı bir kapitalizm anlayışı ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Zira bu anlama göre kapitalizm, *belirli bir dönemdeki üretim ilişkiler*iyle sınırlandırılmaktadır.

Benzer bir uyuşmazlık *piyasa*nın anlamında da görülmektedir. Bu uyuşmazlığın ortaya çıkmasının nedeni, piyasanın, kapitalizmle birlikte ortaya çıkıp çıkmadığıyla ilgilidir. Piyasanın daha geniş bir anlama sahip olduğunu öne süren görüşe göre piyasa, "sözleşme ilişkileri ve alıcılar ile satıcıların birbirlerine artan bağımlılığına

dayanmaktadır. Piyasa, fiyatlardan ve miktarlardan oluşan bir evrendir" (Gilpin, 2011, s. 24). Dolayısıyla bu anlayışa göre kapitalizm, belirli bir dönemdeki ekonomik sistemi yansıtırken, piyasa her dönemdeki değiş-tokuşa verilen isimdir. Çünkü piyasa kapitalizmde de var olmakla beraber, kapitalizmin temel özelliği, "(…) üretim araçlarının özel mülkiyeti, serbest ya da ücretli işgücü, kâr güdüsü ve sermaye birikimine yönelik güçtür" (Gilpin, 2011, s. 30). Bu nedenle piyasanın, sadece kapitalizmde var olduğu söylenemeyeceği iddia edilir.

Kapitalizmi belirli bir döneme özgü bir sistem olarak kabul eden ve *piyasa*nın da, sadece kapitalist ekonomideki değiş-tokuşu kapsayabileceğini savunan görüşe göre, 18. yüzyıl öncesi değiş-tokuşun niteliği ile bu yüzyıldan itibaren kurumsallaşan değiş-tokuşun niteliği farklıdır ve 18. yüzyıl öncesi değiş-tokuşun olması piyasa sisteminin varolduğu anlamına gelmez; çünkü piyasa sistemi sadece insanların değiş-tokuş ilişkileriyle sınırlı değildir, diğer insan ilişkilerinde de piyasa sisteminin egemen olması söz konusudur (Özel, 2013, s. 28). Piyasa sistemi değiş-tokuş ilkeleri temelinde yeni insan ilişkileri ve yeni kurumların da oluşturulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle her değiş-tokuşu piyasa diye adlandırmak yanıltıcıdır.

Piyasa sistemi,

> (…) üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet (ya da özel girişim), piyasaya yönelik üretim (ya da meta üretimi) ve değiş tokuş ilişkilerinin geçerli olması ve son olarak da gelişmiş bir para ve kredi piyasalarının varlığı ile nitelenen, dinamik rekabet ve sermaye birikim süreçlerinin temel olduğu bir sistem anlamında kullanılmaktadır (Özel, 2013, 36).

İçinde bulunduğumuz dönemi Eskiçağdan ayıran nokta, bütün insan ilişkilerinin, sözü edilen değiş-tokuşun özelliklerine göre kuruluyor olmasıdır. 20. yüzyıl toplumu "değişim ekonomisiyle (piyasa ekonomisi diye okunabilir) nitelenen modern toplum"dur (Üşür, 2003, s. 220). Modern toplumda piyasa ekonomisinin temel unsurları, insanlar tarafından kurulan ilişkilerin de temel unsurları haline gelmiştir. Eskiçağda mal değiş-tokuşu insan ilişkilerinin yalnızca bir türü olarak ele alınmaktayken, bugün bütün insan ilişkileri birer mal değiş-tokuşu olarak kabul edilmektedir. Çünkü piyasanın devamlılığı için bütün insan ilişkileri, piyasa kurallarına göre kurulmak zorundadır. Dolayısıyla kapitalizm öncesi ve kapitalizm döneminin değiş-tokuşuna aynı adı vermek doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Bu tez

kapsamında piyasa, kapitalizm ile birlikte ortaya çıkan değiş-tokuşu anlatmak için kullanılmaktadır.

Kapitalizmle birlikte niteliği değişen değiş-tokuşun, yani piyasanın özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

> i-) Kapitalizmde üretim, esas itibariyle kullanım için (kullanım değeri) değil, anonim piyasada gerçekleştirilmek için (değişim değeri) gerçekleştirilir.
>
> ii-) Kapitalizmde ontolojik olarak bir meta olmayan emek gücünün kendisi de bir meta halini almıştır.
>
> (…)
>
> iii-) Üretimin amacı kar elde etmek ve elde edilen bu karı yeniden üretime yönlendirmek. Diğer bir ifadeyle sermaye birikimini sonsuza kadar devam ettirme isteği (Üşür, 2005, s. 44).

Eskiçağdaki değiş-tokuşun amacı zorunlu ihtiyaçları gidermek iken, kapitalizmde *bir şey edinme*nin kendisi bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Eskiçağda sadece somut şeylerin değişimi söz konusuyken, kapitalizm kendi metalarını yaratmıştır. "Hayali meta" olarak da adlandırılan bu metalar "toprak", "emek" ve "para"dır (Polanyi, 2020, s. 114). Bu üçünün hayali meta olarak adlandırılmasının nedeni, her üçünün de kapitalizmin doğuşuna kadar değiş-tokuşun bir nesnesi olmamasıdır. Bunlar piyasa sistemiyle birlikte birer değiş-tokuş nesnesi haline getirilmişlerdir. Bu tez kapsamında, kapitalizmin yarattığı bu metalardan –insanın değeriyle ilgisi bağlamında– sadece "emek" üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Emeğin metalaştırılmasıyla piyasa sistemi, "piyasanın modern dünyayı şekillendirmesindeki önceliğinin bir nedeni, toplumu piyasanın düzgün işlemesi için yeniden organize olmaya zorlama[ktadır]" (Gilpin, 2011, s. 34).

Bir insan topluluğunda piyasanın kurulması ve devamlılığının sağlanabilmesi için, şu koşulların yerine getirilmesi ve korunması zorunludur: özel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü, hayalî metalar ve kendi çıkarının peşinden koşan insan anlayışı (Özel, 2013, s. 39). Aslında yukarıda söz edilen dört koşuldan üçünün gerçekleşmesi, dördüncü koşula, yani "insanın kendi çıkarının peşinde koşan bir varlık" olduğu düşüncesine bağlıdır. Zira insanın bencil ve çıkarlarını tatmin eden bir varlık olduğu düşüncesi benimsenmediği takdirde, diğer koşulların da sağlanması pek mümkün görünmemektedir. Ancak böyle bir insan anlayışı benimsendiği takdirde insanlar, hep

daha fazlasını edinmeleri gerektiğine inandırılabilir ya da insan kendini ancak bu düşünce temelinde insan olmaktan çıkartıp birer meta haline getirebilir.

Burada sözü edilmesi gereken noktalardan biri Aristoteles'in mülk kavramı ile özel mülkiyet arasındaki farktır. Aristoteles, mülkü, insanın insanca yaşayabilmesi için karşılaması gereken zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için kullandığı şeyler olarak kabul etmektedir (1959, 1253b). Dolayısıyla mülk, somut eşyadır ve bunların gereken kadarı elde tutulmalıdır. Peki, gerekenden fazla eşyalar, bu mülk anlayışı kapsamında ne olmaktadır? İhtiyaçtan fazlasının elde edilmesi durumunda fazla olana *artık* denmektedir; yani gereksiz, atılacak olanlardır. İşte Aristoteles'in mülk dediği ile özel mülk arasındaki fark bu *artık*la ilgilidir. *Artık*, Aristoteles'in mülk anlayışında sadece *artık*tır ve atılması gereken olduğu söylenebilir –gereken kadarını elde tutma, fazlasının elden çıkarılması gerektiği sonucunu doğurur çünkü. Özel mülkte bu *artık*, *artık* olmaktan çıkmakta ve yeni ekonomi anlayışında bir *değer*e dönüşerek *artı(k) değer* halini almaktadır.

Özel mülkün temeli *artı(k) değer*dir. Artı(k) değerin ne olduğu kısaca şu şekilde özetlenebilir: piyasa sisteminde tek amaç kâr etmek, bu kârın sağlanabilmesi için de üretilen ürünlerin kendi değerleriyle satıldığı bir piyasa sisteminde kâr, ancak işçilerin aldıkları ücretlerden fazla mal üretmeleriyle mümkündür (Popper, 2010, s. 221). Yani işçi, daha fazla mal üreterek aldığı ücretin karşılığını vermekle kalmaz, sermayenin kâr etmesi için *artı(k) değer*i de üretmiş olur. Ancak Marx, bu teorinin, *artı(k) değeri*n ortaya çıkışının anlaşılabilmesi için yeterli olmadığını söylemektedir. Marx, burada sözü edilen iş saatlerinin yerine işgücünü koymaktadır. Çünkü mesele işçinin çalıştığı saat değil, çalıştığı süre boyunca ortaya koyduğu *işgücü*dür. Marx'a göre bir kapitalist bir işçinin emek-gücünü satın alır, emek-zamanını değil; çünkü bir işçinin emek-zamanını satın aldığında bu üretim sonucunda üretim için gereken girdiler ve üretimin sonunda ortaya çıkan çıktılar birbirine denk olur[32] (Marx, 2004, s. 176). Oysa bir kapitalistin asıl amacı kâr elde etmektir. Bu nedenle artı(k) değeri yaratmak için bir işçinin emek-zamanını değil, aslında emek-gücünü alır.

> (…) emek-gücünde somutlaşmış geçmişteki emekle bunun harekete getirdiği canlı emek, emek gücünün günlük muhafaza ve bakım giderleri ile bunun iş

[32] Marx'ın bir kapitalistin emek zamanı satın almasının bir artı değer yaratmayacağına dair yaptığı hesaplamalar için bkz. Karl Marx, Kapital: Birinci Cilt, 2004, Sol Yayınları, Ankara, s.173-176.

> başında harcanması, birbirinden tamamen farklı iki şeydir. Bunlardan ilki, emek-gücünün değişim değerini belirler, ikincisi ise onun kullanım değeridir. İşçiyi 94 saat süreyle canlı tutmak için yarım günlük emeğin gerekli oluşu, onun bütün gün çalışmasına engel oluşturmaz. Bu nedenle emek-gücü değeri ile bu emek-gücünün emek süreci içerisinde yarattığı değer, birbirinden tamamen farklı büyüklüktedir; kapitalistin emek-gücünü satın alırken gözönünde bulundurduğu şey, işte iki değer arasındaki bu farktır (Marx, 2004, s. 178).

Örneğin bir ayakkabı fabrikasında çalışan bir işçi, bir günde bir çift ayakkabıyı üretmiş olsun. Eğer kapitalist işçinin emek-zamanını alıyor olsaydı, tek bir ayakkabıyı ürettiği zaman için işçiye bir ücret verecekti ve karşılığında da verdiği ücret kadar bir değer alacaktı. Bu durumda kapitalistin girdi ve çıktıları eşit olduğundan, kapitalistin herhangi bir kârı olmayacaktı. Oysa kapitalist onun emek-zamanını değil emek-gücünü satın aldığında, o bir çift ayakkabı için gereken emek-zamanı harcamış olsa dahi, kapitalist onun zamanını değil gücünü aldığından gün boyunca ayakkabı üretmeye, yani değer üretmeye devam edecektir. İşte bu üretilen fazla, *artı(k) değeri* oluşturur.

Artı(k) değer, sınırsız birikim ile mümkündür. Yani *artık* olanın atılmayarak elde tutulması gerekmektedir. *Sınırsız birikim,* "(…) insanların ve firmaların daha da çok sermaye biriktirmek için sermaye biriktirdikleri ve bunun sürekli ve sonsuz bir süreç olduğu anlamına gelir" (Wallerstein, 2005, s. 46). Piyasanın devamlılığı, birikimin devamlılığına bağlıdır. Sürekli birikim sürecinin korunması, birikimin sağlanabileceği bir düzen inşasıyla mümkündür. Bunun için "yapısal mekanizmalar vardır ve başka gerekçelerle hareket edenler bir şekilde bu mekanizmalar tarafından cezalandırılır; nihayetinde toplumsal sahneden silinirler" (Wallerstein, 2005, s. 46). Kurumlar vasıtasıyla her insana, "birikimin bütün eylemlerin arkasındaki temel amaç" olduğu fikri dayatılarak, piyasa ekonomisinin korunması sağlanmaktadır. Bu amacı, temel amaç olarak görmeyenler toplumdan izole edilirler.

*Artık*ın *artı(k) değer*e dönüşmesi, özel mülk, piyasa ve kapitalizm belirli bir insan anlayışının ürünleridir. İnsanın "daha fazlaya sahip olmayı isteyen bir varlık" olduğu düşüncesinin olmadığı bir insan topluluğunda, piyasa sisteminden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Piyasa sisteminin kabul ettiği "daha fazlasını elde etmeyi isteyen insan" anlayışı beraberinde –neredeyse zorunlu bir şekilde– "rekabet eden insan" anlayışını getirmektedir. Başka bir ifadeyle bu tip bir insan anlayışının kabul edildiği bir sistemde rekabet, sisteminin olmazsa olmaz unsurlarından biridir.

3.4. Klasik ve Neoklasik İktisatçıların Rekabet Teorileri

İnsanların kendi çıkarlarının peşinden koştuğu ve herkesin daha fazlasını istediği bir insan topluluğunda, insanlar arasındaki ilişkileri belirleyecek olan temel piyasa ilkesi *rekabet*tir. İktisat teorilerine baktığımızda, iktisat alanında çalışan düşünülerin rekabet ilkesi ile ilgili iki farklı temel teori çevresinde toplandığını söyleyebiliriz. Ancak bu iki teoriye geçmeden önce, neredeyse piyasa sistemini savunan herkes tarafından kabul edilen serbest rekabetin ne olduğuna bakmak uygun olacaktır.

Serbest rekabetin, "piyasadaki rekabete hiç kimse tarafından müdahale edilmemesi" olarak ele alındığı söylenebilir. Serbest rekabetin olduğu bir piyasada "tüm fiyatlar, herhangi bir birey ya da firmanın eylemlerinden tamamen bağımsız olarak, rekabetçi piyasa tarafından belirlenmekte[dir]" (Hunt, 2019, s. 543). Serbest rekabetin bu tanımına baktığımızda piyasa adeta kendi başına bir varlık, insanlardan bağımsız bir kurgu gibidir. Her ne kadar tek tek insanların eylemleri piyasa fiyatlarını belirleyemiyor olsa da, arz-talep dengesinin sağlanması ve metaların gerçek fiyatlarını bulması, insanların belirli bir şekilde eylemde bulunmasını gerektirmektedir. Çünkü arz-talep dengesinin sağlanmasının altındaki temel varsayım, "her insanın kendi çıkarının peşinden koştuğu" varsayımıdır.

Serbest piyasayı bu şekilde açıkladıktan sonra ekonomideki rekabet anlayışlarına kısaca bir göz atılabilir. Ekonomideki rekabet anlayışlarını en genel olarak iki ekol altında toplamak mümkündür: Klasik iktisadın rekabet anlayışı ve neoklasik iktisadın rekabet anlayışı.

Klasik iktisatçılar için piyasadaki rekabetin temel özelliği, hem piyasa dengesini sağlaması hem de piyasa dengesizliğine neden olmasıdır.

> Bir taraftan arz ve talep tarafından belirlenen piyasa fiyatlarını, ücretin karın ve rantın toplamı olan üretim fiyatlarına eşitleme yoluyla, tekdüze kar oranının tanımlandığı uzun dönem dengesini sağlamakta, diğer taraftan da sermaye sahipleri arasında daha fazla kar elde etme amacına bağlı olarak, özellikle işbölümünde iyileşmeler ile teknolojide değişiklikler yaratarak analizin temel parametrelerini değiştirdiğinden, dengesizliklere sebep olmaktadır (Güler, 2002, s. 59).

Piyasanın denge-dengesizlik-denge döngüsü, onun sabit, durağan bir yapı olmadığının göstergesidir. Bu nedenle bu tip rekabete "dinamik rekabet" adı da verilmektedir (Aydın, 2005, s. 2). Bu döngü ancak –daha önce söz edildiği gibi–

serbest rekabetin olması durumunda gerçekleşebilir. Piyasaya dışarıdan hiçbir müdahale olmadığı takdirde, piyasa bu döngü içinde varlığını sürdürebilecektir.

Bu tip bir rekabetin bir diğer özelliği, piyasada çok fazla aktörün varlığını gerektirmemesidir. Yani, "rekabetin belirli bir piyasadaki, ya da ekonominin genelinde herbirisi piyasa fiyatını etkilemeyecek kadar küçük firmaların varlığını gerektirmemesidir" (Günalp, Özel, 2005, s. 73). Başka bir ifadeyle rekabetin piyasada işleyen bir ilke olabilmesi için, muhakkak çok sayıda aktörün piyasada olması gerekmez. Az sayıda aktörün olduğu piyasada bile rekabet ilkesi geçerliliğini korur. Az sayıda aktörle rekabetin nasıl işleyebileceği konusuyla özellikle Hayek'in rekabet teorisinde karşılaşılır.

Neoklasik iktisat, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkin olan iktisat teorisidir. Neoklasik iktisatçıları, klasik iktisatçılardan tamamen ayrı düşünmemek gerekir. Belirli konularda farklı görüşler ortaya koymakla beraber, piyasanın ilkeleri konusunda klasik iktisatçıları takip ettikleri söylenebilir. Zira neoklasik iktisatçılar da rekabeti piyasanın en önemli unsuru olarak kabul edilir. Hatta klasik iktisatçılar gibi rekabet anlayışlarının temelinde serbest rekabet bulunmaktadır. Yani piyasaya olan müdahaleyi reddederler. Bununla birlikte rekabetin nasıl ele alınması gerektiğiyle ilgili iki arasındaki farklılıklar bulunmaktadır.

Neoklasik iktisat anlayışının savunduğu rekabetin temel özelliği, bu rekabetin "statik rekabet" olmasıdır; bu bağlamda neoklasik iktisadın rekabet anlayışına göre rekabet, "fiyatların belirlenmesi" ve "kıt kaynakların bölüşümü"nü, etkin bir şekilde işlediği takdirde de "piyasa dengesi"ni sağlayan bir "yapı"dır (Aydın, 2005, s. 2). Serbest rekabetin sağlandığı bir piyasa, her zaman denge durumundadır. Neoklasik iktisatçıların rekabet teorisini klasik iktisatçılarınkinden ayıran en önemli özellik, neoklasik iktisatçıların piyasadaki dengesizliği kabul etmemeleridir. Bu nedenle neoklasik iktisatçılara göre piyasadaki dengesizlik durumunda, aslında serbest rekabetin olmadığı bir piyasadan söz edilmektedir. Yani piyasaya dışarıdan bir müdahale söz konusudur ya da insanlar tarafından piyasanın ilkelerine göre eylemler gerçekleştirilmiyordur.

Rekabeti piyasa dengesi olarak ele alan bu teoriye göre, piyasadaki denge durumu sadece "tam rekabet"in olduğu bir piyasada mümkündür. Tam rekabetin

sağlanabilmesi için piyasada belli başlı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu koşullar şunlardır: tam bilgi, metanın homojenliği, piyasaya serbest giriş-çıkış, piyasada çok fazla alıcı-satıcının varlığı (Ünsal, 2007, s. 241-243). Bu dört koşulun sağlandığı piyasada etkin rekabet vardır. Rekabetin etkin olduğu durumda da piyasa dengesi sağlanabilir. Ancak tam rekabetin sağlanabilmesi için piyasada çok fazla alıcı ve satıcının olması gerekmektedir; aksi halde alıcılar veya satıcılar fiyatı belirleyebilme kapasitesine sahip olacaktır; ayrıca serbest giriş-çıkış olduğunda, "aşırı karlar uzun dönemde elimine olmaktadır" (Günalp, Özel, 2005, s. 69-70). Piyasadaki alıcı ve satıcıların çokluğu daha fazla rekabeti sağlar, bu rekabet aracılığıyla fiyatlar kendiliğinden belirlenir, aynı zamanda arz ve talep arasındaki denge sağlanacağından dolayı kimse bir metanın olması gereken değerinden daha fazlasını elde edemez. Peki, bu koşulların sağlanamadığı durumda rekabetin tamamen ortadan kalktığı anlamına mı gelir? Bu tip durumlarda rekabet ortadan kalmaz, ancak "eksik rekabet" olarak devam eder. Ama elbette böyle bir durumda piyasa dengesinden de söz edilemeyecektir.

Ekonomi biliminde, genellikle klasik iktisadın değil, neoklasik iktisadın daha çok etkili olduğuna dair yaygın bir düşünce vardır.[33] Ancak insanın değerinden yola çıkıldığında, her iki iktisat teorisinin de insanın "rekabet eden bir canlı olduğunu" anlayışını kabul ettiği açıkça görülmektedir. Başka bir ifadeyle, günümüzde ekonomi anlayışına göre bu iki teori arasında rekabet açısından farklılıklar olduğu ileri sürülse de, daha yakından bakıldığında bu farklılıkların rekabetin *insan yaşamındaki yeri*ne ilişkin olmadığını, *nasıl olması gerektiği*ne dair farklılıklar olduğunu göze çarpmaktadır. Her iki teori de belirli bir insan anlayışına dayanmaktadır: "insanların kendi çıkarlarının peşinde koştuğu" ve "çıkarlarını gerçekleştirmenin yolu olarak rekabet etmesi gerektiği" varsayımına. Bu nedenle bu tez kapsamında, bundan sonraki bölümlerde ele alınacak düşünürlerin, bu iki teori kapsamında öne sürdükleri varsayımlarının ayrıntılarına daha fazla girilmeyecek ve ekonomideki rekabetin iktisat düşünürleri tarafından insan yaşamına nasıl entegre edildiği ve bu entegrasyondan sonra *insanın değeri* anlayışında ne gibi değişiklikler olduğuna yer verilecektir.

[33] Neoklasik iktisadın, iktisat bilimindeki hakim rolünü ve bu duruma yöneltilen eleştiriler için bkz: Hasan, Dudu, "Neoklasik İktisat Kuramının Genel Çerçevesi ve Eleştirisi" , file:///C:/Users/User/Downloads/227-227-1-PB.pdf, 5/02/2020.

Bu temelde ilk olarak çıkarcı insan anlayışının filozoflar tarafından nasıl ortaya konduğunu gösterebilmek için, Thomas Hobbes ile John Locke'un insan anlayışı, daha sonra da ekonomi alanında çalışmalar ortaya koyan düşünürlerin, bu insan anlayışını kullanarak rekabeti nasıl insan yaşamının bir parçası olarak kabul ettikleri ele alınacaktır.

3.5. Günümüzde "Rekabet Eden İnsan" Anlayışının Felsefî Temelleri

Yaygın rekabet anlayışının nasıl ortaya çıktığına dair görüşlere geçmeden önce, piyasa ekonomisinin temel koşullarından biri olan "kendi çıkarının peşinden koşan insan" anlayışının ele alınması gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi piyasanın var olması ve varlığını devam ettirebilmesi, belirli bir tip insan anlayışı kabulü olmadan mümkün değildir.

3.5.1. Thomas Hobbes: Rekabetçi İnsan

Günümüzdeki ekonomi anlayışının temel taşlarından biri olan "kendi çıkarının peşinde koşan insan" anlayışının temelleri Thomas Hobbes tarafından atılmıştır. Rekabetin, insan yaşamını önemli bir parçası haline gelmesi de Hobbes'un çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen insanın doğa durumundaki durumuyla temellendirilir.

Hobbes'a göre insan türünün üyeleri birbirine eşittir:

> DOĞA, insanları, bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, herşey gözönüne alındığında, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir (2014, s. 99).

Doğa durumunda insanların eşit olmasının bazı sonuçları vardır. İnsan arzu eden bir varlık olduğu için, insanlar aynı zamanda aynı şeyi elde etmeyi arzuladıklarında, eğer bu şeye herkesin aynı anda sahip olma olanağı yoksa, aynı şeyi arzulayan insanlar hem bu şeyi elde etmek için hem de düşmanına karşı hayatta kalabilmek için birbirlerine karşı mücadele etmek zorunda kalır (Hobbes, 2014, s. 100). Yani insanlar arasındaki bu eşitlik, insanlar arasında rekabete neden olmaktadır. Bu durum insanın, "doğası gereği, arzularını gerçekleştirmek ve yaşamını sürdürmek için rekabet etmesi gereken bir varlık" olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.

Hobbes'a göre insan "arzulayan" bir varlıktır. İnsanda, "(…) *finis ultimus,* nihai amaç veya *summum bonum,* en büyük iyilik, diye bir şey yoktur"; insanın sadece arzuları vardır ve insan sahip olduğu bu arzuların peşinden gitmelidir, çünkü "arzuları sona ermiş bir insan, duyuları ve tasavvurları durmuş bir insandan daha fazla yaşaya[maz]" (Hobbes, 2014, s. 81). Hobbes'ta arzuların, insanın insan olmasından kaynaklı bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır ve insanın iyi bir yaşam sürmesi de arzularını gerçekleştirebildiği ölçüde mümkün olmaktadır. Mutlu bir yaşam arzulara göre tanımlanır: "Mutluluk, bir nesneden diğerine, arzunun devamlı ilerleyişidir; bir şeyin elde edilmesi bir başka şeye giden yoldur sadece" (Hobbes, 2014, s. 81). İnsanın mutlu bir yaşam sürebilmesi, yaşamı boyunca sonlanmayacak olan "arzuların sürekli tatmini"ne bağlıdır.

Arzuları tatmin etmenin bir sınırı da bulunmamaktadır. Arzuları sınırsız tatmin isteği, insanı hep "daha fazla"sını istemeye götürmektedir. İnsanın daha fazlasını istemesinin nedeni, "iyi yaşamak için halen sahip olduğu kudret ve imkânları, daha fazlasını elde etmeksizin, güvence alamayacağı gerçeğidir" (Hobbes, 2014, s. 81). Dolayısıyla arzularının peşinde koşan insan, bir tür kısır döngünün içindedir. İnsan, arzularını tatmin etmek zorundadır; ne var ki arzularını tatmin ettikçe onları kaybetme korkusu da artmaktadır, bu korku da hep daha fazlasını elde etme ihtiyacını doğurur. Öyle ki "tutumluluk, yoksul insanlarda bir erdem olsa da, kişiyi, çok sayıda insanın gücünü gerektiren işler yapmaktan alıkoyar: çünkü bu, mükâfat ile beslenmesi ve canlı tutulması gereken çalışkanlığı zayıflatır" (Hobbes, 2014, s. 84). Tutumluluk, arzuların sınırsız tatminini reddeder. Bu nedenle Hobbes'a göre tutumlu olmak bir erdem değildir, çünkü insanı mutlu bir yaşama götürmez.

İnsanların kazandıklarını kaybetme korkusu ve bu nedenle hep daha fazlasını istemesi, bir noktada farklı insanların aynı şeyi istemesi ve elde etme çabasına dönüşür. İnsanların yalnızca bir kişinin elde edebileceği bir şeyi aynı anda istemeleri, onları birbirine rakip yapar ve "mal mülk, şeref, buyurma veya başka bir kudret konusunda rekabet, yarışmaya, düşmanlığa ve savaşa götürür: çünkü bir rakibin arzusuna ulaşma yolu, diğerini öldürmek, tabi kılmak, yerinden etmek veya kovmaktır" (Hobbes, 2014, s. 82). Aynı şeyi arzulayan insanların, arzularını dizginlemesi söz konusu bile değildir. Daha önce de sözü edildiği gibi, amaçlar sınırsız olsa dahi bu amaçları gerçekleştirebilmek için gereken mevcut araçların sınırsız olması mümkün değildir. Bu

durumda daha fazlasını isteyenler, isteklerini gerçekleştirebilmek için mecburen birbirlerine karşı mücadele etmek zorunda kalacaklardır. Hayatta kalmaları ve mutlu bir yaşam sürmeleri, bu rekabeti kazanıp kazanamamalarına bağlıdır. Bu tip bir insan anlayışının hâkim olduğu bir toplumda, insanların sürekli birbirlerine karşı mücadele etmeleri "olması gereken" bir insan davranışı olarak kabul edilir. Bu mücadele süreklidir, çünkü arzuları tatmin etme isteği insanın doğası gereği yaşam boyu devam eder.

Arzulayan insan anlayışını benimseyen Hobbes'ta bir insanın değeri tıpkı bir eşyanın değeri gibi belirlenir. Hobbes, "bir insanın kıymeti veya DEĞERİ, bütün diğer şeylerde olduğu gibi, onun fiyatı, yani onun kudretinin kullanımı için verilmesi gereken şeydir ve, bu nedenle, mutlak olmayıp başkalarının ihtiyacına ve yargısına göre değişir" (2014, s. 74). Hobbes burada "insanın değeri"nden ne anladığını ortaya koyar. Bu değer anlayışı, Eskiçağdaki insanın değeri anlayışından son derece uzaktır. Ancak Hobbes'un, bu anlayışı ortaya koyarak günümüzde ekonomi anlayışının da etkisiyle yaygın bir şekilde kabul edilen "insanın değeri" anlayışının temelini attığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla insanın değeri denildiğinde ekonomik ilişkiler temelinde kabul edilen bir değerden söz edilmektedir, felsefî bilgi ile temellendirilmiş bir değerden değil.

Buraya kadar söylenenler dikkate alındığında, Hobbes'un düşüncelerinin temelindeki insan "arzularının peşinde koşan, hep daha fazlasını isteyen ve bunun için sürekli rekabet eden" bir varlık olarak tanımlanabilir Rekabet eden insanın kimi hakları vardır. Hobbes'a göre bunlar "doğal haklar"dır ve şu şekilde tanımlanır: bir insanın "(…) kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve, kendi muhakemesi ve aklı ile, bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapmak özgürlüğüdür" (2014, s. 103). İnsanın temel amacı, kendi güvenliğini sağlamaktır ve bu güvenliği başka insanlara karşı korur. Böyle bir varsayımla hareket eden insanlar arasında, birbirleriyle karşı karşıya geldiklerinde bir çatışma olma olasılığı yüksektir.

Hobbes'a göre insanların üç tip "kavga nedeni" vardır: Rekabet, güvensizlik ve son olarak da şan-şeref :

> Birincisi, insanları kazanç için; ikincisi, güvenlik için, üçüncüsü ise şöhret için mücadele etmeye iter. Birincisi, başka insanların kişiliklerine, karılarına, çocuklarına ve hayvanlarına egemen olmak için şiddet kullanır; ikincisi,

> kendilerini korumak için; üçüncüsü ise, kendi kişiliklerine yönelik olan doğrudan doğruya veya hısımları, arkadaşları, (…) dolayımıyla, bir söz, bir gülümseme, farklı bir görüş ve başka bir aşağılama işareti gibi küçümsemelere karşı şiddet kullanır (Hobbes, 2014, s. 101).

Bu sayılan mücadeleler, insanın güvenli olarak mülk edinmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Ancak burada Hobbes'un "insan güvenliği"nden ne anladığı doğru anlaşılmalıdır. Hobbes'un bir insanın güvenliğinden kastettiği şey, sadece o kişinin ruh ve bedensel bütünlüğünü bozacak davranışlardan kendisini koruması değildir. Bir insanın güvenliğine o kişinin mülkiyetinin güvenliği de dâhildir; kişinin güvenliği ya da kendi tabiriyle "bireysel güvenlik", "can ve mal güvenliği"dir (Hobbes, 2014, s. 133). Dolayısıyla, Hobbes'un bireysel güvenliğinin, insan haklarından biri olan "yaşama hakkı"na karşılık geldiği söylenemez. Çünkü yaşama hakkı, bir insanın fiziksel, biyolojik ve psikolojik bütünlüğüne dokunmamadır (Çiftçioğlu, 2012, s. 139). Hobbes ise insanın bütünlüğüne, insanın bir parçası olarak kabul ettiği mülkü de dâhil etmektedir. Ama aynı zamanda insan da bir mülk haline getirilir. Bu nedenle insan güvenliği mülkiyetin de güvenliğidir. Hobbes'ta mülk edinmek ve edindiği mülkü korumak, bir insanın en temel doğal haklardan biridir.

Hobbes, ortak bir "en iyi" olma ilkesinin olamayacağını söylemekle birlikte, hiçbir şekilde doğa durumunda bir genel ilke olmadığını da söylememektedir. Hobbes'a göre insanın aklını kullanarak edinebileceği, "insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı olan şeyleri yapmasını yasaklayan" ve "doğal hukuk" adı verilen genel ilkeler vardır (2014, s. 103). Burada söz edilen yasa, insanın kendi çıkarını zedeleyecek bir eylemde bulunmasını yasaklamaktadır. İnsanların eylemlerinde temel alması gereken ilke, can ve mal güvenliğini koruma altına almayı amaç edinen ilkedir. Bu, nihaî iyi değil, "her insan kendi çıkarını gerçekleştirmelidir" ilkesidir.

Bu güvenliği sağlamanın yolu "sözleşme"dir. Öyle ki sözleşmeler yalnızca insan tarafından gerçekleştirilebilen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü "vahşi hayvanlarla ahit yapmak imkansızdır; konuşmamızı anlamadıkları için, herhangi bir hak devrini anlayamaz ve kabul edemezler veya bir başkasına herhangi bir hakkı devredemezler: karşılıklı kabul olmadığı sürece de ahit olmaz" (Hobbes, 2014, s. 110). Burada her ne kadar Hobbes "anlaşma" olarak ifade etse de, anlaşma için geçerli olan bir şeyin sözleşmeler için de geçerli olduğu ileri sürülebilir. Zira Hobbes bu ikisinin şu şekilde tanımlamaktadır: sözleşme "karşılıklı hak devredilmesi" olarak adlandırılırken,

“taraflardan biri kendi adına taahhüt ettiği şeyi teslim edebilir ve, ona itimat ederek, diğer tarafın kendi taahhüdünü ileriki bir tarihte yerine getirmesini bekleyebilir”, ki bu tip devire de “anlaşma” denmektedir (2014, s. 106). Yani aslında Hobbes’un “anlaşma” dediği şey hak devredilmesinin, yani sözleşmelerin bir türüdür. Hobbes, hayvanlarla karşılıklı bir irade beyanında bulunamayacağını söylediğinden ve sözleşmeler de karşılıklı bir hak devredilmesi olarak tanımlandığından, sadece anlaşma değil, sözleşme yapılması da mümkün olamayacaktır. Yani, anlaşma ve sözleşme, insana özgü özellikler olarak Hobbes’ta karşımıza çıkar.

Sözleşmelerin olabilmesinin koşulu, hakların devredilebiliyor olmasıdır. Yani bir insan, devredilebilen haklara sahip olduğu için bunları devredilebilme hakkı da vardır. Ancak elbette ki her insanın sahip olduğu temel hakları devretmesinin, yani bu haklardan vazgeçmesinin bir nedeni olacaktır. Her insan kendine ait olan doğal hakkını başka birine devrederken, bu devirde belirli bir amacı olmalıdır. Amaçsız bir hak devrinden söz edilemez. Devrettiği hakkı için devreden “kendisine de bir hakkın devredilmesini bekler veya bundan ötürü başka bir fayda sağlamayı umar. Çünkü bu iradi bir eylemdir ve herkesin iradi eyleminin amacı *kendisine bir fayda* sağlamaktır” (Hobbes, 2014, s. 106). İnsan, sahip olduğu bir şeyden ancak daha fazlasını elde etmek için vazgeçer. Bir insanın çıkarlarını gerçekleştirmeyen hiçbir hak devri söz konusu olamaz. Her koşulda kendisini başka insanlara karşı savunması gereken bir insan, rakiplerine sahip olduğu hakları, ancak ondan daha fazlasını elde edebilecekse, devretmeyi kabul eder.

Eskiçağda birarada yaşamanın koşulu olan adalet, Hobbes’ta “(…) herkese kendisinin olanı sürekli olarak verme iradesidir” (2014, s. 114). Ancak insanlar arasında adaletten söz edebilmek için de bazı temel şartların, o toplumda karşılanmış olması gerekmektedir. Bu şartlar özel mülkiyet ve devlettir, çünkü ancak devlet gibi insanların üstünde olan bir gücün olduğu bir yerde mülkiyet varolabilir ve mülkiyetin olduğu bir yerde ancak adaletten söz edilebilir (Hobbes, 2014, s. 114). Adaletin temeli mülkiyete dayandırılmaktadır.

Hobbes devletin, insanların can ve mal güvenliği için insanlar tarafından sözleşmeyle kurulan bir kurum olduğunu söylemektedir (2014, s. 137). İnsanların biraraya gelmesi bile bir sözleşme vasıtasıyla olabilmektedir. Sözleşme, hak

devredilmesi olduğuna göre, insanların biraraya gelmesi de ancak kendi haklarının bir kısmının devredilmesiyle mümkündür. İnsanlar bir yandan arzularını tatmin edebilmek için başkalarına karşı mücadele etmek zorundayken, diğer yandan bu mücadelede elde ettiklerini kaybetmemek için mücadele ettiği insanlarla sözleşme yapmak zorundadır.

Her ne kadar Hobbes rekabetin olması gerektiğini açık bir şekilde dile getirmese de, Hobbes'un insan anlayışından insanın rekabet etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Çünkü Hobbes, insanın arzularının peşinde koşan bir varlık olduğunu ve aynı şeyin peşinde koşanların birbirlerine karşı mücadele edeceğini söyler. Rekabet de aynı konuda başka insanlara karşı mücadele etmek demek olduğuna göre, Hobbes'un insan anlayışına göre insanların rekabet etmesi gerekir. Sözleşmelerle ilgili söylediklerinden de benzer bir sonuç çıktığını görmek mümkündür. İnsanların biraraya gelme nedeni can ve mal güvenliğidir ve sözleşmeler de bu güvenliği sağlar. İnsanların bir şekilde kendi mülklerini koruyabilmek için biraraya gelerek sözleşmeyle kurulan devletin görevinin de insanlar arasındaki bu arzularını tatmin etmeye dayalı kavga sebebinin sınırlandırılmasını veya en azından belirli kurallara dayandırılarak gerçekleştirilmesini sağlamak olması son derece doğaldır. Zira insanı insan yapan şeyin arzuların tatmini ve mülk elde etme olduğu ve rekabetin bu tatmin isteğinden doğduğu düşünüldüğünde, rekabetin tamamen ortadan kalkması, insanın arzularına göre hareket etmemesine bağlı olduğu görülebilir. Başka bir ifadeyle, her insanın daha fazlasını elde etmeyi istemesi gerektiği müddetçe rekabet kaçınılmazdır ve ortadan kaldırılamaz. Ancak sözleşmeyle kurulan devlet vasıtasıyla bu tatmin etme bazı kurallara bağlı kılınabilir. Bu kurallar sınırlı şekilde mülk edinme/arzularını tatmin etme gerekliliğinden değil, herkesin daha fazlasını edinebilme imkânını korumak içindir. İnsanların biraraya gelmesinin nedeni, rekabetin ortadan kaldırılması değil, *düzenlenmesi*dir. Günümüzde de gerek kurumlarla gerekse yasalarla hem ulusal hem de uluslararası alanda rekabetin önlenmediği, sadece düzenlendiği görülebilir. Buna "rekabet hukuku", "rekabet politikası", "rekabet kurumu" gibi ifadelerin olması da, devletlerin rekabeti sınırladıkları değil, düzenledikleri anlamına gelir.

Hobbes, gerek insan anlayışı gerekse mülkiyet anlayışıyla kendinden sonraki birçok düşünürü etkilemiş, bugünkü piyasa sisteminin insan anlayışının temellerini atmıştır.

3.5.2. John Locke: Kendisinin Mülkü Olan İnsan

Locke, insanın rekabet eden bir canlı olduğunu Hobbes kadar açık bir şekilde dile getirmemekle birlikte, mülkiyet anlayışına bakıldığında "insanın doğası gereği rekabet edeceği" varsayımına ulaşılmaktadır.

Locke'a göre "dünyayı insanlara ortaklaşa veren Tanrı, yaşamın en iyi yararı ve rahatlığından faydalanabilmemiz için aklı da vermiştir" (Locke, 1947, s. 134). Akıl, çıkarları gerçekleştirebilmek için bir araçtır. Locke'un bu düşüncesi çok tanıdıktır: amaçlarımıza ulaşabilmek için her şey kullanılabilir ve neyin kullanılacağını akıl seçer – tıpkı formel ekonominin temelindeki rasyonel eylemde bulunan insan gibi.

Locke insanın mülkiyet edinme hakkını şu şekilde temellendirmektedir:

> Yeryüzü ve bütün aşağı yaratıklar bütün insanlar için ortak olsa da, yine de her insanın kendi şahsında bir mülkiyeti vardır; bunda kendisinden başka hiç kimsenin herhangi bir hakkı yoktur. Diyebiliriz ki, insanın bedeninin emeği ve elinin işi tamamen onundur. O halde doğanın sağladığı ve içinde bıraktığı şeylerden çıkardığı her neyse, emeğini ona karıştırmış ve kendinden ona bir şeyler katmıştır ve böylece onu kendi mülkiyeti haline getirir. O şey doğanın onu yerleştirdiği ortak durumdan o insan tarafından çıkarıldığından, bu emekle o şeye başka insanların ortak hakkını dışlayan bir şey eklenmiş olur. Bu emek emekçinin tartışılmaz mülkiyeti olduğundan, en azından başkaları için de yeterince ortaklaşa şeyin kaldığı yerde, o şeyin üzerinde emeğini bir kez katan kişinin sahip olabildiği bir hakka başka hiç kimse sahip olamaz (1947, s. 134).

Burada Locke, her insanın "kendi şahsında bir mülkiyeti vardır" diyerek, bir anlamda her bir insanı bizzat kendi kendisinin "mülk"ü ilân etmektedir. Yani sadece elimin ve bedenimin emeğinin benim olmasının nedeni, bedenimin benim olması, *benim mülküm* olmasıdır.

Locke, yaşadığı dönemde Amerika'nın bazı bölgeleri için şunu söylemektedir: Tanrı Amerikalılara "başka insanlara olduğu kadar yiyecek, giysi ve zevke hizmet edecek olan şeyleri üretmeye yatkın verimli topraklar sağlamıştır, yine de onu emekle geliştirmek istemediğimiz için, zevk aldığımız kolaylıkların yüzde birine bile sahip değiliz" (1947, s. 141). Locke'a göre iyi bir yaşamın ölçütü, bize zevk veren şeylerdir. Bu gibi şeylere sahip olan bir insanın yaşamı "iyi bir yaşam"dır. Oysa Eskiçağda *iyi yaşam,* Locke'un iddia ettiğinin aksine bu gibi araçlara sahip olup olmamak değil; erdemlere ve akla uygun bir şekilde eylemde bulunup bulunulmadığına göre belirlenmektedir. Yani iyi yaşamın ölçütü, araçlara sahip olmak değil, erdemlere göre

eylemlerde bulunmaktır. Bu gibi araçların edinimi Eskiçağda, tam da bu nedenle, erdemlere göre sağlanmalıdır. Ancak Locke'a baktığımızda, erdemler artık iyi yaşamın ölçütü değildir; iyi yaşamı arzuların tatmini getirir. Dolayısıyla Locke'ta insana özgü olan bir yaşamdan değil, daha çok insanın hayvanlarla ortak olan yanının tatminiyle elde edilmiş ve gerek Platon'un gerekse Aristoteles'in "haz yaşamı" adını verdiği bir yaşamın, insanlar için iyi yaşam olarak kabul edilmesi söz konusudur.

Locke'a göre, "(…) akıl yasası, geyiği, onu öldüren Kızılderili'nin yapar" (1947, s. 135). Bu, bir doğa yasasıdır. Herşey insana aittir ve her bir insan ortaklaşa olandan kendi payını alabilir, ki bu edinimi akıl yasasına uygundur. Bu edinim, insanın doğasından gelen bir haktır. Mülk edinme, insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerini gerçekleştirebilmek için karşılaması gereken zorunlu ihtiyaçlara yönelik araç olarak değil, nihaî amaç olarak kabul edilmektedir. Eğer mülk edinimi, insan doğasından kaynaklanan bir özellikse, bu edinimden kaynaklanan çıkar çatışmaları ve bunun sonucunda doğan insanlararası rekabet de insanın doğasından kaynaklanmaktadır. Tam da bu nedenle "insanlar rekabet etmek zorunda olan canlılar" olmakta, bu rekabetin dışında kalmak isteyenler de insansal özelliklerini gerçekleştirememiş insanlar olarak kabul edilmektedir.

Yine de Locke, insanların mülk edinmek için rekabet etmeyeceklerini savunur. Çünkü Locke'a göre, her insana yetecek kadar toprağın olduğunu, her bir insan, ne kadar fazla isterse istesin her zaman kimseye zarar vermeden boş bir toprak parçası bulabilir (1947, s. 137).

> Doğa mülkiyetin ölçütünü, iyi bir şekilde, insan emeğinin ölçüsü ve yaşamın rahatlıklarıyla koymuştur. Kimsenin emeği hepsini kontrol edemezdi veya hepsine el koyamazdı, zevki de küçük bir parçadan fazlasını tüketemezdi. Bu yüzden hiç kimsenin, (başkaları sahip olduktan sonra) daha önce sahip olduğu kadar iyi ve büyük bir mülke sahip olacak olan komşusuna zararı dokunacak şekilde bir başkasının hakkını güçlendirmesi veya kendisine bir mülk edinmesi mümkün değildi (Locke, 1947, s. 138).

Bu düşünceye göre herkesin toprak edinme isteği, insanlar arasında bir çatışma nedeni değildir. Hatta Locke daha fazlasına sahip olmayı isteyenler için şu ifadeyi kullanmaktadır: "Tanrı onu [dünyayı] çalışkan ve akılcı olanın kullanımına verdi, geçimsiz ve kavgacı olanın fantezi ve açgözlülüğüne değil" (1947, s. 137). Görünen o ki Locke, Hobbes'un "bencil ve arzularının peşinde koşan insan"ının mülk edinme

isteğine dair düşünceyi yumuşatarak, insanların birbirleriyle çatışmadan da mülk edinebileceği fikrini ortaya atmıştır. Ancak mülkün sadece topraktan ibaret olmadığı ve her şeyin birbirinin aynı olmadığı düşünüldüğünde, aynı şeyi mülk olarak edinmek isteyen insanların birbiriyle çatışması engellenemez. Kaldı ki Locke'a göre sadece şeyler değil insanlar da kendi kendisinin mülküdür. Değerli olmak mülk edinmeyle eş anlamlı kabul edildiği günümüzde insanlar, herkesin değerli olabilmek için araç haline getirdiği insan türünün özelliklerini başkalarından daha fazla elde etmeye çalışarak, insanlararası rekabetin doğmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu mülkiyet olduğunda insanların birbirleriyle çatışmaması pek de mümkün görünmemektedir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Locke, mülkiyetin ölçütünün emek olduğunu söylemektedir. Locke'un bu düşüncesi, ekonomi biliminin en önemli isimlerinden biri olan Adam Smith'te emek-değer teorisine dönüşür. Locke, bu ölçüt sayesinde insanların, daha fazlasını elde etmek için birbirlerinin mülklerine el koyamayacaklarını varsaymaktadır. İnsanların sadece tüketebilecekleri kadar emek vereceklerini ve bu emek ölçüsünde de mülk edineceklerini iddia etmektedir. Oysa Eskiçağda mülkler rahatlığa kavuşmak için değil, "akla ve erdeme göre eylemde bulunabilmek için" gereken araçlar olarak kabul edilmektedir. Ölçüt emek, amaç da rahat yaşam olarak kabul edildiğinde, daha çok emek veren ve daha rahat yaşamak isteyen daha çok mülk edinecektir. Locke her ne kadar mülkiyetin sınırının emek ile çizildiğini söylese de, ortada tam olarak bir sınır bulunmamaktadır. Pekâlâ bir insan, başka birinin toprağını zorla edinip, o toprağı ekip biçtiğinde, yani emek verdiğinde, o toprağın sahibi olabilir – çünkü mülkiyetin ölçütü emektir ve emek verdiğiniz şey sizindir.

Emek sadece mülkiyetin ölçütü olarak karşımıza çıkmamaktadır, ayrıca "her şeye değer farkını koyan emektir" (Locke, 1947, s. 141). Emeğin değerli yaptığı şeye dair herhangi bir sınır belirtilmemiş; aksine "her şey" diyerek varolan herşeyin değerli olup olmadığını belirleyenin emek olduğu varsayılmıştır. Locke'un mülkiyetle ilgili düşüncelerinin daha başında söylediği "beden kişinin mülkiyetidir" ifadesi göz önüne alındığında, Locke'un bu değer ölçütü şöyle bir yoruma açık hale gelmektedir: Mademki bir insanın bedeni o kişinin mülkiyetidir ve bir şeyi değerli yapan da emektir, bir kişinin kendi bedeni, yani kendi kendisi üzerindeki emeği onu "değerli" hale getirir. Aksi halde Locke'un, "(…) tamamen doğaya bırakılan, otlatma, işleme veya ekim yapılmayan toprak "yararsızdır [waste]" ve biz bunun hiçten [sıfırdan] biraz daha fazlası

olduğunu görürüz" dediği gibi (1947, s. 142) –bir insan da kendi kendisinin mülkü olduğu için– kendine emek vermeyen insan "boş ve yararsız" bir insandır da denilebilir. Her ne kadar Locke, bu ifadeyi toprak için kullanmış olsa da, buradaki temel dert bir mülkün ancak işleyerek değer kazandığını ve ona emek verilmediğinde yararsız olduğunu kanıtlamaya çalışmaktır. Eğer bir insan kendi kendinin mülkü ise, mülk için söylediklerimiz, insan için de geçerlidir; bu demek oluyor ki, kendisine emek vermeyen insan "boş ve yararsız"olacaktır.

Bu düşünce tarzının günümüz insanını oldukça etkilediğini görebilmek için çevremizdeki insanların yaşamlarına kısa bir göz gezdirmek yeterlidir. Bir insan, içinde bulunduğumuz piyasa ekonomisinde ya bir yer edinmek ya da bulunduğu yeri korumak için hep "daha fazla" vasıf elde etmeye çalışır. Belirli bir noktadan sonra bir insanın sadece çok vasıflı olması yetmez. Çünkü iş bulmak isteyen insan sayısı çok ancak iş olanağı az –ekonomi terimleriyle söyleyecek olursak işe olan talep çok, ancak iş arzı az– olduğu bir yerde, insanların sadece *gerekli emeği* kendilerine vermeleri yetmemekte, her insanın "başkalarından daha çok emek vermesi" gerekliliği ortaya çıkmaktadır –ki biz buna rekabet diyoruz. Sonuç olarak insanın, kendi kendisinin mülkü olması ve mülkün değerli ve yararlı olabilmesinin tek şartının ona verilen emek olması, ama aynı zamanda bu mülklerin sayısının giderek artması –yani sistem içindeki insanların sayısının artması– mülklerin "değer" kazanması açısından rekabete ve bir mülkün değerini arttırabilmesi bu rekabetin kazanılmasına bağlı olmasına yol açmaktadır.

Eskiçağın mülk anlayışının aksine Locke'a göre,

> Aileler çoğaldıkça ve sektör onların stoklarını arttırdıkça, ailelerin malları da onların ihtiyacıyla birlikte genişledi; ama yine de, ancak birleşinceye, biraraya gelip şehirler inşa edinceye kadar genel olarak kullandıkları toprakta sabit bir mülkiyetleri yoktu ve daha sonra zamanla kendi ayrı bölgelerinin sınırlarını belirlemek ve kendileriyle komşuları arasındaki sınırlar üzerinde anlaşmak için geldiler ve toplumdaki insanların mülklerini toplumun içindeki yasalarla belirlediler (1947, s. 140).

Mülk edinme, Eskiçağ filozoflarında yalnızca 'ev (oikos/ οἶκος)'le, bir evde yaşayan aileyle ilgiliyken, modern dönemde ailenin dışına taşarak insanların kurdukları şehirlerin ve ülkelerin temellerini oluşturduğu görülebilir. Tıpkı Hobbes'ta olduğu gibi Locke'ta da kentler ve devletler insanların "daha fazlan edinimini korumak için"

kurulmuştur. Bu kurumların düzenlenmesi için ortaya konan ve herkes tarafından uyulması gereken kurallar –yani hukuk– temelde mülkiyetin korunmasını amaçlamaktadır; zira kurumların varlığının nedeni mülkiyetin güvenliğidir. Mülk edinmenin amaç olduğu bir yerde insanların rekabet etmesi gerekeceği daha önce de söylenmişti. Bu durumda Locke'ta da açık bir şekilde görmemekle birlikte –amaç güvenli bir şekilde mülk edinme ve mülk edinmenin amaç olması nedeniyle– insanların güvenli bir şekilde birbirleriyle mücadele edebilmek/rekabet edebilmek için biraraya geldiği söylenebilir. Bu, insanı sadece mülkleştirmekle kalmaz, aynı zamanda mülkün hane dışına taşınmasına neden olur. Zorunluluk alanından bir kez kurtulan mülk ve ekonomi, insanın bütün yaşamını etkilemeyi talep eder ve bütün insan ilişkilerini "zorunlulukların tatmini" temelinde kurulmasına neden olabilir.

3.5.3. Adam Smith

Hobbes ve Locke'un insan anlayışının ekonomi alanına yansıtan isimlerden en önemlisi kuşkusuz Adam Smith'tir. Smith, her insanın arzularını gerçekleştirmeye çalıştığı varsayımını, kendi ekonomi teorisini oluşturmak için temel almıştır. Smith'le birlikte insanın değeri, piyasada belirlenen bir değer olarak karşımıza çıkar. Bu bölümde Smith'in, insan anlayışını ele alan *Ahlaki Duygular Kuramı* ve ekonomi teorisini ortaya koyduğu *Ulusların Zenginliği* adlı eserlerinden yola çıkılarak, rekabet görüşü ve insan anlayışı ele alınacaktır.

3.5.3.1. *Ahlakî Duygular Kuramı:* İnsanın Doğası

Smith, *Ahlakî Duygular Kuramı* adlı eserinin başında, insanın sadece bencil bir canlı olarak kabul edilmemesi gerektiğini, çünkü insanın, doğası gereği yeri geldiğinde diğer insanlar için sevinebileceğini ve "başkalarının mutluluklarına tanık olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı" olmadığını söylemektedir; insan, başka insanların "(…) mutluluklarına değer verir" (2018, s. 13). Bu ifadeye baktığımızda Smith'in aslında insanların çıkarları dışında da birarada olabileceği düşüncesini savunduğunu söyleyebiliriz. Ancak özellikle duygudaşlık ile ilgili söylediklerine baktığımızda insanların birarada olmasının her bir insanın kendisine dönecek bir şeyi beklemesinden dolayı olduğunu görebiliriz.

Smith'e göre, bir insanın başka birisi için olan hisleri "duygudaşlık" sayesindedir ve acı çeken biri için üzülme ya da o kişiye yardım etmeyi istemenin

arkasında "acı çekenin yerinde olma ihtimali" düşüncesi vardır (2018, s. 14-20). Ancak bu düşünce, bir insanın, başka bir insanın başına gelen ve kendisinin başına hiçbir şekilde gelmeyeceğinden emin olduğu bir olaydan dolayı o kişiye üzülmeyeceği ya da yardım etmeyeceği anlamına da gelmektedir. Yani bir insan, karşısındakinin bir insan olduğunun bilinciyle değil, kendisine ilerde bir getiri olma ihtimali, yaşanan kötü olayın benzeri kendi başına geldiğinde "yardım alamama", "duygusunu paylaşamama" ya da "yalnız kalma" ihtimali nedeniyle hareket etmektedir. Smith de "insanın önceliği kendi çıkarıdır" düşüncesinden vazgeçmez. İnsanlar bu ihtimali düşünerek çevrelerindeki herkese aynı şekilde davranamazlar, "insan her ne kadar doğuştan sempati kurabilen bir varlık olsa da hep kendini düşünür ve hususi bir bağı olmayan kimselere karşı pek de bir yakınlık hissetmez" (Smith, 2018, s. 129). Yani kendi değer verdiği insanlarla bir biraradalık kurabilirken, değer vermediği, bir şekilde duygu ve düşünce birlikteliği kuramadığı insanlara karşı yakınlık hissedemeyecektir. Bu düşünceye göre bir insan, yakınlık hissetmediği bir insana yardım etmesi ve üzülmesi de beklenemez. Ayrıca kurduğu biraradalık da insan olma bilinciyle değil, çıkarını gerçekleştirme dürtüsüyle kurmaktadır. Oysa Eskiçağda bu dürtüyle kurulan biraradalıklara dağılmaya mahkûm gözüyle bakılmaktadır.

Smith'te bir eylemin erdemli olması da çıkarlara dayanmaktadır. Bir eylemin erdemli ya da erdemsiz olduğunu belirleyebilmek için, şu iki açıdan bakılması gerekmektedir: "İlki o hisse ya da duyguya neden olan sebep ve gerekçe açısından, ikincisi de o hissin ya da duygunun sonucu veya yarattığı etki açısından" (Smith, 2018, s. 26). Bir eylemin erdemli olup olmaması, eylemin arkasındaki duyguya, bu duygunun nedeni ve sonucuna bağlıdır. Söz edilen duygunun, bu nedenle ve sonuçla uyumunun olup olmadığı da kişiye göre değişmektedir. Bir eylemin arkasındaki duygunun makul bir sebebinin olup olmadığı, o duygu ve sebebin arasındaki bağın, eylemi değerlendirecek olan kişiye uygun gelip gelmemesine bağlıdır (Smith, 2018, s. 27). Bir eylemin uygunluğu faydayla ölçülür. Fayda, bir eylemin değerli olup olmadığını belirler; "duygunun fayda sağlayacak ya da zarar verecek olan etkileri hedefliyor olması (…) duygunun ardından gelişecek olan eylemi ya ödüllendirecek kadar kıymetli ya da cezalandırmayı hak edecek kadar kusurlu kılar" (Smith, 2018, s. 27). Bir eylemin erdemli olması duygulara göre eylemde bulunmayı ve bunun sonucunda bir fayda sağlanmasını gerektirir. Erdemli eylem, sonunda bir çıkarı sağlayan eylemdir. Fayda

yalnızca bir eylemin olup olmadığının anlaşılmasını sağlamaz, aynı zamanda kişinin erdemli davranmasını da sağlar. Çünkü "erdem iyinin ya da faziletin ta kendisi değildir. (…) Erdem başkalarının sizi iyi ve faziletli biri olarak görmesini sizi sevip size şükran duymasını sağlar" (Smith, 2018, s. 169). Bu durumda bir insan, insanların kendisini iyi olarak tanımaları için, onların "iyi" dedikleri eylemleri gerçekleştirmelidir. Bir eylemin erdemli olması, bu eylemi değerlendirecek kişiyle aynı duyguyla gerçekleştirilmesini gerektirir. Bir insan iyi olarak anılmak istiyorsa, ona iyi diyecek kişilerin duygularına göre eylemlerde bulunmalıdır.

Smith, erdemli eylemin başka bir kişinin erdem anlayışına göre erdemli olup olmadığını söylemekle birlikte, erdemin "tam" olması gerektiğini de söylemektedir: "Erdem mükemmeliyettir, olağandışı büyüklükte ve güzelliktedir, sıradan ve basit olanda bulunmaz. İyi olan erdemler öyle bir seviyede duyarlılık içerirler ki, sıra dışı ve beklenmedik incelikte ve hassasiyette olurlar ve bizi şaşırtırlar" (2018, s. 37). Erdemli eylemi, her insan gerçekleştiremez. Dahası, Smith'e göre günlük basit durumlar içinde erdemli olmaktan söz edilememektedir. Oysa Eskiçağ filozoflarına göre erdemli eylem ne çıkarlarla ilgilidir ne de sadece belirli bir kesim tarafından gerçekleştirilebilir. Bu tip bir anlayış erdemlerin günlük yaşamdaki eylemlerden uzaklaştırılmasına, "insanların günlük yaşamda hayatta kalabilmek için erdemli-erdemsiz olduğu düşünmeden her türlü eylemi gerçekleştirmelerinin *olması gereken* olduğu" düşüncesine neden olabilir. İnsana özgü olan bir özellik olarak, erdemli eylemi her insanın gerçekleştirme olanağının olduğu savunulmuştur. Burada ise erdemli olmak, tür olarak insanın değil, belirli bir azınlığa özgü bir özellikmiş gibi anlatılmaktadır. Burada "tamlık" da ele alınması gereken bir diğer noktadır. Smith'in söz ettiği "tamlık" bir işin iyi yapılmasının, o işin kendisine bakılarak belirlendiği bir tamlık değil, bir tür "herkesin harcı olmayan özel eylemleri" ifade etmek içindir. Smith, erdemleri insanın özelliği olmaktan çıkartıp, "belirli bir azınlığın özelliği" haline getirir.

Smith'in erdemler olduğunu söylediği ihtiyatlılıktan, cömertlikten, bir insanın yaşamında faydalı olacak nitelikler olarak söz etmektedir. İhtiyatlılık, gelecekte elde edilecek olan daha büyük bir haz için bugünkü ufak hazlardan vazgeçmek ya da acıya katlanmak olarak tanımlanır ve Smith'e göre "insanın en çok işine yarayan erdemdir" (2018, s. 274). Bir başka erdem olarak ele alınan cömertlik ise; bir insan için başka bir insan daha değerli ise, o insanın kendisini başka bir insandan daha az değerli görüyorsa

kendi çıkarlarından onun çıkarları için vazgeçmesiyle ortaya çıkar (Smith, 2018, s. 276). Başka bir ifadeyle cömertlik kendi çıkarından başkasının çıkarı için vazgeçmektir. Bununla birlikte aşırı cömert ve hoşgörülü kişilere acıyacağımızı söyleyen Smith, "aşırı iyilik gösteren kimselerin karakterlerinde öyle bir çaresizlik vardır ki onlara bu çaresizlikten ötürü acırız. Bizi endişelendiren bu karakterin yaşadığımız dünyaya uyum sağlayamayacak olmasıdır" der (2018, s. 61). Ancak Smith bu iddiasını dile getirirken, hoşgörülülüğün ya da cömertliğin sınırlarına ya da bunların aşırılığının ölçüsüne dair herhangi bir şey belirtmemektedir. Dolayısıyla bir insanın ne kadar hoşgörülü ya da cömert olması gerektiği Smith'in düşüncelerinde açık nokta olarak kalmaktadır. Ancak Smith'in düşüncelerine genel olarak bakıldığında, bu ölçütün Aristoteles'in "orta olma" halinden uzak olduğu açıkça görülebilir. Ayrıca burada söz edilen erdemlerin temelinde yine çıkarlar bulunmaktadır. Evet, bir çıkardan vazgeçme durumu vardır, ancak bu vazgeçiş hep başka birinin çıkarınadır.

Smith'e göre insan erdemleri olan bir canlı olmakla birlikte, aynı zamanda "kusurlu bir yaratık" tır (2018, s. 38). Kusurlu bir canlı olduğunun kabulü, her ne kadar duygudaşlık temelinde başkalarıyla ilişkiler kuruyor olsa da, bu ilişkilerin temelinde çıkarların olduğu ve bu çıkarlara göre eylemde bulunmanın bir tercihten ziyade bir tür insan doğasından kaynaklanan zorunluluk olarak kabul edildiği söylenebilir.

Smith'in günümüzdeki insan ilişkilerine dair şu görüşleri, ekonomi alanındaki rekabetin insan ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini göstermek açısından uygun bir örnektir: Bir insanın arkadaşının, kendisinden daha şanslı olması o kişiyi rahatsız eder; her ne kadar arkadaş olsalar da, birinin şanslı olması diğerini tam anlamıyla mutlu etmez; daha şanslı olan da arkadaşı üzülmesin diye başlarda sevincini saklar; ancak bir süre sonra o da kendi statüsündeki insanlarla arkadaşlık yapmaya başlar, çünkü iki insanın çıkarı böyle bir durumda çatışır (2018, s. 63). Bu tip bir ilişki, "kendi çıkarının peşinden koşan insan anlayışı"nın *ürünü*dür. İki arkadaştan birisinin daha şanslı olması, diğerinin daha az şanslı olmasına neden olmaktadır. Birinin daha fazla sahip olduğu bir şeye, diğeri daha az sahiptir. Arkadaşlığı bu şekilde kabul etmek, arkadaş olan iki insan arasında bile her zaman rekabetin olabileceği ve iki insanın rekabet sisteminde aynı statüde oldukları, denk oldukları takdirde arkadaş olabileceği sonucu çıkmaktadır. Bu rekabet iki şekilde sonuçlanır: ya arkadaşımızla denk oluruz ya da kendimize denk arkadaşlar buluruz. Ancak burada ilginç bir durum ortaya çıkar. Kendimize denk olan

bir arkadaş bulduğumuzda bile bu yeni ilişkimizde rekabetin olmayacağı anlamına gelmez. Zira hep daha fazlasının elde etme amacının temel alındığı bir toplumda en denk olduğu düşünülen insanlar arasında bile muhakkak insanlar arasında bir dengesizlik olacaktır. Sonuçta her insan ilişkisi dönüp dolaşıp rekabete dayanır. İnsan ilişkileri bu şekilde ele alındığında ise insanların birarada mücadele edebilmesi, insan türüne özgü bir yaşamdan ziyade, daha çok çıkarların gerçekleştirilebilmesi için yapılan yazısız bir sözleşme gibidir.

Çıkarlarına göre hareket eden insan, bu amacına ulaşabilmek için "kendine yatırım yapmalıdır" (Smith, 2018, s. 83). Bir mülk olarak insanın fazlaya ulaşması, kendisine yatırım yapmasıyla mümkündür. İnsanın kendine yatırım yapması, insanın kendi kendini şeyleştirmesi, bölümün başında da ele alındığı üzere, emeğin, piyasanın hayalî metalarından biri olarak kabul edilmesine doğru atılan önemli bir adımdır. Kişinin kendine yatırım yapması, emeğin, yani insanın serbest piyasa ekonomisi içinde işe yarar, getirisi olabilecek olan bir nesne haline getirilmesi anlamına gelmektedir. İnsan, insan olmaktan çıkarak bir metaya dönüşür. Smith, bu ifadelerinin devamında insanın, "mesleğinde bilgi açısından en üst seviyeye ulaşmalı ve mesleğini icra ederken de arı gibi çalışkan olmalıdır" demektedir (2018, s. 83).

İnsanların birbirlerinin başarısına kuşkuyla ya da kıskançlıkla yaklaştığı ve bunun "doğal", "olması gereken" olduğu bir toplumda birarada yaşamadan çok birbirine karşı mücadele etmenin yaygın olması beklenir. Elbette ki bu tip duygular insanda bulunmaktadır. Ancak burada önemli olan nokta, insanın bu duygulara göre eylemde bulunmasının olması gereken olarak kabul edilmesidir. Bu, insanın yapısı gereği bu duygulara göre eylemde bulunmasının kaçınılmaz olduğunu, bir zorunluluk olduğu anlamına gelmektedir. Bu tip bir zorunluluğun olduğu bir durumda, insanların tercihlerinden söz etmek pek mümkün değildir.

Rekabetçi bir insan anlayışının yanında olmakla birlikte Smith, her insanın, yaşamını devam ettirebilmesi için diğer insanların yardımına ihtiyacı olduğunu da söylemektedir (2018, s. 16). Öyle ki insanları biraraya getiren şey bu yardım ihtiyacıdır. Ancak insanların birbirlerine ihtiyaç duyması, birbirlerine zarar veremeyeceği anlamına gelmemektedir (Smith, 2018, s. 128). Bu zarar verme ihtimali biraradalığın dağılmasına neden olabilir; öyle ki "insanlar birbirine zarar vermeye başladığı an (…) toplumun her

bir zerresi çözülür ve toplumu oluşturan farklı bireylerin her biri oluşan şiddet ortamı ve zıtlıklarla örülü duygular yüzünden birbirinden kopup her yana dağılırlar" (Smith, 2018, s. 128). İnsanları, yardım ihtiyacı ilk başta biraraya getiren şey olsa da, onları birarada tutmaya yetmemektedir. Burada şöyle bir soruyla karşılaşılmaktadır: İnsanların birarada olmasını sağlayan yardımlaşma değilse, nedir?

Smith'e göre, "bir toplumun var olabilmesi için elzem olan yardımseverlik değil adalettir" (2018, s. 129). Adalet, bir toplumun temelinde olması gerekmektedir. Ancak burada adalet de yine Eskiçağ filozoflarının ele aldığı şekilde karşımıza çıkmamaktadır. Smith'e göre,

> Adaleti sağlayan kurallara gerektiği şekilde uyulmazsa toplum varlığını sürdüremez ve insanlar birbirine zarar vermekten kaçınmadığı sürece toplumsal ilişkilerin yürütülmesi mümkün değildir. (…) İnsanın doğası gereği topluma sevgi beslediği ve kendisi bireysel olarak bir çıkar sağlayamayacak olsa da toplumsal birlikteliğin toplumun yararı için korunması gerektiğini düşündüğü söylenir. Düzen ve refah içindeki toplum insanı memnun eder ve insan çevresinde böyle bir toplum gözlemliyor olabilmekten de zevk alır. (…) İnsanın kendi çıkarının toplumun refahına bağlı olduğunun da farkındadır ve bireysel mutluluğunu ve varlığını toplumsal varlık olabilmeyi sürebildiği sürece koruyabileceğini bilir. Bu nedenle toplumu yıkabilecek her şeye karşı nefret duyar (Smith, 2018, s. 131).

İnsanların biraraya gelmesi ve adalet isteğinin nedeni, çıkarlarını ancak belirli bir düzenin olduğu yerde gerçekleştirebilecek olmalarıdır. Nasıl ki Hobbes'ta insanlar güvenli bir şekilde mülk edinmek, yani daha fazlasını elde etmek için biraraya gelip bir devlet kuruyorlarsa, Smith'in buradaki ifadeleri de şu şekilde de yorumlanabilir: "insanlar, güvenli bir şekilde rekabet edebilmek için, adalete ihtiyaç duymaktadır". Başka bir ifadeyle, ilk bakıldığında Eskiçağ anlayışına yakın bir adalet anlayışı varmış gibi görünebilir, ancak bu biraradalık mülk güvenliğini sağlamak için olduğundan, adalet de bu mülklere zarar gelmemesini sağlayan bir araçtır.

Smith, günümüzde her insanın, diğer insanlar tarafından kendisine saygı duyulmasını, onlar tarafından takdir edilmeyi istediğini ve bunun için iki yoldan birini seçtiğini, ya erdemli ve bilgili olmaya ya da zengin ve mevki sahibi olmaya çalıştığını, insanların ancak bu iki yolla diğer insanlar tarafından takdir toplayabileceğini ve insanın sahip olabileceği bu iki karakterin sürekli olarak birbirleriyle rekabet halinde olduğunu söylemektedir (2018, s. 90-91). Görüldüğü üzere, serbest piyasa ekonomisine uygun olarak ortaya konan yeni insan anlayışına göre, insanın insanca yaşayabilmesi için temel

gerekliliklerden biri, bir insanın diğer insanlar tarafından kabul görmesi, ona saygı duyulmasıdır. Bir insanın değerli olması, toplumda saygı görecek işler yapılmasına bağlıdır, yani faydalı olmasına. Bu tip saygı uyandıracak eylemleri gerçekleştirmeyenlerin yaşamları, toplum tarafından değerli kabul edilmeyecektir. Smith, "(…) şunu kabul etmeliyiz ki, zenginlik ve üstünlük her zaman saygı görür. Bu nedenle belli açıdan saygının doğal nesneleridir" demektedir (Smith, 2018, s. 91). Toplumda değerli olabilmenin ölçütü zenginlik ve başarı olduğunda, insanlar yaşamlarını piyasanın ihtiyaçlarına göre belirlemek zorunda kalması kaçınılmazdır. Çünkü "doğa onaylama ya da onaylamama hissimizi bireyin ve toplumun yararına uygun olup olmama durumunu dikkate alarak düzenlemiştir" (Smith, 2018, s. 273). Piyasanın egemen olduğu bir toplumda toplumun onayı, piyasanın onayıdır. Keza toplum için değerli olmak, piyasa için değerli olmaktır. Piyasanın saygısını kazanmak, ancak piyasanın ilkelerine göre yaşamın belirlenmesiyle mümkündür. Bu saygıyı kazanamayanlar piyasa tarafından izole edilir, yalnızlaştırılır.

Smith her ne kadar onay için faydalı olmanın önemli bir unsur olduğunu söylese de, tek unsur olmadığını da kabul etmektedir. Zira Smith'e göre her faydalı olandan sonra onay gelmez, faydalı olmanın yanında o şeyi "güzel" olarak algılamamız da bir o kadar gereklidir (Smith, 2018, s. 274). Başka bir ifadeyle bir şeyin onaylanması için o şey hem faydalı olmalı hem de insanların o şeyin faydalı olduğunun bilincinde olmalıdır. Az önce erdemli eylemlerin, sonucu faydalı erdemler olduğuna dair söylenilenler hatırlanacak olursa, bir insanın erdemli olması –ki bu, onu aynı zamanda toplum için değerli yapmaktadır– onun gerçekleştireceği eylemin sonucunun faydalı olmasını ve bu faydanın başkaları tarafından biliniyor olmasını gerektirir. Bu cümle şu şekilde de kurulabilir: bir insanın değerli olması o kişinin eyleminin faydalı olmasına ve bu faydanın toplum tarafından kabul ediliyor olmasına bağlıdır.

3.5.3.2. *Ulusların Zenginliği*: Rekabetçi İnsan

Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda insan anlayışını ortaya koyduktan sonra, *Ulusların Zenginliği'*nde ekonomi teorilerini de bu anlayış temelinde geliştirmiştir.

Smith, nasıl bir ekonomi anlayışı olduğunu anlattığı bu eserinde, "insanların ihtiyaçları olduğu" fikrinden yola çıkarak ekonomi anlayışını şekillendirmektedir. İnsanların "zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçlarının büyük bir kısmı, başka insanlarınki

gibi, sözleşme, değiş etme, satın alma ile karşılanır" (Smith, 2006, s. 16). Sadece bu ifadeye bakıldığında, Smith'in de, tıpkı Aristoteles gibi, ekonomiyi insanın zorunlu ihtiyaçlarından yola çıkarak ele aldığı düşünülebilir. Ne var ki Smith'te ihtiyaçlar, insanın "ev"de karşılaması gereken zorunluluklar olarak değil, insanı insan yapan temel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayede her insan ilişkisinin temeline konulan ekonomi, kendi devamlılığı için uygulanması gereken zorunlu yöntemi olan rekabeti, bütün ilişkilerin de temel bir unsuru haline getirir.

Smith'in klasik ekonomi anlayışına en önemli katkısı, hiç kuşkusuz "görünmez el ilkesi"dir. Smith, görünmez el prensibini ortaya koyarken, bir doğa bilimci olan Newton'un "çekim yasası"ndan etkilenmiştir. Çekim yasasına göre, "(…) tüm kütleler birbirlerini, kütlelerin büyüklüğü ile doğru orantılı, aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı olarak çekerler" (Albayrak, 2020, s. 8); daha açık bir ifadeyle, gezegenler "çekim kuvveti" sayesinde birbirinden uzaklaşıp savrulmazlar (Özel, 2002, s. 111). Smith, bu yasayı alarak ekonomiye uygulamıştır. Nasıl ki gezegenlerin arasındaki dengeyi çekim kuvveti sağlıyorsa, piyasadaki dengeyi de rekabet sağlamaktadır. Buna göre,

> (…) doğal fiyat, bütün mal fiyatlarının boyuna çevresinde dönüp dolaştıkları merkezi fiyattır. Türlü aksamalar, bazen onları bu fiyatın epey yukarısında, askıda tutabilir; bazı defa, bu fiyatın oldukça aşağısına bile inmeye zorlayabilir. Ancak; onları bu dinlenme ve süreklilik merkezinde yerleşmekten alıkoyan engeller ne olursa olsun, fiyatlar bidüziye oraya doğru yönelirler (Smith, 2006, s. 63).

Bir ürünün fiyatı piyasa koşullarındaki değişimler nedeniyle değişebilir; ancak en nihayetinde her ürün olması gereken fiyata ulaşacaktır. Bir malın fiyatı doğal fiyatının üzerindeyse, sermaye sahipleri bu maldan elde edilebilecek olan kârdan pay alabilmek için bu maldan üretmeye başlayacak, dolayısıyla arz fazlası olacak ve malın fiyatı doğal fiyatına kavuşacaktır. Benzer bir şekilde bir malın fiyatı düşük olduğunda, bu malı üretenler üretimden kâr edemeyeceklerinden malın üretiminden çekilecek, böylece arz fazlası azalacak ve mal yine doğal fiyatına ulaşacaktır. Ürünlerin kendi fiyatlarına ulaştıkları durum, aynı zamanda piyasadaki denge durumudur. Ne var ki bu fizik kuralının ekonomiye uyarlanabilmesinin en temel ön koşulu, insanın belirli bir şekilde eylemde bulunduğu varsayımının kabulüdür.

Smith'e göre bir insan, "(…) çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, birçok başka hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter" (2006, s. 485). Bir insanın kendi çıkarını gerçekleştirmesi herkesin çıkarınadır. Bu nedenle herkesin mutluluğu için insanlar, kendi çıkarlarının peşinden koşmalıdır. Ancak bu ilke, belirli bir insan anlayışıyla temellendirilebilir: insan, hazlara göre eylemde bulunan bir canlıdır, insan türüne özgü bir yaşam da haz temelli bir yaşamdır. Dolayısıyla her ne kadar Smith doğrudan insanın neliğine ilişkin bir şey söylemiyor olsa da, öne sürdüğü ekonomi anlayışı ancak bu tip bir insan anlayışı ile gerçekleştirilebileceğinden, insanın hazlarıyla hareket eden ve çıkarının peşinden koşan bir canlı olduğunu kabul ettiği söylenebilir.

Mademki her insan kendi çıkarını gerçekleştirmeyi amaç edinmelidir, o halde insanların ihtiyaçlarını karşılayan değiş-tokuş yöntemini de, her insan, bu anlayışa göre gerçekleştirilmelidir.

> Bir malın pazara getirilmiş olan miktarı, etkin talebin aşağısında kalırsa, o malı oraya ilerlemek için verilmesi gerekli toprak rantının, ücretin ve kârın tüm tutarını ödemeye hazır bulunanların hepsi, istedikleri miktarda donatılamaz. Büsbütün onsuz kalmaktansa, bunlardan kimisi, daha fazla para vermeye razı olacaktır. Bunlar arasında, tez elden bir rekabet baş gösterecek; eksikliğin büyüklüğü ya da yarışa katılanlardaki zenginliğin yahut delişmence hevesin rekabeti kızıştırması oranında, pazar fiyatı, az çok doğal fiyatının üstüne çıkacaktır. Aynı eksik malların elde edilmesinin kendileri için az ya da çok önemli oluşuna göre, servet ve şatafatça eşit durumdaki yarışçılar arasında genel olarak daha az ya da daha çok canlı bir rekabet doğurur (Smith, 2006, s. 61).

Değiş-tokuş yönteminin iki tarafı vardır: arz ve talep. Burada söylenen kısaca şu şekilde özetlenebilir: bir hizmet/mal piyasada az bulunuyorsa ve bu mala olan ihtiyaç fazla ise, bu hizmetin/malın fiyatı, buna ulaşmak isteyenler çok olduğundan her birey kendi çıkarlarını gerçekleştirmek, isteklerini tatmin etmek isteyeceğinden dolayı, istedikleri bu az sayıda mala ulaşabilmek için diğerlerinden daha fazlasını vermeyi göze alacaktır ve bu daha fazlasını gözden çıkarma, insanlar arasında bir rekabet durumu yaratacaktır. Sonuçta her iki taraf da kendi çıkarını düşünmekte ve çıkarlarını gerçekleştirmek isterken de ekonomide ideal bir durum yaratmaktadır. Ekonomi biliminde bu ideal durum, arz fazlasının –yani üretimin çok ancak talebin az olduğu durum– veya talep fazlasının –mal veya hizmetin talebi karşılayamayacak kadar az olduğu durum– olmadığı "piyasa dengesi" veya arz-talep dengesi olarak adlandırılır

(Ünsal, 2007, s. 80). Böyle bir durumda bir yandan talep edenler istedikleri ürüne ulaşabilecek, diğer yandan da üreticiler ürettiklerinin tamamını satabilecektir. Dolayısıyla herkes kendi amaçlarına ulaşmış olacaktır. Görünmez el teorisi tam da bunu anlatmaktadır. Piyasada arz ya da talepten bir tanesinin artması veya azalması sonucu kaybolan denge, dışarıdan müdahale olmaksızın eski dengesini bulacaktır. Bu dengeyi sağlayacak olan, piyasanın temel unsurlarından biri kabul edilen *rekabet*tir.

Burada şu noktayı tekrar hatırlamak uygun olacaktır: Burada doğal fiyatlarından söz edilen ürünler, piyasadaki metaların tamamını kapsamaktadır ve bölümün başında da ele alındığı üzere, piyasa sistemini diğer ekonomi anlayışlardan ayıran temel özelliklerden birinin, kendi metalarını yaratmış olmasıdır. Bu metalardan biri de insanların ta kendisidir. İnsanların insan olmaktan çıkartılarak birer metaya dönüştürülmesi, her birinin birer meta gibi ekonomi kanunlarına göre hareket etmesini gerektirir.

Arz-talep fazlasıyla ilgili bu durum yalnızca mal alım-satımına özgü değildir. Arz-talep arasındaki bu ilke bütün iktisadî ilişkilerin temelinde olduğu görülebilir. Buna örnek olarak piyasa içindeki sektörlerin emek ihtiyacı ve emek ücretleri verilebilir.

> Bir ülkede ücretle geçinenlere, işçilere, gündelikçilere, her türlü hizmetçilere karşı talep, biteviye artıp, her yıl, bir yıl önce kullanılandan çok işçiye iş sağlayınca, ücretlerini yükseltmek üzere işçilerin birleşmelerine gereksinme olmaz. Kol gücü kıtlığı, işçi elde etmek için birbiriyle açık arttırmaya çıkan patronlar arasında bir rekabet doğurur. Böylelikle, patronların ücretleri yükseltmemek için olan doğal birlikleri, kendi istekleri ile baltalanmış olur (Smith, 2006, s. 75).

Bir sektörde çalışacak insan açığı varsa, sermaye sahipleri bu açığı kapatmak için işçilerin ücretlerini yüksek tutar. Elbette bunun tam tersi de mümkündür. Bir alanda işçi sayısı işçiye olan talebi aştığında, bu sefer de işçiler arasında rekabet oluşacak ve işçilerin ücretleri aşağı çekilecektir (Smith, 2006, s. 77-78). Çünkü her işçi, kıt olan iş olanaklarından faydalanabilmek için daha az ücret almaya razı olur ve bu işçiler arasında en aza razı olan işçi işi alır. Buradaki rekabet, fabrika üretimi dışındaki sektörlerde farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kıt olan kaynaktan yararlanmak için insanlar, diğerlerinden "daha değerli" olduklarını kanıtlamaya çalışırlar. Bu gibi durumlarda rekabet sadece sermaye sahipleri arasında mevcut olanaklardan daha çok pay almak için değil, aynı zamanda çalışanların da iş olanaklarından faydalanabilmek

ya da sahip oldukları işlerini koruyabilmek için başvurdukları bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar arası ilişkilerde esas olanın rekabet olduğunu kabul etmesine rağmen Smith, yine de, insanların birarada iş yapabilmesi gerekliliğinden söz etmektedir. Bu biraradalığa verdiği isim "iş bölümü"dür. Smith'e göre özel mülkiyetin temel alındığı bir ekonomide işbölümü, sistemin devamlılığı için olmazsa olmaz unsurlardan biridir (2006, s. 293). İşbölümü, piyasanın en önemli unsuru olmakla kalmaz, aynı zamanda çıkarlarının peşinde koşan insanları birarada tutar. İşbölümü, "bireylerin birbirlerine bağımlı olduklarının farkına varmalarına yol açarak, onların "toplumun" kendisinin bilincine sahip olmalarına yol açacaktır" (Özel, 2002, s. 110). Her bir insanın kendi çıkarlarını gerçekleştirmek istemesine rağmen Hobbes'un doğa durumundaki kaos ortamının yaşanmamasının nedeni, bu çıkarların ancak işbölümü altında gerçekleştirilebilmesi olduğu düşünülür. Smith, piyasa sisteminin varlığının devamı için çıkarcı insanı varsaymak zorundadır. Ancak sonradan yapay bir şekilde ortaya konmuş olan çıkarcı insanın, tür olarak insanın varlığını devam ettirebilmesinin koşullarından biri olan birarada yaşamayı tehdit ettiği de ortadadır. Smith işbölümünü öne sürerek, aslında modern dönemde öne sürülen insan tipi ve yaşamı ile tür olarak insan ve insana yakışır bir yaşam arasındaki bu çelişkiyi uzlaştırmaya çalışmaktadır. Bir anlamda bu önerinin bizzat kendisinin de piyasanın rekabetçi insan tipinin kabul edildiği bir toplumda, insanların insan olarak varlığını devam ettiremeyeceğinin kabulü olduğunu söyleyebiliriz. Ancak piyasanın varlığı bizzat çıkarcı insan tipine bağlı olduğundan, Smith, bu insan tipinden vazgeçmeden, insanların birarada olabileceğini öne sürmek zorunda kalır. Bunun için işbölümünü bir biraradalık olarak öne sürer. Ne var ki işbölümü, insanı insan yapan özellikleri gerçekleştirmeyi değil, piyasanın etkinliğini amaçlayan bir biraradalıktır.

İnsanlar, bir toplumda işbölümü yapabilmek için öncelikle ihtiyaçlarından fazlasını elde etmiş olmaları gerekmektedir. Bunlar, "doğrudan doğruya tüketime ayrılanlar", "durağan sermaye", "döner sermaye"dir (Smith, 2006, s. 298-299). Bu üç tip mal, bir toplumda yaşayan insanların kendi aralarında işbölümü yapabilmesi için gerekli olan mallardır. Smith insanların birarada bir şeyler gerçekleştirebilmesini, özel mülkiyete bağlamaktadır. Yani daha fazla mülk edinmeyi istemek, insanların biraraya gelmesinin temel nedenidir. Smith'in Eskiçağ filozoflarından ayrıldığı bir diğer nokta

da şudur: Ona göre insanlar kendi çıkarlarını elde etmek için biraraya gelmektedir; oysa Eskiçağ filozoflarına göre insanlar çıkarlarını ya da hazlarını tatmin etmek için değil, tür olarak insana özgü olan erdemli yaşama ancak biraraya gelerek ulaşılabileceğinden dolayı biraraya gelmektedir.

Ayrıca Smith'in düşüncesinde araç/mal/ürünün de belirli bir tanımı yoktur. Böyle bir tanımın yokluğu, aynı zamanda sınırlamanın da yokluğu anlamına gelebilir. Başka bir ifadeyle, formel anlamda ekonomide her şeyin araç olduğu düşüncesi Smith'in ekonomi anlayışında belirginleşir. Bu üç tip mala dâhil olan şeylere bakıldığında, araç kapsamına alınması gereken ve alınmaması gereken şeylerin birbirine karıştığı görülebilir. Hem sınırları belli bir araç tanımını yapmamış olması hem de yaptığı bu ayrım gözönüne alındığında, Smith'in insanları "mal" kapsamına soktuğu sonucuna ulaşılır. Bu farkın silikleştiği ve insanın da bu mülke dâhil edildiğini görebilmek için, Smith'in bu sınıflandırmasına daha yakından bakılmalıdır.

Doğrudan doğruya tüketime ayrılanlar olarak adlandırılan mallar, "tüketicilerce satın alınmakla birlikte, henüz tamamıyla tüketilmemiş yiyecek, giyecek, ev eşyası v.b. mevcudundan oluşur" (Smith, 2006, s. 298). Dikkat edilirse, Smith'in burada *doğrudan doğruya tüketilen mallar* olarak söz ettiği malların, Aristoteles'te ev yönetimi (oikonomia/οἰκονομία) için gerekli olan *mal-mülk*e tekabül ettiği görülebilir. Tek ama önemli bir farkla: sınırlı edinim. Smith'in sınırlı edinim gibi bir derdi yoktur. Hatta buraya kadar ele aldığımız kadarıyla Smith'in, sınırlı edinimi savunmak bir yana, daha fazla edinimi teşvik ettiğini söyleyebiliriz.

Diğer bir grup olan ve *döner sermaye* olarak adlandırılan mallar da kendi içinde dörde ayırılmaktadır: 1) para, 2) kasap, manav gibi yerlerde satılan yiyecek-içecek, 3) işlenmemiş gereçler, 4) yapımı tamamlanmış ama dağıtılmamış olan işler (Smith, 2006, s. 300). Smith'in buradaki ayrımına bakıldığında, daha önce de söz edilmiş olan Aristoteles'in eylem ve üretimin araçları arasındaki farkın yitirildiği görülmektedir. Dolayısıyla sınırlı edinilmesi gereken mülkün, bu fark yitirildiği için sınırsız bir şekilde edinilmesinin önü açılmakta ve artı(k) olanın birer değere dönüştürülmektedir. Bunun yanında insanın zorunlu ihtiyaçlarından olan yiyecek-içecekler ile insanın icat ettiği para, aynı tip *araç* olarak kabul edilmektedir.

Durağan sermaye olarak adlandırılan diğer tip ise, diğer iki tipe göre daha geniş bir kapsama sahiptir. Bu tipteki malların "(…) niteliği, elden ele dolaşmasından veya sahip değiştirmesinden, bir gelir ya da kâr getirmesindendir" (Smith, 2006, s. 299). Geniş kapsamından dolayı durağan sermayeye dâhil olan mallar da kendi içinde sınıflandırılmaktadır: "emeği kolaylaştırıp kısaltan, bütün faydalı makinelerle zanaat aletleri", "kiraya veren sahipleri için de, tutup karşılığında o kirayı ödeyen kimse için de, gelir edinme aracı olarak fayda sağlayan bütün kâr getirici yapılar", "toprak bayındırları" ve son olarak da "topluluk içinde kimselerin veya topluluk üyelerinin elde etmiş oldukları faydalı hünerler" (Smith, 2006, s. 299-300). Smith'in bu sınıflamasında dikkat çeken nokta, bir insanın kendisinin de mal olarak kabul edilmesine neden olabilecek olan "faydalı hünerler"dir. Smith'in kendine yatırım yapan insanının yatırımı, edindiği bu faydalı hünerlerdir.

> Bu gibi maharetlerin elde edilmesi, onu edinen kimseye eğitimi, okuması ya da çıraklığı sırasındaki geçimi dolayısıyla her zaman gerçek bir masrafa mal olur. Bu ise, sanki, o kimsenin varlığında perçinleşip gerçekleşmiş bir sermayedir. Bu marifetler onun kendi zenginliğinin bir parçasını oluşturduğu gibi, bir yandan da, üyesi olduğu topluluğun servetidir. Bir işçinin geliştirilmiş bulunan el yatkınlığı; emeği kolaylaştırıp kısaltan belirli bir masrafa mal olmakla birlikte, bu masrafı ödeyip bir kârla beraber yeniden yerine koyan bir zanaat makinesi veya aleti sayılabilir (Smith, 2006, s. 300).

İnsanın kendine yatırımı, hünerleridir, günümüzdeki tabirle vasıflarıdır ve bu hünerlere insanı ulaştıran araç da bilgidir. Smith için bilginin bir mal olduğu ve bilgiye ulaşma için gerçekleştirilen bir etkinlik olması gereken eğitimin de bu mala ulaşma süreci olduğu söylenebilir. Piyasa sistemiyle ne bilgi kendi başına bir amaç ne de eğitim bilgiye ulaşmayı sağlayan bir etkinliktir artık. Bilgi faydalı olmanın aracı, eğitim de faydalı bir insan olabilmek için geçilmesi gereken bir *süreç* olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith'e göre eğitim, insan türüne özgü özelliklerin korunabildiği bir etkinlik değil, bir mesleğin icrasına ilişkin verilerin bir kişinin kendisinde bulundurma *süreci*dir. Smith, kişilerin bu süreçte edinecekleri vasıfların, bu kişilerin sermayeleri olduğunu söyleyerek, bir kişinin kendi sermayesini arttırmak için daha çok vasfa sahip olması gerektiğini de söylemiş olmaktadır. Bu düşünce günümüz insanının yaşamına hiç de yabancı değildir. Her geçen gün sayıları artan kariyer planlama şirketleri, üniversitelerin de meslek edinme yerleri olarak kabul edilmesinin altında eğitimin, bir süreç olduğu ve bu süreçte daha fazlasının edinilmesi düşüncesi yatar.

Bu tip bir düşüncenin hâkim olduğu bir ortam, insanların edindiği her daha fazla "bilgi"nin, o insanın zenginleşmesini sağladığı bir sistem, insanların sahip oldukları özelliklerin ve dolayısıyla insanların bizzat kendilerinin şeyleştirildiği bir sistemdir. Böyle bir sistemin hâkim olmasıyla insanlar, sistemin devamlılığı, yani insanların ve dolayısıyla toplumların zenginleşmesini sağlayacak olan malların "değerli", bunu gerçekleştiremeyecek olanların da "değersiz" olduğu gerçeğiyle baş başa kalır. İnsanlar piyasa sisteminde bir insanın değerini belirleyen şeyin, sahip olduğu yeteneklere piyasanın kendini idame ettirebilmesi için ona duyulan ihtiyaç olduğunu kabullenmek zorunda kalır. Dahası insanların hangi alanda çalışıp çalışmayacağına, uzmanlaşıp uzmanlaşmayacağına kendileri değil, piyasa karar vermektedir. Yani piyasa kendi kurallarını insanlara dayatır.

Smith'in ekonomi görüşünde bir şeyin "değer"i de yine ekonomi temelinde belirlenmektedir.

> Değer sözcüğünün iki ayrı anlamı olduğuna dikkat etmek gerekir. Kimi zaman belirli bir nesnenin faydalı oluşunu; bazen de, o nesneye sahip olmanın verdiği, başka mal satın alabilme gücünü anlatır. Birine "Kullanım değeri", ötekine "Değişim değeri" denilebilir. Kullanırken en büyük değeri olan şeylerin, çoğu kez değiş ederken az değeri olur; ya da hiç değeri olmaz. Bunun aksine, en büyük değişim değeri olanların kullanım değeri ya azdır ya hiçtir (Smith, 2006, s. 30).

Smith, "değer"i iki anlamda kullanmaktadır: kullanım değeri ve değişim değeri. Bir eşyanın "değişim değeri", onun piyasa içinde bizim fiyat dediğimiz şeye karşılık gelmektedir (Smith, 2006, s. 56). Bir şeyin değişim değeri ise, o şeyin başka şeylere göre bakarak belirlenmektedir. Yani değişim değeri, hep *başka bir şeye göre*dir. Smith, malların değeri genellikle emek ile belirlenmekle birlikte, ona göre "(…) başka mallarla değiş edilip, o şekilde onlarla kıyaslanır. Onun için, malın değişim değerini, satın alabileceği emekle değil, başka bir malın miktarı ile takdir etmek daha doğaldır" (2006, s. 33). Bu mallar arasında insanların aldıkları eğitim ve kendi vasıfları da olduğu akılda tutulursa, bir insanın da piyasa içinde bir "değişim değeri" olduğu söylenebilir. Bu durumda bir insanın değişim değeri, bir insanın kendisine yaptığı yatırım ve bu yatırımın, her bir insanın kendisine yaptığı yatırımın ne kadar olduğuna dair yapılan bir karşılaştırmayla belirlenir. Daha açık bir ifadeyle, bir insanın değeri başka insanlara göre, piyasada o kişinin aynısına ya da daha fazlasına sahip olan birinin olup olmamasına göre piyasa kuralları çerçevesinde belirlenir. İnsanların kendilerine bu

şekilde "değer biçmesi", yaşadıkları toplumda "değerli" olabilmek için diğerlerinden daha fazla kendilerine "emek" vermeleri –yatırım yapmaları ya da daha fazla vasfa sahip olmaları– gerektiği sonucuna götürmektedir. Daha fazla edinim arzusunun tatmini, daha fazla rekabeti gerektirir. Dolayısıyla bir insanın "değerli" olabilmesi, rekabet içindeki başarı oranı ve bulunduğu konumu ne kadar koruyabildiğine bağlıdır.

Smith'e göre, "(…) bir çeşit iş olağanüstü el yatkınlığı istiyorsa, insanların bu gibi yeteneklere karşı besledikleri saygı, tabii bunların ürününe, üzerinde harcanan vaktin gereğinden fazla bir değer verecektir" (2006, s. 52). Bu gibi işlerin, insanlar tarafından daha çok değerli kabul edilmesinin bir sonucu, bu alanlarda çalışan insanların ücretlerinin, diğer alanlara göre daha yüksek olmasıdır. Çünkü bu alanlarda üretilen şeylerdeki "üstün değer, çoğu kez, bu hünerleri edinebilmek için harcanması gereken vaktin ve emeğin akıl alır bir ödülünden fazla bir şey olmayabilir. Topluluğun ilerlemiş durumunda, emek ücretlerinde, çokluk, fazla zorluk ve üstün beceri için bu gibi paylar bırakılır" (Smith, 2006, s. 52).

Bir insanın piyasa için değeri, bu kişinin yaşadığı ülkenin ekonomik düzeyine de bağlıdır. Smith, sermayenin her yıl artmadığı ve belirli bir düzeyde kaldığı ülkelerdeki işçi istihdamının da azalacağını, daha çok "vasıf" isteyen işlerde durgunluk yaşanmasından dolayı bu alanlarda uzmanlaşmış olan insanların iş bulamayacağı için daha az vasıf gerektiren işlere başvurmaya başlayacağını, bu nedenle de alt sınıftaki işler "bütün öteki tabakalardan akın edenlerle dolup taşacağından, bu sınıftaki iş rekabeti öyle artacaktır ki, ücretler, işçinin en düşkün, en yoksul yaşayışı" seviyesinde olacağını söylemektedir (2006, s. 79). Piyasa sisteminde rekabet sadece aynı alanda çalışan insanlar arasında değil, sistemin içindeki bütün insanlar arasındadır. Piyasa ekonomisi, insanların ilişkilerini rekabet üzerine kurulduğu bir dünya yaratır.

Smith'in düşüncelerinin temelinde "kâr" vardır. Piyasada bulunan herkes, ister alıcı ister üretici olsun, kendi çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlar. Bu nedenle de en rasyonel eylemi gerçekleştirmek zorundadır. Eğer üretici kâr etmiyorsa üretimi bırakır, alıcı aldığı maldan memnun değilse onu bir daha almaz; sermaye sahibi, işçilerin verimliliğinden memnun değilse işçileri işten çıkartır. Serbest piyasa ekonomisinin temel mantığı bu şekilde işlemektedir. Bu tip bir sistemde ayakta kalabilmek için rekabet koşullarına ayak uydurulmasına bağlıdır. Rekabeti kaybetme, bir insanın

değerini yitirmesi demektir. Bu nedenle de Smith, çalışmayı teşvik eder. Bu teşviki de ödül ile gerçekleştirilir. Piyasa sisteminde çalışan insanın ödülü yüksek ücrettir. İnsanlar çalışmalarının karşılığını aldıkları müddetçe çalışma şevklerini yitirmezler ve kendilerini daha çok çalışmaya adarlar; keza "işçilerin hamarat, çalışkan ve eli çabuk olanları, ücretlerin düşük olduğu yerde değil, hep, yüksek olduğu yerde görürüz" (Smith, 2006, s. 89). Bir kişi ne kadar "değerli" ise, ücreti de o kadar fazladır. Bu değeri belirleyen farklı unsurlar vardır ve bu unsurların tamamı, piyasada "faydalı" olunup olunmadığını belirlemektedir:

> (…) aşağıdaki beş durum, kimi çalıştırılışlarda az para kazancını telâfi eden, ötekilerde ise, büyük kazanca karşı denklik sağlayan belli başlı şartlardır. Bunlardan birincisi; çalıştırılışların kendilerinin, hoşa gidip gitmemesi; ikincisi; bu işleri öğrenebilmenin kolaylığı ya da ucuzluğu yahut güç ya da masraflı oluşu; üçüncüsü; bunlardaki çalışmanın sürekliliği veya kararsızlığı; dördüncüsü; işi görenlere karşı beslenmesi gereken az ya da çok güven; beşincisi de, bu işlerde başarının muhtemel olup olmaması (Smith, 2006, s. 109).

Bir şey, piyasa için ne kadar değerliyse, o şeyin fiyatı da o kadar yüksek olur. Bu açıdan bir kişinin değerini belirleyenin, yukarıda söz edilen unsurlara göre eylemde bulunup bulunmaması olduğu söylenebilir. Smith'in saydığı bu koşullar arasında özellikle ikinci ve beşinci maddeler dikkat çekicidir. Bir kişinin bir mesleği seçmesi ve o meslekle ilgili eğitimi almayı isteyip istememesi, o mesleğin gerektirdiği yetilerin elde edilme sürecinde verilen çabanın karşılığını o kişiye verip vermemesine göre değişecektir. Öyle ki "olağanüstü ustalık ve el yatkınlığı isteyen işlerden birisi için, çok emek ve zaman harcayarak yetişmiş adam, bu pahalı makinelerden birine benzetilebilir" (Smith, 2006, s. 111). Bir işin getirisi o işin öğrenme sürecindeki zorlukla ilgilidir. Eğer bu ikisi birbirini dengelemiyorsa, bir meta olarak bir kişi, bir getiri elde edemeyeceğinden o mesleği seçmeyecektir. Bu duruma şu şekilde de bakılabilir: kendimize bir alanda yapacağımız yatırımın karşılığı varsa, yatırımımızı o alanda yaparız, karşılığı yoksa başka bir alanda kendimize yatırım yapmaya devam ederiz. Örneğin bir spor dalıyla ilgilenmek isteyeceksek, bu ilginin açık bir karşılığı olmalıdır. Bu karşılık bir ücret/fiyat şeklinde de olabileceği gibi –bugün futbol takımlarında oyunculara verilen yüksek ücretler gibi–, CV'mizi doldurmak için de olabilir –bu CV'lerde yer alan hobiler kısmının amacı budur.

Bir insanın yaşamı boyunca hangi çalışma alanına yöneleceği, o alandan elde etmeyi beklediği şeylere bağlıdır. Bu elde etme, sadece ücret olarak düşünülmemelidir;

ücrete *başarı* da eşlik etmelidir. Ancak her çalışma alanında başarı şansının aynı olması beklenemez. Zanaatlarda başarılı olma şansı yüksekken –örneğin herkesin ayakkabı tamircisi veya marangoz olabilme ihtimali yüksekken–, diğer alanlar –örneğin hukuk veya tıp– için bu başarının elde edilmesi sanıldığı kadar kolay değildir; bu nedenle de "bir becerebilene karşı yirmi kişinin başarısızlığa uğradığı bir meslekte, o tek kişinin, başaramayan yirmi kişi tarafından kazanılabilecek olanın hepsini kazanması gerekir" (Smith, 2006, s. 116). Bazı alanlarda insan sayısı fazla olduğu için, bir insanın piyasada "başarılı" olarak görülmesi ve daha fazla ücret alabilmesi için daha fazla rekabet etmesi gerekir ve bu insanların "kalabalık olmaları, darlık içinde bulunmaları bunları, genel olarak, pek azıcık bir ödüle eyvallah demek zorunda bırakır; şimdi el üstünde tutulan hukuk ve tıp mesleklerini, tümden gözden düşürür" (Smith, 2006, s. 147). Smith'in 18. yüzyılda ortaya koyduğu bu düşüncenin bugün de yaşamımızın bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bundan yaklaşık 20 yıl önce "yazılım mühendisliği" adında bir bölüm bulunmazken, bugün birçok üniversitede bu bölümün açıldığı görülebilir.[34]

Bu bölümün başında da belirtildiği gibi, Smith'in düşünceleri sadece üretim-alım-satım işleriyle sınırlı kalmamaktadır. Bu oldukça doğaldır; zira topluma ait olduğu söylenen malların neler olduğu gözönüne alınırsa, bu mallardan bir kısmının insanların "vasıf"ları olduğu hatırlanacaktır. İnsanların rekabet edebilmesini sağlayan, onları "değerli" kılan vasıfların elde edildiği her alan "ekonomi"ye dâhil edilmekte, dolayısıyla bu alanlarda da ekonominin kuralları geçerli olmaktadır. *Ulusların Zenginliği'*nden aslında birer insan başarısı olan ama ekonomi ilişkilere dâhil edilen şu üç örneğe bakmak uygun olacaktır: eğitime, sanata, hukuka.

Tek gelir kaynakları aldıkları harçlar olan İngiliz mahkemeleri, kendilerinde daha fazla gelir sağlayabilmek için daha fazla davaya bakmak zorunda kalmışlardır ve her mahkeme, insanların kendilerinde dava açmasını sağlamak için kendilerinin "daha tarafsız" ve "adil" olduğunu savunmuştur; bunun sonucunda "bugünkü takdire değer bünyesi, her yargıç, her türlü adaletsizliğe karşı, kanunla bağdaşabilecek en tez ve en etkili çareyi kendi mahkemesinde bulmaya çalışarak, aslında belki büyük ölçüde, her birindeki yargıçlar arasında vaktiyle oluşan bu rekabet dolayısıyla meydana gelmiştir

[34] https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10233, 12.08.2021.

(Smith, 2006, s. 801). Smith, kendi dönemdeki İngiliz mahkemelerinin sisteminin "iyi" ve "adil" olmasının nedenini, yargıçlar arasındaki rekabete dayandırmaktadır. Burada sorulması gereken soru, "kendi çıkarlarını gerçekleştirme amacını taşıyan bir mahkemenin verdiği kararın adil olup olamayacağı"dır. Elbette bir hâkimin kendi çıkarını gerçekleştirmek için verdiği bir karar sonuçta adil olabilir. Ancak bu kararın adil olması rastlantısaldır –tıpkı bir insanın bir işi yaparken, o işin olması gerektiği gibi gerçekleştirme amacını taşımadan, sadece başkalarından daha iyi olma gayesiyle yapması, ancak sonuçta o işin iyi olması gibi. Oysa Eskiçağ filozoflarından Platon, rekabetin sadece cahil insanlar arasında olabileceğini, bir insanın adil olmasının, ancak ruhunun her bir yanının kendi erdemine uygun hareket etmesiyle mümkün olacağını söylemektedir (2010b, 441e). Rekabet ile "daha adil" bir insan topluluğuna ulaşmak mümkün değildir. Her ne kadar günümüzde mahkemelerin giderleri genellikle devletler tarafından karşılandığı için mahkemeler ve dolayısıyla yargıçlar arasında buna benzer bir rekabet söz konusu olmasa da, aynı durum eğitim, sağlık, sanat gibi alanlar için söylenemez. Bu alanlar, piyasa sisteminde piyasanın gelişimini ve devamlılığını sağlayan sektörler haline, rekabet de bu sektörlerin olmazsa olmaz bir unsuru haline geldiği görülmektedir.

Sanat dallarında insanlara arasında rekabetle "olması gereken" bir unsur olarak karşılaşırız. Sanat dallarından biriyle uğraşanlar, diğer mesleklerdeki insanlara göre daha yüksek ücret almaktadırlar ve bu yüksek ücretler de birçok insanın bu alanlara yönelmesine neden olmakta, sonuçta bu alanda kendilerine yer bulmak isteyenler arasında bir rekabet baş göstermektedir (Smith, 2006, s. 117). Yine burada da aynı seviyede olan insanların birbirlerine karşı mücadele verdiklerini görüyoruz. Daha da önemlisi sanat gibi insana özgü olanaklarla gerçekleştirilen başarılar, başarı olmaktan çıkartılarak piyasada meta üreten sektörler haline getirilmiştir. Piyasa sisteminde insanlar bu gibi sektörlere yönelirler, çünkü bu gibi sektörlerde başarılı olmak için çok masraf yapıldığından bu masrafın karşılığında elde edilecek kazanç da yapılan masraf kadar çok olur (Smith, 2006, s. 112). Kazanılan ödül daha büyük olduğundan, insanların bu alanlara yönelmesi doğaldır. Dolayısıyla insanlar bu alanları, insana özgü özellikleri gerçekleştirmek için değil, para kazanmak için tercih ederler.

> Basım sanatının icadından önce, bir edebiyatçının kendi yeteneğinden yararlanabildiği biricik iş, kamu öğretmenliği ya da özel öğretmenlikti; yani,

> edinmiş olduğu ilgi çekici, yararlı bilgiyi başkalarına aktarmaktı. Bugün de bu, basım sanatının vesile olduğu, bir kitapçı için yazı yazmak işinden elbet daha şerefli, daha faydalı, genel olarak daha kazançlı bir iştir. (…) kalburüstü hocanın alışılmış ödülüyle, hukukçunun ya da hekiminki birbiriyle kıyaslanamaz. Çünkü, birinin zanaatı, kamu hesabına yetiştirilmiş züğürtlerle dolu iken; öteki ikisinin mesleğinde, kendi hesabına okumadan kalabalık eden yok gibidir. Resmi ve özel öğretmenlerin alışılmış ödülü az gibi görünse de, boğaz tokluğuna yazı yazan, onlardan daha züğürt edebiyatçıların rekabeti piyasadan kaldırılmasa, bu mükâfat şüphesiz büsbütün azalırdı. Basım sanatından önce anlaşılan, bilgin ile dilenci hemen hemen aynı anlamda terimlermiş. O çağdan önce, üniversite rektörlerinden birçoğunun, öğrencilere dilenme ruhsatı verdikleri anlaşılıyor (Smith, 2006, s. 147-148).

Ulusların Zenginliği eserinden verilen bu örneklerde de görülüyor ki, Smith için insanların yaşamlarındaki herşey ekonominin bir konusu olabilmektedir. İnsan ilişkilerinin neredeyse tamamı, ekonomi temelinde şekillenmektedir. Böyle bir düzende, insanın rekabet etmesi, onun doğasından ayrılamaz bir parçası olarak görülmesi doğaldır. Ancak daha önce de söylendiği üzere Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde kurduğu ve temelinde rekabete dayalı insan ilişkilerinin bulunduğu bu sistem, insanın doğası gereği çıkarının peşinde koşan ve çıkarı için diğerlerine karşı mücadele eden bir varlık olarak tanımlanmasıyla mümkün görünmektedir.

3.5.4. Faydacılık Teorisi

Bugünkü ekonomi anlayışında rekabeti besleyen en önemli unsurlardan birisi *fayda*dır. Bu bölümde faydacılık teorisi denildiğinde akla gelen en önemli iki düşünürün, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in, görüşlerine yer verilerek, fayda teorisinin insan yaşamına rekabeti nasıl dâhil ettiği ele alınacaktır.

3.5.4.1. Jeremy Bentham

Fayda teorisinin temelleri, Jeremy Bentham'la atılmıştır. Bentham'ın fayda anlayışı ekonomi teorilerini –özellikle neoliberal ekonomi teorilerini– etkilediği söylenebilir. Ancak burada Bentham'ın neoliberalleri nasıl etkilediğine değil, daha çok onun faydacı anlayışının insan yaşamını nasıl etkilediği ele alınacaktır.

Bentham da fayda teorisini belirli bir insan anlayışı kabulü üzerine oturtmaktadır.

> Doğa, insanoğlunu iki muktedir hükümdarın emrine vermiştir: *Istırap ve haz*. Ne yapmamız gerektiğini de ne yapacağımızı da belirleyen bunlardır. Bir yanda

> iyilik ve kötülük ölçütleri, diğer yanda ise sebep ve sonuç zinciri onların tahtına bağlanmıştır. Yapacağımız her işi, ağızımızdan çıkan her sözü, aklımızdan geçen her şeyi bu ikisi belirler: Bu bağımlılıktan kurtulmamız için sarf ettiğimiz bütün gayretler bunu kanıtlayıp doğrulamaktadır. Söze gelince, insan onların tahakkümünden kurtulduğunu sanabilir, ancak hakikatte daima onlara mahkûmdur. Fayda ilkesi bu bağımlılığın farkındadır ve saadeti mantık ve hukukun ellerinde yükseltmek için onları sistemin esası olarak kabul eder. Bunu sorgulamaya kalkışan sistemler akılcı değil duygusaldır ve mantıkî tutarlılık değil keyfîlik, aydınlık değil karanlıklar içinde bocalar (Bentham, 2021a, s. 17).

Bentham da, insan anlayışı konusunda Hobbes'un izinden gitmekte, bir insanın erdemli bir şekilde eylemde bulunabileceğini söyleyen Eskiçağ filozoflarına da karşı çıkmaktadır. İnsan hazlar varlığıdır, doğası gereği hazlarına göre hareket eder. Fayda teorisine göre *fayda ilkesi*, adeta hazlarına göre eylemlerde bulunmak zorunda olan insanların elindeki bir fener olarak, insanların bu amaca giden yolu bulabilmelerini sağlar. Bir insan bu ilkeler temelinde eylemlerini gerçekleştirmiyorsa, bu eylemler karanlıkta rastgele gerçekleştirilmiş eylemlerdir. Bir insanın, yaşamı boyunca önünü görebilmesini sağlayan şey *fayda ilkesi*dir.

Bentham'a göre fayda kavramı, "(…) çıkarı söz konusu olan kişi için herhangi bir nesnede bulunan zarar, acı, kötülük ya da mutsuzluğu (…) engelleyecek fayda, çıkar, haz, iyilik ya da mutluluk (…) hükümleri"dir (2021a, s. 18). Bir insanın hazlarını tatmin etmesini sağlayan herşey faydalıdır ve bu faydalı olan, bir insanın mutlu bir yaşam sürebilmesinin tek yolu olarak gösterilmektedir. İyilik ve mutluluk, acının yokluğu, hazların tatmin edilmesiyle elde edilebilir. İyilik, mutluluk gibi kavramlar, *fayda*ya indirgenmektedir.

Fayda ilkesi de bu fayda tanımından yola çıkılarak şu şekilde tanımlanmaktadır: "(…) kişinin mutluluğunu arttırma ya da azaltma eğilimi gösteren her türlü eylem ve davranışı benimseyen ya da reddeden (…) şeylerdir" (Bentham, 2021a, s. 17). Dolayısıyla bu ilkeye göre mutluluk, bir insanın hazlarını tatmin etmekten başka bir şey değildir. Bentham'ın fayda ilkesi temelinde eylemde bulunan insanı, piyasadaki *rasyonel insan*dır. Amaç-araç uyumunu dikkate alan insanın aslında amacı için en uygun olan aracı seçmesi, kendi çıkarına faydalı olanı belirlemesi, yani fayda ilkesine göre seçimini yapması demektir.

Bentham, fayda teorisinin temelini oluşturan hazları ikiye ayırır: "başka hazlara ayrılamayan hazlara "basit hazlar"; başka hazlara ayrılan hazlara ise "bileşik hazlar""

denir (Aydın, 2015, s. 529). Basit hazlara şunlar örnek verilebilir: "duyguların hazları, zenginlik ve refah hazları, beceri hazları, dostluk hazları, güç ve iktidar hazları, takva hazları, hayırseverlik hazları, suiniyet hazları, hafızanın hazları, hayalgücü hazları, umut ve beklenti hazları, birlikteliğe bağlı hazlar, sıkıntıdan kurtulma ve rahatlama hazları"[35] (Bentham, 2021a, s. 41). Bentham, hazları türlerine göre ayırmakla beraber, bu hazlar arasında bir hiyerarşi oluşturmamaktadır. Başka bir ifadeyle, burada dile getirilen her *haz türünün değeri* birbiriyle aynıdır. Bentham için önemli olan, hangi haz türünden hazzın elde edildiği değil, hangi haz türünden olursa olsun hazların acılardan fazla olmasıdır.

Bentham'ın fayda ilkesi, sadece tek tek bireyler için geçerli olan bir ilke de değildir. Tek tek bireyler kadar bir toplum için de fayda ilkesi geçerlidir. Bir insan, onun hazlarının toplamı acılarının toplamından fazlaysa, yine benzer bir şekilde bir insan topluluğundaki her bir insanın hazlarının toplamı acılarınınkinden fazlaysa, o bir insan veya bir insan topluluğu fayda ilkesine göre mutludur (Bentham, 2021a, s. 18). Bu anlayışa göre, bir insanın da bir toplumun da mutlu olduğunun söylenebilmesi için, hazlarının toplamı, acılarının toplamından fazla olması gerekmektedir. Bir insanın veya toplumun mutlu olup olmadığının anlaşılabilmesi, matematik hesaplamalarla elde edilebilir bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bentham, haz ve acıların hesaplamalarının nasıl ölçülmesi gerektiğini de belirtmektedir: hazzın veya acının "yoğunluğu, süresi, kesinliği, yakınlığı, çoğalma kabiliyeti, saflığı, kapsamı", bir insanın veya toplumun "haz ve acısının değeri"ni belirlemektedir (Bentham, 2021a, s. 38). Görüldüğü üzere hazzın değerinin, yani mutluluğun değerinin, söz edilen yedi koşul göz önünde tutularak hazların, acılardan çıkartılmasıyla bulunabileceği düşünülmektedir. Hazların, acılardan fazla olup olmadığının bulunabilmesi için şu aşamaların izlenmesi gerekir:

> 1. Eylem tarafından üretilecek olan her bir farklı hazzın değeri, 2. Eylem tarafından üretilecek olan her bir acının değeri, 3. İlk hazdan sonra, o eylemin ürettiği her bir hazzın değeri, 4. İlkinden sonra o eylemin ürettiği her bir acının değeri, 5. Bütün bu hazların değerleri bir tarafta ve bütün acıların değerleri diğer tarafta toplanmalıdır (Aydın, 2015, s. 531).

[35] Hazların ve acıların türleri için bkz: (Bentham, 2021, s. 41-48).

Fayda ilkesi, toplumu da etkileyen bir ilke olduğundan dolayı, toplumun ne demek olduğuna bakmamız uygun olacaktır. Bentham'a göre toplum, "(…) toplumda yer alan bireylerin toplamıdır"; toplumun mutluluğu ise "(…) toplumu oluşturan bireylerin toplam mutluluğudur" (Aydın, 2015, s. 533). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, toplumun mutluluğundan söz ederken, tek tek insanların mutlu olup olmamasına bakılmadığıdır. Küçük bir grup insan yaşadıkları toplumda mutsuz olsalar dahi, eğer toplumda yaşayan insanların hazlarının toplamı acılardan fazlaysa, mutsuz insanların olması o toplumun mutsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle toplumun mutluluğu bağlamında, tek bir insanın mutluluğu veya mutsuzluğunun pek de bir öneminin olmadığı söylenebilir. Önemli olan *nicelik* olarak hazların fazlalığıdır. Eğer toplumda çoğunluk mutluysa, o toplum mutlu bir toplumdur. Oysa ileride göreceğimiz gibi (s. 140), tek bir insanın değerinin bile ihlal edilmesi, insana yakışır bir yaşam sürmemesi –Bentham'ın burada söylediğinin aksine– insanın değerinin çiğnendiği anlamına gelir.

Bilim ve sanat da yine fayda ilkesi temelinde ortaya çıkan alanlardır. Yani "çıkarları söz konusu olan toplumun iyiliğini bilmek, bilimi oluşturan şey; bunu gerçekleştirecek araçları bulmak ise, sanatı meydana getiren şeydir" (Bentham, 2021b, s. 1). Sanat ve bilim, bir toplumda yaşayan insanların toplumun mutluluğu/faydası/çıkarı –burada bu üç kelimeyi de kullanabiliriz, çünkü tıpkı insanın çıkarının, onun mutluluğu ve faydası demek olduğu gibi, toplumun mutluluğu da toplumun faydası ve çıkarları demektir– için çabalamalarının ürünleri olarak ortaya çıkar. Bu anlayışa göre bilim de sanat da çıkardan/faydadan bağımsız değildir.

Bentham, fayda ilkesine ve hazlara karşı çıkanları "çilecilik" ile suçlamaktadır. Ona göre "bu ilkeyi takip edenler hazlardan tiksinirler. Duyulara hoş gelen her şey, onlara suç gibi ve [aynı zamanda] tiksinç gelir" ve bu düşünceyi savunanlar ya filozofturlar ya da sofu (Bentham, 2021b, s. 4). Bentham'a göre ikinci bölümde söz edilen Eskiçağ filozoflarının çileci olduğu söylenebilir. Hazları bir kenara bırakıp erdemlere göre eylemde bulunmak, mutsuz bir yaşam sürmek demektir; erdemli insanların biraraya gelerek oluşturacakları toplum da, hiçbir zaman mutlu bir toplum olamaz. Faydacı anlayışın insanlar arasında yaygınlaşmasıyla birlikte erdemler, giderek insan yaşamının dışına daha fazla itilir. İnsan ilişkilerinden erdemlerin dışlanmasıyla ortaya çıkan boşluğu ekonominin ilkeleri, özellikle rekabet doldurur.

Bugün serbest piyasada, şirketlerin "(…) karar alma aşamasında kullanılan "gelir analizi", "maliyet-fayda analizi", "risk analizi" gibi" prosedürler fayda ilkesi temelinde ortaya konmaktadır (Aydın, 2013, s. 613). Yani Bentham'ın fayda ilkesi sadece bir teoriden ibaret değildir, doğrudan insanların yaşamlarını, eylemlerini etkileyen bir ilkedir. Çünkü Bentham'ın bu teorisiyle "bütün insan davranışları, bireyin donatılmış olduğu metalar ve üretken kaynakların kullanılması veya mübadele edilmesi aracılığıyla faydayı maksimize etme çabalarına indirgendi" (Hunt, 2019, s. 556). Fayda ilkesi, bir insanın değerini, topluma faydalı olmasına bağlar. İnsan yaşamının amacı, sınırsız ve kesintisiz üretimi ve fayda maksimizasyonunu sağlamaktır. Değerli bir yaşam üretim ve faydayla donatılmış bir yaşamdır; üretimin dışına itilmek değersiz, anlamını kaybetmiş bir yaşamdan başka bir şey değildir. Bunun sonucunda insanlar değer yitirimiyle karşılaşmamak için daha fazla faydalı olmalıdır, daha fazla faydalı olmak için de birbirleriyle rekabete girişmek zorunda bırakılır. Bunu sağlamak da erdemi insan ilişkilerinden dışlayarak mümkün olabilir. Erdemli eylemlerin yerini, rekabetçi eylemler alır.

3.5.4.2. John Stuart Mill

John Stuart Mill, Bentham'ın fayda teorisinden etkilenerek ve teorinin kimi kısımlarını değiştirerek kendi fayda teorisini ortaya koymuştur. Ancak Mill'in fayda anlayışına bakmadan önce insan anlayışını ele almak uygun olacaktır.

Mill'e göre "insanın yapısı bir modele göre üretilip, kendisine emredileni aynen yapacak bir makine gibi değildir. İnsan, daha çok canlı bir şey yapan, içten gelen arzulara göre enine boyuna gelişmek isteyen bir ağaca benzer" (2012, s. 135). Mill'in burada insanların tektipleştirilmesine karşı çıktığı söylenebilir. Ona göre her insan, diğerlerinden faklı özelliklere sahiptir ve bu nedenle insanların benzer şekilde davranmalarını sağlamaya çalışmak, insanların farklı özelliklerinin törpülenerek "aynılaştırılması" anlamına gelmektedir. Ne var ki Mill, bir yandan insanların birer makine olmadığını söylerken, diğer yandan insanı "arzularına göre eylemde bulunan bir canlı" olarak tanımlamaktadır. Yaygın bir şekilde kabul edilen mevcut anlayış eleştirilmekte, lâkin piyasanın insan anlayışı da kabul edilmektedir. Bir eleştirinin doğru olması ne kadar önemliyse, o anlayışın yerine önerilenin ne olduğu da bir o kadar önemlidir. İnsanın bir makine olmadığı ve buna yönelik getirilen eleştiri ne kadar

doğruysa, insanı insan yapan şeyin "arzularına göre eylemde bulunmak olduğu" düşüncesi de bir o kadar yanlıştır. Zira bu tanım insanı makinelerden ayırmaya yetmekte; ancak onu diğer canlı varlıklardan farklı olan özelliklerini gözardı etmektedir. Oysa insan, hayvandan farklı olarak arzularına göre eylemde bulunmak zorunda olmayan bir canlıdır. Mill'e göre ise, "(…) arzular ve doğal meyiller, inançlar ve korkular kadar olgun bir insanın benliğinde var olan duygulardır" (2012, s. 135). Elbette insanda bu duygular vardır; ancak buradaki sorun, Mill'in insanın duygulara göre yaşamını idame ettirmesi gerektiğini dile getirmesidir.

> Kişinin doğal eğilimlerini canlı ve kuvvetli kılan aynı hissetme yetenekleri, öyle bir kaynaktır ki, en yoğun fazilet sevgisi ve benliğin kontrolü dahi buradan doğar. Bu yeteneklerin çalıştırılması sonucu, toplum hem görevini yapmış, hem de kendi çıkarlarını korumuş olur. (…) Arzuları ve doğal yönelimleri kendisinden kaynaklanan birinin bu duyguları, bizzat kendi kültürü ile geliştirilmiş ve gerektiğinde değiştirilmiş olması itibariyle kendi benliğinin bir ifadesidir ve ancak böyle birisine karakter sahibi denebilir (Mill, 2012, s. 136).

Mill, "kişiliğin gelişmesi oranında her birey hem kendisi hem de başkaları için değerli olma yeteneğini yakalar" demektedir (2012, s. 140). Burada Mill'in bir insanın değeriyle ilgili düşüncelerini görmek mümkündür. Mill'e göre bir insanın değeri, o insanın "bir şey için olup olmadığına"a göre belirlenir. Bir insan *kendisi için* veya *bir başkası için* değerlidir. Bu ifade Mill'in fayda ilkesiyle birlikte düşünüldüğünde, bir insanın kendisine veya başkalarına faydalı olduğu ölçüde değerli olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Mill'in fayda anlayışına göre bir insanın işinin ölçütü orijinalliktir, bir şey orijinalse değerlidir (2012, s. 142). Mill, bireyselliği savunarak her insanın kendine özgü bir yapısı olduğunu iddia etmekte ve insanların belirli standartlara göre davranma zorunluluğuna karşı çıkmasına rağmen bu iddiasını temellendirdiği bir standart ortaya koymaktadır. Nasıl ki bir işin değeri o işin orijinalliğiyle belirleniyorsa, neden bir insanın değeri belirlerken de orijinallik bir ölçüt olmasın? Pekâlâ bir insanın, insanlar arasında değerinin artması, onun orijinal olup olmadığına bağlı olabilir. Oysa insanlarda arzular –Mill'in değimiyle doğal eğilimler– ortaktır. Her insan arzularına göre hareket edecekse ve bu arzular da ortaksa, bir insanın arzularına göre eylemde bulunarak diğerlerinden nasıl orijinal olacağı sorusu Mill'in insan anlayışında cevapsız kalmaktadır. Bir insanın, değerli olabilmesi için sistemin içinde "orijinal olması" zorunluluğunu, o insanın sürekli içinde bulunduğu toplumdaki diğer insanların ne

yaptığını bilmesini ve onlardan "daha farklı olması"nı gerektirmektedir. Orijinal olmanın, değerin ölçütü olduğu bir toplumda insanların birbirleriyle olan rekabetinin, bir insanın insan olarak yaşayabilmesinin zorunluluklarından biri haline gelmesine neden olacağı sanırım açıktır.

Bireyciliği savunan Mill, buna rağmen insanın bir toplum içinde de yaşadığını kabul etmekte ve "toplumsal korumaya kavuşmuş olan her birey elde ettiği bu faydaya karşılık bir borç altına girmekte ve toplum halinde yaşamanın bir gereği olarak o toplumdaki diğer bireylere karşı belli bir yükümlülük altına girmekte" olduğunu söylemektedir (2012, s. 159-160). Toplum ve birey, karşılıklı bir fayda ilişkisi içindedir. Birey bir yandan toplumdan faydalanırken, diğer yandan da toplumdaki diğer insanlara faydalı olmak zorundadır. İnsanların biraraya gelmesinin nedeninin fayda (utility)'nın arttırılmasıdır. Fayda ilkesine göre eylemde bulunmak birarada olmayı gerektirir. Ancak önce Mill'in insan yaşamının temeline koyduğu faydanın ve fayda ilkesinin ne olduğuna bakmak uygun olur.

Mill "faydayı ya da en yüksek mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak kabul" etmektedir (2017, s. 61). Mill'de "fayda ilkesi" ve "en yüksek mutluluk ilkesi"nin eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Fayda ilkesine göre hareket etmek, bir insanı mutluluğa götürür. Mutluluğa ulaşmak veya fayda ilkesine göre hareket etmek hazlara (pleasures) yönelmeyi gerektirir, çünkü "mutluluk acının yokluğu ve haz"dır (Mill, 2017, s. 61). Bu durumda bir şeyin faydalı olup olmadığını belirleyen şeyin de haz olduğu söylenebilir.

Ancak Mill hazları insan mutluluğunun temeline koyarken, her hazzın aynı türden olmadığına da dikkat çekmektedir. Mill'e göre "insanların hayvan iştahlarından daha yüksek yetileri vardır" ve insanların mutluluk ilkesini hayvanların iştahlarına değil insanların yetileri olarak adlandırdığı hazlara göre yaşamakta bulur (2017, s. 63). Mill'de insana özgü bir yaşamın nasıl olması gerektiğini ortaya koyabilmek için hazları nasıl sınıflandırdığına bakılmalıdır.

Mill, hazları iki sınıfa ayırır: yüksek ve düşük hazlar (Mill, 2017, s. 62). Mill'e göre faydacılığı savunanlar hazları "zihinsel hazlar" ve "bedensel hazlar" olarak ayırırlar ve zihinsel hazların, "daha kalıcı, güvenli ve düşük maliyetli" olduğu için bedensel hazlardan daha üstün olduklarını söylerler (2017, s. 63). Mill'in faydacılığının

Bentham'ınkinden ayıran en önemli nokta, Mill'in hazlar arasında bir ayırım yapıyor olmasıdır. Ayrıca hazlar sadece farklı özelliklerde değildir, insan yaşamındaki yerleri de hiyerarşiktir. Mill'in söyledikleri ışığında faydacıların zihinsel hazları yüksek hazlar, bedensel hazları da düşük hazlar sınıfına dâhil ettikleri söylenebilir. Bu durumda insanların en yüksek mutluluk ilkesine uygun olarak yaşaması, yaşamlarını bedensel hazlardan ziyade zihinsel hazlara önem vererek idame ettirmelerini gerektirir.

Mill, hazların sınıflandırmasını yüksek-düşük şeklinde yapmakla birlikte, bu ayrımın insansal olan ve hayvansal olan olarak da adlandırılabileceği söylenebilir. Bu sınıfları bu şekilde adlandırabilecek olmamızın nedeni, Mill'in insana özgü hazların olduğunu söylemesidir: "insan denilen yaratıkların birkaçı bile, hayvani hazların tümüne sahip olacakları sözü verilse de, düşük bir hayvan olmayı kabul etmeyeceklerdir" (Mill, 2017, s. 65). Bu durumda insana özgü ya da mutlu bir yaşamın yolu, insanların hayvani hazlardan veya düşük/bedensel hazlardan ziyade zihinsel/yüksek/insana özgü olan hazlarını tatmin etmesinden geçer.

İlk bakışta Mill ve Eskiçağ filozoflarının insan anlayışları arasında benzerlikler olduğu söylenebilir. Özellikle insana ve hayvana özgü olanı ayırması, kendi dönemindeki birçok filozofun aksine insana özgü olanı araması, onu Eskiçağ filozoflarına yaklaştırmaktadır. Ne var ki Mill'in bu çabası, bazı hazlara "insana özgü olan" diyerek sonuçsuz kalmaktadır. Çünkü Eskiçağ filozofları, insana özgü olanın hazlara göre eylemde bulunmak olmadığını dile getirmektedir. Hazlar – sınıflandırılmaksızın– hayvana özgüdür. Mill her ne kadar zihinsel hazlar diyerek insana özgü olan bir olanağa vurgu yapmaya çalışsa da, insana özgü olan ile hayvana özgü olanı birbirinin içine geçirmektedir. Hazlar, insan yaşamının temeline konduğu takdirde bu hazların çatışması her zaman için söz konusu olabilir. Birden fazla kişinin aynı şeyi arzuladığı durumda da çıkarların çatışması ve her insan ancak arzularını gerçekleştirebildiği ölçüde insan olduğu için çatışan çıkarlarını gerçekleştirmek ya da insan gibi yaşayabilmek adına birbirlerine karşı mücadele etmek zorunda kalmaları kaçınılmaz görünmektedir.

Ayrıca Mill'in faydacılık anlayışında karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır: Bir insanın yaşamının amacı hazlarını tatmin etmekse ve özellikle yüksek hazlar denilen hazların tatmin edilmesi insanı mutlu ediyorsa, yüksek hazlarını tatmin etmiş bir insan

mutlu olmaya devam edebilecek midir? Eğer yaşamın amacı hazlarını tatmin etmekse, hali hazırda yüksek hazlarını tatmin etmiş birisi nasıl mutlu olabilir? Mill bu soruya "haysiyet duygusu (sense of dignity)" ile cevap verir (2017, s. 66). Ancak Mill, haysiyet duygusunun tam olarak ne olduğunu dair bir açıklama yapmaz. Sadece bir insanın sahip olduğu yüksek hazlara oranla haysiyet duygusunun artacağını ve bir kere bir insan bu duyguyu duymaya başladı mı onu kaybetmek istemeyeceğini belirtir (Mill, 2017, s. 66). Buradan çıkarılabilecek tek sonuç, zihinsel hazlarını tatmin etmiş bir insanın, bu "ortaya çıkan hazlarını tatmin etme boşluğu –aslında bu tam olarak bir tatmin etme boşluğu değildir, sadece en yüksek hazlarını zaten tatmin olduğu için, hali hazırda tatmin ettiği üstün hazlardan daha üstün başka bir haz da olmamasının yarattığı bir boşluktur–"nu haysiyet duygusu doldurur. Yani bir insan, bütün zihinsel hazlarını tatmin etmiş olsa dahi mutlu olmayı başarabilir.

Mill, insanı hazlarını tatmin etmesi gereken bir canlı olarak kabul etmesine rağmen, yine de "(…) hiçbir insanın kendi sefil bireyselliğinin merkezinde sadece kendi duygu ve kaygılarıyla bencil bir egoist olması için doğasından gelen hiçbir gereklilik yoktur" demektedir (2017, s. 76). Ancak herkesin kendi hazlarını tatmin etmek istediği bir toplumda, insanlar nasıl bencil olmayacaklardır? Bu sorunun cevabını Mill "toplumun çıkarı (interest of society)"yla vermektedir.

Mill'e göre fayda ilkesi sadece insanların bireysel mutluluklarını değil, insanların bir bütün halinde mutluluklarını sağlamayı amaçlayan bir ilkedir ve bu ilkenin bu amacını bilerek hareket eden birisiyle "dünya kazançlı çıkar" (2017, s. 70). Bir insanın arzularını gerçekleştirebilmesi önemlidir; ancak bir insan topluluğundaki çoğunluğun çıkarlarını gerçekleştirmesi daha önemlidir. Buradan, insanlar arzuları temelinde yaşıyor olsa da, daha çok fayda sağlanması durumunda bazı hazlarını tatmin etmeyi gözardı edebileceği sonucu çıkmaktadır. Ancak bu vazgeçiş elbette herhangi bir çıkarı karşılamayan bir vazgeçiş değildir. Aksine Mill'e göre faydacılığı savunanlar için bir insan, gerektiğinde kendi çıkarlarından toplumun, başka insanların çıkarları için vazgeçebilmelidir; ancak önemli olan, amacın toplumun mutluluğu olmasıdır, ortada böyle bir amaç olmadığı takdirde, insanlar mutlu bir yaşam sürebilmek için kendi çıkarlarını korumaktan vazgeçmemelidir (Mill, 2017, s. 81). Mill burada bir insanın sadece kendi çıkarını değil, başkalarının çıkarını da düşünmesi gerektiğine vurgu yapmak istemiştir. Ancak bu düşünce, insanların biraraya gelme nedenlerinin "başka

birisinden faydalanma" düşüncesinin önünü açabilmektedir. Kaldı ki başka bir insan çıkarıyla olmasa dahi bir insanın çıkarı, toplumun, yani çoğunluğun çıkarlarıyla çatışabilir. Çoğunluğun çıkarı, sayıca fazla ve ortak çıkarları olan bir insan topluluğunun çıkarı olduğundan, yine insanlararası bir çıkar çatışmasından söz edilebilir. Yani hazlar temelinde birarada yaşamak ve toplumun çıkarını gözetmek, çıkar çatışmalarına bir çözüm olmamaktadır. Dahası Mill'in söz ettiği insan topluluğunun, Eskiçağda insanların birarada olabilmek için kurdukları topluluklardan farklıdır. Mill'de biraraya gelen insanların birarada kalma nedeni ile Eskiçağda Protagoras'ın, Platon'un ya da Aristoteles'in insanların birarada yaşama gerekliliği oldukça farklıdır. Mill'de biraraya gelen insanların her biri kendi çıkarlarını ve topluluğun çıkarını gerçekleştirmek temel amaç edinirken, yukarıda sayılan filozoflarda amaç insanın türü gereği türüne ait özelliklerin gerçekleştirilmesi için bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Mill'in insan topluluğunun –her ne kadar Mill üstün hazlara önem veriyor olsa da– daha çok Herakleitos'un eleştirdiği Efeslilerin insan anlayışına benzediği söylenebilir.

Mill, standartlara göre yaşanmasına karşı çıkmakla birlikte "fayda"nın belirli bir standart oluşturması gerektiğinden de söz etmektedir. Mill'e göre toplumun faydasını sağlamak bir "ahlak standardı" olmalıdır; yani insanların insanca bir yaşam sürebilmeleri için toplumun çıkarlarını koruyacak olan fayda ilkesi eylemleri belirleyen temel ilke olmalıdır (2017, s. 71). İnsanların gerçekleştirdikleri eylemlerin doğruluğunu yanlışlığını belirleyen de yine fayda ilkesidir. Faydacı anlayışa göre doğru davranış, sadece kendi mutluluğunu düşünerek eylemde bulunan bir insanın davranışı değil, başkalarının mutluluğunu da düşünerek eylemde bulunan bir insanın davranışıdır (Mill, 2017, s. 81). Bir insan kendi hazlarını tatmin etmeye çalıştığı kadar çevresindekilerin de hazlarını tatmin etmeye çalışmalıdır. O halde Mill'in fayda anlayışının temelinde "değerli insan, topluma faydalı insandır" düşüncesi vardır denebilir.

Mill'in faydacılık anlayışında erdemler de, mutluluk gibi fayda ile ilgilidir. Faydacılığı savunanlar, "eylem ve eğilimlerin sadece erdemden başka bir amacı desteklediklerinde erdemli olduğuna inanırlar; böylece bu, bizim neyin erdemli olduğuna karar vermemizin temelidir" (Mill, 2017, s. 117). Başka bir ifadeyle, faydacılığı savunan biri olarak Mill'e göre, bir eylemin erdemli olup olmadığını belirleyebilmek için, o eylemi gerçekleştirirkenki amacın ne olduğuna bakmak gerekir.

Buraya kadar aslında Aristoteles'in "karakter erdemleri"ne dair görüşlerine benzer bir görüş sergilediği söylenebilir. Ancak cümlenin başı daha dikkatli ele alındığında, erdemlerin amaç olarak değil ancak başka bir şey için araç olarak ele alındığı müddetçe erdemli eylemlerden söz edilebileceğinin savunulduğu göze çarpmaktadır. Erdemlerden, ancak başka bir şey için olduğunda erdemler olarak söz edilebilir. Bu başka şey, tıpkı faydada olduğu gibi *mutluluk*tur.

Faydacılık anlayışına göre mutluluğu sağlayan araçlar eğer mutluluğun bir *parçası*ysa, sadece mutluluk için değil kendileri için de arzulanabilirler (2017, s. 117). Mill'e göre "(…) erdem doğal olarak ve aslen amacın (mutluluk) bir parçası değildir ama *öyle olmaya uygundur* ve mutluluğun bir aracı olarak değil, mutlulukların bir parçası olarak o arzulanır ve ona değer verilir" (2017, s. 118). Mill, erdemlerin neden arzulandığını açıklamak için başka bir örnek verir. Mutluluğun bir parçası olduğu için arzulanan şeylerden biri olarak kabul ettiği "para"nın, erdemlerle benzer nedenlerden dolayı arzulandığını söylemektedir. İnsanların parayı arzulamalarının nedeni, başka şeyleri elde etmeyi sağlamasıdır; ancak bununla birlikte "birçok insan parayı para olarak arzular; ona sahip olma arzusu çoğunlukla onu kullanma arzusundan daha güçlüdür" ve bu durumda paranın arzulanma nedeni, asıl amacın arzulanması değil, bizzat o amacın bir parçası olmasıdır (Mill, 2017, s. 119). Erdemler arzulanır, çünkü erdemler hazzı ve acının yokluğunu sağlamanın bir parçası olarak kabul edilebilme ihtimali vardır.

> (…) erdem ile haz ve acının yokluğu arasında oluşturulan bu ilişki sayesinde erdem, kendinde iyi olarak hissedilebilir ve başka herhangi bir şey kadar yoğun olması arzulanabilir. Erdem arzusu para, güç, şöhret aşkından farklıdır: Bu üçü kişiyi ait olduğu toplumun diğer üyelerine karşı sıklıkla zararlı yapar, halbuki erdemin karşılıksız sevgisi onu diğerleri için bir nimet yapar –başka bir şey değil! (Mill, 2017, s. 121).

Buraya kadar Mill'in düşüncelerine bakıldığında, Mill'in erdemlerin kendisi için istenen –ya da Mill'in tabiriyle arzulanan– şeyler olduğunu savunduğu söylenebilir. Ne var ki Mill, erdemleri kendileri için istenen şeyler olabilmesi için bir şart koşmaktadır: mutluluğun bir parçası olmaları. Bir insan, mutluluğun bir aracı olarak erdemleri kabul etmediği takdirde, o kişi için erdemler, kendisi için arzulanan şeyler olma ihtimalini yitirmektedir. Mutluluk da faydalı olmak olduğuna göre, erdemlerin kendisi için istenen şeyler olmaları, önce faydalı olmalarına bağlıdır. Mutluluğu sağladıkları ölçüde veyahut mutluluğu sağlamanın aracı olarak kabul edildikleri müddetçe erdemlerin, tıpkı

mutluluk gibi kendisi için istenenler olma ihtimali olabilir. Bu düşünceye göre erdemlerin kendisi adına istenen olabilmesi için, önce araç olarak kabul edilmeleri gerekir. Keza bu tip bir mutluluk ve erdem anlayışı, sadece erdemlerin değil insanların da araçsallaştırılmasının önünü açar. Zira erdemli eylemlerde bulunan insanlar, toplum için *faydalı* olarak kabul edilmektedir.

Mill'in savunduğu faydacılık görüşü, rekabet ile yakından ilgilidir. Şöyle ki, insanların belirli bir alanda başarılı olması, o alanda ne kadar faydalı olduğuna bağlıdır. Örneğin sizin bir şirketteki boş bir pozisyona alınmanız, o şirketin çıkarlarına uygun eğitimi alıp almamanıza, sizin şirkete kâr sağlayıp sağlamayacağınıza bağlıdır. Her bir insanın "değerli" olması da, o şirket topluluğunda faydalı olması anlamına gelmektedir. Tam da Mill'in ifade ettiği "değerli" olmak, sadece kendi çıkarlarını gerçekleştirebiliyor olmak demek değil, bir grup insanın da çıkarlarının gerçekleştirilebilmesini sağlamaktan geçmektedir.

Bir insanın kendine daha fazla fayda sağlayabilmesi, başkalarına daha faydalı olmasına bağlıdır. Örneğin, daha fazla çaba gösteren işçiler ile daha az çaba gösteren işçilerin ücretleri aynı olmamalıdır; çünkü daha çok çaba sarf eden topluma daha faydalıdır, yani bir insan her zaman topluma daha fazla fayda sağlayabilmelidir (Mill, 2012, s. 179). Bir insanın topluma faydası, kendisine de o derecede faydanın dönmesini sağlar. Böyle bir anlayışın olduğu bir toplumda insanların eylemlerinin refleksiyonlu olmaması beklenemez. Başka bir ifadeyle, her bir insan gerçekleştireceği eylemleri kendisine arzu ettiği bir şeyin dönmesini umarak gerçekleştirebilir. Mill'in bu düşüncesi, daha önce erdemlerle ilgili söyledikleriyle birlikte düşünüldüğünde, erdemli bir şekilde eylemlerde bulunulması da –her ne kadar Mill erdemlerin, mutluluğun bir aracı olduğu ölçüde kendisi için istenen bir şey olacağını öne sürse de– bir kişinin kendisine bir şey dönüp dönmemesine bağlı görünmektedir.

Daha faydalı olanın daha değerli olduğu söylendiği bir sistemde, insanlararası rekabetin ortaya çıkmaması düşünülemez.

> Gereğinden fazla talibi bulunan bir meslek için rakipler arasında yapılan bir sınavda başarılı olan kişi, başkalarının kaybetmesinden, onların boşa giden emeğinden ve yok olan ümidinden kendisi için çıkar elde eder. Fakat herkes bilir ki, insanların kendi amaçlarının sonuçlarından ötürü hiç aksatmadan takip etmeleri, insanlığın genel çıkarları açısından daha yararlıdır. Bu bakımdan

> toplum, başarısız yarışmacılara, yarışmayı kaybetme sıkıntısından muaf olma konusunda ne yasal ne de ahlâkî hiçbir hak tanımaz (Mill, 2012, s. 190).

Mill, rekabetin insanlararası ilişkilerde olması gereken bir özellik olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, rekabet sayesinde rekabeti kazanan bir insan daha fazla fayda sağlayacaktır. Bir işe veya günümüzde birçok ülkede üniversiteye alım sürecinde geçilmesi gereken bir adım olan çoktan seçmeli sınavların veya mülâkatların, böyle bir anlayışın ürünü olduğu söylenebilir. Bu sınavlar sayesinde hangi insanın şirkete fayda sağlayacağının ya da üniversiteye girebilecek kadar değerli olduğunun kanıtlandığı iddia edilir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, bir insanın bir alan için değerli olup olmadığını, değerliyse de ne kadar değerli olduğunu ölçmek için bu tip sınavlar uygulanmaktadır. Bu sınavlarda başarılı olan kişiler, "faydalı olacaklarını" kanıtlamış sayılmaktadır; yani rekabetçi sistemde "değerli"dirler. İnsanlar bu değeri elde edebilmek için, yani bu sınavları geçebilmek için hep diğer insanlarla rekabet etmek durumunda kalmaktadır. Böylece toplum için her daim *faydalı* bir insan bulabilme olanağı olur. Ancak burada sorulması gereken soru, bu tip bir rekabet anlayışıyla yapılan sınavlarda başarılı olan ve faydalı olacağı düşüncesini uyandıran insanların gerçekten değerinin doğru bir şekilde belirlenip belirlenmediğidir. Zira bu sınavlardaki "başarılı olma", diğerlerine göre edinilmiş bir derecedir. Dolayısıyla bu sınavlara katılan herkesin "çok kötü" olduğu durumda birinin sadece "kötü" olması, bu şirket için gereken faydayı, ondan daha iyisi gelene kadar sağlayacağı düşünülebilir. Yani Mill'in önlenmemesi gerektiğini söylediği rekabetle, gerçekten "iyi" olandan değil "göreli" bir iyi olmaktan söz edilebilir. İkinci sorun –ki ilk sorunun altındaki temel nedenin de aslında bu sorun olduğu söylenebilir– bir insan sayıca çok olan insan grubunun çıkarları için, içinde bulunduğu toplumda araçsallaştırılmaktadır; yani toplumun amaçları için uygun bir *araç* olmalıdır. Bu rekabetten başarıyla ayrılmayanlar, bir fayda sağlayamadıklarından toplum tarafından *yetersiz* olmakla itham edilmekte ve bu insanlar değersizleştirilmekle karşı karşıya kalmaktadır.

Görüldüğü üzere Mill için bireysel hazlar bir insanın mutlu bir yaşam sürebilmesi için son derece önemlidir. Mill'de evrensel, herkesin uyması gereken etik kurallardan söz edilemez, her insanın kendi arzuladığı hazları vardır ve bu hazlar doğrultusunda yaşamak, o insanın mutlu bir yaşam sürdüğü anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bir insan tek başına da yaşamını devam ettiremez. Bir toplumun içinde

varolmaktadır ve tıpkı tek tek insanlarda olduğu gibi toplumun da mutluluğu, toplumun çıkarlarının korunmasına bağlıdır. İnsan ilişkilerinin temelindeki tek standart da *fayda*dır. Ancak burada karşımıza çıkan şu soru cevapsız kalmaktadır: "Herkes arzularına uygun hareket ettiği bir toplumda, faydalı olan da kişiden kişiye değişeceğine göre, kimi zaman da insanların aynı şeyi arzulama ihtimali olduğuna ve bu durumda aynı şeyi arzulayanlar arasında rekabet ortaya çıkacağına göre, insanlar nasıl birarada kalmaya devam edebileceklerdir?". Yine de Mill, bu düşüncesini temellendirmek için Kant'ın "öyle eyle ki, her defasında senin istemenin maksimi aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin" (2014, s. 35) sözüne atıfta bulunarak, insanların bencilce eylemlerde bulunarak yaşayamayacağını, toplumun çıkarlarını korumaları gerektiğini belirtmektedir (2017, s. 149-150). Kant'ta "ahlak yasası" olarak geçen bu yasa, Mill'de "fayda ilkesi" olarak karşımıza çıkar. Mill, Kant'ın "ahlak Yasası"nı "tüm rasyonel varlıkların onların *kollektif menfaatleri yararına* olarak benimseyebilecekleri bir kurala göre davranışlarımızı şekillendirmeliyiz" şeklinde yorumlar (2017, s. 150). Ancak bu yorum, daha önce de belirtildiği gibi, bir insanın toplumun çıkarları için araçsallaştırılmasına, toplumun hazlarının tatmini için feda edilebileceği düşüncesine neden olabilir –hele ki insanı birer meta olarak gören bir piyasanın hâkim olduğu bir toplumda. Oysa Kant, bu yasayı ortaya koyarken şunu da söylemektedir:

> Yaratılmış dünyada herşeyi insan, isterse ve elindeyse, s ı r f a r a ç o l a r a k kullanabilir; yalnızca insan ve onunla birlikte her akıl sahibi yaratık, k e n d i b a ş ı n a a m a ç tır. (…) İşte bunun için her isteme, hatta kişinin, kendisine yönelmiş kendi istemesi bile, akıl sahibi varlığın ö z e r k l i ğ i yle uyuşmanın şu koşuluyla sınırlanmıştır: bu varlığı, etkilenen öznenin istemesinin kendisinden çıkabilecek bir yasaya göre olanaklı olmayan hiçbir amaca bağımlı kılmamak; yani bu varlığı hiçbir zaman yalnızca araç olarak kullanmamak, aynı zamanda amaç olarak kullanmak (2014, s. 96)

Tezin kapsamı itibariyle Kant'ın düşünceleri detaylı bir şekilde ele alınmayacak olmakla birlikte, Mill'in toplum çıkarını temellendirmek için örnek verdiği, ancak faydacılığa karşı olan Kant'ın ahlak yasası arasındaki farkı görmek, Mill'in haz temelli bir yaşam ve toplum çıkarı düşüncelerinin insanın araçsallaştırılmasına neden olduğunu gösterebilmek açısından önemlidir.

İlk olarak, Kant insanların eylemlerinin arkasındaki istemeyi belirleyen evrensel bir ilkeden söz ederken, Mill Kant'ın bu düşüncesini insanların kendi çıkarlarını bir

kenara bırakarak toplumun çıkarlarının –*Faydacılık* adlı eserinde kimi yerlerde bu kalıp kolektif çıkar (collective interest) olarak da geçmektedir– koruması gerektiği standardını ortaya koymak için kullanmaktadır. İkinci olarak da Kant, bu genel ilkeyi ortaya koyarken –yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere– insanların temel amaç olması gerektiğine dikkat çekmekte, buna karşın Mill, faydacı standartta toplumun genel çıkarı için insanların kendi hazlarından feragat etmesi gerektiğini söylemektedir. Eğer Mill'in haz tanımı "insan ve hayvanda ortak olan" şeklinde olsaydı –tıpkı Eskiçağ filozoflarında olduğu gibi– o zaman Mill'in bu "feragat etme gerekliliği" düşüncesi herkesin insanca bir yaşam sürebilmesi için yapılması gereken bir fedakârlık olduğu söylenebilirdi. Ne var ki Mill'in düşüncesinde haz, insanı insan yapan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Mill, gerektiğinde toplumun mutluluğu için kendi hazlarından vazgeçmekten söz ederken, aslında toplum için, gerektiğinde bir insanın bu insan olma özelliğinden vazgeçmesi gerekliliğini dile getirmiş olmaktadır. Bu da, bir insanın toplumun mutluluğu için gözden çıkarılabilecek bir araç olarak görülmesinin önünü açmaktadır. Oysa Kant, söz konusu evrensel ilkeyi ortaya koyarken, insanın amaç olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bunun anlamı, tek bir insan bile araçsallaştırılmamalı; tek bir insanın bile –çoğunluk için de olsa– insan özelliklerini gerçekleştirmesinin önü tıkanmamalıdır. Sonuç olarak her ne kadar Mill faydacılığın insanın olması gerektiği gibi bir yaşam sürebilmesi için insan yaşamının temel bir ilkesi olabileceğini öne sürse de, gerçekte insanların, insanca bir yaşam sürebilmesinin çok uzağına düşmesine neden olmaktadır. Buna ilişkin günümüzden örnekler son bölümde ele alınacaktır.

3.6. 20. ve 21. Yüzyılda Rekabet ve İnsan Anlayışı

3.6.1. Friedrich August von Hayek

Hayek, 20. yüzyılın liberal düşünürlerdendir. Hukuk felsefesinden ekonomiye kadar çeşitli alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Özellikle toplumla ilgili olarak "kendiliğinden doğan düzen" kavramıyla bilindiği söylenebilir. Ancak bu çalışma kapsamında, Hayek'in sadece rekabete dair düşüncelerine yer verilecektir.

Hayek, piyasa düzenini ifade etmek için *katallaksis* kelimesinin daha doğru olduğunu öne sürmektedir (2012, s. 150). Hayek'e göre *katallaksis*: "mübadele

etmek", "topluluğa girmek (kabul edilmek)" ve son olarak da "düşmandan dosta dönüşmek" demektir (2012, s. 150). Yunancadan alınan bu kelimenin anlamına sözlüklerden bakıldığında ise, şu anlamlarıyla karşılaşılmaktadır: *καταλλακτικός,* "barış ve uzmanlaşmaya yatkın olma, böyle bir şeye yeteneği olma", fiil hali olan *καταλάσσω* ise "1) para değiş tokuşu, 2) bir şeyi başka bir şeyle değiştirme, 3) birini düşmanken dost olarak kabul etmek" (Liddel, Scott, 1897, s. 762). Görüldüğü üzere gerek sıfat gerekse fiil halinde, –Hayek'in söz ettiği gibi– "bir topluma girme" anlamı yoktur. Bununla birlikte, Hayek'in kullandığı katallaksis (*καταλλακσις*) "uzlaşmaya yatkın olan" anlamına geldiğinden, insanların oluşturdukları piyasa düzeninin bir nevi insanların uzlaşmasıyla oluştuğu –sonuçta piyasa düzeni, tek bir insanın değil birden fazla insanın birbirleriyle kurdukları belli bir tip ilişkilerle, hatta Hobbes'un tabiriyle sözleşmeyle kurulmaktadır– düşüncesinden yola çıkılarak, katallaksis'un "bir topluma girme" gibi bir anlamının olduğunu öne sürmüş olabilir. Daha açık bir ifadeyle, mal ve hizmet değiş tokuşu ilişkilerinin, insanları biraraya getiren temel ilişkiler olduğunun ve bu biraradalığın da sözleşmelerle meşruluk kazandığının kabul edilmesi nedeniyle, "uzlaşma yeteneği olan" ve aynı zamanda "ticaret yapmak" anlamlarına gelen bu kelimenin bir anlamının da "topluma kabul edilme" olarak belirtilmesi gayet normaldir. Zira piyasa sisteminde toplum, alış-veriş eden insanların toplamından ibaret olarak kabul edilir ve bu insanların kurduğu tek ilişki *alış-veriş*tir.

Katallaksis, "(…) mülkiyet, haksız fiil, ve sözleşme hukukunun kuralları içinde hareket eden insanlar aracılığıyla piyasa tarafından kendiliğinden yaratılan özel bir düzen türüdür (Hayek, 2012, s. 150-151). Hayek, piyasa düzenini ifade etmek için yeni bir kelimenin daha doğru olacağını söylemiş olsa da, söz ettiği düzen kendinden önceki düşünürlerle benzer bir düşünce temeline oturmaktadır: insanların daha fazla edinme amacının koruması için gereken kurallar bütünü. Tür olarak insanın özelliğinin mülk edinme olduğu, insanların mülk edindiği ve mülkiyetlerini korumak için biraraya geldiği düşüncesi burada da karşımıza çıkmaktadır. Toplum düzeninin temelinde mülk edinmenin olması, rekabetin bu düzenin önemli bir parçası olmasına neden olur.

Hayek, rekabetin yeniden tanımlanması gerektiğini ve piyasa düzeninin ya da kendi terimiyle *katallaksis*in işleyebilmesi için önemli bir unsur olduğunu söylemektedir. Hayek'in rekabet düşüncesi, neredeyse her eserinde bulunmakla beraber, rekabetin ne olduğuna ilişkin tartışmasını yürüttüğü "The Meaning of Competition"

makalesi, onun rekabeti nasıl ele aldığını anlamak açısından önemlidir. Hayek, burada rekabetin "ne olduğu"nu ortaya koymadan önce "ne olmadığı"nı açıklamaktadır.

Hayek'e göre tam rekabet savunucuları rekabetten, serbest piyasada zaten varolan, "sürecin önemli bir doğası" olarak, yani serbest piyasanın doğasında varolan bir şey olarak söz etmektedirler (Hayek, 2016, s. 361). Hayek'in bu düşünceye karşı çıkmasının nedeni, rekabetin "piyasanın doğası" olarak tanımlanmasının, onun değişmeyen sabit bir veri olarak kabul edilmesine neden olmasıdır. Oysa ne piyasa durağan bir düzendir ne de piyasa düzenine ait durağan bir rekabet söz konusu olabilir.

Tam rekabetin gerçekleşebilmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir: Hayek'e göre tam rekabet, "bir malın ya da servisin piyasa fiyatının alıcılar ya da satıcıların değiştirme gücünün olmadığı piyasa koşullarıdır" (2016, s. 492) ve tam rekabeti sağlayan koşullar "homojenlik", "piyasaya serbest giriş" ve son olarak da "tam bilgi"dir (2016, s. 362). Hatırlanacağı üzere, tam rekabet anlayışı neoliberal iktisatçılar tarafından savunulmaktadır. Hayek ise bu tip bir rekabet anlayışına karşı çıkarak Smith'in yolunda gitmekte ve "dinamik rekabet" olarak adlandırılabilecek olan rekabet anlayışını savunmaktadır.

Hayek'in tam rekabeti eleştirdiği nokta, tam rekabetin koşullarından biri olan "tam bilgi"dir. Hayek'e göre "standart, buna katılan her insanın payındaki, piyasayı etkileyen her şeyin tam bilgisi olamaz" (2016, s. 363). Bir insanın, piyasadaki herşeyin bilgisine tam olarak sahip olduğunu varsaymak, piyasanın durağan, değişmeyen bir düzen olduğunu kabul etmek demektir. Oysa tam rekabet savunucularına göre, üreticiler veya satıcıların serbest piyasaya girdiklerinde, "malı, üretilebileceği en düşük maliyet"in bilgisinin kendilerinde olduğunu kabul etmektedir; "ayrıca, aynı düşünce alıcıların zevkler, ihtiyaçları, arzularının ne olduğunun bilgisinin de satıcılarda olduğunu varsaymaktadır; ancak bu veriler bir gerçeklik olarak kabul edilemez" (Hayek, 2016, s. 363). Piyasada sadece yaklaşık bir bilgi söz konusu olabilir; yani bir insanın piyasaya dair olan bilgisi "tam bilgi" değil, kısmî bilgidir.

İnsanların "tam bilgi"ye sahip olabilecekleri varsayımının altında yatan sebep, bilginin sadece bilimsel bilgi olarak kabul edilmesi ve koşulların bilgisinin gözardı edilmesidir; bilimsel bilgiye tam olarak sahip olunabilir, ancak koşulların bilgisi bir kişi tarafından tam anlamıyla elde edilemez (Hayek, 2014, s. 95). Eğer bilgi olarak sadece

bilimsel bilgi kabul edilirse, bilimsel bilgi –en azından bir bilim insanı varolan bilginin yanlış olduğunu kanıtlayana kadar– değişmeyeceğinden, bu bilginin herkes tarafından aynı ölçüde bilinme olanağı vardır. Piyasa düzenini, bilimsel alanların nesnesi olarak kabul etmek, bu alanın değişmeyen sabit verilerinin olduğunu ve nesnel olarak herkes tarafından aynı derecede bilinebileceğini kabul etmek anlamına gelmektir. Ancak bu tip bir bilimsel yaklaşıma karşı çıkan Hayek'e göre, piyasa "bilimsel bilgi" alanlarının bir nesnesi olarak kabul edilemez, dahası bu tip bir varsayım gerçekle bağdaşmaz; çünkü farklı insanların birarada olduğu piyasa düzeni birden fazla koşulu içerir ve tek bir insanın, değişen koşulların ne olduğunun bilgisine ulaşması beklenemez.

Hayek tam bilginin mümkün olamayacağına örnek olarak reklamları verir. Tam rekabeti savunanlar, reklamları, üretilen malların ve servislerin gelişimini gözardı etmektedir (Hayek, 2016, s. 364). Reklamların varlığı, alıcıların piyasaya girişte, pazara arz edilen mallar ve hizmetlerle ilgili bilgilerinin ya hiç olmadığını ya da çok az olduğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir; zira herkes piyasa hakkında tam bilgiye sahip olsaydı, ürünlerin tanıtımı için yapılan reklamlara ihtiyaç kalmayacaktı. Bir diğer nokta, tam bilgi, mallar ve servislerin de hep aynı şekilde kalacağını varsayar; oysa mallar ve servisler zamanla değişir, gelişir ve alıcıların bu değişim ve gelişmelere ilişkin bilgiler mevcut değildir (Hayek, 2016, s. 364). Çünkü piyasa düzeni sabit bir doğaya sahip değildir. Her şeyin değiştiği bir sistemde durağanlığın göstergesi olan tam bilgiden söz edilemez.

Tam rekabet sadece tam bilginin imkânsızlığı nedeniyle değil, aynı zamanda insanların tercih haklarını kısıtladığı için de serbest piyasaya uygun bir anlayış değildir. Hizmetleri veya malları arz edenler arasında sıkı bir rekabet olmasının nedeni "hiçbirinin tam anlamıyla bir diğerinin aynısı olmaması"dır (Hayek, 2016, s. 364). Tam rekabet durumunda, tam bilgi, en iyi ürünün nasıl elde edileceğinin de tam bilgisinin her üreticide olduğu varsayımını içerir; dolayısıyla kâr elde etmek isteyen sermayenin en iyiyi üreterek aslında tek tip mal ve hizmet üretimine neden olmaktadır. Oysa aynıymış gibi görünen ürünlerde bile ufak farklılıklar vardır ve rekabet de bu farklılıklardan doğar. Bu da, kişilere en iyiyi tercih etme şansı sunar. Ayrıca Hayek'e göre, "mükemmel bir ev piyasası yaratmak için bütün evlerin tam anlamıyla birbirine benzediği evler yapmak, açık ki gelişme olmayacaktı" (2016, s. 365). Bu söylenenler ışığında ürünlerdeki farklılıkların rekabeti, rekabetin de gelişmeyi sağladığı

söylenebilir. Piyasa değişir ve gelişir, rekabet durağan bir veri değil, değişim ve gelişimin temelindeki dinamiktir. İnsanların da piyasada bir meta olarak kabul edildiği gözönünde tutulduğunda, burada ev için söylenen her şey, aynı zamanda insan için de söylenebildiği görülebilir.

Her insan bir başkasıyla aynı alanda aynı şartlar altında bir eğitim alsa dahi, aynı eğitimden geçtiği başkalarından farklıdır. Bu farklılık, insanların piyasaya girişinde rekabet edebilmesini sağlar – daha doğrusu neden olur. Bu farklılıkların bilgisi piyasadaki şirketlerde olmadığından, ancak piyasaya girmek isteyenlerin rekabeti ile "doğru insan"ın piyasaya girişi sağlanabilir. Zira bu rekabetin tarafları piyasa için doğru insan olduklarını piyasaya kanıtlamak zorundadırlar ve bunun için bütün hünerlerini ortaya koyarlar. Ancak piyasaya girmek isteyenlerin rekabeti bile piyasanın gelişmesi için yeterli değildir Hayek'e göre, çünkü rekabetçi bir toplumda faydalı olan insanı bulabilmek için sorulması gereken tek soru "en iyi bilen insanı nasıl bulabileceğimiz değil, daha çok, hangi kurumsal uzlaşmaların, henüz bilinmeyen, belirli bir görev için uygun olan bilgiye sahip insanları göreve çekme olasılığı için gerekli olduğudur" (Hayek, 2016, s. 363). Piyasaya dâhil olmak istemeyen ya da bunu nasıl yapacağını bilemeyen insanların da bu sisteme dâhil olmasını sağlamak, piyasanın başlıca problemleri arasındadır. Yani piyasadaki adayların rekabeti değil, bütün insanların rekabetini talep eder piyasa. Hiç kimsenin sistemin dışında kalmamasını sağlamak, piyasanın gelişimi için varolan bütün kaynakların –ve bu arada insanların– etkin bir şekilde kullanılması sağlanabilmesi anlamına gelir.

Rekabet, piyasada sadece gelişmeyi sağlayan değil, aynı zamanda piyasadaki malların fiyatlarını da belirleyen temel bir unsurdur. Hayek'e göre "fiyat mekanizmasının gerçek fonksiyonunu anlamak istiyorsak, ona, enformasyon iletmek için bir mekanizma olarak bakmamız gerek" (2014, s. 100). Serbest piyasanın temel unsurlarından biri olarak fiyat mekanizması, "eksik bilgi"ye dayandırılmaktadır. Fiyatlar değişir çünkü kimse bir ürünle ilgili –buna iş arayanları da dâhil edebiliriz, çünkü onlar da işe alacak olanlar için bir nevi üründür– tam bir bilgiye sahip değildir. Olabildiğince eksik bilgiyi tamamlamak için de başka insanlara ihtiyaç duyar. Bir insan eksik bilgisini başka insanlardan tamamlayabileceğine göre, bir anlamda Hayek'in bu iddiasından, serbest piyasa anlayışında, "insanlar tek başlarına değil, ancak birlikte hareket ederek kâr sağlayabilirler" düşüncesi çıkmaktadır.

Hayek, "rekabet insanların bilgiyi edindiği ve birbirlerine ilettikleri bir süreç olarak görülmelidir" demektedir (2012, s. 103). Buradan insanların bilmedikleri koşullar karşısında amaçlarına ulaşabilmek için biraraya gelmek zorunda oldukları sonucu çıkarılabilir. İnsanlar rekabet için biraraya geldiklerinde bilgi alış-verişi ortaya çıkar ve amaçların önündeki en büyük engel olan bilgi eksikliği ortadan kalkmış olur. Rekabet, çıkarları gerçekleştirmenin bir yolu olarak kabul edilmelidir, "üreticilerin bencilliğine dayanmalı, yani bilgilerini kendi maksatları için kullanmalarına izin vermelidir" (Hayek, 2012, s. 105). Çünkü her ne kadar rekabet bir keşif süreci olsa da, bu keşfin amacı çıkarları gerçekleştirmek, hazları tatmin etmektir. Dolayısıyla çıkarlardan bağımsız bir rekabet anlayışı düşünülemez.

Hayek için rekabet sadece sahip olunan bilgilerin kullanılmasında değil, aynı zamanda bu bilgilerin edinilmesinde de etkili olan tek yöntemdir (2012, s. 113). Bunun anlamı, bilginin edinildiği eğitim etkinliğinin de rekabet temelinde gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Bu anlayışa göre eğitim sırasındaki rekabet, kişilerin daha fazla bilgi *sahibi* olmasını sağlamaktadır. Rekabetin mantığı aynı şeyi isteyen bir başkasını geçmek, ona üstün gelmektir. Bu, bir insanın eğitimine aktarılarak araçların daha fazla bilgiye sahip olmasını ve bu sayede piyasanın daha fazla gelişmesini sağlar– daha doğrusu neden olur. Yani sistemin olması gerektiği gibi işlemesini sağlayan tek şey, rekabettir. Her ne kadar ilk bakıldığında bir insanın daha fazla bilgi edinmesi, bir insanın kendini gerçekleştirmesi için olumlu bir adım gibi görünse de, rekabetin eğitime entegre edilmesine daha yakından bakıldığına, eğitimdeki rekabetin, bir insanın kendini gerçekleştirmesi değil, kendisini araçsallaştırması yönünde adımlar atılmasına yardımcı olduğu görülebilir.[36]

> Önceden kimin en iyiyi yapacağını bilmiyorsak, rekabet ekonomik alanın epeyce genel bir şekilde dışında olduğu gibi içinde de kullanılacak hassas bir usuldür. Mamafih rekabet, sınavlarda, spor karşılaşmalarında ve piyasada bize yalnızca muayyen bir vesilede kimin en iyi yaptığını söyler, (…) zorunlu olarak her bir kişinin yapabileceği kadar iyisini yaptığını değil. Bu, bir sonraki en iyiden daha iyisini yapmak için bir teşvik sağlar, ancak bu bir sonraki iyi çok gerilerdeyse daha iyi olanın çaba harcamaya karar vermede hür olacağı alan çok daha geniş olabilir. (…) Ve eğer yalnızca kapasitelerin aşağı yukarı devam edegelen bir mertebelenmesi mevcutsa ve her birisi elde edebileceği kadar iyi bir edinmeye istekliyse, her birisi sallantılı bir vaziyette tutulacak ve bir sonraki en iyinin

[36] Eğitimde rekabetin yarattığı sonuçlar dördüncü bölümde inceleneceğinden, bu bölümde detaya girilmeyecektir.

> kendisine yetişip yetişmediğini görmek için omuzunun üzerinden geriye bakıyor olacaktır (Hayek, 2012, s. 102).

Hayek'in burada şu iki varsayımı kabul ettiği söylenebilir: Locke'un ortaya koyduğu "insan kendi kendisinin mülküdür" ve "rekabetle sadece göreli bir iyiliğe ulaşılabilir"; yani tam bir iyi yoktur. Hayek bu ifadesiyle, rekabetin olduğu bir toplumda "en iyi"nin elde edilemeyeceğini bir anlamda kabul etmiş olmaktadır. Zira her an mevcut olandan daha iyisinin çıkma ihtimalinin olması, mevcut olanın tam olarak iyi olmadığının kabulüdür.

Hayek'in rekabetle ilgili üzerinde durduğu bir diğer nokta, "rekabetçi düzen" ve "düzenlenmiş rekabet" arasındaki farktır. Ona göre, "bir rekabetçi düzenin amacı rekabeti yürütmektir; düzenlenmiş rekabet olarak adlandırılanınki ise rekabetin etkililiğini azaltmaktır" (2014, s. 111). Başka bir ifadeyle "düzenlenmiş rekabet"ten kasıt, rekabetin belirli kurallara dayandırılarak gerçekleştirilmesi ve hatta sınırlandırılması iken, "rekabetçi düzen", rekabetin toplumu oluşturan asıl unsurlarından biridir. Bunun için rekabet hiçbir sebeple sınırlandırılmamalıdır. Hayek, düzenlenmiş rekabeti değil, rekabet düzenini savunur. Kısaca Hayek için ideal bir toplumda, insan ilişkilerinin temelinde rekabet olmalıdır.

Rekabetin düzenlenmesine karşı çıkan Hayek, tamamen kuralsız bir düzenden söz etmemektedir; aksine, rekabetçi bir düzen için kimi kural ve kurumlara ihtiyaç olduğunu da vurgulamaktadır. Bunun için Hayek, nasıl ki Locke mülkiyetin kurumsallaşması gerektiğini söylüyorsa, benzer bir kurumsallaşma sürecinin rekabetin uygun bir şekilde işleyebilmesi için gerekenlerden biri olduğunu savunmaktadır. Rekabetin iyi işleyebilmesi, hukuk sisteminin oluşturulmasıyla mümkündür; çünkü hukuk rekabeti hem korur hem de daha etkin hale getirir (Hayek, 2015, s. 64). Kurallar ve kurumlar rekabeti düzenlemek için değil, insanlar arasındaki rekabetin önündeki engelleri kaldırmak için oluşturulmalıdır. Zira etkili bir rekabet etkili kurumların varlığını gerektirir (Hayek, 2012, s. 233). Toplumun düzeni, piyasadaki etkin rekabete dayanmaktadır. İnsanları biraraya getiren şey, *rekabet*tir. Dolayısıyla devlet dediğimiz insanların biraraya gelerek oluşturdukları kurumların temel görevinin, rekabetin düzgün bir şekilde işlemesini sağlamak olduğu söylenebilir. Ancak burada sorulması gereken soru şudur: bu tip bir biraradalık, insanları gerçekten uzun süreli bir birlikte mücadele etmeye götürebilir mi? Ya da bu "birlikte mücadele"ye, Eski Yunancadaki

synagoonisme karşılık gelebilir mi? Yoksa daha önce de sözü edildiği gibi bu birliktelik de, Herakleitos'un eleştirdiği Efeslilerin birlikteliğinden farksız mıdır?

Hayek rekabeti, insanların amaçlarına ulaşması için tek yol olarak görmektedir. Rekabet sayesinde her insan her alanda başarılı olabilir. Örneğin tezgâhtarlığa ya da taşımacılığa uygun olmayan bir insan bile rekabet sayesinde bu alanlara girip çalışabilir, başarılı olabilir (Hayek, 2015, s. 137). Burada rekabet, tek tek insanlara insanın olanaklarını gerçekleştirebilme imkânı sunuyor gibi görünebilir. Ayakkabıcılığa dair bilgisi yetersiz olan birisi bile rekabet sayesinde ayakkabıcılık yapabilir. Çünkü rekabet sürecinde bir işin o işe uygun yapılıp yapılmadığına, "iyi" yapılıp yapılmadığına değil, diğerlerinden daha iyi yapılıp yapılmadığına bakılmaktadır. Rekabetçi düzende bir insanın bir alanda "başarılı" olabilmesinin yolunun o alanda "iyi" olmaktan değil, başkalarının "kötü" olmasından geçmektedir. Başka bir ifadeyle, bir insanın rekabetçi sistemde "işe yaraması" ve bunun sonucunda "değer" elde etmesi, kendi gerçekleştirdiği işin niteliğinden çok, başkalarına göre ne konumda olduğuna bağlıdır ve önemli olan "iyi" olmak değil, "rekabet edebilmek"tir. Rekabetçiliğin, insan ilişkilerinin temel özelliklerinden biri olduğu bir toplulukta, her insanın bir "değeri"nin olma ihtimâli vardır.

Her ne kadar bu anlamda rekabet, insanlara istedikleri şeyleri elde edebilme olanağı tanıyarak, bir tercih hakkı sunuyormuş gibi görünse de, aslında rekabetin işlediği toplumlarda bu, tam tersidir. Çünkü rekabet, "daima az sayıda insanın daha fazla sayıdakilere, ister daha fazla çalışma, ister alışkanlıklarını değiştirme ya da işlerine, rekabet olmazsa ihtiyaç duymayacakları belli derecede bir dikkat ve düzenlilikle bağlanmak olsun, istemedikleri şeyleri yapmalarını zorunlu kıldıkları bir süreçtir" (Hayek, 2012, s. 115). İnsanların, "rekabet sürecinde istediğini elde edebilme olanağı", aslında bir olanaktan çok bir zorunluluk, piyasa düzeninin devamlılığı için insanların uymaları gereken bir zorunluluktur. Sanılanın aksine rekabet insana bir seçme, tercih etme imkânı sağlamamakta, aksine gerçekleştireceği eylem, düzenin devamı için rekabetin gerektirdikleri tarafından önceden *belirlenmektedir*. Dahası "rekabet, birçok bireyin davranışlarını herhangi bir talimat veya emirle gerçekleştirilemeyecek şekilde değiştirmesine neden olacak bir tür kişisel olmayan zorlamayı temsil eder" (Hayek, 2002, s. 19). Piyasa, rekabet sayesinde insanların belirli eylemleri gerçekleştirmesini sağlar. İnsanlara belirli tipte eylemlerde bulunmaya zorlar;

ancak bu zorlama o insanın kendi kendisine yaptığı bir zorlama değildir. Dolayısıyla o insanın gerçekleştireceği eylemler, dışarıdan bir zorlamayla önceden belirlenmiş olur.

Bu durumda insanların tercihli eylemlerinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Rekabetin "önceden tahmin edilemeyen bir süreç" olduğu iddiasının, aslında insanların eylemlerinin rekabet tarafından belirlenerek, öngörülemezliğin ya da bilinemezliğin, insanların eylemleri için söz konusu olamayacağıdır. Mademki insanlar rekabet sürecini gerçekleştirerek "değer" elde ederler ve rekabeti, aslında bir kısım insanın eylemlerinin başka bir kısım insan tarafından belirlendiği bir süreç olarak kabul ederler, o zaman ilk grubun içinde yer alan insanlar yaşamlarını "kendilerine ait tercihli eylemleri"yle sürdüremezler. Rekabet sayesinde kendilerine değer katabilecekleri düşüncesiyle hareket eden insanların bu anlayış içinde değerli olabilmeleri, kendi tercihlerine göre değil, başkalarının tercihine göre belirlenmiş, tahmin edilebilir eylemleri gerçekleştirmelerine bağlıdır. Değerli olmak isteyen insanlar, rekabetçi düzenin devamlılığını sağlayan eylemleri gerçekleştirmek *zorunda*dır. Çünkü "bir kişi, üçüncü bir tarafın belirlediği planlar temelinde beklentileri karşılayamadığında ortaya çıkan boşluğu başka birinin doldurması için teşvik edilmesi piyasa mekanizmasının bir ürünüdür" (Hayek, 2002, s. 18). Bu nedenle piyasada ayakta kalabilmek için insanlar, kendilerini başka taraflara yönlendirilmesine müsaade etmelidir. Çünkü iyi piyasa, sadece kendisine yarayan iyi araçları elinde tutar. Araçlar amacın gerçekleşmesi için uygunsa, bu araçlarla yola devam edilir; aksi halde bu araçlar gözden çıkarılır. İşte bu müsaade, iyi bir araç olmanın ilk adımıdır.

Bu durum, piyasa sisteminin yapısında vardır. Hayek, rekabete karşı çıkanları da eleştirmekte, rekabet etmek istemeyenler için, "rekabetin sadece işlerin nasıl iyileştirilebileceğini göstermekle kalmayıp, aynı zamanda geliri piyasaya bağlı olan herkesi gelişmeleri taklit etmeye zorlaması, elbette rekabet etme isteksizliğinin en önemli nedenlerinden biridir" demektedir (Hayek, 2002, s. 19). İşte bu "zorlama"yı, rekabet sağlar. Günümüzün ekonomisi tam da Hayek'in öne sürdüğü rekabet anlayışı temel aldığı görülebilir. Enformasyonel ekonomi olarak adlandırılan günümüz ekonomisinde değişimler ve gelişimler eskisinden daha hızlı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla piyasa da insanlardan bu gelişmelere daha hızlı ayak uydurmasını bekler. Piyasanın bu beklentisini, artan rekabet karşılayabilir. Ayrıca burada Hayek'in bir kez daha insanların tercihli eylemlerinin olamayacağı düşüncesinde olduğunu görmek

mümkündür. Piyasanın beklentisi "gelişmelerin taklit edilmesi" ise, bir kişinin eylemlerinin bu taklitleri gerçekleştirmenin ötesine geçmesi beklenemez. Burada bir tek tercihten söz edilebilir: taklit etmeyi veya etmemeyi tercih etmek. İlk şık tercih edildiği andan itibaren, bir kişinin artık kendi tercihli eylemleri değil piyasanın beklentilerine göre gerçekleştirilmiş eylemlerden söz edilebilir. İkinci şıkkı tercih edenler ise Hayek için sadece "isteksiz"dir. Hayek'in buraya kadar ele alınan düşünceleri ışığında bu "isteksiz" insanların toplum tarafından toplum düzeni için izole edilmeleri gerektiği de söylenebilir.

Piyasanın rekabet aracılığıyla insanlara zor kullanmasına rağmen, Hayek insanların "tercih hakkı" olduğunu ileri sürer. Hayek'e göre bir kişi piyasa içinde kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için işine yarayacak olan başka birini tercih etme hakkına sahiptir; eğer bu kişi –daha doğru bir ifadeyle bu araç– amacımıza uygun değilse ya da amacımızı gerçekleştirmek istemiyorsa, amacını gerçekleştirmek isteyen kişinin başka bir kişiye başvurabilme, yani "seçme hürriyeti" her zaman vardır (2015, s. 134). Sistemde bulunan insanlar, ilişkilerini birbirlerinin arzularını karşılayıp karşılayamamasına göre kurmaktadır. Bir insan alış-veriş ilişkisi kuracağı kişiyi, kendi arzularını tatmin etmeyi gözönüne alarak seçer. Buradaki tercih imkânı –ki buna Hayek "seçme hürriyeti" demektedir– insanların tercihli eylemleri değil, aslında sistemin devamlılığı için gerekeni *yapmayı seçme zorunluluğu*dur.

Hayek, rekabete karşı çıkan bazı "felsefeciler"e şu yönde bir eleştiri getirmektedir: "bireye ne yapacağını işaret eden rekabetçi fiyat ve mükâfatlar sisteminin, bireylere (…) başkalarına en iyi nasıl hizmet edileceğini (…) bildirerek şu kapsamlı ihtisaslaşmayı mümkün hale getirdiği konusunda" bilgilerinin olmadığını söylemektedir (2012, s. 249). Hayek, felsefecileri eleştirirken, kendi kurmaya çalıştığı düzenin de insanların eylemelerinin rekabet tarafından önceden belirlendiğini itiraf etmektedir. Hayek'in rekabet anlayışına göre, bir yandan hiçbir şey tam olarak bilinemezken diğer yandan da her şey önceden rekabet tarafından belirlenir. Yani insanlar hiçbir şeyi tam olarak bilememekte ancak kendilerine önceden çizilmiş, belirlenmiş bir hayatı yaşarlar.

Hayek'te rekabet, sadece üretim alanıyla da sınırlı değildir. İnsan ilişkileri alış-veriş ilişkisi olarak kabul edildiğinde, rekabet bütün ilişkilerin dayanması gereken bir

unsur olarak karşımıza çıkar. Piyasanın etkin olduğu bir yerde insan, yaşamının büyük bir kısmını çalışarak geçirmektedir. İnsan, zorunluluklarını karşılamak için çalışmayı bırakarak, çalışmayı yaşamının temel amacı haline getirir. Piyasanın etkin olduğu bir yerde bütün yaşam piyasa içinde, piyasanın kurallarına göre idame ettirilmelidir. Evler işe yakın olacak şekilde seçilir, yine yapılan işe uygun bir çevre edinilir (Hayek, 2015, s. 135). Bunun nedeni, iş yaşamının, insan yaşamının büyük bir kısmını kaplamaya başlaması ve iş yaşamı dışında kalan alanların da işlerin aksamaması ve daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için işe göre düzenlenmesi gerekliliğidir. Yapacağımız eylemlerden yaşayacağımız yere kadar, hatta çevremizde hangi insanların olacağına kadar piyasa kurallarına göre belirlenir. Piyasa her şeyi belirlediğine göre, piyasanın temel unsuru olan rekabetin tün bu belirlemelerin temelinde olması beklenmeyen bir sonuç değildir.

Hayek'in üretim ilişkileri içinde ortaya koyduğu bu rekabet anlayışı, yalnızca teoride kalmamakta ve insanların günlük yaşamdaki eylemlerinin temelini de oluşturmaktadır. Buna, çevremizden birçok örnek vermek mümkündür. Ama konunu daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

Uluslararası bir lojistik firmasının Türkiye CEO'sunun 2015 yılında verdiği bir röportajın başlığı "Rekabet Geliştirir"dir[37]. Yine benzer bir ifade 2010 yılında bir eğiticinin verdiği röportajın da başlığını oluşturmaktadır: "Rekabet Geliştirir"[38]. Üretim ilişkileri içindeki bir insan ile eğitim alanında çalışan bir insan, kendi alanlarına yönelik aynı ifadeyi kullanmaktadır. Bunun anlamı, –tıpkı Hayek'in hayal ettiği gibi– sadece ekonomi alanının değil, eğitimin de rekabet temelinde gerçekleştirilmeye çalışıldığıdır. Burada her ikisinin de söz ettiği rekabet, tam bilginin olduğu bir tam rekabet değil, eksik bilgiye dayalı bir rekabet olduğu görülmektedir. Hatırlanacağı üzere Hayek, tam rekabetin "gelişim" ve "değişim"i açıklayamadığını, rekabetin ancak eksik bilginin olduğu yerde var olabileceğini iddia etmektedir. Böyle bir iddianın kabul edildiği bir yerde, eğitimin görevi de her bir insanın diğerlerinden daha fazla eksik olan bilgilerini tamamlayarak, rekabetçi ortamda rakiplerinin önüne geçmesini sağlamaktır. Elbette bir insan hiçbir zaman tam bilgiye ulaşamayacağı için, eğitimin görevi de sistem içinde

[37] http://www.tasimadunyasi.com/lojistik/serbest-rekabet-gelistirir-h1893.html, 22.09.2021.

[38] https://www.ntv.com.tr/egitim/egitimde-rekabet-kaliteyi-getirir,_jXE6jXJ-0e-oVBlnm7zDA, 22.09.2021.

hiçbir zaman bitmeyecek ve gelişmelere ayak uydurarak yeni bilgiler *üretilmesini* ve böylece rekabetin devam etmesini sağlamaktır. Başka bir örnek olarak Soichiro Honda'nın şu sözleri verilebilir: "İnsanlar baskı altında değilken daha inovatif olurlar. Honda olarak biz de şirket içindeki parlak insanları ortaya çıkarmak üzere bir sistem kurguladık. Öyle ki bu parlak kişiler, zamanla başkanlık koltuğuna bile oturabilirler".[39] Burada Honda'nın rekabeti desteklemediği söylenebilir. Ancak bu ifadeye daha dikkatli bir şekilde bakıldığında "baskı"nın bir üst tarafından değil, bizzat sistemin içinde kalabilmek için kişinin kendisinden geldiği görülebilir. Baskıyı bir CEO değil, kişi kendi kendisine yapar –daha doğrusu rekabet kişiyi kendi kendisine baskı yapmaya *zor*lar. Yukarıda söz edilen "Hayek'in *zor*u", budur.

Bu durumu, günümüzde eğitim alanında yapılan rekabet çalışmaları oldukça açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin eğitim bilimleri alanında yapılan bir doktora tezinin Girişinde, 18. yüzyıldan bu yana bilim ve teknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler sonucunda eğitim, ekonomi için son derece önemli bir alan haline gelmiş ve bu eğitimin bir parçası olan üniversiteler "(…) bugün gelişmiş ülkelerde, yalnızca eğitim ve öğretim hizmetlerini yürüten örgütler olmaktan çok (…) sanayi ve iş çevreleri ile bütünleşmiş kurumlar haline gelmiştir" demektedir (Cevher, 2013, s. 1). Yine aynı tezde yer alan başka bir iddiaya göre vakıf ve kamu üniversiteleri arasındaki rekabet, öğrencilere "tercih" olanağı sunmaktadır (Cevher, 2013, s. 1). Burada, öne sürülen düşüncenin, Hayek'in eksik bilgi-tercih-rekabet ilişkisiyle benzer bir anlayışa dayanıyor olduğu görülebilir. "Eğitim ve öğretim" konu başlığı altında rekabetle ilgili yapılan ve Ulusal Tez Merkezinde yayınlanan tezler incelendiğinde, genellikle benzer içeriklerle karşılaşılmaktadır. Bu tezler rekabetin, üretimle ilgisi olmayan eğitim gibi bir aktivitede olmaması gerektiğinden çok, nasıl olması gerektiğine ya da başarının bir ölçütü olarak eğitimdeki yerinin ne olduğuna ilişkin çalışmalar olduğu görülmektedir.[40]

Görüldüğü üzere Hayek, serbest piyasanın temel bir unsuru olan rekabeti, insanın doğasının bir parçası haline getirmekte ve ortaya koyduğu düzeni, insanların yaşayabilmek için rekabet etmek zorunda olduğu düşüncesine dayandırmaktadır.

---

[39] http://www.yeniisfikirleri.net/hondanin-kurucusu-soichiro-hondanin-basari-hikayesi/, 22.09.2021.

[40] Burada sözü edilen "eğitim ve öğretim" konu başlığı altında rekabetin anahtar kelimeler arasında geçtiği tezlere, Ulusal Tez Merkezinin https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp sayfasından anahtar kelimelerin olduğu bölüme "rekabet" kelimesi yazılarak erişilebilir, 12.03.2022.

3.6.2. Robert Nozick

Rekabetin, insan yaşamında olması gerekliliğine dair düşünce, insanların yaşamını öyle etkilemiştir ki, birçok insan, "insanın rekabet etmek zorunda olup olmadığın" tartışmak şöyle dursun, rekabet ile ilgili herhangi bir tartışmaya girmemektedir. Onlar için rekabet, tartışılmaya gerek olmayan insan yaşamının bir gerçekliğidir ve nasıl olması gerektiğine dair yapılacak bir tartışma bile gereksiz görünmektedir. Zaten insan yaşamıyla ilgili ortaya konan bütün düşüncelerin temelinde rekabet olmalıdır. Robert Nozick de bu düşünürlerden biri olduğu söylenebilir. Nozick, Hayek'in aksine, açık bir şekilde rekabet tartışmasına girmemektedir. Ancak onun ekonomi anlayışı incelendiğinde, neden böyle bir tartışmaya girmediği açıkça anlaşılabilir. Zira Nozick'in her düşüncesinin temelinde rekabetin zaten insan yaşamında olması gereken bir unsur olduğu varsayımı yer almaktadır.

Nozick'in düşüncelerinin temelindeki rekabet anlayışına bakmadan önce söylenmesi gereken ilk şey, Locke'un Nozick'in düşünceleri üzerinde etkili olduğudur. Nozick, rekabet gibi mülkiyet ve doğal hakların ne olduğuna ilişkin de açık bir tartışmaya girmemiş, *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eserinde sadece Locke'un bu konulardaki düşüncelerine yer vermiş ve bu düşünceler üzerinden kendi ekonomi anlayışını ortaya koymuştur (Kibar, 2017, s. 10). Buradan yola çıkarak, Nozick'in hak ve mülkiyet anlayışlarını doğrudan Locke'tan aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Nozick'in rekabetle ilgili görüşü, aşağıda verdiği örneğe bakılarak anlaşılabilir:

> Herhangi bir boyutta belli bir skor elde eden bir kişi, daha yüksek bir H skoru elde eden bir kişinin H'den daha düşük bir skor elde etmiş olmasını ister; her ne kadar kendi skorunu yükseltmese de. Çünkü bu durumlarda, diğer kişinin kendinden daha yüksek bir skor elde etmesi onun kendine güvenini tehdit eder veya zayıflatır ve diğer kişiye karşı bir aşağılık kompleksine girmesine neden olur. Bir başkasının faaliyetleri veya özellikleri kişinin kendine olan saygısını nasıl etkileyebilir? Benim kendime olan saygımın sadece benimle ilgili gerçeklere dayanması gerekmez mi? Eğer herhangi bir şekilde değerlendirdiğim kişi ben isem, başkaları ile ilgili gerçekler nasıl bir rol oynayabilir? Elbette ki yanıt şöyle olacaktır: Bir şeyi ne kadar iyi yaptığımızı değerlendirmek için başkalarınınki ile, başkalarının ne yapabildikleri ile kıyaslamaktayız (2006, s. 308-309).

Burada da göreli bir iyi olmadan söz edilebilir. Daha önce rekabet ve iyi ile ilgili söylenenlerin burada da geçerli olduğu görülmektedir. Nozick'e göre, "başkalarıyla karşılaştırma yapmadan bir şeyi iyi yapmış olmanın standardı konamaz" (2006, s. 309).

Bir işin iyi yapılmasının ölçütü, gerektiği şekilde yapılıp yapılmadığı değil, başkalarının ne yaptığıdır. Başkalarının yaptığı çalışmalar, o işle ilgili belirli bir standart ortaya koyar. İnsanların işlerini iyi yapıp yapmadığı da, başkalarının çalışmalarına bakılarak ortaya konan bu standarta bakılarak belirlenmeye çalışılır. Her ne kadar ilk bakıldığında nesnel bir ölçütmüş gibi görünse de, standartlar bir işin olması gerektiği gibi yapılıp yapılmadığını ortaya koyamaz. Sadece bir çalışmanın ortaya konduğu dönemde gerçekleştirilmiş olan başka çalışmaların bir ortalamasını bize verir –ki bu işin iyi yapıldığını değil başka bir şeye göre iyi yapıldığının göstergesidir.

Nozick, çalışma yaşamında insanların birbirlerini kıskanmalarını da bu duruma dayandırmaktadır. Ona göre bir insan, çalıştığı yerde kendinden "daha iyi" bir konumda olan insanı kıskanır; "bu üstün konumun hak edilmemiş olmasının düşünülmesinden dolayı *değil*, hak edildiğinin düşünülmesinden dolayı" insanlar birbirlerini kıskanmaktadırlar (2006, s. 310). Nozick'in bu ifadesi bizi, bir insanın aynı alanda kendisinden daha iyi olan başka birisini kıskanmasının "olması gereken" olduğunu ve bu kıskanma duygusuna dayanan rekabetle iyi olanın geçilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiği sonucuna götürmektedir. Oysa Platon, kendisiyle aynı konumda olan ya da alanında bilgili olan insanlara karşı rekabet etmenin, ancak bir cahil tarafından yapılabileceğini söylemektedir (2006, 350b). Yine bir önceki bölüme atıf yapılacak olursa, Aristoteles, bir şeyin "iyi" olup olmadığını anlayabilmek için, o şeyin nasıl yapılması gerekiyorsa, o şekilde yapılıp yapılmadığına bakılması ve bunun için de yine başka şeylere değil bizzat o şeye bakılması gerektiğini söylemektedir. Hatırlanacağı üzere, başkalarına göre yapılan bir iş "iyi" değil, diğerlerinden daha iyi olduğu anlamına gelir, ki bundan o işin olması gerektiği gibi yapıldığı sonucu çıkmamaktadır. Oysa Nozick'te, bir işin iyi olmasının ölçütü, işin kendisinde değildir. Bir işin nasıl olması gerektiği değil, diğerine göre nasıl olduğu önemlidir.

İnsanların kendi işlerinin değerini belirleyen şey başkalarının yaptıkları olduğu için, bu durum "herhangi birinin kendine olan saygısına zarar verebilir ya da başka birinin kendisinden daha başarılı olduğunu bilmekten dolayı kendini daha değersiz olarak hissetmesine neden olabilir" (Nozick, 2006, s. 310). Bir insanın değeri de kendi yaptıklarına göre değil, başkalarının yaptıklarına göre belirlenir. Bu durumda bir insan, değerli olabilmek ya da var olan değerini koruyabilmek için, her zaman diğerlerinden daha iyi olmalıdır. Böyle bir toplumda bir insanın yaşamı, sürekli olarak "değerini

yitirme" korkusuyla baş etmeye çalışmakla, değerini yitirmemek için sürekli diğerlerine karşı mücadele etmekle geçmektedir. Yani bir insan, "değer" için rekabet etmelidir.

Nozick'e göre bir toplumda insanlar, toplum tarafından belirlenen statülere göre yaşarlar, her bir insanın değeri toplumda belirlenen statülerden hangisine dâhil olduğuyla belirlendiği için, yüksek statüleri elde edemeyen insanlar kendilerinin değersiz olduğu düşüncesine kapılabilirler (Nozick, 2006, s. 311). Aşağılık duygusuna kapılan insanlar, yetersiz olduklarını düşündükleri alanlar eski önemini yitirdikleri takdirde, bu alanda değerli olarak görülenler de artık değerli olmayacakları için, kendilerini daha fazla değersiz hissetmeyeceklerdir; piyasada değerli olan alanlar değişmektedir ve daha önce değerli olan alanların yerine yeni değerli alanlar ve bu değerli alanlarla uğraşan değerli insanlar gelir (Nozick, 2006, s. 312). Yani eskiden değerli olan alanda değerli olan insanların yerlerini daha önce değersiz olan ve bu değişimle birlikte değeri artmaya başlayan insanlara bırakırlar. Önemli olan, bir kişinin ne yaptığı değil, değerli görülen bir statüye erişip erişemediğidir. Bu nedenle az önce söz edilen değerini yitirme korkusu, bir insanın yaşamı boyunca hissetmek zorunda kalacağı bir duygudur. Piyasanın durağan olmadığı, bu nedenle de rekabetin dinamik olması gerektiği bir toplumda "değersizleşmek" an meselesidir. Rekabetçi sistemin etkin olduğu bir toplumda yaşayan insanlar, değersizleşme korkusunu yaşamları boyunca duyacaklardır.

Nozick'e göre, piyasada bir alanda çaba sarf etmesine rağmen istediği başarıya ulaşamayan biri yine de özgüvenini yitirmemelidir; çünkü bu çaba sırasında kendi yeteneklerini elinden geldiğince kullanmış ve hiç başlamadığı zamanki bulunduğu noktadan daha ileride bir noktaya gelmiştir (2006, s. 313). Nozick, bir insanın değeri bulunduğu alan içinde düşük görünüyorsa, bu değeri yükseltmek için onun yaptığı işin kendisine değil, hiç yapmadığı haliyle karşılaştırılarak piyasadaki değersizleşmede aslında çok da değer yitirilmediği izlenimini yaratmaya çalışmaktadır. Nozick'in bu ifadeleri, bir tür çaresizlik belirtisi olarak görülebilir. Zira her insanın rekabetçi piyasa sisteminde "değerli" olamayacağı, yalnızca bir kısmının bu değere erişebileceği, bunun da fayda mekanizmasına bağlı olduğu, yani hangisinin yaptığı iş sistem içinde daha faydalıysa onun daha iyi, dolayısıyla daha değerli olduğu bir toplumda, Nozick'in "hiç yapmadığı haliyle karşılaştırma" düşüncesi insanların, insanın değerini yitirmesine rağmen bir değere ulaşabilme umudunun yitirilmemesi gerektiği sonucuna

götürmektedir. Aksi halde yalnızca belirli insanların bu değere ulaşabileceği ve bu değerin değişmeyeceği düşüncesi birçok insanı umutsuzluğu sevk eder. Örneğin hukuk fakültelerini ele alalım. Hukuk fakültesini bitirmek bir toplumda statü sahibi olmak anlamına geldiğinde, her insan kendini değerli hissedebilmek için bu fakültelere girmeye çalışacaktır. Her öğrencinin tek hedefi bir hukuk fakültesine girmek olacak ve öğretim hayatı boyunca bunun için çalışacak, fakülteye giriş için geçilmesi gereken sınavlarda diğer öğrencilerden "daha iyi" olduğunu ispatlayabilmek için, onlara karşı mücadele edecek, yani bir rekabete girecektir. Bu sınavlarda *başarılı* olan ve hukuk fakültesine girmeye hak kazananlar, diğer insanların gözünde *değerli*, kazanamayanlar da *değersiz* olarak görülecek, dahası başarılı olamayan her insan da kendinin *değersiz* olduğuna inanacaktır. Nozick'in varsayımına göre, piyasa için değersiz olan bu insanlar, kendilerini "hiç rekabete girmemiş halleri"yle karşılaştırdıklarında, kendilerini değersiz hissetmeyecek ve umutsuzluğa düşmeyeceklerdir. Yani sınavlarda başarısız olan insanlar, toplum için değersiz oldukları halde bir gün değerli olabilme umuduyla yaşamlarına devam ederler. Ancak Nozick'in bu çözümü insanın değerinin çiğnenmesini ya da bir insanın, insanın değerini yitirmesini engellememekte, sadece bu sorunu perdelemektedir. İnsanlar değersiz olduklarını düşünmeye devam edebilirler; fark, *bir gün değerli olabilme ihtimali*ni de düşünmeleridir. İnsanların, bu ihtimale tutunarak piyasa kurallarına göre yaşamaya devam etmeleri sağlanır. Nozick'in bu çözümü, bir gün zengin olabilme ihtimaliyle oynanan şans oyunlarından pek de farklı gözüküyor.

Nozick'in insanların kendilerine olan saygılarını yitirmemeleri için sunduğu öneri de şudur: "bir toplum için özgüvendeki yaygın farklılıkları bertaraf etmenin en etkili yolu, boyutlara ortak bir ağırlık vermektir; bunun yerine, farklı boyutlar ve ağırlıklar ortaya konacaktır" (2006, s. 314). Nozick'e göre bir toplu için yalnızca bir-iki alanın –tıp, hukuk gibi– değil, daha fazla alanın önemli olması gereklidir. Bu sayede daha çok insan kendini değerli olarak görebilir. Bu öneriye ilk bakıldığında insanın değerinin yitirilmesini önleyebileceği, hatta olması gerekenleri ortaya koyduğu da düşünülebilir. Ancak Nozick'in, farklı boyutlardan söz ederken, piyasanın ihtiyaçlarını temel almış olması çok muhtemeldir. Zira Nozick'in düşüncelerinin temelinde piyasanın iyi işlemesi amacı vardır. Dolayısıyla piyasaya zarar verme ihtimali olan bir öneriyi ortaya koyması pek mümkün gözükmemektedir. Bu öneri, insanın değersiz

*hissetmeme*si için ortaya konulmuştur. Burada cevaplandırmamız gereken soru, "bir insanın piyasada kendini değersiz hissetmemesi, onun insanın değerini yitirmediği anlamına gelir mi?" sorusudur. Bu sorunun cevabı bir sonraki bölümde verilmeye çalışılacaktır.

Nozick'e göre her insan, değerini yine sistem içinde ve çalışma ile bulabilecektir.

> Anlamlı ve tatmin edici çalışmanın şu unsurları içerdiği söylenir: (1) kişinin yeteneklerini ve kapasitelerini sergileme, bağımsız inisiyatif ve kendi kendine yönlendirme gerektiren zorluklarla ve durumlarla karşı karşıya gelme fırsatlarına sahip olması (böylece iş tekdüze ve sıkıcı olmayacaktır); (2) kişinin içinde olmaya değer diye düşündüğü bir faaliyet içinde olması; (3) genel bir amacın gerçekleşmesinde yaptığı faaliyetin önemi; ve (4) bazen yaptığı faaliyetle ilgili bir karar verirken içinde bulunduğu daha büyük bir süreci hesaba katma zorunda kalması. Böyle bir bireyin yaptığı şeyden ve bu şeyi yapmaktan dolayı gurur duyacağı söylenir. Değerli bir birey olduğu ve değerli bir katkıda bulunduğu hissine sahip olabilir (2006, s. 316).

Her insanın değerli hissetmesi, yaptığı işe toplumun verdiği önemle doğru orantılıdır. Bir insan, yapacağı işin sistem içinde anlamlı olup olmadığını yukarıda belirtilen unsurlara göre belirlemek zorundadır. İçinde yaşamak zorunda olduğu ekonomik sistemde tıpkı çalışıp çalışmamakta olduğu gibi, yapılacak işi belirlemede de görünüşte insanların tercih hakkı vardır. Ne var ki bir işin, bir insan için anlamlı olmasını sağlayan koşullara bakıldığında işin anlamı, bir insanın tercihinden çok, yapılacak işin ne kadar faydalı olmasına bağlıdır. Burada Mill'in "faydacılık" teorisinde olduğu gibi, faydalı olan çoğunluğun faydasına uygun olandır. Nozick'in burada saydığı koşulların da Mill'in bu düşüncesinin izleri görülmektedir. Bir insanın işine anlam katabilmesinin koşullarından biri "genel bir amacın gerçekleşmesi"ni sağlamak olduğu düşünüldüğünde, bir insanın işine anlam yüklemesi, o işin toplumun faydasına olup olmamasına göre belirlendiği söylenebilir. Keza kendisini değerli hissetmesi de yapacağı işin toplum nazarında onaylanması, Mill'in ifadeleriyle faydalı olmasına bağlı görünmektedir.

Piyasa sistemi içindeki her kişinin, anlamlı bir işte çalışmak isteyeceğini söyleyen Nozick'e göre, her çalışana verilecek olan görevin, o kişi tarafından anlamlı olarak görülmesi, kişinin üretkenliğinin artmasını sağlar; aksi halde çalışma organizasyonu "işçileri işe alma için mücadele etme süreci içinde" değişir (2006, s.

317). Burada önemli olan nokta şudur: sistemin devamlılığını sağlayacak olan faaliyetler belirlenmiştir ve her bir insan ne yapmak istediğini, iyi olduğu alana göre değil, piyasada kendisine bir getirisi olup olmayacağına göre önceden belirlenmiş seçeneklerden birini tercih edecektir.

Nozick'e göre insanlar, zorla değil gönüllü olarak ekonomik sisteme dâhil olmaktadır. Nozick bu gönüllülüğü şu şekilde açıklamaktadır: Bir kişinin çalışıp çalışmayacağı, aç kalıp kalmayacağı kendi tercihidir; her ne kadar bir kişi, istemediği iki şey arasında tercih yapmak zorunda kalıyorsa da, sonuçta ikisinden birini kendi isteğiyle tercih ettiği için, bir kişiye zorla yaptırılmış bir eylemden söz edilemez, ortada tercihli bir eylem vardır (Nozick, 2006, s. 335). Nozick'e göre çalışmak veya çalışmamak, aç kalmak veya kalmamak insanın elindedir. Peki, bir insanın gerçekten de aç kalması tercih konusu olabilir mi? Aristoteles, ne tür eylemlerin tercih konusu olabileceğini dile getirmektedir. Tercih konusu eylemler isteyerek yapılan, ancak çocukların değil, ergin insanların isteyerek yaptıkları eylemler için söz konusu olan eylemlerdir (2014, 1111b5-10). Bir insanın arzularına göre eylemde bulunup bulunmayacağı, o insana kalmıştır. Ancak yine de Aristoteles'in zorunlu ihtiyaçların da karşılanması gerektiğini yok saymadığı daha önce de belirtilmişti. İkinci bölümden hatırlanacağı üzere Aristoteles, aile (oikos), insanların zorunluluklarını karşıladıkları bir birlik olarak kabul etmektedir. Bir kişi, zorunluluklarını karşılama veya karşılamama arasında bir tercih yapamaz; zira bu ihtiyaçların karşılanması *zorunlu*dur. Tercih, bu ihtiyaçların hangi araçlarla ne ölçüde yapılacağına ilişkindir ki, Aristoteles'in karakter erdemleri de burada karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta bir insanın zorunlu ihtiyaçları asgari düzeyde de olsa karşılanamadığında, o insan hâlâ zorunluluklarıyla bağlı olacaktır. Bir insan zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumdayken, onun bir eylemi, tercihli eylem olarak kabul edilebilir mi? Bu insanın seçimleri gönüllü bir seçim olarak ele alınabilir mi? Eskiçağ filozoflarını dikkate aldığımızda bu sorunun cevabı *hayır*dır.

Nozick, Locke'un doğal hak ve doğal hakla temellendirdiği mülkiyet anlayışını benimsemektedir (Kibar, 2017, s. 10) Locke, insanın kendi kendisinin "mülk"ü olduğunu savunmaktadır. Kendi kendisinin mülkü olan bir insanın gerçekten kendi eylemlerini nasıl gerçekleştireceğini tercih edebilir mi? Zorunlu olarak –ki Locke bunu savunmaktadır- her insan, serbest piyasa ekonomisinde kendi mülküne "değer" katmak

mı isteyecektir, yoksa bu "değer katmak" da insanın bir tercihi midir? Hatırlanacağı üzere Locke, her insanın kendi mülküne değer katma eğilimi olduğunu, bunun insanın doğasından kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla Locke'un mülk anlayışını kabul eden Nozick –öyle ki *Anarşi, Devlet ve Ütopya* adlı eserinde Nozick bunu hiç tartışmamaktadır–, için de her bir insanın kendisinin mülkü olduğu düşüncesini benimsediği söylenebilir. Kendisinin mülkü olan insan, kendisine değer katma eğilimindeyse ve bu eğilim onun doğasından geliyorsa, yani bu eğilim zorunlu bir eğilimse, bir insanın sistem içinde kendine değer katacak eylemlerinin tercihli eylemler olduğu söylenebilir mi? Yoksa bu tip eylemler insanın arzularının yönlendirdiği, zorunluluklara bağlı olarak gerçekleştirilen eylemler midir? Günümüz ekonomik sistemi içinde bir insanın tek tercihi, eylemin en baştan arzularına göre mi yoksa insanın olanaklarını gerçekleştirecek şekilde akla ve erdeme uygun eylemde bulunup bulunmayacağına dair yaptığı tercih olduğu söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle, serbest piyasa sistemine girip girmemeyi tercih edebilir, ancak serbest piyasanın içine girdikten sonraki bütün eylemleri çıkarlar, yani arzular, yani zorunluluklar tarafından belirlenir. Oysa Nozick'e göre bir insanın diğerlerine karşı rekabete girmesi de kendi tercihi olduğu söylenebilir. Çünkü "herkes aynı şeyi istemez. İş faaliyetleri arasında kendilerine sağlanan menfaatler paketine göre tercih yaparlar" (Nozick, 2006, s. 318). Ancak piyasa ekonomisinin temel dayanaklarından biri olan rekabet, piyasa ekonomisi içindeki insanların kendi tercihleri olarak karşımıza çıkmamaktadır. Zira kendini bu sistem içinde *değerli* görmek isteyen bir insan, *mecburen* kendi mülküne değer katacak eylemleri *tercih* edecektir. Bir insanın değerli olmasının ölçütü, diğerlerinin yaptıklarına göre belirlendiği bir sistemde, insanların yine tercihen değil, mecburen birbirleriyle rekabet etmeleri gerektiği sonucu çıkmaktadır. Yani insanın doğası gereği rekabet ettiği bir sistemde, insanların tercihlerinden değil, zorunluluklarından söz edilebilir. Bu bakımdan Nozick'in tercih edebilme imkânı, Hayek'in "seçme hürriyeti"nden farksızdır.

Nozick de –tıpkı Hobbes gibi– insanların, kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmek için sahip oldukları kimi haklardan vazgeçtiklerini söylemektedir. Nozick'e göre bir mesleği icra etmekten belirli bir kıyafeti seçmeye kadar birçok şey "hak" kapsamındadır ve insanlar bu hakların bazılarını, daha fazlasını elde edebilmek için "piyasaya çıkararak" başka insanlara "satarlar" (2006, s. 356). İnsanların hakları da, tıpkı insanlar

gibi daha fazlasını elde edebilmek için birer araç haline getirilmektedir. Bu araçsallaştırma sayesinde insana dair olan hiçbir şey, piyasadan ve piyasa kurallarından muaf tutulamaz hale getirilir. İnsan, haklarda olduğu gibi benzer bir piyasa dâhil etme, insan ilişkileri için de söz konusu olacaktır.

İnsanların kurdukları ilişkilerin temeli, karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır: "Eğer birimden verdiğimden fazlasını alıyorsam, hiçbir birim beni kabul etmeyecektir. Beni kabul ederek zarar etmeyi tercih etmeyeceklerdir" (Nozick, 2006, s. 377). Bunun anlamı, insanlar çıkarları uyuştuğu müddetçe karşılıklı ilişkiler kuracağıdır. Görüldüğü üzere insan ilişkilerinin neredeyse tamamı ekonominin kapsamına alınmaktadır. Nozick, burada ilişkilerin nasıl kurulması gerektiğine dair genel bir ilke ortaya koymaktadır. Kurulan her ilişki –ister ekonomide ister başka alanlarda olsun– çıkarlar gözetilerek kurulur.

Nozick'e göre insanlar birbirlerinden neredeyse her bakımdan çok farklıdır, "tabiatları, ilgi alanları, entelektüel yetenekleri, arzuları, tabii eğilimleri, ruhsal özellikleri, arzuladıkları yaşam tarzları açısından farklılık gösterirler"; bu sebeple bütün insanlar için tek bir iyi yaşamdan söz edilemez, "bütün insanlar için ideal olan bir topluluk olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur" (2006, s. 387). Her insan farklı olduğuna göre, her insanın çıkarı da birbirinden farklı olur. Çıkarların farklı olması, benzer çıkarları olan insanları biraraya getirirken farklı olanların dışlanmasına neden olur. İnsanlar, her bakımdan birbirlerinden farklılarsa ve bu farklılıklar nedeniyle ortak bir iyi yaşam mümkün değilse, insanların birarada kalması mümkün müdür? Mümkünse, bu biraradalığı sağlayan şey nedir? Nozick'e göre böyle bir ortak yaşam söz konusu değildir (2006, s. 389). Nozick burada, Eskiçağda insanların birarada yaşayabileceği toplulukları öngören düşüncelere aksi bir görüş ortaya koymaktadır. Zira Platon da Aristoteles de insan türüne özgü iyi bir yaşamın mümkün olacağını ve tek bir yaşam biçiminin insana özgü iyiyi getirdiğini söylemektedir. Oysa Nozick'e göre, çıkarların değişmesi biraradalıkların da sürekli değişmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak insanlar, sürekli bir biraradalığı sağlayamaz ve her bir insan her an bir biraradalıktan dışlanacağı ihtimaliyle karşı karşıyadır. Tam da bu nedenle insanlar, bu biraradalıktan dışlanmamasının tek yolu olan rekabete tutunurlar, rekabeti kazandıkları ve bu konumlarını korudukları müddetçe başkalarıyla Nozickçi bir biraradalıkta yer almayı başarabilirler.

3.6.3. Alexander Rüstow

Buraya kadar ele aldığımız düşünürler kadar tanınmamakla birlikte, piyasanın yarattığı rekabetçi topluma karşı, yine piyasa içinde bir çözüm önerisi olarak sunduğu *vitalpolitik* kavramıyla ortaya koymaya çalıştığı şirket içinde olması gereken insan ilişkilerinin, aslında bugün birçok şirket tarafından pratikte uygulanıyor olması nedeniyle Alexander Rüstow'un bu kavramının incelenmesi uygun olacaktır.

Buraya kadar ele alınan düşüncelere ve verilen örnekler gözönüne alındığında, günümüzde "insanların, daha iyi yaşayabilmek için rekabet etmesi gerektiği ve bu rekabetin sonucu olarak da tek başına yaşaması gerektiği" düşüncelerine ulaşılmaktadır. Ancak ulaşılan bu düşünceye şöyle bir karşı düşünce öne sürülebilir: İnsanlar her zaman tek başlarına çalışmazlar. Bunun örneği de ekip çalışmalarının –bütün bu rekabet savunularına rağmen– sağlık, eğitim, spor, sanat gibi alanlarda da yaygınlaşmasıdır. Dolayısıyla insanlar rekabete dayalı piyasa sisteminde de tek başlarına değil, birlikte çalışmaktadır. Burada sorulabilecek soru şudur: ekip çalışması, bir önceki bölümde ele alınan "birlikte mücadele etme" anlamına gelir mi? Ekip çalışması, rekabetin olmadığı bir ortamın sağlanması için yeterli midir? Ya da ekip çalışması, rekabetten bağımsız mıdır? Alexander Rüstow, bu sorulara cevabı "vitalpolitik" kavramından yola çıkarak vermeye çalışır. Piyasa sisteminde birlikte mücadele edebilme önerileri sunan Rüstow'un *vitalpolitik* kavramına bakmak, bizi bu soruların gerçek cevaplarına yönlendireceğinden önemlidir.

Rüstow'un *vitalpolitik* kavramı: "[…] geleneksel toplumsal politika gibi maaşların artışına ve çalışma saatlerinin düşüşüne yönelmemiş fakat sabahtan akşama ve akşamdan sabaha çalışanın gerçek, somut durumunun, tüm hayatı durumunun farkına varan yaşam politikası"dır (akt. Foucault, 2019, s. 130). Burada Rüstow'un geleneksel ekonomi anlayışı eleştirisi açık bir şekilde görülebilir. Vitalpolitik kavramı, geleneksel ekonomi anlayışının yarattığı sorunlara bir çözüm olarak ortaya konur.

Rüstow, 18. yüzyılda geleneksel ekonominin yarattığı kimi sorunlar şu şekilde özetler: "16 saatlik bazen ondan da fazla, çocuk işçiliğin olduğu (benzer bir şekilde uzun saatler), yemek için ara olmayan iş günleri" (Rüstow, 2017, s. 163). Rüstow, ekonomi sisteminin yarattığı sorunları değil, öne sürülen çözümleri de eleştirmektedir. Önerilen çözümler –yöneticilerin insanların çalışma koşullarını iyileştirmek için

yaptıkları maaş artırımları ve çalışma saatlerinin kısaltılması gibi– insanların "mutlu" olmasını sağlamamaktadır (Rüstow, 2017, s. 164). Bu öneriler sorunun tam olarak ne olduğuna bakmadan ortaya konan, geçici ve yüzeysel çözümlerdir. Öyle ki bu iyileştirme çabalarına rağmen sorunların değişmediği görülmektedir. Rüstow'un 19. yüzyıla dair eleştirisi şu şekildedir: "yaşamın asıl anlamının 19. yüzyıla göre, tam manasıyla saf ve basit, herhangi bir hedefi olmayan ilerleme anlamına geliyordu" (2017, s. 164). 20. yüzyıla gelindiğinde, durumun daha da kötüye gittiğini ifade eden Rüstow, her bir insanın günün büyük kısmını işte çalışarak geçirdiğini, bu nedenle insanların kurdukları ailelerin biraraya gelemediğini, çalışmadıkları zamanda "boş vakit" adı altında, sinema, eğlence parkı, maç gibi aslında tamamen endüstrinin ürettiği eğlenceler ile "zaman öldürdükleri"ni; ancak bu eğlencelerin de onları "mutlu" etmeye yetmediğini söylemektedir (2017, s. 165). Geleneksel ekonominin ortaya koyduğu çözümler, yarattığı sorunları çözmeye yetmemiştir. Rüstow'a göre bu sorunlara ilişkin etkili çözümler ancak bu sorunlara şu anda varolan ekonomik sistemin dışından bakılarak ortaya konabilir.

Bu sistemde çalışmayan bir insan, "normal ritmin, onun düzendeki alışılmış yerinin dışına atılmış"tır (Rüstow, 2017, s. 166). Bu ekonomik sisteme dâhil olan insanlar, birlikte bir şeyler yapıyormuş gibi görünmekle beraber, bu birliktelik bir insan kalabalığından ibarettir ve sistemin belirlediği kurallar çerçevesinde kurulan ilişkilerdir. İnsanlarla kurulan bağ, bu kurallarla ortaya çıktığında, kurallara ayak uydurmayan, toplumdan dışlanmakla karşı karşıya kalır. Bir insanın içinde yaşadığı toplumun ekonomi sisteminin kurallarına ayak uyduramaması, o kişinin toplumdan dışlanmasına, yani yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Piyasa, önerdiği çözüm önerileriyle –örneğin çalışma süresinin dışında insanları birer hobiye yönlendirmekle– sorunları çözememekte, sadece üzerini örtmektedir.

Buraya kadar söylenenler ışığında Rüstow'un, içinde bulunduğumuz ekonomik sistemin, insanın insanca yaşayabilmesinin koşullarını sağlamadığına ilişkin sistem eleştirisine katılmamak elde değil. Ne var ki Rüstow'un getirdiği eleştiri sonucunda, varolan sistemin yerine önerdiği "vitalpolitik", "rekabet ve sistemden dışlanan insanlar" sorununun önüne geçen bir yöntem olmadığı görülebilir.

Rüstow'a göre, insanın şu anki mutsuzluğunun çözümü yaklaşık birkaç yüzyıl önceki yaşam tarzında saklıdır. Rüstow, çözüm önerisini ortaya koyarken Engels'e atıfta bulunmaktadır: Makineleşme öncesi ekonomide her aile, üretimi kendi mülkiyetinde olan üretim araçlarıyla gerçekleştirmiştir, ihtiyaçtan fazlasını üretme gibi bir zorunlulukları olmamıştır, dolayısıyla aşırı çalışma saatleri yoktur, insanca yaşam için yetecek kadar üretilmiş, bu üretimi gerçekleştirirken bir ailenin çalışabilecek durumda olan her üyesi üretime dâhil olmuştur –yani bu üretim birlikte, koordineli bir şekilde gerçekleştirilmiştir–, insanlar daha temiz, sağlıklı bir ortamda yaşamışlardır (2017, s. 166-167). Böyle bir sistemde hiç kimse tek başına mücadele halinde değildir. Rüstow, Engels'in bu tespitlerinden oldukça etkilenmiş ve vitalpolitik kavramını bu tespit üzerine temellendirmiştir. Rüstow, içinde bulunduğu çağın ekonomisinin yarattığı sorunları Engels'in söz ettiği bu tip bir yaşam biçimiyle çözülebileceğini öne sürmektedir. Çünkü bu tip bir yaşam biçiminde kendi mülküne sahip her aile "organik yaşam biçimi"ni benimseyebilir, bugünkü ailelerin aksine tek başına değil, birlikte çalışarak, birlikte yaşayabilirler (Rüstow, 2017, s. 167). Dolayısıyla böyle bir yaşam biçimine sahip bir toplumda organik yaşamı benimseyen insanlar, bugünkü ekonomi sisteminin yarattığı dışlanma korkusunu duymayacaktır.

Rüstow bu tip bir yaşam biçiminin insanı mutlu kılabileceğini öne sürmekle birlikte, hali hazırdaki ekonomik gelişmelerin tamamen geri döndürülemeyeceğini, 200 yıl önceki bir yaşam biçiminin günümüze birebir uygulanamayacağının da farkındadır. Bununla birlikte, toprak temelli yaşamın, yani ailelerin kendi topraklarına sahip olduğu ve bu topraktaki üretimi de kendilerinin gerçekleştirdiği *yarı tarım* (semi-agrarian) bir sistemin hayata geçirilebileceğini öne sürmektedir (Rüstow, 2017, s. 169). Rüstow'un önerisine göre, içinde bulunulan ekonomik sistem tamamen ortadan kaldırılmamakla birlikte, herkesin kendine ait bir mülkünün olduğu bir sisteme evrilebilir.

Rüstow'un vitalpolitik kavramının ilk çelişkisi burada karşımıza çıkıyor. Rüstow, varolan geleneksel piyasa sisteminin "evrimleşmesi"nden söz eder. Bu, yeni ve piyasanın yarattığı sorunlara bir çözüm olarak ortaya koyduğunu söylediği *vitalpolitik* kavramının köklerinin, eleştirdiği geleneksel piyasa sistemine bağlı olduğu anlamına gelir. Oysa Rüstow, çözümlerin ancak geleneksel piyasa sisteminin dışından bir sorgulamayla ortaya konabilecek bir çözümün gerçek bir çözüm önerisi olabileceğinden

söz etmişti. Ne var ki burada piyasanın varlığının devam ettirilerek yeniden biçimlendirilmesi, yarattığı sorunların çözümü için yeterli kabul edilmektedir.

Rüstow'un, her ailenin kendi mülküne sahip olması fikrinden yola çıkarak, ortaya koyduğu organik yaşam biçiminin temel ilkesi, insanlararası rekabet değil, *bireysel girişim* (*individual enterprise*)'dir (2017, s. 170). Rüstow burada sistemin diğer bir yönünü eleştirir gibi görünmektedir. İnsanın mutlu bir yaşam sürebilmesi için ortaya koyduğu organik yaşam biçimi, varolan ekonomik sistemin temel unsurlarından biri olan rekabet ile gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Çünkü Rüstow, "bir girişim içindeki dayanışma" fikrini savunmaktadır" (2017, s. 170). Rüstow'un vitalpolitik'inin ikinci çelişkisi de burada karşımıza çıkar. Bir yandan varolan ekonomi sisteminin kaldırılamayacağını söylerken, diğer yandan da varolan ekonominin temel unsuru olan rekabetin organik yaşamın temeli olamayacağını savunur. Piyasa sisteminin temel unsur olarak kabul ettiği rekabet, ancak piyasa sisteminin olmadığı bir ortamda insan yaşamından çıkarılabilir. Çünkü piyasa sisteminde piyasanın insan yaşamının tamamıyla bütünleştirilmesi hedeflenir, piyasanın temel unsurları, insan yaşamının temel unsurları haline getirilir. Dolayısıyla piyasa varolduğu müddetçe rekabet de insan yaşamında varolmaya devam eder. Rüstow'un *vitalpolitik* görüşü, varolan sistemi kabul ettiği için, rekabeti insan yaşamından uzaklaştırabilecek bir çözüm olarak görünmemektedir.

Rüstow, vitalpolitikte insanların dayanışmasını şu şekilde ortaya koyar: Bir girişim/şirket içinde çalışan her insanın, şirket içinde verilen kararlarda söz hakkının olması, her ne kadar yönetimde nihayetinde sadece şirketin sahibi olan kişi karar verecek olsa da, "şirketin birincil çıkarları"na ters düşmemek şartıyla çalışanların kimi kararları kendilerinin alabilmesi ve yöneticilerin kendi başlarına aldıkları karardan çalışanları haberdar etmesi, herkesin mutlu yaşayabilmesi için uygun olacaktır (Rüstow, 2017, s. 171). Rüstow'un bu önerisi bugünün şirketlerine hiç de yabancı değildir. Bize, birçok şirket tarafından sıkça kullanılan bir sloganı hatırlatmaktadır: "Biz bir aileyiz!". Gerek büyük ölçekli gerekse küçük ölçekli şirketler, sıkça "şirketin bir aile" ve "çalışanların da –her ne kadar orada sadece çalışanlar olsalar da– bu ailenin bir parçası olduğu"nu dile getirmektedirler. Buna pratikten bazı örnekler verilebilir. Bir holdingin yönetim kurulu başkanı, 2014 yılında verdiği bir röportajda, "bizler büyük bir aileyiz ve tüm başarılarımızın arkasında bir olmanın birlik olmanın gücü motivasyonu var"

demekte, keza resmî sitelerinde de aynı slogana yer vermektedir[41]. Yine başka bir şirket de, anneler günü için hazırladığı sayfada, "biz büyük bir aileyiz annesiyle büyüyen" sloganını kullanmıştır[42]. Bu örnekler elbette çoğaltılabilir. Zira birçok şirket bugün kendi şirketindeki *birlikteliği* anlatabilmek için bu tabire başvurmaktadır –tıpkı Rüstow'un dayanışmayı örnek göstermek için makineleşme öncesinde "bir ailenin her üyesinin birarada çalışarak ürettiği"ne dikkat çekmesi gibi.

Buraya kadar Rüstow'un çizdiği çerçeve temelinde şöyle bir soru akla gelmektedir: Kendi çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen girişimcilerden oluşan bir toplumda rekabet yerine dayanışmayı sağlamak mümkün müdür? Ya da Rüstow'un söz ettiği dayanışma, insanın insanca yaşayabilmesi için bir gereklilik olan biraradalığı sağlamakta mıdır? Bu sorulara cevabı Foucault, kısmen şu şekilde vermektedir:

> Söz konusu olan bireyin doğayla doğrudan bağlantıda olduğu bir toplumsal doku yaratmak değil, temel birikimlerin şirket biçimini aldığı toplumsal bir doku oluşturmak. Çünkü özel mülkiyet şirket değilse nedir? Müstakil ev, bir şirket değilse nedir? Bu ufak komşuluk topluluklarının işletilmesi […]* başka bir şirket türü değilse nedir? (…) toplum içerisinde bu "şirket" biçimlerini çeşitlendirmek neoliberal politikaların temel meselesidir. Piyasayı, rekabeti ve dolayısıyla şirketleri topluma şekil veren bir kuvvete dönüştürmek (2019, s. 130).

Şirket/girişim, önerisinin ortaya atılmasının nedeni –Nozick'in de kendi eserinde yer verdiği gibi– bir insanın bu sistem içinde "değersizleştirilme" olasılığıdır. Piyasa sistemi içinde insanlar her an kendi değerini yitirmekle karşı karşıya kalmaktadır. Piyasa ekonomisi insanlara iki seçenek sunar: Ya rekabet eder ve rekabeti kazanır ya da toplumdan dışlanırsınız. Rüstow, bu iki seçeneğe insanın girişimci olması gerektiğini söyleyerek üçüncü bir seçenek ekleme iddiasındadır. Ancak buraya kadar ele alınanlar ışığında girişimci insanın, rekabetçi insanı ortadan kaldırmadığı, aksine rekabetçi insan anlayışını pekiştirdiği söylenebilir. Şirketleri aile olarak, çalışanları da ailenin bir parçası olarak görmek, insanı rekabet etme zorunluluğundan kurtarmamaktadır. Bu anlayış ailenin kendi arasındaki rekabetini önleyebilir; ancak ailenin dışında olanlarla kurulan ilişkiler için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü Rüstow, mevcut piyasa sisteminden vazgeçmemektedir. Dolayısıyla fayda ilkesi ve rekabet Rüstow'un

[41] https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/biz-birlikte-buyuk-aileyiz-26381799, 19.10.2021.

https://www.koc.com.tr/medya-merkezi/bizden-haberler/bizden-haberler-dergisi/2012/mayis2012, 19.10.2021.

[42] http://www.inciholding.com/haber-ve-duyurular/biz-bir-aileyiz-annesiyle-buyuyen, 19.10.2021.

vitalpolitik görüşünde de insan ilişkilerini etkilemeye devam eder. Şöyle ki, bir insan, aileye/şirkete faydalı olmamaya başladığında, ailenin/şirketin dışında bu birliğe katılmaya hazır potansiyel aile üyeleri vardır. Dolayısıyla aile üyeleri olarak görülen çalışanlar, ailenin dışına atılmamak için potansiyel aile üyelerinden daha fazla faydalı olmak zorundadır. Yani bir insanın, kendi yerine getirilebilecek herkesle olan rekabeti devam eder. Sonuç olarak Rüstow'un *vitalpolitik* ve *girişimcilik* varsayımı insanların birarada olmasını sağlamamakta, aksine insanların değerlerini yitirerek izole edildiği gerçeğinin üzerinin örtülmesine neden olmaktadır. Bu anlamda Rüstow'un önerileri, piyasanın, kendi yarattığı sorunlar için ortaya koyduğu çözüm önerilerinden öteye gidememektedir.

Bu bölümde ele aldığımız düşünürlerin söyledikleri ışığında şunlar söylenebilir: piyasa sisteminde *insan*, piyasanın devamlılığını sağlayan bir *araç*tır ve bu aracın en etkin şekilde çalışabilmesini *rekabet* sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, insanlar piyasa sisteminde *insan türünün bir üyesi* olarak değil, *araç* olarak varolabilirler. Dolayısıyla bir insanın değerinden söz ederken, o insanın insan türünün üyesi olarak değil bir araç olarak değerinden söz edilmektedir. Bir araç olarak değerin belirlenmesini sağlayan şey de *rekabet*tir. Peki, rekabet, bir insana bir araç olarak değer biçilmesine neden olurken, "insanın değeri" ne olmalı? Bu sorunun cevabını ekonomi bilimi değil, ancak felsefe verebilir.

BÖLÜM 4: İNSANIN DEĞERİ VE REKABETÇİ İNSANA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Bir önceki bölümde rekabetin insan yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmesinde etkin rol oynayan düşünürlere yer verilmişti. Bu bölümde insanın yaşamına bu kadar entegre edilmiş olan rekabetin aslında insan yaşamının zorunlu bir parçası olmadığını; aksine rekabetin, insanın, "insanın değerini" yitirmesine neden olup olmadığı tartışılacaktır. Bu amaçla öncelikle insanın değerinden ne anlamamız gerektiğine, daha sonra da piyasa sisteminin insan tipine yöneltilen eleştirileri ele alınacak ve son olarak günümüzdeki insanın durumunu değerlendirilecek ve rekabet etmeden insanların ilişkiler kurup kuramayacağı tartışılacaktır.

4.1. İnsanın Değeri Nedir?

Modern insan tipi, piyasa sisteminin devamlılığını sağlayan bir insan tipi olarak ortaya konduğu üçüncü bölümde ele alınmıştı. Piyasa sisteminin insanı, piyasanın araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın değeri de, bir insanın değeri de yine piyasa içinde belirlenen ilkelere göre belirlenmektedir. Piyasada bir metanın değeri nasıl, hangi ilkelere göre belirleniyorsa, bir insanın değeri de aynı yöntem ve ilkeler izlenerek belirlenmektedir. Ancak şunu da biliyoruz ki, insan her dönemde bir meta gibi kabul edilmemiştir. Bu tip bir insan anlayışı, 17. yüzyılda ortaya konmuştur. İnsanın ve bir insanın değeri konusunun felsefeden uzaklaşıp iktisadî alana girmesi de yine bu yüzyıla denk gelir. Dolayısıyla insanın değerinin ve bir insanın değerinin de her zaman piyasa kurallarına göre belirlenmediği söylenebilir. Örneğin, Eskiçağdaki insan tanımından yola çıktığımızda, karşımızda bunun piyasa ilkelerine göre belirlenen bir değer olmadığını görürüz.

Eskiçağ filozofları, insanın diğer canlı varlıklardan farklı özelliklerinin olduğuna vurgu yapmakta ve insanı bu farklı özelliklerden yola çıkarak tanımlamaktadır. Eskiçağda "insan" için bir genelleme yapmamız gerekirse, bunu şu şekilde yapabiliriz: İnsan türü akla sahiptir, ama aklını yalnızca bedensel hazlarını karşılamak için değil, erdemli bir şekilde eylemde bulunmak için kullandığında insana yakışır bir yaşam sürebilir. Bu, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran bir özelliktir ve bu özellik insan türünün her üyesinde bir imkân olarak bulunur. Oysa modern dönem insan anlayışı,

bize insanın, kendi çıkarlarının peşinde koşan, hazlarını gerçekleştirmeye çalışan bir varlık olduğunu söylemektedir. Her iki tip insan anlayışı, "insanın değeri"nden farklı bir şey anlar. Ancak bu, her iki insan anlayışının da "insanın değeri"ni koruduğu anlamına gelmemektedir. Zira piyasa sisteminin insan tanımı, insanın insan olma özelliklerinin gözardı edildiği, insanın değerinin bilgisinden yola çıkılmadığı bir insan anlayışıdır ve böyle bir anlayış temelinde ortaya konacak olan insanın değeri ve bir insanın değeri de, ne insanın ne de bir insanın değerini doğru bir şekilde belirleyebilmemizi sağlayabilir.

İnsanın ve bir insanın değerinin ne olduğunu doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için bakılması gereken ilk şey, *değer*in felsefede ne anlama geldiğidir. Değerden kasıt, "(…) bir şeyin değeridir; bir şeyin bir çeşit özelliğidir" (Kuçuradi, 2013, s. 40). Dolayısıyla bir şeyin değerinden söz ederken, sadece o şeyin özelliğinden veya özelliklerinden söz etmiş oluyoruz. Bugün iktisadî olarak ele alınan, yani piyasada faydalı olma bakımından bir değer belirleme, felsefî bakımdan bir şeyin değerini belirleme ile aynı şey olmadığı açıktır. Başka bir ifadeyle felsefi anlamda bir şeyin değeri, fayda ilkesine uygun olup olmaması demek değildir.

Değerin ne olduğu araştırılırken bakılması gereken bir diğer kavram da "değerler"dir. İlk baktığımızda değerler, değerin çoğul hali gibi görünebilir. Ancak değerler, değerin çoğul hali değildir. Değerler, "(…) v a r o l a n ş e y l e r dir, var olan imkânlardır" (Kuçuradi, 2013, s. 40). Bu tanımda da görüldüğü gibi değerler de, piyasaya uygunluk ya da piyasanın devamlılığını sağlayan *araç*lar değildir. Bu iki kavramı böyle belirledikten sonra, insanın değeri ile insanın değerlerinin ve bir insanın değeri ile bir insanın değerlerinin ne demek olduğuna bakılabilir.

Bir şeyin değerinden söz edilirken, değeri belirlenen şeyin ne olduğuna da dikkat etmek gerekir. Zira insanın değeri, bir insanın değeri, sanatın değeri ve bir sanat eserinin değeri farklı şeyleri ifade etmektedir, aynı şekilde insanın değerleri, bir insanın değerleri veya sanatın değerleri denildiğinde de farklı değerlerden söz edilmektedir (Kuçuradi, 2013, 40). Dolayısıyla bir şeyin değerini ortaya koyabilmek için öncelikle değeri ortaya konacak olan şeyin ismi doğru takılmalıdır. Bu çalışma kapsamında insan ve bir insanın değeri ve değerleri ele alınacaktır.

İnsanın değeri "(…) insanın, tür olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmıyan herşeyle) ilgisi bakımından özel durumu, (…) insanın varlıktaki özel yeridir" (Kuçuradi,

2013, s. 40). İnsanın değeri, sadece insanda bulunan özelliklerden oluşur. Yine aynı değer anlayışından yola çıktığımızda da bir insanın değeri, insan türünün üyesi olan o bir insanın, türün diğer üyeleri, yani başka insanlar arasındaki özel yeridir (Kuçuradi, 2013, s. 40, 56). Görüldüğü üzere değeri ortaya konacak şeyin ne olduğu açık ve seçik bir şekilde ortaya konduktan sonra ancak o şeyin değerinin ne olduğu söylenebilir. İnsanın ve bir insanın farkının muğlaklaştırılması, bunların değerinin ve değerlerinin ortaya konmasını da zorlaştırabiliyor.

Burada karşımıza çıkan soru şudur: İnsanı diğer varlıklardan ayıran, sadece insan türüne özgü olan özellikler nelerdir? Bu sorunun yanıtı, felsefî antropolojide bulunabilir.

Daha önce belirtildiği gibi Eskiçağda insana özgü olan, insanın akıl ve erdemlere göre eylemde bulunabilmesidir. Felsefî antropoloji ise insanı bir "fenomenler bütünü" olarak kabul eder (Mengüşoğlu, 2015, s. 19).

> Bu fenomenler insanın bilen, yapıp-eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketleri olan, tarihsel olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, biyopsişik bir yapıya sahip olan bir varlık olduğunu gösteriyorlar (Mengüşoğlu, 2015, s. 19-20).

İnsanı, insan olmayanlardan ayıran bu fenomenlerdir ve bunlar, insanın doğasından kaynaklanmaktadır. Bu fenomenler temelini "insanın biyopsişik varlık-yapısında bulurlar. (…) İnsan onu değiştiremez; ancak onda temelini bulan yetenekleri geliştirebilir. Biyopsişik varlık, öteki başarılar gibi bilginin de temelini bulduğu yerdir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 24). Burada insan, piyasanın dayattığı insan tipi gibi zorunlu olarak bir haz varlığı olarak karşımıza çıkmamaktadır. Elbette belirli bir insan doğası vardır. Ancak piyasa insanında kabul edildiği gibi insan, hazlarını gerçekleştirmek zorunda olan, bütün eylemlerini bu amaca göre belirleyen bir varlık değildir. İnsan türünün her üyesi yukarıda sözü edilen fenomenlere sahiptir; ancak bu, her insanın doğası gereği önceden belirlendiği anlamına gelmemektedir.

İnsanın fenomenlerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ancak bu tezin kapsamı gereği, konusuyla ilgili olan "değerleri duyma" ve "çalışma" fenomenlerini ele almak uygun olacaktır.

Kendine özgü özelliklerinden biri değerleri duyan bir varlık olarak insan "(…) hayvan gibi, günü gününe yaşamaz; çünkü insanın hayatı belli amaçların, hedeflerin, planların gerçekleştirilmesine bağlıdır" (Mengüşoğlu, 2015, s. 153). Her insan gerçekleştirdiği eylemleri, bu amaçlara ulaşabilmek için gerçekleştirir. Ancak bu eylemleri gelişigüzel gerçekleştirmek, insanı amaçlarına ulaştırmayı sağlamaz; bu nedenle insan, "'değer-duygusu'na dayanarak, araç arayarak ve seçerek hareket etmekle istediklerini gerçekleştirebilir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 153).

Buraya kadar söylediklerimiz, piyasa sisteminin ortaya koyduğu insan tipi için de geçerli olduğu pekâlâ ileri sürülebilir. Ancak piyasa insanını, fenomenler bütünü olarak değerleri duyan insandan ayıran şey, eylemlerin amacı ve bu amaç için kullanılan araçlardır. Piyasanın rasyonel insanı, yalnızca amaç-araç arasındaki uygunluğu görebilen ve uygun araçları seçebilen bir canlıdır. İnsan aklı, bu uygunluğu bulma yetisine indirgenmiştir. Amacın ve araçların ne olduğunun önemi yoktur; önemli olan bu uygunluktur. Oysa felsefî antropolojiye göre insan, böyle bir uygunluğu bulan bir varlığa indirgenemez. Amaçların ve araçların ne olduğu önemlidir. Tam da bu nedenle farklı değer grupları ortaya konmuştur. Takiyettin Mengüşoğlu, üç değer grubundan söz eder: yüksek değerler, araç değerler ve davranış değerleri (2015, s. 160). Fenomenler bütünü olarak insan ile piyasa insanın arasındaki farkı ortaya koyabilmek açısından önemli olduğundan bu değer gruplarına yakından bakılmalıdır.

Yüksek değerler dediğimiz değer grubuna "sevgi, saygı, dürüstlük, adalet" gibi değerler girer. Bu grup değerlere göre eylemlerin gerçekleştirilmesi, ya "doğrudan" ya da "dolaylı" olarak mümkündür ve bir eylemin doğrudan mı dolaylı olarak mı yüksek değerlere göre gerçekleştirilmesi, eylemi gerçekleştirecek olan kişinin değer duygusunun açık olup olmamasına bağlıdır (Mengüşoğlu, 2015, s. 161). Başka bir ifadeyle, bir kişi, değerin ve değerlerin ne olduğunun bilgisine sahipse, o kişi eylemlerini yüksek değerlere göre gerçekleştirebilir. Ancak bir kişi bu değer bilgisine ya hiç sahip değilse ya da bu bilgi açık bir bilgi değilse, o zaman bu kişinin gerçekleştireceği eylemler, sonuçta yüksek değerlere göre gerçekleştirilmiş gibi görünse de, açık bir bilgiyle gerçekleştirilmediklerinden doğrudan değil, dolaylı olarak yüksek değerlere göre eylemi gerçekleştirmiş olur. Böyle bir duruma Mengüşoğlu'nun verdiği örnek önemlidir:

> (…) eğer genç insanın açık ve seçik, yani bağımsız bir değer duygusu yoksa, o zaman genç insan, sosyal çevrenin bu mesleğe verdiği değer, bu mesleğin sağlayacağı kazanç gibi dış faktörlerin etkisi altında kalır. Böyle bir durumda bulunan insan başkalarına danışmak, onların öğütlerine göre hareket etmek zorunda kalacaktır. O, bu faktörler üzerinde düşünecek, onları birbiriyle karşılaştıracak, karar ağır basan faktöre göre verilecektir. Refleksiyonlu bir eylemde, ya da karardaki tehlike, farkına varmadan değer gruplarının birbiriyle değiştirilmesidir; yani yüksek değerlerin yerine araç değerlerin geçmesidir (Mengüşoğlu, 2015, s. 162).

Bir insanın, yüksek değerlere göre gerçekleştirdiğini düşünüldüğünde bir eyleminin refleksiyonlu olması demek, eylemi gerçekleştirmesinin arkasındaki nedenin yüksek değerler değil, kendisine bir şeyin dönmesini beklemesi demektir. Tam da bu nedenle, değer bilgisi açık olmadığı zaman gerçekleştirilen eylemler yüksek değerlere göre gerçekleştirilmiş görünmekle birlikte, asıl amaç bu eylemi gerçekleştiren insanın bir çıkarına ulaşmak istemesi olabilir. Başka bir ifadeyle bir insan, kendi çıkarlarına ulaşmak için gerçekleştirdiği bir eylemi, yüksek değere göre gerçekleştirdiğini düşünebilir. Böyle bir durumda, Mengüşoğlu'nun da söylediği gibi, araç değerlerin yüksek değerlerin yerini alması söz konusudur. Zira araç değerler grubunu "(…) çıkar, yarar değerleri, ilgi sferinin değerleri, her türlü maddesel varlık değerleri, ekonomik teknik ve benzerleri gibi değerler" oluştururlar (Mengüşoğlu, 2015, s. 164). Genel olarak araç değerlere, insanların çıkarlarıyla ilgili değerler diyebiliriz. Dolayısıyla yüksek değerler yerine araç değerlere göre eylemde bulunduğunda bir insan, aslında kendi çıkarlarının peşinden koşmaktadır. Ancak araç değerlerin, yüksek değerlerin önüne geçmesini engellemek demek, elbette araç değerleri tam manasıyla bir kenara atmak demek değildir; "çünkü insan hayatı bir kez her iki değer-grubunun gerçekleştirilmesine dayanmaktadır; insanın eylemleri de bu değer grupları tarafından yönetilmektedir" (Mengüşoğlu, 2015, s. 166). Her insanın karşılanması gereken zorunlu ihtiyaçları vardır. Örneğin beslenmek zorundadır ve insanlar, beslenmek için gerekli araçları –besin maddeleri, yiyecekleri tüketebilmek için gerekli araçlar vs.– temin etmelidir. İşte bu zorunlu ihtiyaçlarımızı karşılamak için gerçekleştirdiğimiz eylemlerin temelinde araç değerler bulunur. Ancak yine de insan yaşamının temeline araç değerler konulmamalıdır. Aksi halde piyasa sisteminin çıkarcı insan tipine uygun şekilde hareket edilmiş olur.

Piyasa sisteminin benimsediği insan tipinin de çıkarlarına göre eylemde bulunan insan tipi olduğuna göre, bu insan tipini benimseyen ve eylemlerini buna uygun bir

şekilde gerçekleştiren her insanın yüksek değerlere göre eylemde bulunduğunu düşünebilsek de, eylemlerin altındaki temel neden çıkar olduğundan dolayı, sadece araç değerlere göre eylemde bulunduğunu görmemiz gerekir. Bu farkı görmemiz önemlidir; zira rekabetçi insanların olduğu bir insan topluluğunun birarada kalabilmesi için piyasa sisteminin öne sürdüğü sözde biraradalık çözümleri –işbölümü, ekip çalışması gibi– aslında, insanların yüksek değerlere göre eylemde bulunuyor*muş gibi* yaptıkları, ancak her birinin kendi çıkarını gözettiği bir mekânda ya da aynı işi yapma, aynı mekânda toplanma durumundan öteye gidememektedir. Oysa yüksek değerleri amaç edinerek eylemlerde bulunmak, bizi Eskiçağda söz edilen insana özgü olan biraradalığa, birlikte mücadeleye, yani *synagonizm*e götürebilir.

Bu çalışmada söz edilmesi gereken bir diğer fenomen de *çalışma*dır. Çalışma, insan fenomenlerinden biridir. İnsanlar çalışarak ihtiyaçlarını karşılayabilir veya karşılayabilecek duruma gelir. Ancak Mengüşoğlu'nun söz ettiği bir insan fenomeni olarak çalışma, piyasadaki çalışmadan farklıdır. Mengüşoğlu'na göre iki tür çalışma vardır: anlamlı çalışma ve anlamsız çalışma (2015, s. 264). Çalışmanın anlamlı olup olmamasını belirleyen şey, çalışmanın hangi değer grubuna göre gerçekleştiriliyor olmasıdır. Anlamlı çalışma, "yüksek değerlerle bezenen, yüksek değerler tarafından yönetilen çalışmadır. (…) Bütün verimli, yaratıcı çalışmalar bu tür çalışmalardandır" (Mengüşoğlu, 2015, s. 264). Anlamsız çalışma ise, "(…) yalnız ve sadece araç değerler, yarar sferi değerleri tarafından yönetilen çalışmadır" (Mengüşoğlu, 2015, s. 265). Mengüşoğlu'nun bir insan fenomeni olarak kabul ettiği çalışma ile piyasa sisteminin insana dayattığı çalışma arasındaki fark budur. Biri insanın kendisini gerçekleştirmesini amaç edinir, diğeri sistemin devamlılığını.

İnsanın değerinin ne olduğunu söyledikten sonra, insanın değerlerinin ne olduğu ortaya konabilir. Daha önce de belirtildiği gibi değerler "olan şeylerse", insanın değerleri de, "(…) amaçlarına uygun şekilde gerçekleştirilen insan etkinlikleridir. Kişilerce bu şekilde gerçekleştirilen insanın etkinlikleri, bize insanın b a z ı o l a n a k l a r ı n ı n bilgisini sağlarlar. Bu olanakların bilgisi de, insanın değerinin bilgisini sağlar" (Kuçuradi, 2015, s. 178). İnsanı diğer canlı varlıklardan ayıran şey, bu olanaklardır. İnsanın değerleri bizi bu olanakların ne olduğunun bilgisine, olanakların ne olduğunun bilgisi de insanın değerinin ne olduğunun bilgisine götürmektedir. Örnek vermek gerekirse, insan eğiten ve eğitilebilen ama aynı zamanda bilen bir varlık olduğu

için bugün bilim, sanat gibi insanın değerlerinden söz edebiliyoruz. Bu iki fenomen ise sadece insana özgüdür, yani insanı tür olarak diğer canlı varlıklardan ayırır; ki bu da insanın değerinin ne olduğunun bilgisini verir. Tam da bu nedenle bu değerlerin kendisi bizzat insanların asıl amacı olmalıdır. Oysa günümüzdeki yaygın insan anlayışı kabulü ışığında bilim, felsefe veya sanat eserlerini belirli bir çıkar için ortaya koymak, sözü edilen değerleri insanın değerleri olmaktan çıkartıp, piyasada çıkarları gerçekleştirmek için faydalı olan araçlara dönüştürüyor. Bu nedenle çıkarının peşinden koşan bir insanın bu tip alanlarda gerçekleştirdiği etkinlikleri insanın değerleri olarak değil, piyasa ürünü olarak ortaya koyduğu söylenebilir.

Değer kavramının ne olduğu konusuna tekrar dönecek olursak, bir şeyin değerinin bilgisini *değerlendirme* ile ortaya koyarız; "değerlendirme insanın varolma şartı ve bir insan fenomenidir" (Kuçuradi, 2013, s. 25). Ancak bir şeyin değerinin doğru belirlenmesi, yani doğru bir değerlendirme her zaman her insan tarafından yapılamamaktadır. Bunun nedeni, bir değerlendirmeyi yaparken nereye baktığımızla ilgilidir. Değerlendiren kişinin, değerlendirmeyi değerlendirilenden yola çıkarak mı yaptığı, yoksa başka şeylerin de değerlendirmede araya girmesiyle değerlendirilenden farklı bir şeye bakılarak mı yapıldığı, değerlendirmenin doğru bir şekilde yapılmasını etkiler. Buradan yola çıkarak değerlendirme tarzlarının üçe ayırıldığı söylenebilir: doğru-yanlış değerlendirme, değer atfetme ve değer biçme (Kuçuradi, 2013).

Değer atfetme olarak adlandırılan değerlendirme türü, değerlendirenin, değerlendirmeyi, değerlendirilenin kendisinden yola çıkarak değil, "kendisi ile değerlendirilen arasındaki özel ilişkiden" yola çıkarak yaptığı bir değerlendirmedir (Kuçuradi, 2013, s. 26-27). Bir örnek vermek gerekirse, bir kitabın benim için *değerli* olması, kitabın kendisinden değil de, onu bana hediye eden kişinin benim için önemli olmasından kaynaklanıyorsa, bu, bu kitaba *değer atfettiğim* anlamına gelir. Dolayısıyla "bir şeye, şu veya bu nedenden dolayı değer atfettiğimde, o yalnız benim için değerlidir" (Kuçuradi, 2013, s. 27). Ancak bu değerlendirme, o şeyin gerçek değerinin bilgisini vermemektedir.

Bir diğer değerlendirme biçimi de *değer biçme*dir. Değer biçme, değerlendirmenin, "(…) geçerli ilkeler, kurallar, normlar, standartlar, modalar, ölçüler b a k ı m ı n d a n (…) onu nitelendirmek"tir (Kuçuradi, 2013, s. 28). Günümüzde

“rekabetin bir insanın değerini belirlediği”ni öne süren görüşün nasıl bir değerlendirme yaptığını anlayabilmek açısından değer biçmek ve değer atfetmek arasındaki farkı bilmek önemlidir. Bir şeye değer atfedilmesi, değerlendirenin değerlendirilen şeyle arasındaki ilişkiden yola çıkılarak yapılan bir değerlendirmeyken, değer biçmede değerlendiren ve değerlendirilen arasında böyle bir ilişki söz konusu değildir. Değerlendiren, benimsediği toplumsal, kültürel kurallara göre değerlendirilenin değerli olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır. Ancak her iki değerlendirme biçiminin ortak noktası, değerlendirmenin, değerlendirilenin kendisinden ziyade, değerlendirenin ona bakış temelidir.

Doğru değerlendirme ise, değerlendirilene bakılarak yapılan değerlendirmedir. Doğru değerlendirmek, “değerlendirilenin kendi alanı içinde özel durumunu görmek ve göstermektir” (Kuçuradi, 2013, s. 14). Bir eylemin, bir olayın, bir sanat eserinin veya bir insanın doğru değerlendirilmesi yoluyla her birinin değeri belirlenebilir. Elbette yukarıda söz edilen değerlendirme konusu olanların doğru değerlendirmesi için gereken unsurlar birebir aynı değildir. Başka bir ifadeyle, bir eylemin değerlendirmesi ile bir eserin ya da bir insan başarısının değerlendirmesi, farklı yapıdaki unsurların dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Piyasa sisteminde, her birinin birer “ürün” olarak kabul edilmesi nedeniyle bir insanın veya bir insanın başarısının doğru değerlendiril(e)memesinin ve bunlara değer biçilmektedir. İnsanın değerinin ne olduğunun bilebilmek için doğru değerlendirme ve değer biçme arasındaki farkı ortaya koymak önemlidir. Doğru değerlendirme, her zaman nesneye bakılarak yapılan bir değerlendirmedir. Ne var ki bu nesneler birbirinden farklıdır ve bu nedenle her nesneyi değerlendirirken nesnenin varlıksal özelliklerini dikkate almak gerekmektedir. Bu bağlamda hem bir eylemin hem de bir insanın değerini nasıl belirleyebileceğimize ayrı ayrı bakmamız uygun olacaktır.

Bir insanın gerçekleştirdiği *bir eylem*i doğru değerlendirebilmek için “bunu k i m i n ve n e k o ş u l l a r d a yaptığının bilinmesi şarttır. (…) bir defalık, eşsiz olan her eyleme yapanından ayırmadan bakmak; (…) –moral değer yargılarının aracılığı olmadan– bakmak” gerekmektedir (Kuçuradi, 2013, s. 66). Başka bir ifadeyle, bir insan bu belirli eylemi gerçekleştirmesinin nedenini doğru bir şekilde belirlemeden, doğru bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bir insanın gerçekleştirdiği eylemin nedenini

doğru bir şekilde belirledikten sonra, eylemin gerçekleştirildiği koşullar altında, gerçekleştirilen eylem yerine başka bir eylemin gerçekleştirilmesinin mümkün olup olmadığına bakmak gerekmektedir; bütün bu belirlemeleri yaptıktan sonra, bu eylemin insanın değerini harcayıp harcamadığına göre değerli veya doğru bir eylem olup olmadığını söylemek mümkündür (Kuçuradi, 2015, s. 17-18). Burada görüldüğü gibi piyasadaki rasyonel insanın eylemde bulunmasının koşullarından son derece farklıdır bir eylemin değerli olup olmaması. Piyasada rasyonel bir insanın yapması gereken eylemini belirleyen şey, daha önce de söylendiği gibi, kendi çıkarını amaç edinmek ve bu amacı gerçekleştirecek en uygun aracı belirleyip bu aracı kullanarak amaca ulaşmaktır. Oysa bir insanın gerçekleştirdiği eylemi değerli yapan şey, o eylemin çıkarla temellenmesi ve amaç-araç uygunluğunu araması değil, değer koruma amacını taşımasıdır. Bu amaca göre o tek durumda o eşsiz olan eylem gerçekleştiriliyorsa, gerçekleştirilen bu eylem "değerli bir eylem"dir demek mümkündür. Bu durumda felsefe temelinde piyasanın devamlılığını sağlama, kendi çıkarını gerçekleştirme amacını taşıyan eylemlerin, piyasa sisteminde kabul edilenin aksine "değerli eylemler" olduğunu söyleyemeyiz.

Peki, bir insanın değerlendirilmesi yapılabilir mi? Yapılabiliyorsa nasıl? Kuçuradi'ye göre, "bir insanın doğru değerlendirilmesi, onun yapı bütünlüğünün görülüp anlaşılmasına dayanır. Bu anlama, onu o insan yapan özelliklerini yakalıyabilmek, dolayısıyla belirli bir durumda onun nasıl davranacağını kestirebilmek demektir"; ne var ki böyle bir değerlendirmenin, "sürekli bir çabadan öteye git[meyeceğini]" söylemek yanlış olmayacaktır (Kuçuradi, 2013, s. 56). Ancak bu, bir insanın değerlendirmesinin yapılamayacağı anlamına da gelmez.

> Bir insanın değerlendirilmesi için dayanak, değerlendirilen insanın görme gücünün, yapıp ettiklerinin, değerlendirmelerinin, yorumlarının, varsa özel imkânlarının ve bu gibi şeylerin olabildiği kadar tam bilgisidir. Değerlendirenin kafasındaki insan örneğinin nasıl bir insan olduğu, insandan neler beklediği ise; değerlendirenin insan olarak kendi yapısına, kendi kendini eğitmesine, kendi gözlerini eğitme derecesine, değerler dünyasına bağlıdır (Kuçuradi, 2013, s. 56-57).

Değerlendirmeyi yapan bir insanın, değerin ve değerlerin, insanın değerinin ve bir insanın değerinin ne demek olduğunu bilmesi gerekmektedir. Bu bilgiye sahip olmadan yapılan değerlendirmeler ya değer atfetmeyle ya da değer biçmeyle ya da yanlış değerlendirmeyle sonuçlanacaktır. Nasıl ki bir insanın, bir şeyi değerlendirirken

değerlendirdiği şeye değer biçmesi veya onu doğru değerlendirmesi mümkünse, benzer bir durum bir insanın değerlendirilmesi için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle, bir insan bir insanı –bu kendisi de olabilir– pekâlâ doğru da değerlendirebilir ona değer de biçebilir. Bir insanın rekabeti kazanan bir insan olarak kendini değerli görmesi kendi kendisine değer biçmesinin örneğidir.

Bir insan başka bir insanı değerlendirebileceği gibi bizzat kendi kendisini de bir insan olarak değerlendirebilir ve bu değerlendirmesinde de kendini ya doğru değerlendirebilir ya da kendine değer biçebilir. Bu kendini değerlendirmenin de üç adımının olduğunu söyleyebiliriz: kendini tanıma, kendisini başka insanlardan ayıran özellikleri belirleme ve son olarak da "dünyadaki yerini belirleme" (Kuçuradi, 2015, s. 166-167). Bir insan kendisini değerlendirirken, bu adımları doğru attığında, kendi değerini doğru bir şekilde belirleyebilir. Ancak tıpkı başka bir şeyin değerini belirlerken olduğu gibi bu değerlendirmeyi belirli normlara göre gerçekleştirirse, o zaman kendine bir değer biçmiş olur. Bugün piyasa sistemindeki insanların rekabetçi olması gerektiği düşüncesi, bir insanın kendisini doğru değerlendirmek yerine kendine değer biçmesine neden oluyor. Başka bir ifadeyle, bir insanın bugün rekabet sonucunda kendisini değerli görüp görmemesi ya da rekabeti kaybetmesinin kendi değerini yitirmesine neden olacağı düşüncesini benimsemesi, kendisini doğru değerlendirememesine neden oluyor.

Bu söylediklerimizin ışığında piyasa ekonomisini temel alan, piyasanın varsaydığı insan anlayışını kabul eden birisinin, ne bir insanı ne de kendi kendisini doğru değerlendirebilmesi mümkündür. Çünkü piyasa sisteminde bir insanın değerli olup olmadığı piyasa kurallarına göre belirlenmektedir, ki bu da piyasada değer biçme yoluyla değerin belirlenmeye çalışıldığı anlamına gelmektedir. Çünkü "bir insana değer biçme, çağın ideali olan insan örneğine göre, ya da belli bir insan grubunda geçer akçe olan veya kalıplaşmış bir insan örneğine göre yapılır" (Kuçuradi, 2013, s. 57). Keza piyasa ekonomisi temelinde insanların değerlendirilmesi, kendi yapıp-ettiklerine, kararlarına, kısacası yaşamlarına bakarak değil, piyasa kurallarına bakılarak yapılmaktadır. Yani değer yargılarına göre yapılan her değerlendirme gibi, piyasada sisteminin kurallarına göre yapılan bir değerlendirme de, bir *değer biçme*dir. Bu durumda bir insanın, piyasada, rekabet ilkesine uygun davrandığında değerli, davranmadığında da değersiz olarak kabul edileceği söylenebilir. Bu değerli olma, değersiz olma, o insana *biçilmiştir*.

Görüldüğü üzere felsefenin değerden anladıkları, iktisattakinden son derece faklıdır.

> Nesnelerin "değerli" görülmesi, onlara "değer biçmek"ten söz edilmesi, hatta biçilmesi, iktisatta "değer"den söz edilmesi ve değerin bu tür anlaşılması: değer ile (hiçbir zaman bu anlamda çoğul olarak kullanılamayacak olan "değer" ile) değerler arasında fark yapmamaktan; b) gerek değerin (bir şeyin değer taşımasının), gerekse değerlerin sırf insanla, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sırf insanla ve anlam problemiyle ilgili olduğunu görmemekten ve c) değerleme, değerlendirme, değer atfetme ve değer biçmeyi karıştırmaktan gelir (Kuçuradi, 2013, s. 39-40).

Ekonomide değer, insanla ilgili değil, piyasayla ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkar. Değer üzerine çalışanların, genellikle değerin farklı anlamlarda kullanılabileceğini söylediklerini görebiliriz. Türk Dil Kurumu sözlüğüne baktığımızda da değerin farklı anlamlarına ulaşırız: "1)Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet; 2)Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı; 3)Üstün nitelik, meziyet; 4)Kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey (felsefe)".[43] Burada görüldüğü gibi "değer" kelimesinin birbirinden farklı anlamları vardır. Bununla birlikte bu anlamların hiçbiri –felsefi anlam olarak nitelendirilen dördüncü anlamı dâhil– burada ele aldığımız anlam olmadığı açıktır. Bu anlamların hiçbirinin, "değerinden söz edilen şeyin kendisinin varlıktaki özel yerini" ifade etmemektedir. Değere nitelik, üstün gibi anlamların yüklenmesi, "diğerlerinden daha üstün, daha vasıflı olma"nın, "değerli olma"yla bir tutulmasına neden olmaktadır, ki bu da bizi bugün piyasa sisteminin rekabeti kazananın değerli olduğu anlayışına kolayca götürebilir.

Değere yüklenen bu farklı anlamların yanı sıra, ekonomide değerin iki farklı kullanımının da olduğu ileri sürülmektedir: kullanım değeri ve değişim değeri. Bu iki kavram ele alınırken ilk akla gelen, genellikle Adam Smith'tir. Smith, *Milletlerin Zenginliği*'nde değer kavramının bu iki kullanımı arasındaki farka ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Ona göre, "kullanım değeri" bir kişinin sahip olduğu bir maldan sağlayacağı yarar demek iken; "değişim değeri" bir malın satın alınabilmek için satın alma karşılığında verilecek olan şeyin miktarına karşılık gelir ve "(…) herhangi bir nesnenin sağladığı toplam fayda kullanım değeri, herhangi bir nesnenin başka birine verildiğinde karşılığında alınabilecek nesne miktarı ise değişim değeridir" (Gözen,

[43] Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://sozluk.gov.tr/, 26.05.2021.

2001, s. 13). Değerin her iki kullanımı da, ekonominin ilkeleri gözönüne alınarak belirlendiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ekonomi alanında yapılan değer tanımı da aşağı-yukarı şu şekildedir: "genel olarak, değer, belli bir malın, fikir veya hizmetin taşıdığı yararlı vasıf" tır (Gözen, 2001, s. 11). *İş Terimleri Sözlüğü*'nde ise *değer*, "sahiplikten doğan bütün hakların kıymeti" ve "bir başkası karşılığında verilecek bir şeyin niceliği/miktarı" (Friedman, 2007, s. 710). Değerin ekonomide kabul edilen bu tanımlarından yola çıkarak ekonomi alanında çalışmalarını gerçekleştirenlerin şöyle bir uyarısıyla karşılaşırız: ekonomide birçok kişinin öyle kabul etmesine rağmen bir malın değeri, o bir malın fiyatı demek değildir (Gözen, 2001, s. 8). Başka bir ifadeyle, ekonomide değer ve fiyat aynı anlama gelmez. Buna göre fiyat, "1)Alım ve satımda bir şeyin para karşılığındaki değeri, eder, paha; 2) bir mal veya iş gücü için uygun görülen para karşılığı; 3) bir değer ile para birimi arasındaki ilişki".[44] Görüldüğü üzere değer ve fiyat, ekonomide birbirleriyle yakından ilişkili olmakla birlikte, bu alanda bile birbirinden farklı kavramlardır. Ancak Hobbes'ta olduğu gibi kimi zaman "bir insanın değeri, onun fiyatı" olarak da kabul edilebilmektedir (2014, s. 74).

Bu tanım farklılıkları yanında, ayrıca bir önceki bölümde ele aldığımız klasik ve noeklasik iktisatçılar arasında bir şeyin değerini belirleyenin ne olduğuna ilişkin bir anlaşmazlık da karşımıza çıkıyor. Bu anlaşmazlık değerin ekonomideki tanımından ziyade değeri belirleyen şeyin ne olduğuyla ilgili bir anlaşmazlıktır. Bu anlaşmazlıklar sonucunda iktisatta iki farklı değer teorisiyle karşılaşırız: emek-değer teorisi ve fayda-değer teorisi. Felsefede insanın değeri noktasından baktığımızda, iktisat içindeki bu iki teorideki değer kavramının aslında birbirinden farklı olmadığını görebiliriz. Emek-değer teorisine göre bir malın değerini belirleyen şey, bu malın üretiminde "kullanılan toplam emek zamanı miktarı"yken; fayda-değer teorisinde bu değeri, "toplam fayda değil, malın son biriminin toplam faydaya yaptığı katkıyı ifade eden marjinal fayda belirlemektedir"[45] (Koyuncu, 2020, s. 28). Emek-değer teorisinin başlıca savunucuları Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx; fayda-değer teorisinin savunucuları ise

[44] Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://sozluk.gov.tr/, 26.05.2021.

[45] Marjinal fayda ve toplam fayda arasındaki fark, kısaca şu şekilde ifade edilebilir: toplam fayda, "kişinin belirli bir dönemde tükettiği bir malın tüm birimlerinden elde ettiği tatmine-faydaya" verilen ad iken; marjinal fayda ise "kişinin belirli bir dönemde tükettiği bir malın her ilave biriminden elde ettiği tatmin-fayda"ya verilen addır (Ünsal, 2007, s. 147).

Stanley Jevons, Carl Menger ve Alfred Marshall olarak karşımıza çıkar. İki farklı değer teorisinin ortaya konmasının, yine iki farklı iktisat okulu tarafından gerçekleştirildiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Karl Marx'ı ise piyasayı savunan değil de eleştiren bir düşünür olarak bu iki gruptan da ayrı tutmak uygun olacaktır.

Görüldüğü üzere her ne kadar bu görüşlere göre değerin kaynağı farklı ele ya da değer ve fiyat farklı kavramlar olsa da, değer hep piyasa içinde ortaya çıkan bir şey olarak karşımıza çıkar. Başka bir ifadeyle iktisada göre bir şeyin değeri ancak piyasa var olursa mümkündür. Oysa felsefî anlamda "değer sırf insanla, dolayısıyla insan başarılarıyla ilgilidir. Kendi başına bir doğal nesnenin ve malın değeri yok, yalnız faydası veya fiatı –aynı malın çeşitli fiatları– vardır" (Kuçuradi, 2015, s. 42). Piyasa sistemi ise insanla ilgili olan değer kavramının, insandan bağımsız, piyasanın bir kavramı olarak kabul edilmesine neden olmaktadır.

Piyasanın, varlığını piyasa ilkelerinin işlemesine borçlu olduğunu daha önce dile getirmiştik. Dolayısıyla piyasanın değer anlayışının olduğu bir insan topluluğunda bir şeyin değerinden, hatta bir *insanın değeri*nden ancak ve ancak "kendi çıkarının peşinden koşan insan" varsayımı kabul edildiğinde söz edilebilir. Ayrıca, bir önceki bölümde ele aldığımız düşünürlerin insan, piyasa ve rekabetle ilgili görüşleri hatırlanacak olursa, piyasada değerin –Kuçuradi'nin söz ettiği gibi– insanla ve anlamla ilgili olmadığı, doğrudan özel mülk, kâr, çıkar gibi kavramlarla ilgili olduğu görülebilir.

Yukarıda sözü edilen isimler arasında Marx'ın ayrı tutulması gerektiği söylenmişti. Bunun nedeni, diğer düşünürlerin –ister klasik iktisatçı ister neoklasik iktisatçı olsun– öne sürdükleri değer teorilerini piyasanın iyi bir şekilde işleyebilmesi için savunmalarıdır. Başka bir ifadeyle, her ikisi bu geleneği sadece piyasada değerin kaynağının ne olduğuna yer vermemekte, aynı zamanda "bir şeyin değeri nasıl belirlenmeli?" sorusuna da bu değer teorileri üzerinden cevap vermektedirler. Bir örnek vermek gerekirse, Smith'in "insan kendine yatırım yapmalıdır" ifadesi, bir insanın değerli olabilmesinin tek yolunun kendine emek vermesi olduğu düşüncesinden kaynaklanır (2018, s. 83). Yani bir insanın değerini, kendine verdiği emek belirlemelidir.

Birer meta olarak her insan, piyasa sistemi içinde değere sahiptir. Ancak bu değeri, o bir insanın kendi yaptıkları değil, piyasa sisteminin ondan beklentilerini

karşılayıp karşılamamasına göre belirlenmektedir. Rekabetin insan yaşamının neredeyse her alanında önemli olmasının nedeni, piyasa sisteminin beklentilerini karşılama ölçütünün rekabet olmasıdır. Bu bölümün bundan sonraki kısımlarında modern insan tipine yönelik eleştirileri ele alınacak olan Karl Marx ve Harbert Marcuse'nin görüşlerine ve pratikteki uygulamalara bakıldığında, piyasayı savunan düşünürlerin insanın değerinden kastın "bir insanın piyasadaki yeri" olduğu düşüncesinin sadece teoride kalmadığı görülebilecektir.

4.2. Rekabetçi Piyasanın İnsan Tipine Yöneltilen Bazı Eleştiriler

17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar insan, bir araç, bir mülk olarak kabul edilirken, 20. yüzyıl itibariyle insan artık sadece mülkten ibaret değildir. İnsanın, yalnızca mülk olarak görülmesinin yarattığı sorunlar, insanı girişimci olarak tanımlama yoluna gidilerek çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır.

Serbest piyasanın dayattığı insan anlayışına yöneltilen en önemli eleştirilerden biri olan Karl Marx tarafından "yabancılaşma" kavramını ortaya atılarak yapılmıştır. Bu bölümde Karl Marx ve Marx'ın düşüncelerinden yola çıkarak yabancılaşan insanın nasıl olanaklarını yitirdiğini ele alan Herbert Marcuse ele alınacaktır.

4.2.1. Karl Marx ve Yabancılaşma

Kapitalizm ve piyasa sistemine eleştiri getiren önemli isimlerden biri kuşkusuz Karl Marx'tır. Marx'ın düşünceleri sadece felsefeyi değil, aynı zamanda iktisat, sosyoloji gibi farklı alanlardaki çalışmaları da etkilemiştir. 19. yüzyıl düşünürü olan Marx'ın bu dönemindeki hâkim insan anlayışına karşı çıkarak, eleştiriler getirmiştir. Marx, piyasa sistemine yönelttiği eleştirilerini, çok geniş bir düşünce sistemiyle ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Marx'ın "yabancılaşma" kavramı üzerinde durulacaktır. Ancak Marx'ın yabancılaşma kavramına geçmeden önce piyasa sistemiyle ilgili düşüncelerine kısaca göz atmak uygun olacaktır.

Marx'a göre burjuva toplumundaki insan tipi "egoist insan tipi"dir (1997, s. 39). Marx'ın burada piyasa sisteminin kabul ettiği "kendi çıkarının peşinde koşan insan" tipine dikkat çekmektedir. Piyasa sisteminin temeli olan mülkiyet edinimini koruma amacı olan mülkiyet hakkı da, bu insan tipine dayanır. Piyasa sisteminin temelini oluşturan mülkiyet hakkı "(…) diğer insanlarla ilintisiz, toplumdan bağımsız biçimde,

dilediği gibi (*a son gré*) servetinden yararlanma ve onu tasarruf hakkıdır" (Marx, 1997, s. 33-34). Piyasanın temelini oluşturan *özel mülk*, mülkler üzerindeki bu tasarruf serbestliğine dayanmaktadır. Egoist insan için, yaşamın anlamı da yine özel mülktür; öyleki (…) özel mülkiyet insanın kendinde cisimleşir ve insan kendisi özel mülkiyetin özü olarak tanınır" (Marx, 2018a, s. 102). Sadece yaşamın anlamı değil, bizzat *insanın kendisidir özel mülk*.

Serbest piyasanın varlığının devamı, üretimin ve kârın artmasına bağlıdır. Ancak artan üretimle beraber üretimi yapacak insan ihtiyacı da artar; dolayısıyla bu ihtiyacı karşılamak için sermaye sahipleri ücretleri arttırmak zorunda kalır. Artan ücretlerle birlikte, işçilerin –her insan, doğası gereği daha fazlasını isteyeceğinden dolayı– bu arzularını gerçekleştirebilecek imkânları olacak ve onlar toplum tarafından belirlenen arzuları, yani "toplumsal talepler, toplumsal zevkler"ini tatmin etmeye çalışacaklardır (Marx, 2017c, s. 303).

Marx üretim araçlarını sadece maddî üretim araçlarıyla sınırlandırmaz. Burjuva sınıfı, egemenliğini koruyabilmek için hem maddî hem de düşünsel üretim araçlarını elinde bulundurmalıdır; zira düşünsel üretim araçlarını kullanarak, yarattığı piyasa sisteminin meşruluğunu sağlayabilir, çünkü "egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin bir fikir şeklinde ifade edilmesinden başka bir şey değildir" (Marx, 2011, s. 46). Serbest piyasanın devamlılığı, bir toplumdaki bütün insanların serbest piyasanın insanın doğasından kaynaklı zorunlu bir sistem olduğuna inanmalarına bağlıdır. Bu nedenle "(…) yeni egemen sınıf, kendi amaçlarına ulaşmak için de olsa, kendi çıkarlarını, toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarıymış gibi göstermek zorundadır" (Marx, 2011, s. 48). Burjuva sınıfının bunu yapabilmesi için de egoist insan tipinin, olması gereken bir insan tipi olduğuna insanları ikna etmesi gerekmektedir. Bu da, bu yönde teorik çalışmalar ortaya konmasına bağlıdır –Hobbes, Locke, Bentham, Mill ve diğerlerinde olduğu gibi…

Yabancılaşma, piyasa toplumundaki insanın durumunu özetler. Yukarıda sorulan "İnsan kendine nasıl yabancılaştı?" sorusuna Marx'ın verdiği cevap şudur:

> İşçi ne kadar çok servet üretse, üretiminin gücü ve kapsamı ne kadar artsa, kendisi de o kadar yoksullaşır. Ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar ucuzlar. Şeyler dünyasının *artan değeriyle* doğrudan doğruya orantılı olarak insanlar dünyası *değersizleşir.* Emek yalnız meta üretmez;

> kendisini ve bir meta olarak işçiyi de üretir – ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir (Marx, 2018a, s. 75).

İnsanlar, piyasa sisteminde ürettikçe yabancılaşır, çünkü meta, yani üretilen şey, "emeğin karşısına *yabancı bir şey*, kendini üretenden *bağımsız bir güç* olarak dikilir. Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, *maddeleşmiş* emektir: Emeğin *nesneleştirilmesidir*" (Marx, 2018a, s. 75). Başka bir ifadeyle, üretim sürecinde, *üretilen* ve *onu üreten* birbirinden bağımsız iki taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada nesneleştirilen, üretim sürecine dâhil olan tek tek insanlardır. Üretilen şeyin üretilebilmesi, onu üretenin kendi değerini ürettiği şeye aktarmasıyla mümkündür. Bu süreç sonucunda üretenin değeri artık üretende değil, üretilen nesnededir.

> İşçi, sermayenin kendini yitirmiş insan olduğunun öznel kanıtıdır ve aynı şekilde sermaye de emeğin, kendini yitirmiş insan olduğunun nesnel kanıtıdır. Ama işçi, *yaşayan* bir sermaye, dolayısıyla *gereksemeleri* olan bir sermaye olmak talihsizliğine uğramıştır –çalışmadığı her an faizini dolayısıyla geçimini yitirir. Sermaye olarak işçinin *değeri* isteğe ve eldeki stoka göre yükselir ve hatta *fiziksel* bakımdan *varoluşu, hayatı,* başka herhangi bir *meta* stoku gibi ele alınır. İşçi sermaye üretir, sermaye de onu üretir – demek ki işçi kendisini üretir ve işçi bir *meta* olarak insan bütün bu döngünün ürünüdür (Marx, 2018a, s. 91).

Marx'a göre üretim nedeniyle ortaya çıkan yabancılaşma dört şekilde karşımıza çıkmaktadır: Bizzat üretim sürecinin kendisinde, üretimin sonucunda ortaya çıkan ürünle ilişkide, insanların kendi türüyle ilişkisinde ve son olarak diğer insanlarla ilişkisinde (2018a, s. 79, 82). Yani yabancılaşmanın, insanı sadece üretim aşamasında değil, neredeyse bütün yaşamı boyumca etkileyebildiğini söyleyebiliriz.

Üretim süreci, insanı nasıl yabancılaştırır? Yabancılaşmanın üretim sürecinde başlaması *çalışmak*la olur. Çünkü *çalışmak*, insanın "varlığına ait değildir" ve çalışan bir insan aslında kendi varlığına aykırı bir eylem gerçekleştirdiğinden, bunu gönüllü değil zorla yapar; yani insan için çalışmak zorakîdir (Marx, 2018a, s. 78). Çalışmanın insanın varlığına aykırı olması, çalışan bir insanın, çalışma süresince insan olmaktan uzaklaşması anlamına gelir. Serbest piyasa sisteminde bir insanın çalışması, kendi için değil bir başkası içindir, dolayısıyla çalıştığı sürece bu "işçinin kendine değil, bir başkasına ait olması" demektir (Marx, 2018a, s. 78). İşçinin emeğinin bir başkasına ait olması, onun kendine yabancılaşmasıyla sonuçlanır. İnsan piyasada çalıştığında insan olmaktan çıkar, çünkü bir başkasının "mülkü"dür; bir insan değil, bir *nesne*dir, bir

*şey*dir. Üretim sürecinin bir parçasıdır ve bir *parça* olarak üretim araçlarını elinde bulunduranın *mal*ıdır.[46]

Bir insanın yabancılaşması sadece üretim sürecinde olmaz. Çalışmayla başlayan yabancılaşma sonucunda ortaya konan meta ile olan ilişkide de devam eder, "işçi *kendi emeğinin ürününe, yabancı* bir nesneyleymiş gibi bir ilişkidedir" (Marx, 2018a, s. 75). Yukarıda da belirtildiği gibi işçinin üretmesi demek, işçinin kendine ait olanı ürüne aktarması demektir. Yani "işçi hayatını nesneye koyar, ama artık hayatı kendine değil, nesneye aittir" (Marx, 2018a, s. 76). Metanın var olabilmesi, işçinin kendi hayatını ona devretmesine bağlıdır. Ancak işçi, bu devretmeyle kendine ait olan değerden vazgeçer. Üretilen ürünün bir değeri vardır; ancak o bu değeri işçinin değerinden eksilterek sahip olur.

İnsan doğadan izole edilmiş bir varlık değildir ve doğa, insanın yaşamını devam ettirebilmek için gerekli şeyleri barındırır. İnsan hem yaşamını devam ettirmek için gerekli olan temel maddeleri doğadan edinir, hem de üretimi doğadaki şeylerden, doğanın araçlarıyla gerçekleştirmektedir (Marx, 2018a, s. 76). İnsan, doğayı sahip olunacak bir nesne olarak kabul eder ve bu kabul sonucunda yabancılaşır. İnsan kendi yaşamının gerektirdikleri dışında doğaya sahip olma arzusuyla hareket ettiğinde, sahip olma sürecinde doğa, hem "kendi emeğine ait bir nesne olmaktan" hem de "dolaysız anlamıyla *yaşama aracı*" olmaktan çıkar (Marx, 2018a, s. 76). Üretim, doğayı insanın yaşamının bir parçası olmaktan çıkarır ve doğa insanın karşısında bir nesneye dönüşür. Bu, üretim süreciyle başlayan insanın yabancılaşma sürecinin devamıdır. Nesneleşen doğa, insanın dışında ve onun üzerinde yer alacaktır: insan için doğa sürekli üretilmesi gereken şeyleri kendinde barındıran bir nesnedir ve aynı zamanda insanın yaşaması için gereken şeylerin sağlayıcısıdır, "bu iki yoldan işçi kendi yarattığı nesnenin kölesi olur" (Marx, 2018a, s. 77). Doğa, insanın yaşamında olmaktan çıkar ve üretimin hammadde kaynağına dönüşür.

[46] Marx'ın burada söz ettiği *çalışma*yı, Mengüşoğlu'nun *anlamsız çalışma*sı olarak ele almamız mümkün. Zira Marx'ın, eserlerinde insanın kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştireceği etkinliklere karşı çıkmadığı görülebilir. Marx, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğini belirtir (2011, s. 21). Bu, temel ihtiyaçları karşılayacak olan eylemlerin, bu amaçla gerçekleştirildiği müddetçe insanın yabancılaşmasına neden olmayacağı şeklinde anlaşılabilir. Bu nedenle Marx'ın burada yabancılaşmaya neden olduğunu söylediği çalışma, piyasa sistemi içinde özel mülk edinme temelli gerçekleştirilen bir çalışmadır.

Yabancılaşma, sadece üretim sürecinde ve insanın ürünle ilişkisinde görülmez. Marx, "insan bir tür varlığıdır" der ve insanın tür olarak "özgür bir varlık" olduğunu dile getirir (2018a, s. 79). Özgürlük insan türüne özgü bir özelliktir ve insan türünün her üyesi özgür olabilir.[47] Ancak özgür insan, üretim sürecine dâhil olmamış insandır. Zira bir insan üretim sürecinde zorla çalışıyorsa ve zorla çalışmasından sonra kendisinden bağımsız bir ürün ortaya koyuyorsa, bu insanın özgür bir insan olduğunu söylemek zordur.

> İnsanı (1) doğadan, ve (2) kendinden, kendi etkin işlevlerinden, kendi hayat-etkinliğinden yabancılaştırırken, yabancılaşmış emek, türü insana yabancılaştırır. Türün hayatını, birey hayatının bir aracına çevirir. İlkin türün hayatıyla bireyin hayatını yabancılaştırır, sonra da soyut şekliyle bireyin hayatını, gene soyut yabancılaşmış şekliyle türün hayatının amacı yapar (Marx, 2018a, s. 80).

Burada Polanyi'nin "hayalî metalar"ını hatırlamak yararlı olacaktır. Polanyi, piyasanın meta olmayan ama metalaştırdığı üç şeyden söz eder: emek, toprak, para. Üretim sürecinde emek/insan bir makine gibidir, yeni metalar üreten metadır. Bu üretimi de yine metalaştırdığı doğa üzerinden yapar. Kendisinden ve yaşadığı doğadan uzaklaşan kişi, kendi türüne de uzaklaşır. Üretimin bir aracı olan ve kendi değerini aktararak ürün üretebilen bir insan olarak, kendinde "insanın değeri"ni yitirir. İnsanın değerini yitirmek, insan olmayı yitirmektir ve yitirdiği bu değerin yerine başka bir hayali metayı koyar: *para*yı. Piyasanın yarattığı ve piyasada insanın değerinin ölçüsü olan para "tüm dünyayı, hem insan dünyasını hem doğayı, özgül değerinden yoksunlaştırır. Para, insanın işinin ve varoluşunun yabancılaşmış özüdür ve bu yabancı öz insana hükmeder ve, insan da ona tapar" (Marx, 1997, s. 41). Böylece bir insan yitirdiği insanın değeri yerine piyasada kendi yarattığı hayali meta üzerinden kendine yeni bir değer belirlemeye çalışır.

Marx'a göre insanın özgürleşmesi "(…) insani dünyanın, ilişkilerin, insanın kendisine indirgenişidir" (1997, s. 41). Oysa bütün ilişkilerin üretim ilişkilerine

[47] Marx'ın insan doğası ile ilgili söylediklerinin farklı yorumları bulunmaktadır. Bazı düşünürler Marx'ın insan doğası kavramına karşı çıktığını söylerken, diğerleri bu teze karşı çıkmakta ve Marx'ın insan doğasını kabul ettiğini söylemektedir (Geras, 2011). Norman Geras, Marx'ın insan doğasını reddettiği görüşüne karşı çıkmaktadır. Norman'a göre, Marx'ın insan doğasına karşı çıktığı iddiası *Feuerbach Üzerine Tezler'in* altıncısından yola çıkılarak temellendirilmeye çalışılır (2011, s. 29). Ancak, gerek *El Yazmaları*'nda gerekse *Alman İdeolojisi*'nde, insandan tür olarak bir varlık olarak söz ettiğini biliyoruz. Bu nedenle Marx'ın insan doğasını reddettiğine dair görüşün, tek bir tezden yola çıkmadan, Marx'ın eserlerini bir bütün olarak gözönüne alındığında, pek de mümkün olmadığı görülebilir. Bu konudaki görüşler ve tartışmalar için bkz: Norman Geras, *Marx ve İnsan Doğası*, İstanbul: Birikim Yayınları, 2011.

dönüştürüldüğü piyasa sisteminde, üretim süreci insandan bu özgürlüğü alır. İnsanda bir olanak olarak var olan özgürlüğün yerine, piyasa yapay bir özgürlük koyar. Böylece özgürlük olanağı elinden alınan insandan geriye sadece hayvansal yanının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan –yeme, içme, barınma gibi– ve piyasanın kendisine dayattığı yine insanlar tarafından üretilen metaları tüketen bir canlı kalır (Marx, 2018b, 25). Bu nedenle burjuva toplumundaki özgürleşme, insanın özgürlüğünden farklıdır. Piyasa sisteminin egemen olduğu bir toplumda, bir insan daha fazlasına sahip olarak özgür olabilir; bu nedenle insan "mülkiyetten kurtulmuş olmaz, mülk sahibi olma özgürlüğü kazanır" (1997, s. 40). Yani burjuva toplumunda sözü edilen özgürlük, belirli bir şeyden kurtulma değil, ona daha çok sahip olabilmesi anlamında ele alınmaktadır.

Kendi türüne yabancılaşan insanın, insan türünün diğer üyelerine de yabancılaşması şaşırtıcı değildir. Marx, yabancılaşmanın diğer bir boyutunun, bir insanın diğer insanlara yabancılaşması olduğunu söylemektedir. Marx'a göre insanın yabancılaşmasını, insanlararası ilişkilerde görebiliriz; "gerçek pratik dünyada kendini-yabancılaştırma, başka insanlarla gerçek, pratik ilişkilerde kendini gösterir. Yabancılaşmanın yer aldığı ortamın kendisi *pratiktir*" (Marx, 2018a, s. 85). Serbest piyasanın, her ilişkiyi bir üretim ilişkisine çevirmesiyle her insan, diğer insanlarla ilişki kurmak için gerçekleştireceği her eylemi, üretim ilişkilerine uygun ilkelerle temellendirilerek gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla o insanın sadece türüne değil, başka insanlara karşı da yabancılaşması söz konusudur.

Burada vurgulanması gereken bir şey, bir meta olarak insana biçilen değerin karşılığı olan *ücret*tir. Yabancılaşma diğer insanlarla olan ilişkilerimizde de devam ediyorsa –ki bu bütün yaşamımızı etkisi altına almış demek olur– bir insanın değerinden söz edilebilir miyiz? Piyasa sisteminde bir insanın emeğinin değerinin karşılığı ücrettir; yani ücret, bir insanın üretim sürecinde ortaya koyduğu emeğinin karşılığın da aldığı paradır (Marx, 2004, s. 458). Serbest piyasada bir insanın değerinin karşılığı, yukarıda da belirtildiği gibi, "para" ile belirlenir –tıpkı diğer metalarda olduğu gibi. Bir insan söz konusu olduğunda bu *değer*in karşılığına "fiyat" değil, "ücret" denmektedir. Yani her insana biçilen ücret, onun toplum içinde ne kadar değerli olduğunu gösterir. Marx'a göre, "(…) ücret emeğin yabancılaşmasının zorunlu bir sonucudur, çünkü emeğin ücretinde, emek kendi başına bir amaç değil ücretin hizmetçisidir" ve bu nedenle, "*ücretlerin zorla yükseltilmesi* (…), *köleye daha çok para ödenmesinden* başka bir

anlam taşıyamaz ve işçinin de, emeğin de insanca yerini onurunu sağlayamaz" (Marx, 2018a, s. 87). Özetle, amaç para kazanmak olduğunda, daha fazla para kazanmak değerli olduğumuz anlamına gelmez, sadece daha fazla mal-mülk –ki bunlara hünerler de dâhildir– stokladığımızı gösterir.

Peki, bir insanın değerinin karşılığı olan ücreti/fiyatı belirleyen şeyler nelerdir? Serbest piyasada birer meta olan insanların ücretleri, yani fiyatları da meta gibi belirlenmektedir. Bu nedenle ücretler de tıpkı metalar gibi arz-talep dengesine bağlıdır ve iş imkânlarının fazla ancak işçinin az olduğu durumlarda işçilerin ücretleri artarken, iş imkânlarının az işçilerin sayısının fazla olduğu durumlarda ücretler düşecektir (Marx, 2017c, s. 299). Marx bu noktada "emeğin üretim maliyeti nedir?" diye sorar ve "bu, işçiyi işçi olarak muhafaza etmek ve onu bir işçi haline getirmek için gereken masraflardır" cevabını verir, sonra da "(…) bir işin gerektirdiği öğrenme süreci ne kadar kısa olursa, (…), ücreti de o kadar az olur" diye ekler (2017c, s. 299). Günümüzden buna örnek vermek gerekirse, bugün *iyi bir işe* girebilmek için lise mezunu olmanın yetmediği, üniversite mezunu olmak bir yana neredeyse yüksek lisans yapmanın, en az iki-üç dil bilmenin – ancak herhangi bir dil değil, işe yarar dilleri bilmenin–, alanınıza dair sertifikalar toplamanın bir zorunluluk olduğu düşünülürse, Marx'ın 19. yüzyılda ortaya koyduğu bu düşüncenin 21. yüzyılda da geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Yani bir insan –tıpkı Smith'in dediği gibi– kendine ne kadar çok yatırım yaparsa, ücreti de o kadar artacaktır.

Burjuva toplumu, "(…) insanın tüm tür-bağlarını [Gattungsband] koparır, bu tür-bağların yerine egoizmi, bencil gereksinimi koyar ve insan dünyasını atomize olmuş, biri diğerine düşman bireylerin dünyasına çözüştürür" (Marx, 1997, s. 50). İnsanların kendi çıkarının peşinden koştuğu bir toplumda insanlar arasındaki tek geçerli ilişki, çıkar ilişkisidir ve kurulması muhtemel diğer ilişkiler de bu çıkar ilişkisine –Marx'ın tabiriyle "sömürü ilişkisi"ne– aykırı kurulamaz, onun kuralları çerçevesinde, ona bağlı olarak kurulabilirler ve "bu menfaatin maddi ifadesi, tüm şeylerin, insanların ve toplumsal ilişkilerin değerinin temsilcisi olarak paradır" (Marx, 2017a, s. 256). Yani para hem insanın değerini hem de diğer kişilerle kurduğu ilişkilerin, neredeyse tüm eylemlerinin değerini gösterir.

Ne ilginçtir ki piyasa sistemi sadece işçiyi yabancılaştırmaz; aynı zamanda sermaye sahiplerini de yabancılaştırır. Aralarındaki fark, bu yabancılaşmadan etkilenme biçimleridir: buna göre sermaye sahibi "kendini yerinde duyar; bu yabancılaşmada bir doğrulama bulur, kendinin bu yabancılaşmasında kendi *öz erkliğini* görür ve onda insanal bir varoluş *görünüşüne* kavuşur"; emek, "kendini bu yabancılaşma içinde yıkıma uğramış duyar, bu yabancılaşmada kendi erksizliğini ve insandışı bir varoluş gerçekliğini görür" (Marx, 2018b, s. 81). Piyasa sistemi sadece emek verenin yabancılaşmasına değil, sermaye sahibinin de yabancılaşmasına neden olur. Emekçi değerini metaya aktararak kendine yabancılaşırken, sermaye sahibi sahip olduğu mülklerle kendini tanımlayarak kendine yabancılaşır.

Marx, insanların "(…) ilişkileri, onların gerçek yaşam süreçlerinin ilişkileridir. Onların ilişkilerinin kendilerine karşı bir özerkliğe ulaşması nereden geliyor?" diye sormaktadır (2018b, s. 107). Bu sorunun cevabını da şu kavramla verir: işbölümü. Üretimdeki "işbölümü ile bireyin özel faaliyeti genel olarak yararlı hale gelir; Bentham'ın genel fayda fikri de, rekabet koşullarında geçerlilik kazandırılan aynı genel faydaya indirgenmiş olur" (Marx, 2017a, s. 229). İşbölümünün temel mantığı, bir işçinin, on-on beş kişinin işini yapabilmesini, yani daha az işçiyle daha çok işin yapılabilmesini sağlamaktır, ki bu da bir işçinin işten çıkarılmaması için diğerlerinden daha fazla üretim yapması gerekliliğini doğurmaktadır (Marx, 2017c, s. 308). Yani işbölümü, sanıldığının aksine, insanların birlikte bir şeyler yapmasını sağlayan bir yöntem değildir; çünkü işbölümü birlikte çalışmayı değil, verimliliği amaçlar. Kısa zamanda çok üretim yapabilmek için üretim ufak aşamalara bölünür ve her bir işçinin belirli bir aşamada çalışması sağlanır. Bugünkü tabirle belirli bir işin gerçekleştirilebilmesi için farklı uzmanlık alanları yaratılır ve her işçi sadece kendi uzmanlık alanına dair verileri bilir. Bir işçi diğer işçilerin ne yaptığından habersizdir, bunu bilmesine de zaten gerek yoktur. Günümüz piyasa ekonomisi, her insanın son teknolojiyi takip etmek zorunda kaldığı, popüler adı "ekip çalışması" olan işbölümüne göre hareket etmek zorunda olduğu bir rekabet ortamı yaratmıştır. Fabrika tarzı üretimde işçiler arasında rekabete yol açan işbölümü, bugün ekip çalışması adı altında etkisini devam ettirmektedir.

Kısa zamanda çok üretim yapmaya odaklı ve birlikte çalışıyormuş gibi görünen ancak birbirlerinin ne yaptığından pek de haberi olmayan insanların organize edilmesini sağlayan işbölümü, işçiler arasında daha fazlasını üretebilmek için rekabeti teşvik eder.

> Rekabet, (…) tarihî bakımdan sermaye öncesi üretim aşamalarına özgü sınır ve ayakbağlarının olumsuzlanması şeklinde ortaya çıkan ve tarihe fizyokratlar tarafından gayet haklı olarak laissez faire, laissez passer şeklinde tanımlandığı ve savunulduğu için; bu salt negatif, salt tarihî yönü ile dahi asla incelenmemiş, üstelik daha büyük bir budalalıkla, zincirlerinden kurtulmuş, kendi kişisel çıkarlarından başka bir şeye tabi olmayan bireylerin birbirleriyle özgürce çatışması olarak, özgür bireylerin karşılıklı çekim ve itimi olarak alınmış, dolayısıyla üretim ve mübadele alanında özgür bireyin mutlak varoluş biçimi olarak yorumlanmıştır (Marx, 1979, s. 623-624).

Serbest piyasa, rekabeti insanın özgürlüğünün bir göstergesi olarak sunmaktadır. Başka bir ifadeyle, herkes özgürdür, çünkü herkesin piyasaya dâhil olma ve rekabet etme olanağı vardır. Ancak bu, yapay bir özgürlüktür. İnsanların piyasaya girişlerinin serbest bırakılmasıyla, insanlar kendilerini özgür *zanneder*; ancak bu, onların özgür olduğu anlamına gelmemektedir.

Marx, bu özgür birey savunusunun bir yalan olduğunu, aksine serbest piyasada insanların özgür bireyler olamayacağını söyler; çünkü "*serbest rekabet* sermayenin kendi kendisiyle bir diğer sermaye biçiminde ilişkiye girmesidir. Yani sermayenin sermaye olarak gerçek işleyiş tarzıdır" ve serbest rekabet sayesinde sermaye özgürce varlığını devam ettirebilir (Marx, 1979, s. 624-625). Piyasa sistemi içinde rekabet sadece sermaye sahiplerini özgür kılmaktadır. Ne var ki bu özgürlük de –daha önce belirtildiği gibi– öznenin piyasada istediği eylemi gerçekleştirebilmesinden ibarettir. Ancak bu, eylemlerin tek amacı, piyasanın varlığını devam ettirme olmalıdır. Bu amacı güttüğünüz müddetçe piyasa size özgür olma hakkı tanır. Rekabetle de bu özgürlüğü size *hissettirir*. Ancak bu, özgür olduğunuz anlamına gelmez, zira "özgür rekabette özgürlüğüne kavuşan bireyler değil, sermayedir" ve piyasa sistemi sermayenin dolaşımını sanki bireylerin özgürce hareket etmesi olarak yorumlanmasını sağlar ve böylece sermayenin özgürlüğü, "bireysel özgürlüğün ta kendisi" olarak ilân edilir (Marx, 1979, s. 625). Özgürce hareket eden, birey değil, sermayenin kendisidir.

Piyasa sisteminin temel ilkesi olan "daha fazla kâr etme", ancak serbest rekabet altında gerçekleşebilir. Serbest piyasa, varlığını ve gelişimini "özgürce" devam ettirebilmek, amaçlarını gerçekleştirebilmek için kendi kurallarını toplumun her

kesimine dayatabilmelidir ve bu dayatmayı bireysel özgürlüğü sağladığı varsaydığı serbest rekabet aracılığıyla yapar (Marx, 1979, s. 625). Tam da bu nedenle serbest rekabet, piyasa sisteminin temel unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özgürlük imkânı sadece sermaye sahiplerinindir. Sermayedarların daha fazlasını edinme özgürlüğünü gerçekleştirme sürecinde ortaya çıkan "(…) işçiler arasındaki rekabet, sermayeler arasındaki rekabetinin sadece bir başka biçimidir" (Marx, 1979, s. 625). Çalışanlar arasında görünen rekabet ve bu rekabet sonucunda daha fazlasını elde etme, çalışana ait bir başarı gibi görünse de, bu aslında sermayelerin daha fazlasını elde etme başarısından başka bir şey değildir. Tıpkı özgürlük gibi, daha fazlasını elde etme de en nihayetinde bireylere değil, sermayeye ait özelliklerdir.

> (…) burjuva ekonomisinin kategorilerinin hepsi, hatta değer belirlemesi gibi en temel kategori bile, ancak serbest rekabet sayesinde yani ancak sermayelerin ve sermaye tarafından belirlenen öteki üretim ve işbirliği ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi biçiminde gözüken fiili süreçte gerçek varlığa kavuşurlar. (…) Eğer serbest rekabette bireylerin salt kendi çıkarlarını izleyerek ortak ya da daha doğrusu *genel* çıkarı gerçekleştirdikleri söyleniyorsa, bunun anlamı, bireylerin kapitalist üretimin koşulları çerçevesinde birbirleriyle çatıştıkları ve dolayısıyla bu çatışmanın sadece karşılıklı eylemlerin gerçekleştiği koşulları yeniden ürettiğidir (Marx, 1979, s. 626).

Marx'a göre rekabet de, endüstrinin büyümesi ve ulusal sınırları aşmasıyla birlikte evrenselleştirildi ve rekabeti evrenselleştiren endüstri aynı zamanda "her sermayeyi, endüstri sermayesi haline getirdi ve böylece dolaşımı yarattı (…); sermayelerin merkeze hızla kaymasına neden oldu. Evrensel rekabet aracılığıyla, bireyleri enerjilerini azami düzeyde tutmaya zorladı" (Marx, 2011, s. 66). Dolayısıyla her insan artık küresel rekabetin bir parçası durumuna geldi. Şirketler evrensel rekabeti kazanmak için *daha iyi parçaları* –yani insanları– kendi bünyelerinde toplama çabasına girmekle başlamıştır. Bu da çalışanların daha iyi parça olma rekabetini kızıştırır.

Marx'a göre üreticiler arasındaki rekabet hiçbir zaman son bulmayacaktır. Zira sermaye sahipleri her zaman kâr etmek isteyeceklerdir ve kâr etmelerini sağlayan unsurlardan birisi de üretimdeki verimliliktir. Üretimdeki işbölümü ve teknolojik gelişmelerin, verimliliği arttıracağını söyleyen Marx, kârı arttırabilmek için her sermaye sahibinin daha iyi organize edilmiş bir işbölümünü ve daha yeni teknolojiyi kovalaması gerektiğini ve bu gerekliliğin hiç bitmeyeceğini, çünkü her yeni gelişmenin, eninde sonunda üretimdeki bütün alanlara ve sermaye sahiplerine yayılarak, "yeni" ve

"ayrıcalık" olma özelliğini yitireceğini ve üreticilerin de yeni "yeniler"e sahip olabilmek için mücadele etmek zorunda kalacağını söylemektedir (2017c, s. 307). Piyasa sistemi, her üreticiyi yeninin peşinde koşmaya zorladığından dolayı, üreticiler arasındaki yeniye sahip olma rekabeti, piyasa sistemi var olduğu müddetçe devam edecektir. Marx'ın burada sadece üreticiler için söz ettiği yeniye sahip olma rekabeti, günümüzde sadece sermaye sahipleri arasında olan bir mücadele örneği olarak değil, bütün insanlar arasında geçerli olan bir mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Piyasa sisteminde, her bir insan belirli bir sınıfın üyesi olarak vardır. İnsanların nasıl yaşamaları gerektiğinin önceden belirlendiği bu sınıfların üyeleri, kendi sınıfının üyelerine karşı girdiği rekabete, ancak kendi sınıfı bir başka bir sınıfla girdiği rekabet durumunda ara verebilir (Marx, 2011, s. 57). Yani aslında piyasa sisteminde bir insan, yaşamı boyunca sürekli rekabet halindedir. Ya kendi sınıfından insanlara karşı ya da başka sınıftan insanlara karşı sürekli mücadele etmek zorundadır.

> Kendini ezme, yaşamın bütün insanca gereksemelerin yadsınması, baş öğretisidir. Ne kadar az, yer, içer, kitap okursan; tiyatroya, dansa, meyhaneye ne kadar az gidersen; ne kadar az düşünür, sever, kuram yaratır, şarkı söyler, resim, eskrim yaparsan, vb. o kadar fazla sermaye *biriktirirsin* – güvelerin ve tozun yok edemeyeceği hazinen o kadar *büyür*. Kendin ne kadar *azalırsan*, o kadar çoğa *sahip olursun* (Marx, 2018a, s. 128-129).

Marx, burada piyasa sisteminde daha fazlaya sahip olmanın altın kurallarını dile getirmektedir. Ancak daha fazlasını elde etmek için uyulması gereken bu kurallar, sadece şu anda sermaye sahibi olmayan sıradan insanlar için geçerlidir. Aksi halde sanat, bilim, felsefe gibi alanların varlığını devam ettirebilmesi mümkün olmayacaktır. Serbest piyasa sisteminde bu alanlardan söz edebilmemizin nedeni, hala bu alanlarla ilgilenenlerin olmasıdır. Ancak bun alanlarla ilgilenenler, "daha fazla"ya sahip olanlardır. İnsanlar arasındaki bu ayırımı sağlayan da işbölümünün ta kendisidir. Bilim, felsefe gibi insanın değerleri de "belirli bireylerde ayrıcalıklı yoğunlaşması ve bununla bağlantılı olarak geniş yığınlar arasında bunun bastırılması, işbölümünün bir sonucudur" (Marx, 2017a, s. 230). Dolayısıyla ne işbölümü ne rekabet ne de bunları temel ilkeler yapan serbest piyasa, insan türünün devamlılığını amaçlamaktadır. Tek amaç insanların olanaklarından soyutlanarak piyasa sisteminin devamlılığını sağlamaktır. Bu amacın olması gerektiği gibi gerçekleştirilebilmesinin önkoşulu da, yine insanın bu olanaklarının olduğunun gözardı edilmesidir.

Bu rekabete dayalı sistemde her bir insan, diğerlerini kendi çıkarı için kullanabileceği bir araç olarak görme eğilimindedir. Bu eğilim, diğer insanları meta haline getirip kendisine bağlama, onun üzerinde egemenlik kurma gerekliliğini doğurur ve her bir insan, diğerini "yeni fedakârlıklara sürüklemeyi ve yeni bir *doyum* yoluna alıştırıp iktisadî yok olmaya itmeyi kurar. Herkes başkasının üzerinde *dışsal* bir egemenlik kurup kendi bencil gereksemelerini doyurmaya bakar" (Marx, 2018a, s. 125). Rekabet bu sefer doğrudan daha fazlayı elde etmek için değil, bir başka insanı metalaştırma üzerine kurulur.

Marx yine de, insanların birarada yaşayabilmesi konusunda umutsuz değildir. Birarada yaşam için gereken şartların, insanlar tarafından sağlanmış olması gerekmektedir. Bu koşullardan ilki, insanların işçi olmaktan vazgeçmesidir; çünkü emek olduğu müddetçe özel mülkiyet olmaya devam edecektir. Özel mülkiyetin varlığı emeğin varlığına bağlıdır; bu nedenle "proletarya, proletarya olarak, kendi kendini kaldırmak ve böylece bağımlı bulunduğu, onu proletarya durumuna getiren karşıtını, yani özel mülkiyeti de kaldırmak [aufhaben] zorundadır" (Marx, 2018b, s. 81). Metayı üretenin daha fazla meta üretmekten vazgeçmesi, piyasa sisteminin ve dolayısıyla piyasanın bütün kurallarının da işlevini yitirmesi demektir; yani egoist insan tipinin, kârın, işbölümünün ve rekabetin son bulması demektir. İnsanlar bu şekilde "başkaları ile ortaklık kurarlarsa, her birey kendi yetilerini her doğrultuda geliştirmek olanağına sahip olur. Kişisel özgürlük, yalnız ortaklık sayesinde mümkün olabilir" (Marx, 2011, s. 85). Bu sayede insanlar, insan türüne uygun bir biraradalık sağlayabilir.

Marx, insanın ihtiyaçlarını tabiî ki tamamen yok saymamaktadır. Çünkü "(…) hayatın yaşanabilmesi için öncelikle insanın yemesi, içmesi, kalacak bir yer bulması, giyinmesi ve bunun gibi birçok şeye daha ihtiyacı vardır" (Marx, 2011, s. 21). Ancak bu ihtiyaçların, serbest piyasa sistemindeki gibi daha fazlasını elde etmeyi amaç edinen bir sistemde değil, tıpkı Aristoteles'in ifade ettiği gibi "ölçülü bir şekilde" elde edilmesini sağlayan bir sistemde karşılanmasıyla birarada yaşanabilir.

Yabancılaşma sadece insanın kendi emeğinin ürününe yabancılaşması değildir, aynı zamanda "(…) her şeyin *insanlık dışı* bir gücün egemenliği altında oluşu[dur]" (Marx, 2018a, s. 135). İnsanın insanlık dışı egemenlikten kurtularak özgürlüğüne kavuşabilmesi için, yabancılaşmanın son bulması gerekir. Bunun tek yolu da özel

mülkiyete ve egoist insan tipine, yani rekabetçi insan tipine dayalı bir sistemden çıkarak, insanın insan türüne özgü bir biraradalık kurabilmesidir.

4.2.2. Harbert Marcuse ve Tek Boyutluluk

Marx, yabancılaşma kavramını 19. yüzyılda ortaya koymuştur; ancak pratik ilişkilerde ortaya çıkan yabancılaşmanın 20. yüzyılda da insan yaşamını etkilemeye devam ettiğini görebiliriz. Zira serbest piyasanın giderek etkisini arttırdığı bu yüzyılda da serbest piyasanın dayattığı insan tipi değişmemiştir. Buna bağlı olarak serbest piyasanın kuralları da insan yaşamı üzerindeki etkilerini devam ettirmektedir. Rekabet, insan yaşamının daha da temel bir unsuru olarak kabul edilegelmiştir. Öyle ki bu, sosyolog Robert Ezra Parkı'ın 1921'de çıkan *Rekabet ve Çatışma* adlı eserinde, bir toplumdaki insanların rekabetini "olağan" kabul etmesine kadar gitmektedir. Park'a göre "insanlar arasındaki rekabet, çoğunlukla çekişmeye ve çatışmaya dönüşmüştür" (2018, s. 20). Mademki her insan var olmak için bir diğerine karşı mücadele etmek zorundadır, bu zorunluluk, insanların biraraya gelmesiyle bir "çatışma" veya "çekişme"ye dönüşmesine yol açacaktır. İnsan, doğası gereği çatışmak zorundadır. Bu düşünce 20. yüzyılda "insanın doğası gereği rekabet etmesi gereken bir canlı" olduğu düşüncesinin ne derece benimsendiğini göstermektedir.

Ancak piyasa sistemi, kurallarını insan ilişkilerine daha fazla entegre etmek suretiyle kendi yerini sağlamlaştırırken, piyasanın yarattığı insan tipine karşı çıkışların olmadığını söylemek de yanlış olur.

Piyasanın yarattığı yabancılaşmış, bir metaya indirgenmiş insan 20. yüzyılda da karşımıza çıkar. Yabancılaşmış insan, bütün insanî özelliklerini yitirmiş ve bu insana tek bir özellik yüklenmiştir: meta olma. Bu yitiriş, insanı tek bir özelliğe hapsetmiş, nesne olma –bir insan özelliği olmadığı halde– insanı "tek boyutlu" hale getirmiştir. Marx'ın yabancılaşmış insanı, 20. yüzyılda Harbert Marcuse'nin "tek boyutlu insan"ı olarak karşımıza çıkar.

Serbest piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için belirli bir insan tanımının kabul edilmesi gerektiği daha önce de belirtilmişti. Marcuse de *Tek Boyutlu İnsan* kitabına bu insan tipine dikkat çekerek başlar:

> Tüketici ekonomisi ve şirket kapitalizminin politikası insanı meta biçimine saldırganca ve libidinal olarak bağlayan ikinci bir insan doğası yarattı. Sahip olma, tüketme, küçük aletleri, aygıtları, araçları, makineleri kullanma ve sürekli yenileme ihtiyacı halka sunulmuş ve kabul ettirilmiştir; çünkü bu malları kendini yok etmek pahasına bile olsa kullanmak, (…) "biyolojik" bir ihtiyaç haline gelmiştir (Marcuse, 1968, s. 20).

Marcuse'ye göre, "bu toplumda [piyasa sisteminin hâkim olduğu toplumda] üretim cihazı, toplumun ihtiyacı olan iş, yetenek ve davranışları belirlemekle kalmayıp, bireysel ihtiyaç ve istekleri de belirle[mektedir]" (1968, s. 21). Yani üretim cihazları aracılığıyla serbest piyasa ekonomisi, insan ihtiyaçlarını şekillendiren bir ekonomik sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbest piyasa sistemi, kendi yarattığı ürünleri birer insan ihtiyacına dönüştürmektedir. Daha rahat bir yaşam sürebilme şiarı altında, insanın temel ihtiyacı olmayan şeyler birer "temel ihtiyaç" olarak sunulmakta ve rahat bir yaşam uğruna insanlar bunları daha fazla edinmeye zorlanmaktadır. Bu tip sözde zorunlu ihtiyaçlar, "(…) bireyin kontrolü dışında güçler tarafından belirlenen sosyetik bir içerlik ve fonksiyona sahiptirler. (…) Yani bu ihtiyaçlar, ana çıkarı baskıyı gerektiren bir toplumun ürünleridir" (Marcuse, 1968, s. 32). Piyasa sisteminin devamlılığı için zorunlu olan ilkeler, bu tip yapay ihtiyaçları karşılamayı isteyen insanların gözetmesi gereken ilkeler haline gelmektedir. İhtiyaç olmayan *ihtiyaçların* sayesinde, daha fazlasını elde etme fikri göze batmamakta; her insanın *daha yeni*yi daha fazla elde etmesi, insanın doğasından kaynaklanan bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Marcuse, daha rahat bir yaşamı vadeden piyasa sistemi için "akıldışılığın akılsal özelliği" demektedir (1975, s. 24). Piyasa sistemi akıldışıdır, zira bu sistemde insanlar ihtiyaçları olmayan şeylere ihtiyaçmış gibi yaklaşır. Ama piyasa sistemi bunu öyle bir yöntemle yapar ki, her insan bu sözde ihtiyaçları insanın insan olarak yaşaması için gereken zorunlu ihtiyaçlar olarak kabul eder. Ancak bu, tek seferle sınırlı kalmamaktadır. Piyasa sistemindeki sermayedarlar, kârlarını arttırabilmek için yeni temel ihtiyaç(!) arayışlarının peşine düşmektedir. Piyasa sisteminin yönteminin ilk adımı, bir önceki bölümde ele alınan insan tanımını değiştirmek ve insanı arzularına göre hareket eden bir canlı olarak, aklı da arzuların tatmini için kullanılan bir araç olarak tanımlamaktır. Daha sonraki adım da bu yeni tanımın herkes tarafından kabul edilmesini sağlamaktır. Sonuç olarak piyasa aklı kullanarak akıldışı bir sistem yaratır.

Piyasa sistemi "(…) dünya-nesneyi insan aklının ve bedeninin bir boyutu haline getirdiği ölçüde, yabancılaşma kavramı sorun haline geliyor. İnsanlar birbirlerini

mallarıyla tanıyorlar, ruhlarını otomobillerinde, ses aygıtlarında, iki katlı evlerinde, mutfak eşyalarında buluyorlar" (Marcuse, 1975, s. 24). Piyasa sisteminin içinde yer alan ve onun kurallarına göre yaşayan insanlar, insan olmanın özelliklerini yitirdiklerinin farkına bile varamamaktadırlar. Piyasa sistemi "hep daha fazla, daha yeni, daha iyi olanı elde etme" ilkesini insanlara dikte ederek, insanların yabancılaşmasının üzerini örtmektedir. İnsanlar, piyasanın öne sürdüğü bu metaları gerçek birer ihtiyaç olarak kabul ederler. Nihayetinde her bir insan, kendisini piyasa sisteminin zorunlu tuttuğu yaşam standartları temelinde değerlendirir. Bu değerlendirme insanın yabancılaşmasının ortadan kalktığı anlamına gelmez; aksine bu değerlendirme insanın kendisine yabancılaşmasının bir üst evresidir ve bu evrede yabancılaşma "(…) tümüyle nesnelleşmiştir; yabancılaşan kişi, yabancılaşmış olan yaşamında özümlenmiştir. Tek bir boyut vardır artık: bu tek boyut her yerde, her biçimdedir" (Marcuse, 1975, s. 26). Yabancılaşma, insanın bütün olanaklarının insandan soyutlanarak, her bir insanı tıpkı üretim sürecinin sonucunda elde edilen *ürünler* gibi birbirinin *aynı*sına dönüştürmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu *aynı olma*nın *insan olma bakımından olmadığı*dır. İnsanlar, elbette insan olanaklarına sahip olma bakımından aynıdır; ancak bu olanakların hangilerinin ne derecede gerçekleştireceği, her bir insanın kendisine bağlıdır. Tam da bu nedenle her bir insan, aynı türün, yani insan türünün üyesi olmakla birlikte, hiçbir insan birbirinin *aynı*sı değildir. Görünüş olarak birbirinin aynı olan tek yumurta ikizlerinin bile, insan olanaklarını gerçekleştirme bakımından birbirinden farklı olduğu görülebilir. Ancak piyasa sisteminin yol açtığı yabancılaşma, birbirinin aynı olan, insanın olanakları törpülenmiş insan, tek bir amacı olan, yani kendi çıkarlarını gerçekleştirme adı altında aslında serbest piyasanın devamlılığını sağlayan, *tek boyutlu* canlılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Serbest piyasanın insan yaşamına soktuğu sözde temel ihtiyaçların sayısındaki artış teknolojik gelişmelerle paralellik göstermektedir. Teknolojik gelişmelerin üretim sürecine dâhil edilmesindeki temel amaç, "israfı ortadan kaldırmak, üretimi yoğunlaştırmak ve ürünü standartlaştırmaktır" (Marcuse, 1998, s. 146). Üretimde makineleşme "insanın içgüdülerinin, arzularının ve düşüncelerinin makineleri besleyen kanallara dönüştürme[ye]" çalışır (Marcuse, 1998, s. 144). Zaten piyasa tarafından metalaştırılan insan, teknolojinin üretime dâhil olmasıyla birlikte *makinenin bir parçası* haline gelmiştir. Makineye ne kadar uyum sağlarsa, o kadar işe yarar bir parça olacaktır.

Makinenin bir parçası olan her bir insanın, diğer insanlarla *insanca* ilişki kurması beklenemez. Sonuçta, "insanlararası ilişkilere makine süreci aracılık eder" (Marcuse, 1998, s. 144). Artık insanlararası ilişkilerden değil, parçalar arası ilişkilerden söz edilebilir ve bu parçalar arasındaki ilişkiler, sürecin bir parçası olarak kurulan ilişkilerdir.

Makineleşen üretim sürecinde bir insanın değerli olabilmesi, onun makinelere ne kadar uyum sağlayabildiğine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, piyasa sisteminde ayakta kalabilmek isteyen insan, makineleşmeye uyum sağlamalıdır. Marcuse'nin "uyum mekaniği" dediği bu insanın makineye uyum sağlaması, "'teknolojik düzenden' toplumsal düzene yayıldı; performansı sadece fabrikalarda ve dükkânlarda değil, aynı zamanda ofislerde, okullarda, toplantılarda ve nihayet rahatlama ve eğlence alanında da yönetirler" (Marcuse, 1998, s. 145). Dolayısıyla Marcuse'nin "uyum mekaniği" dediği, insan yaşamının her alanında gözetilmesi, eylemlerin buna göre gerçekleştirilmesi gerekliliğidir.

Rekabet etmenin insan yaşamının merkezinde olabilmesi de bu *aynı*lıktan ve uyum mekaniğinden kaynaklanır. Üretim sürecinin makineleşmesi, insanların aynılaşmasını azaltmaz, aksine arttırır. Artık her insan makineye uygun bir parça olmaya çalışmaktadır. Bu çaba, *aynı olma* çabasıdır. Bu anlamda insanın, makinedeki vidadan pek de farkı yoktur. Nasıl ki bir makineye belirli bir boyutta vida gerekliyse, makineye uyum sağlayacak olan bir insanın da belirli bir boyutta olması gerekmektedir. Rekabet de makineye uygun en iyi vida olma rekabetidir: "insan performansını bir dizi güvenilir tepkiye dönüştüren güç, dışardan bir güçtür: makine süreci insana mekanik davranış kalıbını zorla kabul ettirir ve rekabetçi verimliliğin standartları bireysel rakip ne kadar bağımsız olursa o kadar çok güç uygular" (Marcuse, 1998, s. 145). Piyasa sistemi, standartlara uymayı reddeden insanları, standartlara uymaya zorlayabilir. Hatırlanacağı üzere, piyasa sistemi –özellikle faydacı anlayış– toplumsal ihtiyaca vurgu yaparak, rekabetin toplum için en iyi olanı ortaya çıkaracağına dair bir düşünce ileri sürer. İşte bu düşünce tam da tek tek insanlar piyasa standartlarına uymadıklarında devreye girer. Standartlara uyum sağlamak istemeyen bir insan, "toplumsal ihtiyaçlara/çıkarlara uygun hareket etmeyen insan" olarak etiketlenme ihtimaliyle karşı karşıya kalır. Dolayısıyla toplumun ihtiyaçlarına uygun eylemlerde bulunmamaya ve standartları reddetmeye devam ederse, artık toplumun ihtiyaçlarını sağlamakta faydalı

olamayacağından –makineye uygun bir parça olamayacağından– bu reddediş çok büyük ihtimalle toplumdan dışlanmayla sonuçlanır.

Teknolojinin hâkim olmaya başladığı ekonomik sistem içinde "bireysel başarı, standart haline getirildi" (Marcuse, 1998, s. 142). Bu, "bireyin performansının, kendisi dışındaki standartlar, önceden belirlenmiş görevler, işlevlerle ilgili standartlar tarafından teşvik edilmesi, yönlendirilmesi ve ölçülmesi" anlamına gelmektedir (Marcuse, 1998, s. 142). Bu, piyasa sistemine dâhil olan insanların önceden belirlenmiş davranışları gerçekleştirmesi demektir. Bu durumda piyasa sistemindeki kendi çıkarının peşinde koşan insanlar, tercih etme imkânları varmış gibi görünse de, aslında bu imkâna sahip değildirler. Piyasanın devamlılığı için gereken davranışları yapmak zorundadırlar. Aksi halde toplumdan dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bu önceden belirlenmiş standartlara göre eylemde bulunmanın daha ilginç bir yönü ise, her bireyin biricik olduğuna inandırılan sistemin aslında insanları birörnekliğe sürüklemesidir. Zira "verimli birey, performansı yalnızca makinenin nesnel gereksinimlerine uygun olduğu ölçüde bir eylem olan ve özgürlüğü, kendisinin belirlemediği bir hedefe ulaşmak için en uygun yolların seçilmesiyle sınırlı olandır" (Marcuse, 1998, s. 142). Rekabet işte bu amaca giden yolların en iyisini belirlemeye yarayan bir yöntem olarak kabul edilir.

Yaşam standardı, piyasanın yarattığı yeni lüks ihtiyaçlarla yükselmekte olan bir toplumda, "sistemle uyuşmazlık içinde olmak, görünürde toplumsal bir yarar sağlamaz (…). Yaşamayla ilgili zorunluluklar söz konusu olurken, neden malların üretimi ve dağıtımı bireysel özgürlüklerin rekabetine uğrasın?" (Marcuse, 1975, s. 16). Böyle bir toplumda bireyin özgürlüğünden ancak Nozick'çi bir özgürlük olarak söz edilebilir – yani serbest piyasanın kuralları çerçevesinde belirlenmiş bir özgürlükten. Çünkü artık daha fazlasını elde etmek bir lüks olmaktan çıkıp, insan için bir zorunluluk haline gelmiştir. Daha fazlasına sahip olmak insanın temel amacı olduğu için, piyasa, çalışmanın getirdiği "dinlenme ihtiyacını, narhlı fiyatlarla serbest rekabet gibi, kendi kendini denetleyen özgür basın gibi, markalar ve makineler arasında özgür seçme hakkı gibi aldatıcı özgürlüklerin sürdürülmesi ihtiyacını ortaya koyar (Marcuse, 1968, s. 35). Bu tip bir özgürlük, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmesi değil, kendisine sunulanlar arasında seçim yapma imkânına sahip olmasıdır. Belki de tam burada Sartre'ın şu sözlerine kulak vermek gerekir: "bugünkü özgürlüğümüz, *özgür olabilmek üzere girişilmiş savaşın özgürce seçimi*nden başka bir şey değil" (1965, s. 95). Sartre'ın bu

ifadesini bugün şu şekilde değiştirebiliriz: rekabetçi sistemdeki tek özgürlüğümüz, daha en baştan rekabetçi sisteme girme veya girmeme seçiminden başka bir şey değildir!

Serbest piyasa sistemine dâhil olan bir insan, rekabet edip etmemekte özgür değildir. Çoğu zaman hangi alanda rekabet edip etmeyeceğini bile seçememektedir. Ona sunulan yol haritalarından birini seçmek zorundadır –bugün neredeyse her alanda başvurulan bir değerlendirme yöntemi olan *test*ler gibi. Nasıl ki testlerde, soruların cevabı size verilen şıklar arasındadır ve sizin yapmanız gereken tek şey verilen şıklardan birini seçmektir; rekabet içinde sunulan özgürlük de, size testlerde verilen şıklardan birini seçme özgürlüğünden başka bir şey değildir. Testlerde sizden yeni bir şık ortaya koymanız istenmez, siz de size verilen şıkların dışına çıkamazsınız. Piyasa sistemi de bundan farklı değildir. Zira piyasada ayakta kalmak istiyorsanız, piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacak olan eylemlerde bulunmalısınız. Üstelik bu eylemler üzerinde pek de düşünmeniz gerekmez. Çünkü piyasa sisteminde girmeden önce geçtiğiniz *eğitim süreci*nde sizden neler istendiği önünüze birer şık olarak konmaktadır. Yapmanız gereken tek şey, en iyi olanı seçmek ve bunu gerçekleştirirken diğerlerinden daha iyi olmaya dikkat etmektir. Sonuç olarak bir testte bir şıkkı seçerken ne kadar özgürseniz, piyasada da o kadar özgürsünüzdür.

> Maddi üretim sürecinin büyük bölümünde yaşanan ağır fiziksel emeğin teknik ve zihinsel enerji ile değiştirilmesi eğilimindeki uzun erimli süreç, bilimsel eğitim almış, zeki işçilere olan ihtiyacı arttırır; öğrenci nüfusunun çok büyük bir kısmı geleceğin işçi sınıfıdır; bu "yeni işçi sınıfı" sadece harcanamaz değil, aynı zamanda varolan toplumun gelişmesi için yaşamsaldır da (Marcuse, 2019, s. 63).

Piyasada yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte eğitimli insana olan ihtiyacın artması nedeniyle, insanların alacağı eğitim "toplumun ihtiyacına" göre belirlenir. Dolayısıyla eğitim, üretim sürecinin bir parçası haline getirilir. Hata eğitimin kendisi de artık bir *süreç*tir ve bu süreç her geçen gün insan yaşamına biraz daha entegre olur. Örnek vermek gerekirse, bugün bir öğrencinin bu tip bir eğitime –ya da daha doğru bir ifadeyle piyasa sürecine giriş hazırlığına– lisans düzeyinde başlamaz. Piyasaya girişe hazırlık süreci, ilkokula kadar inen bir planlama süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuklar, neredeyse doğdukları andan itibaren hangi anaokuluna, ilkokula, liseye ve hatta üniversiteye gideceği planlanmaya başlanır. Bu sayede piyasa insanlarının, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eğitilme imkânı olur. Böyle bir toplumda eğitimin amacı, insan olanaklarını gerçekleştirmek değil, piyasaya uygun kaynaklar

sağlamaktır. Bu amacı taşıyan bir insan ancak toplumdan dışlanmadan yaşayabilir, toplum için değerli bir insan olabilir. Eğitimin bu şekilde üretim sürecinin bir parçası haline getirilmesi sonucunda, *birbirinin aynı* insanların piyasaya girişi sağlanır. İyi mallar piyasa tarafından tutulurken, bozuk, defolu mallar piyasa dışına itilir –bu tip bir eğitimden geçen her insan, *eğitim süreci*nden başlayarak diğerlerinden daha iyi olmak zorunda kalmaktadır. Yani rekabet, üretim sürecinin dışına taşarak, süreçleştirilen eğitimi de belirleyen bir temel ilke halini alır.

Piyasa sisteminin yarattığı insan tipi, insan yaşamında farklı sonuçlara neden olmaktadır. Bunlardan ilki, her insan artık kendini insan olarak değil de sistemin bir parçası olarak görmekte ve bu şekilde tanımlamaktadır. Dolayısıyla yaşamını da insanca sürdürememektedir. İnsanca yaşayamama öyle bir noktaya gelmiştir ki, Marcuse'nin de dediği gibi,

> (…) sorun artık bireyin ihtiyaçlarını diğer bireylere zarar vermeden nasıl karşılayacağı değildir; aksine sorun, bireyin ihtiyaçlarını kendine zarar vermeden, köleliğinin devam etmesini sağlayan sömürücü aygıta olan bağımlılığını kendi arzuları ve doyumları aracılığıyla yeniden üretmeden, nasıl karşılayacağı sorunudur (2019, s. 14).

Piyasa sisteminde insan, insan olmanın ne demek olduğunu unutmuş görünmektedir. Sistemin devamlılığı için gerçekleştirdiği eylemler, onu insan türünün bir üyesi olarak insan olmaktan uzaklaştırmaktadır. İnsan türüne özgü özellikleri yitirip, parça olmaya uyum sağladıkça, her eylemiyle –her ne kadar piyasa ona insan olduğunu unutturmuş olsa da o hala insan olduğu için– fark etmeden kendi kendisine zarar vermektedir.

Piyasa sistemi, her ne kadar rekabetçi sistemi destekliyor olsa da, insanların birarada olması gerektiğinin de farkında görünmektedir. Bu nedenle sistemin, "işleyişleri için, yaygın olarak "ahlak anlayışı" denilen şeye ihtiyaçları vardır. Bu anlayış, halkın emeklerinin işe yararlılığı ve çalışmanın toplumsal organizasyonu tarafından dayatılan baskının gerekliliğine yönelik (göreceli) "olumlu" tutumu içerir" (Marcuse, 2019, s. 85). Ne kadar ironik olsa da, insanların birarada olmasına, "insanlar kendi çıkarının peşinde koşar" diyen bir sistemin bile ihtiyacı vardır. İnsanların birarada olmadığı bir yerde, alış-verişin olması söz konusu olamaz. Üretimin devam etmesi tüketime bağlı olduğundan, insanların asgarî düzeyde de olsa biraradalığının sağlanması gerekmektedir. Ancak piyasa sisteminde insanların birarada olmasının,

Eskiçağdakinden çok farklı olduğunu görebiliriz. Piyasada çalışma, insanların tek bir yerde toplanmasını ve alış-verişi sağlar. Bu sözde biraradalık, çalışma ve alış-veriş için tek bir yerde toplanan insan grubundan öteye geçememektedir.

Oysa insanca bir yaşam, hazların peşinden koşmakla değil, ancak insanın "samimi dayanışması"yla gerçekleşebilir (Marcuse, 2019, s. 23). Serbest piyasanın hâkim olduğu bir insan topluluğunda "üretim, insan ihtiyaçlarının ve yeteneklerinin özgür gelişimini baltalar. Bu toplumda barış, ancak sürekli savaş tehdidiyle ayakta durabilir" (Marcuse, 1968, s. 14). Rekabetçi piyasa sisteminde insanların birarada olabilmesini sağlayan şey, tıpkı Hobbes'un ve Locke'un söylediği gibi, şiddetin kendilerine yönelme ihtimalidir. Başka bir ifadeyle, insanları birarada tutan şey, insan olanakları değil, korkudur –hayatını ve mülkiyetini kaybetme korkusu.

Bir insanın özgür olabilmesi, Marcuse'nin söz ettiği bir dayanışmayla söz konusu olabilir. Nozick'in söylediği gibi, bir insanın serbest piyasa içinde çalışma veya çalışmamayı tercih edebilmesiyle değil, rekabetçi düzenin ilkelerine göre davranmaktan vazgeçebilmesiyle mümkündür (Marcuse, 2019, s. 14). Başka bir ifadeyle, standartlara uymayı reddedip, eylemlerini piyasanın ilkelerine göre belirlemeyen bir insan özgür olabilir. Piyasanın ileri sürdüğü gibi rekabet edebilmek, özgürlük değildir. Aksine "özgürlük, tahakküm altında refah için gerekli olan rekabetçi eylemlere artık uyum gösteremeyen (…) bir organizmanın ortamı haline gelebilir" (Marcuse 2019, s. 14). Özgürlük, rekabet etmeden, üretim sürecinin dışında kurulan insanlararası ilişkilerde, bu ilişkiler temelinde kurulan bir biraradalıkta görülebilir.

Günümüzde üretim biçimlerinin endüstri devriminin ilk zamanlarınkinden farklı özellikler taşıdığı, artık üretim sürecinin daha esnek, daha hızlı ve karmaşık olduğu, üretimin fabrikaların dışına taştığı bir toplumda, piyasa sisteminin insan yaşamı üzerine etkileri de değişiklik göstermesi olağan bir sonuç olarak kabul edilmelidir. Marx'ın 19. yüzyıl üretim biçimine –yani fabrikada çalışan işçiler, potansiyel işçiler ve sermayedarlar arasındaki ilişkiye– bakarak ortaya koyduğu yabancılaşmış insan, bugün sadece mavi yakalı olarak tanımlanan fabrika işçileri için değil, neredeyse bütün insanlar için söylenebilir. Zira üretim ilişkileri içine sokulamayacak olan alanlar –eğitim, sağlık, bilim, sanat gibi– piyasanın insan anlayışıyla serbest piyasaya kapılarını aralamış ve teknolojik gelişmeler de bu alanların üretime entegre edilmesini

kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla günümüzde üretimden sadece fabrikalarda değil, insan yaşamının neredeyse her alanında söz etmek mümkündür. Bu nedenle Marx'ın fabrika tipi üretimde yer alan işçiler için ortaya koyduğu yabancılaşma fikri, Marcuse'nin de belirttiği gibi bugün sadece fabrika çalışanları için değil, okula başlayan çocuktan işsizlere, emekli olan insana kadar her kesimden insan için geçerlidir. Bu, aynı zamanda serbest piyasanın kurallarının insan yaşamının sadece belirli alanında değil, bütün yaşamında temel ilkeler haline gelmesi demektir.

4.3. Ağ Toplumunda İnsan

Marcuse'nin söz ettiği otomatikleşen üretim ve insan, teknolojinin hızına paralel olarak daha çok rekabet etme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, bizi Manuel Castells'in "Ağ Toplumu"na ulaştırmıştır. Ağ toplumunda yaşamak zorunda kalan insana toplum, eskisinden daha şiddetli bir rekabet dayatmaktadır.

Bugünkü rekabetin neden bu kadar şiddetli olduğunu anlayabilmek için, öncelikle ağ toplumunun ne olduğuna bakmak gerekir.

> Şirketler açısından rekabet gücü, yalnızca piyasadan pay alabilme kapasitesi anlamına gelir. Burada vurgulanması gereken şudur: Genişleyen bir pazarda daha fazla şirkete de yer olacağı için, piyasadan pay kapabilmek, rakipleri bertaraf etmek anlamına gelmez. Ancak rekabet gücünün arttırılmasının gerisinde, genelde kazananları ve kaybedenleri olan giderek rekabetçi bir dünyada piyasanın iyi olan girişimleri ödüllendireceği, hantal şirketlerin dışlanacağı yönünde Darwinci bir anlayış vardır (Castells, 2008, s. 124).

Castells'in burada şirketler için söz ettiği Darwinci anlayışın getirdiği rekabeti, bir sosyolog olan Robert Ezra Park insanlar için dile getirmektedir. Robert Ezra Park'a göre, "varoluş mücadelesinde rekabetin yeri yadsınamaz. Bu mücadele genellikle, çekişen bireyler arasında ayak uyduramayanın yok olduğu, ayak uyduranın ise hayatta kaldığı bir kaos ortamı olarak temsil edilmektedir" (2018, s. 19). Darwin, 19. yüzyılda yaşamış bir biyologdur ve genellikle evrim teorisi ve doğal seçilim düşünceleriyle tanınmaktadır. Darwin, rekabeti de yine bir biyolog olarak ele alır. "Varolma savaşı (struggle for existence)" olarak adlandırdığı ve en genel haliyle "doğadaki canlılar arasında hayatta kalabilmek için birbirlerine karşı bir mücadele olduğu ve en iyi uyum sağlayanın bu mücadeleden sağ çıkabildiği" olarak özetleyebileceğimiz bir düşünceyi öne sürmektedir (Darwin, 2008, s. 49-62). Park gibi birçok rekabet savunucusu da

Darwin'in bu düşüncesinden yola çıkarak insanın sadece rekabet ederek yaşayabileceği düşüncesine ulaşmaktadır. Ancak bu düşünceyi savunanların kaçırdığı nokta, Darwin'in bir biyolog olmasıdır. Bunun anlamı insan sadece biyolojik bir varlık olarak ele alınmaktadır, bir olanaklar varlığı olarak değil. Darwin'in eserine bakacak olursak, örneklerini farklı bitki ve hayvan türlerinden verdiğini görebiliriz. Dolayısıyla Darwin'in düşüncelerini insana uyarladığımızda, karşımızda salt bir biyolojik varlık belirir. Bu salt biyolojik varlığın doğa kanunlarına göre yaşaması da son derece doğaldır. Ancak Eskiçağ düşünürlerini ve bu bölümde modern dönem eleştirilerini de dikkate aldığımızda, insanı salt biyolojik varlık olarak kabul etmek, onun diğer canlı varlıklardan ayrı olan özelliklerini inkâr etmektir.[48]

Rekabet, daha önce de piyasa sisteminin temel unsuru olmuştur. Ancak mevcut anlayışa göre, piyasadaki artı(k)-değeri elde edebilmeniz için diğer insanlarla rekabet etmek zorundasınız. Ancak bu sizin rakiplerinizi tamamen sistemin dışına itmek zorunda olduğunuz bir sistem değildir. Zira herşeyin daha esnek olduğu enformasyonel ekonomide bütün rakiplerinizi tam anlamıyla saf dışı etmeniz mümkün değildir. Esneklik, sadece piyasadaki üretim ilişkilerinin bir özelliği değildir; piyasaya girip çıkmak da eskisinden daha kolaydır. Bu nedenle mevcut rakipleriniz saf dışı etseniz dahi, tıpkı Hayek'in söylediği gibi, potansiyel rakiplerinizin varlığı devam etmektedir. Bu nedenle tamamen rakipsiz bir piyasa oluşturmak yerine, en fazla payı kapmayı amaç edinmek gerekir. Rekabet, rakiplerini yok etme üzerine kurulu değildir. Böylece piyasada rekabetin son bulması da söz konusu olamaz; çünkü her zaman piyasada en az bir rakibiniz olmaya devam eder.

Serbest piyasanın temel amacı kâr elde etmektir. Sermayedarlar, kârlarını arttırabilmek için, giderlerini gelirlere oranla azaltmanın yanında yeni pazar arayışlarına da girmektedirler. Piyasa sistemine dâhil edilebilecek her yeni alan, piyasanın gelişmesi anlamına gelmektedir. Yeni alanların dâhil edilmesiyle gerçekleşen "piyasanın genişlemesi süreci, verimlilik artışını besler; zira dünyanın dört bir yanından şiddetli bir

[48] Darwin varolma savaşının doğru anlaşılmasının, "doğa ekonomisi"nin –kıtlık, bolluk gibi olgular doğa ekonomisinin kapsamına girmektedir– doğru anlaşılabilmesinin tek yolu olduğunu dile getirmektedir (2008, s. 50). Burada Darwin'in kullandığı terim ilginç bir şekilde *ekonomi*dir. Oysa bu çalışma boyunca *ekonomi*nin sadece insanla ilgili olduğu, insanın ortaya koyduğunu gördük. Başka bir ifadeyle, ekonomi insana özgüdür, bütün canlılara değil. Bu bile insanın salt biyolojik varlık olarak alınmasının, insanın doğru bir şekilde ele alınamayacağının kanıtı olarak gösterilebilir.

rekabetle karşı karşıya kalmaları (…) şirketlerin performanslarını arttırmaları"nın zorunlu olduğu anlamına gelmektedir (Castells, 2008, s. 125). Marx'ın söylediği gibi çalışanların rekabeti, sermayelerin rekabetiyse, bu durumda şirket çalışanlarının rekabeti, şirketlerin rekabet etmesi demek olduğunu söyleyebiliriz. Her şirket içindeki çalışanların birbirleriyle rekabeti sayesinde, rakip şirketlere karşı kendi verimliliklerini arttırabilir. Özel sektörün neredeyse tamamının ve hatta kimi kamusal hizmetlerde çalışanların performans sistemine göre değerlendirilmesi –örneğin hastane çalışanlarının performans değerlendirmeleri sonucunda ek ödeme almaları gibi[49]– şirketler için söylenen rekabet sisteminin insanlar arasında da geçerli olduğunun göstergesi sayılabilir.

Ağ toplumunda, "enformasyon teknolojisi, örgütlenmede değişim ve verimliliği birbirine bağlayan yol, büyük ölçüde küresel rekabetten geçmektedir" (Castells, 2008, s. 125). Her insanın kendi başına bir şirket olduğunun iddia edildiği bir sistemde, şirketler için dile getirilen herşeyin, ortaya konulan her kuralın tek tek insanlar için geçerli olması doğaldır. İnsanlar arası rekabet de teknolojik gelişmelere paralel olarak belirli bir yer ile –örneğin belirli bir şirket ile– sınırlı kalmamakta ve insanlar kendi değerleri için birçok farklı yerdeki insanlarla rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan yeni enformasyonel piyasa koşullarında biz sadece kendi çevremizdeki insanlarla değil, hiç görmediğimiz, tanımadığımız ve hatta yaşamımız boyunca tanımayacağımız insanlarla da rekabet etmek zorunda bırakılırız.

Bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: endüstriyel ekonomi de bilgiye ve teknolojiye dayalı ve rekabetin temel unsur olduğu ekonomiyken, bugünkü enformasyonel ekonomiyi, endüstriyel ekonomiden farklı kılan şey nedir? Bu soru, son derece uzun ve ayrıntılı bir cevabı hak etmekle birlikte, bu tezin kapsamını aşmaktadır. Ancak bugünkü insanın maruz kaldığı rekabetin şiddetini anlayabilmek için, bu soruya bir cevap da vermek gerekmektedir. Kısaca söylemek gerekirse, endüstriyel ekonominin başlangıcı "emeğin tarım ve madencilikten (birincil sektörden) endüstriye (ikincil sektöre) göçüyle" başlamıştır; enformasyonel ekonomideyse bu göçün bu sefer "endüstriden hizmet alanına (üçüncü sektöre)" doğru olduğunu görürüz (Hardt, Negri,

[49] Sağlık alanında peformans değerlendirmelerine ilişkin ayrıntılar için bkz. *Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik* (2020, 4 Mart), Resmi gazete, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200304-4.htm.

2001, s. 298). Ancak bu değişimlerden elbette tarım ve madenciliğin tamamen ortadan kalktığı gibi bir sonuç çıkarılamaz. Aksine bu metaların üretimi devam etmektedir; ancak bu üretim süreçleri de enformatikleşir (Hardt, Negri, 2001, s. 298).

> Enformasyonel ekonomi, endüstriyel ekonomiyle karşılaştırıldığında farklı bir ekonomik sistem, ancak verimlilik artışının kaynakları bakımından birbirlerinden ayrıştıkları için değil. (…) Ayırıcı olan, enformasyon teknolojilerine dayalı bir teknoloji paradigmasına doğru kayma yüzünden olgunlaşmış endüstriyel ekonomide mahfuz verimlilik potansiyelinin derhal hayata geçmesi. Yeni teknolojik paradigma, küresel bir ekonomi yaratıp mevcut ekonomik ajanlar arasında olduğu kadar, onlarla yeni gelenler arasında da yeni bir rekabet dalgasını güçlendirerek önce endüstriyel ekonominin çapını ve dinamiklerini değiştirdi. (…) Ekonominin yalnızca enformasyona dayalı değil, aynı zamanda enformasyonel olmasının sebebi de bu işte; zira, tıpkı endüstriyel ekonominin imalat için yalnızca yeni enerji kaynaklarına değil, yeni bir toplumsal ve teknik işbölümünün damgasını vurduğu bir endüstriyel kültürün ortaya çıkmasına dayandığı gibi, yeni teknolojik paradigmanın yayılması ve uygulanmasının da bütün bir toplumsal sistemin kültürel-kurumsal niteliklerini içermesi gerekiyor (Castells, 2008, s. 125-126).

Enformasyonel ekonomi, daha hızlı, daha verimli, daha esnek ve bizzat bilginin kendisinin bir meta olduğu ekonomidir. Elbette ki her üretim biçimi belirli bir bilgiyi gerektirmektedir. Ancak enformasyonel ekonomi, endüstriyel ekonomi biçiminin ortaya koyduğu üretim süreciyle insanların üretim sürecine dâhil oluş biçimlerini değiştirmiştir.

Hardt ve Negri, ekonomideki bu değişimi "modernlikten postmodernliğe geçiş" olarak adlandırmakta ve endüstriyel ekonomiye karşılık gelen modern üretim biçiminin temel özelliğin "maddî emek"in "maddî servet" üretmesi olduğunu, oysa postmodernliğe geçerken yeni ekonomik sistemde artık "maddî olmayan emek"in, "maddi olmayan servet (toplumsal ilişkiler, iletişim sistemleri, enformasyon ve duygulanımsal ağlar)" ürettiğini söylerler (2001, s. 272). Bu durumda enformasyonel ekonomide enformasyon (veri) ve insan ilişkileri sürecin bir parçası ya da sadece üretimin bir aracı olarak değil, bizzat üretilen ürün olarak karşımıza çıkar. Ancak bir meta olan bilgi –tıpkı diğer metalar gibi– faydalı olduğu ölçüde piyasa sisteminde değerli olabilir. Yani "**kazanç getirmeyen bilgi faydasızdır!**" (Ordine, 2018, s. 20). Bu nedenle modern dönemde daha fazla bilgi edinmek için çaba harcamak, Eskiçağda olduğu gibi bilgiye ulaşmak için çaba harcamak olarak düşünülmemelidir.

Şirketler de yeni sisteme ayak uydurmaktadır. Şirketlerin rekabeti artık sadece üretim üzerinden devam etmez; rekabetin yeni adı "enformatikleşme"dir (Hardt, Negri, 2001, s. 300). Enformasyon, doğrudan bir rekabet alanına dönüşür. Daha fazla bilgi, daha iyi rekabet edebilirlik demektir, ki bu da daha fazla kâr elde etmek demektir. Öyle ki daha fazla bilgi edinmek sizi piyasa sisteminde özgürlüğünüze kavuşturur. Çünkü "bilgi elle tutulabilen bir servettir, hattâ çok defa işimizin en önemli aletidir. Piyasada geçen bilgileriniz ne kadar fazla ise, o kadar hürsünüz demektir" (Osmay, 2003, s. 289). Burada Bentham'ın faydacılık anlayışının piyasada ne kadar da etkin olduğu görülebilir. Hatırlanacağı üzere faydacılığın kurucusu sayılan Bentham'a göre, bir insan hazlarını tatmin eden şey ne ise onu elde etmelidir. Enformasyonel ekonomide de durum bundan farksızdır. Yeni düzende bir insan, çıkarlarını gerçekleştirebilmesini sağlayacak olan bilgiyi edinmelidir, diğer bilgiler, faydasız olduklarından edinilmeleri gereksizdir.

Enformasyonel ekonomide şirketlerin (insanların) rekabet edebilirliklerini etkileyen en önemli unsurun *esneklik*tir. Teknolojinin, kendisiyle birlikte insan yaşamındaki herşeyi son derece hızlı bir şekilde değiştirmesi, ihtiyaçların da benzer oranda hızlı bir değişimiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla piyasadaki talep, piyasa sisteminin ilk dönemlerine nazaran daha hızlı değişmekte ve üretimin de bu değişime ayak uydurabilmesi, hantallıktan kurtulabilmesi için "esnek üretim" biçimine dönüştürülür (Castells, 2008, s. 211). Enformasyonel üretim biçimiyle birlikte serbest piyasa, hızlı değişen koşullara daha yavaş ayak uydurabilenleri sistemin dışına itmektedir.

Esnek üretimin sağlanabilmesi sadece üretim sürecinin bir özelliği değildir. Üretim sürecine dâhil olan herşey esnek olmak zorundadır. Bu nedenle esnek üretime ayak uydurabilecek yeni bir örgütlenme biçimi gereklidir. Yeni esnek üretim örgütlenmesine örnek olarak 90'ların sonundaki Japon şirketlerin örgütlenmeleri verilebilir. Japonya'da ortaya konulan, "Toyotizm" adı verilen yeni örgütlenme biçiminin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: "toplam kalite kontrolü, ekip çalışması, inisiyatifin bir merkeze atfedilmemesi, çalışanlara kararlarda daha fazla özerklik tanınması, ekiplerin performansının ödüllendirilmesi, şirket içi katı hiyerarşinin yumuşatılması" (Castells, 2008, s. 214). Bu özellikler, piyasanın insanlardan sahip olmalarını beklediği özelliklerdir. Esnek ekonomi, esnek, herşeye uyum sağlayabilen insanların –metaların– varlığını gerektirir.

Üretimde verimliliği arttırmak için şirket çalışanları arasındaki ilişki biçimlerin değiştirilmesi, sistemdeki rekabeti azaltmak bir yana, rekabetin şiddetinin artmasına neden olmaktadır. Karar almada özerklik adı altında, çalışanların daha fazla sorumluluk alması beklenmektedir. Bunun anlamı, *kim ki diğerlerinden daha çok kendi başına iş bitirebilir, o kişi şirket için en değerli kişidir.* Bu yeni üretim biçimini kendinden önceki üretim biçiminden farklı kılan "şirketler arasındaki ilişkiler" değil, "yönetim ve işçiler arasındaki ilişkiler"dir (Castells, 2008, s. 216). Yani yeni olan, aslında piyasada üretimde yer alan kişilerden beklenen özelliklerdir. Bu yenilik, üretim sürecinin esnekliğine çalışanların ayak uydurabilmesi için gereklidir. Esnek üretim biçimi, çalışanlardan da aynı esnekliği beklemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, katı bir hiyerarşik sistemle, esnek üretimin sağlanması mümkün değildir. Enformasyonel ekonominin istediği esnekliği sağlamak için çalışanlar arasındaki ast-üst ilişkisi en aza indirilmelidir. Bu sayede karar alma süreçleri, değişen koşullar doğrultusunda daha hızlı işleyebilir. Şirketlerin örgütlenme sistemlerinin değişmesi daha fazla üretimin daha kısa sürede yapılabilmesini sağlamaktadır. Ancak piyasadaki teknolojik gelişmeler, her ne kadar çalışanların iş yükünü azaltıyor gibi görünse de, piyasada "değerli" bir insan olmanın koşullarını ağırlaştırmaktadır. Değerli olabilmek, her dakika gelişen teknolojiyi takip edebilme yetisine sahip olmayı gerektirir. Dahası her bir insanın, sadece teknolojiyi takip etmesi yetmemektedir, aynı zamanda teknolojik değişimlere piyasaların küreselleşmesiyle birlikte sayıları artan, mevcut durumda var olan rakiplerinden veya potansiyel rakiplerinden de daha hızlı ayak uydurabildiğini kanıtlaması gerekmektedir.

Enformasyonel ekonomide üretim sürecinin esnek olmasını sağlayan şey sadece üretim organizasyonunun esnek olması değildir. Üretim, artık belirli bir fabrikada birbirlerinin yüzünü gören bir insan topluluğu tarafından gerçekleştirilmez; enformasyonel ağ, üretimi belirli bir mekânda olmaktan çıkarmıştır. Üretimin farklı mekânlara ve hatta birbirlerinin yüzünü görmeden çalışan insanlar arasında gerçekleşen bir "işbölümü" ile gerçekleşir, ki bunun anlamı üretimin "mekânsızlaştırılması"dır (Hardt, Negri, 2001, s. 308). Birbirleriyle hiçbir şekilde aynı mekânda bulunmayan insanlar, aynı şirkette aynı üretim sürecinde yer alırlar. Ancak bu mekânsızlaştırma elbette sadece üretim süreciyle sınırlı kalmaz. Castells'in ağ toplumu, gerçekten de neredeyse bütün insan ilişkilerinin bu ağ üzerinden kurulmasıyla oluşan bir toplumdur.

Öyleki neredeyse bütün insan ilişkileri sanal ortamlarda kurulur. Sosyal medya ve diğer sanal platformlar, insanlara belki de hiçbir zaman birbirinin yüzünü görmeyecek olmalarına rağmen bir ilişki kurabilme imkânı tanır. Bu sanal ilişkilerin ne kadar insanca yaşayabilmeyi sağlayan biraradalıklar olduğu tartışmalıdır. [50] Zira üretim ilişkileri bir kez daha kendi ilkelerini ve özelliklerini üretim dışındaki ilişkilere–bu sefer gerçeklikte kurulan değil sanal olarak kurulan ilişkilere– de yansıtır.

Castells enformasyonel ekonominin toplumsal ilişkilerden yalıtılmış olan bir ekonomik düzen değil, aksine kendi kültürüne sahip bir sistem olduğunu öne sürmektedir; ağ toplumunun kültürü, "zihinleri aşan, ağ içinde yer alan çeşitli katılımcıların stratejilerini dayandırdığı, ağın üyeleri değiştikçe değişen, (…) birçok değerden ve stratejiden oluşuyor. Bir kültür, evet, ama tek tek stratejik kararların kültürü, birbirine yamanmış bir deneyimler ve çıkarlar bütünü" (Castells, 2008, s. 270). Bu kültür, aynı zamanda insanlara piyasa tarafından sunulan tercihlerin de belirlenmesinde rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle, enformasyonel ekonomi kendi tercihlerini kendisi yaratır. Bunun en güzel örneklerini "meslekler"de görebiliriz.

Günümüzde neredeyse her yıl yeni bir meslek ortaya çıkmaktadır. Bundan on yıl önce piyasada olmayan meslekler bugün birçok insan tarafından tercih edilmektedir. Teknolojinin sürekli gelişmesi, yeni ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların karşılanması için yeni sektörlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin sosyal medya fenomenliğinin, bugün birçok genç tarafından "meslek" olarak yapıldığı görülebilir.[51]

Üretim sürecinde kullanılmaya başlanan "teknolojik yenilikler, örgütlenmeyle ilgili yeni düzenlemeler, erkeklerin ve kadınların daha az emekle, daha az kaynak kullanarak daha çok, daha iyi ürünler ortaya koymasını sağlamıştır" (Castells, 2008, s. 309). Ancak daha kısa sürede daha iyi ürün üretebilmek için sadece daha yeni teknolojinin üretilmesi yetmez. Bütün bu "daha"ları sağlayabilecek bir örgütlenme ve bu tip bir örgütlenmeye ayak uydurabilecek insanlar gerekmektedir. Elbette bu tip bir

[50] Bu tartışmalı olmasının nedeni, bizzat sanal kelimesinin anlamında yatmakadır. Türk Dil Kurum'una göre sanal, "gerçekte yeri olmayıp, zihinde tasarlanan" anlamına gelmektedir (https://sozluk.gov.tr/). Buradan yola çıkılarak sanal ortamlarda kurulduğu söylenen ilişkilerin de, zihinde olanda, gerçeklikte olmayanda kurulan ilişkiler olduğu söylenebilir. Tam da bu nedenle burada kurulan ilişkilerin insan türüne özgü özelliklerin gerçekelştirilebilmesi için kurulan biraradalıkları sağlayıp sağlayamayacağı tartışmalıdır.

[51] Deutsche-Welle, "Sosyal Medya Fenomenliği Yeni Bir Meslek Mi?", https://www.dw.com/tr/sosyal-medya-fenomenli%C4%9Fi-yeni-bir-meslek-mi/av-41783931, 21.10.2021.

örgütlenmeye ayak uydurabilecek insanlar seçilirken, "ortalama" olanları değil, diğerlerinden "daha iyi" olanlara dikkat edilecektir. Dolayısıyla, teknoloji her ne kadar işleri kolaylaştırarak rekabeti azaltacakmış gibi görünse de, bütün bu "daha"ların üstesinden gelebilmek için, insanlar arasındaki rekabetin eskisinden "daha" sert olması gerekir. Dolayısıyla Castells'in enformasyonel ekonominin çerçevesini ortaya koyduğu ağ toplumunun insanının, endüstriyel üretim biçiminin hâkim olduğu toplumdaki insandan daha rekabetçi olmak zorunda olduğunu söyleyebiliriz. Herşeyin daha hızlı, daha esnek olduğu bir toplumda daha fazla rekabetin olması neredeyse kaçınılmazdır.

Herşeyin son derece hızlı bir şekilde değiştiği yeni ekonomi sisteminin sloganı "uzun vade yok"tur ve bu insanların birarada yaşamasını sağlayan güven, sevgi, saygı gibi değerlerin benimsenmesinin önünde engel teşkil etmektedir; çünkü "bu tür sosyal bağlar ancak zamanla gelişir" (Sennett, 2011, s. 23). Oysa insanlar dâhil herşeyin hızla değiştiği bir sistemde bu bağların kurulması için yeterli zaman yoktur. Hatta bu tip bağlar kurmaya çalışmak, zaman kaybı olarak görülebilir.

Bugün insanların birarada iş yaptığının öne sürüldüğü takım çalışmaları da bu tip bağlardan yoksundur. Enformasyonel ekonomide şirketler takımlar halinde örgütlenme eğilimindedir. Takım çalışması, "başkalarına karşı duyarlı davranmayı savunur; karşıdakini dinlemek ve işbirliği yapabilmek gibi "elastik beceriler" talep eder; her şeyden çok da takımın değişen koşullara uyum sağlayabilmesini ister" (Sennett, 2011, s. 104). Burada sözü edilen duyarlı olma, karşıdakini dinleme gibi, etik ilişkiler temelinde kurulan ilişkiler değildir. Çünkü enformasyonel ekonomide ilişkiler etik ilkeler temelinde oluşturulmaz. Gerçekleştirilen her eylemin amacı, verimliliği arttırmaktır. Duyarlı davranmak, takım içindeki çatışmaları önleyebilmek için ortaya konan bir beceridir. Bu sayede takım içindeki farklı düşüncelerden kaynaklanan çatışmalar önlenebilir ve yapılması gereken iş, zaman kaybı olan çatışmalara yol açmadan bitirilebilir. Takım çalışmasının temel özelliği "bireyi değil grubu esas alan" bir örgütlenme biçimi olması ve "kişinin yücelmesine değil üyeler arasındaki karşılıklı uyuma vurgu yap[masıdır]" (Sennett, 2011, s. 112). Buradan yola çıkarak takımlar içindeki insanların birbirleriyle rekabet etmediklerini dolayısıyla takım çalışmalarının insanlar arasındaki rekabeti önlediğini ya da en azından azalttığını düşünebiliriz. Ne var ki burada söz edilen uyumun, rekabetin ortadan kalktığı veya azaldığı bir uyumu ifade etmediği, takım çalışmasının niteliğine daha yakından bakıldığında anlaşılabilir.

Takım çalışmalarında "grup bütünlüklerini korumak için sadece olayların yüzeyiyle ilgilenilir; yüzeyselliğin bu şekilde paylaşılması sayesinde, grubu bölebilecek, karmaşık ve kişisel meselelerden uzak durulur ve insanlar bir arada tutulur" (Sennett, 2011, s. 114). Burada söz edilen yüzeysellik, işin kendisinde bulunan sorunların da dile getirilmemesini kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle, bir takıma verilen ve yapılması gereken bir iş, takım üyeleri tarafından sorgulanmadan yapılır ve bu şekilde enformasyonel ekonomiye uygun olarak, verimlilik düşmeden hızlı bir şekilde bitirilebilir. Yani ortak düşünceyi eleştirmeden kabul etmek ve işi hızlı bir şekilde sonuçlandırmak, iyi bir takım üyesi olmanın başlıca kuralıdır.

Görünüşteki bu birliktelik aslında rekabetin önüne geçmemektedir. Takım üyeleri arasındaki rekabet devam etmektedir. Çünkü her takımın bir lideri vardır ve takım içindekiler her ne kadar bir bütünmüş gibi görünüyor olsa da, modern insan anlayışına göre insan, "doğası gereği daha fazlasını isteyen bir canlı" olduğundan dolayı, takımdaki insanlar için takımın bir üyesi olmak yeterli değildir.

> Modern yöneticiler, kişiler arasındaki öldüresiye rekabetin bir grubun performansına zarar vereceğinin de farkında. Dolayısıyla modern takım çalışmasına dair bir masal üretiliyor: buna göre çalışanlar aslında birbirleriyle rekabet halinde değiller. Daha da önemlisi bu masala göre işçiler ve patron da birbirlerine karşıt değil; aksine patron, sadece grup sürecine yön veriyor. Modern yöneticilik dilindeki en kurnazca kelimeyi kullanırsak, patron bir "lider" artık; lider sizi yöneten değil sizin tarafınızda olan kişidir (Sennett, 2011, s. 117).

Ancak yöneticilerin verimin düşmemesi için buldukları bu yöntem rekabetin önlenmesine değil, sadece takımın dağılmasını önlemeye yaramaktadır. Daha fazlası, yani "takım lideri olmak" her takım üyesi için arzulanır bir şeydir. Çünkü takım lideri, sadece bir üyeden *daha fazlası*dır. Sennett'e göre sosyal antropolog Charles Darrah, bir şirketteki çalışanlar arasında yaptığı bir araştırmanın sonucunda, takım çalışmalarının, insanlar arasındaki bilgi iletişimini tam olarak sağlayamadığını ortaya koymuştur[52]. Sennett'e göre bu sonuç şu şekilde yorumlanabilir: "Yüksek statüdeki işçiler, yerlerini almasından korktukları yeni ve düşük statülü işçilere becerilerini öğretmekten korkuyorlardı" (2011, s. 117). Takım çalışması rekabeti azaltan ya da ortadan kaldıran

[52] Charles Darrah, araştırmasını şirket çalışanları arasındaki ilişkiler üzerinde gerçekleştirmiştir. Örneklem olarak da teknoloji sektöründeki iki şirketi seçmiştir. Yaptığı araştırmadan çıkan sonucu Sennett şöyle dile getirmektedir: "(…) işgücünün yüzde 40'ını Vietnamlıların oluşturduğu bir şirkette, işçiler 'özellikle, komünist çalışma takımlarına benzettikleri takım kavramından korkmuşlardı.'" (Sennet, 2011, s. 117).

değil, sadece üstünü örten ve insanların adeta birbirlerine katlanmasını sağlayan bir çalışma biçimidir: bu katlanma, piyasa sistemi içinde kalmak isteyen her insanın yerine getirmek zorunda olduğu bir gerekliliktir.

Sistem içindeki değişim rüzgârı takımlar için de geçerlidir. Yani bir insan bütün çalışma yaşamı boyunca bir tek takımda kalmamalıdır. Piyasa sisteminde herşey çok hızlı değişebilir, bu nedenle her insan her an yeni bir takıma ayak uydurabileceği becerilerini, vasıflarını geliştirmek ve herkesi her ortama uyum sağlayabilen bir insan olduğuna ikna etmek zorundadır; aksi halde rekabetin daha da acımasızlaştığı piyasada sisteminin dışına atılması an meselesidir (Sennett, 2011, s. 119). İnsanların bu kadar çok iş değiştirmeleri, hem insanların hem de şirketlerin esnek olabilmesinden kaynaklanmaz. Daha önce de dile getirildiği gibi piyasa, insanların birbirine benzediği bir insan tipi yaratmaktadır. Dolayısıyla aynılaşan insanların yaptıkları işler de aynı olacaklarından, bir işten diğerine geçmek kolaylaşacaktır. Esnek bir ekonomide tek bir kapıyı açan bir anahtardansa, her kapıyı açan bir anahtar daha değerlidir, her takıma her işe ayak uydurabilen bir insan da en değerli parçadır.

İnsanların bu kadar hızlı iş değiştirmesi bir tercih değil, adeta bir zorunluluktur. İş değiştirmeyi reddetmek, durağanlığı kabul etmek anlamına gelmektedir. Elbette iş değiştirmek, alışılmışın dışına çıkmaktır. Mevcut durumda oturmuş bir işte insanlarını, çalışma sistemini, düzenini tanıdığınız, geçiminizi de sağlamaya yeten bir işi bırakıp hakkında hiçbir şey bilmediğiniz, üstelik başarılı olup olmayacağınızın da belli olmadığı yeni bir işe girmek risktir. Ancak enformasyonel ekonomi bu "risk faktörü" ya da Sennett'in ifadesiyle "risk kültürü" üzerine kuruludur ve bu kültürün "garip yönü, hareketsizliğin başarısızlık olarak görülmesi, sabit kalmanın ölümle eş tutulmasıdır. Dolayısıyla, varılacak hedeften çok, ayrılma ediminin kendisi önemlidir. (…) Olduğun yerde durmak, çemberin dışında kalmak demektir" (Sennett, 2011, s. 91). Yeni ekonomi düzeni, insanlara yeni bir rekabet konusu belirlemiştir. İnsanların artık risk alma konusunda birbirleriyle rekabet etmesi gerek. Zira yeni enformasyonel ekonomi toplumu, sadece üretim ya da tüketim toplumu değil, bir "risk toplumu"dur[53]. Kim daha

[53] Ulrich Beck'in ilk olarak 1986'da yayınladığı eserinin adıdır: *Risikogesellschaft* ya da Türkçesiyle *Risk Toplumu.* Beck bu eserinde piyasanın küreselleştiği 20. yüzyıldaki toplumların analizini yapmaktadır. Daha fazlası için bkz. Ulrich, Beck (2011), *Risk Toplumu*, çev. Bülent Doğan, Kazım Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

çok risk almaya gönüllüyse, o daha değerlidir. Böyle bir toplumda risk almayan insanlar da, haliyle sistemin ve dolayısıyla toplumun dışına itilecektir.

İnsanların rekabet etme zorunluluğu elbette sadece risk alma zorunluluğuyla açıklanamaz. Teknolojinin gelişmesi, piyasadaki insan ihtiyacının niteliğinin değişmesine neden olmuştur. Enformasyonel ekonomi piyasasında ayakta kalmak isteyen her insan, *bilgisayar*ları örnek almalıdır. Nasıl ki bilgisayarlar soyut ağa ayak uydurabilmek için belirli aralıklarla kendilerini güncelleştirip uyum sağlayabiliyorlarsa, insanlar da bilgisayarlar gibi her koşula uyum sağlayabilmek için kendilerine yeni vasıflar elde etmelidirler (Hardt, Negri, 2001, s. 303). Marcuse'nin makinelere uyum sağlama zorunluluğu, enformasyonel ekonomide mekanik bir makinenin parçası olmaktan çok, insanın bizzat bilgisayar gibi düşünmesi gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir anlamda insan bedeni bilgisayarın donanımı iken, insan aklı bilgisayar yazılımına indirgenir ve gelişen teknolojiye ayak uydurabilmek için aklın sürekli güncellenmesi gerekir, bu da yeni vasıflar elde etme olarak karşımıza çıkar.

Sennett'in ifadeleriyle "aşırı vasıflılık sorunu", bir insanın piyasada değerli olabilmesi için daha fazla özelliği kendisinde barındırmak zorunda olmasıdır; çünkü vasıflı çalışana ihtiyaç duyulan sektörlerin çalışanları –bilgisayar mühendisliği gibi– daha az vasıflı ya da özel bir vasıf gerektirmeyen işlerin çalışanlarına oranla daha fazla ücret almaktadır (Sennett, 2011, s. 93). Başka bir ifadeyle, bir insanın aldığı ücretin, o *insanın piyasadaki değerinin karşılığı* olduğunu gözönünde bulundurduğumuzda, daha çok vasıf demek daha değerli olmak anlamına gelmektedir. Her insanın daha fazlasını elde etmeyi istediği bir toplumda –daha doğrusu her insanın en temel amacı kendi çıkarlarını gerçekleştirmek olduğu bir toplumda– daha fazlasını elde etmenin yolu daha fazla ücret alan işlerde çalışmaktan geçer.

> Bu koşullarda, çok sayıda genç aşırı bir risk alarak, ayrıcalıklı azınlığa dahil olma umuduyla, adeta kumar oynuyor. Bu riskler, Robert Frank ve Philip Cook adlı ekonomistlerin "kazanan hepsini alır" piyasası dediği ortamda yaşanıyor. Bu rekabetçi ortamda, başarılı olanlar bütün kazancı silip süpürürken, kaybedenler kitlesi kırıntıları paylaşır. Bu tür bir piyasanın oluşumunda esnekliğin önemli bir rolü vardır. Toplam kazancı, hiyerarşinin her noktasına dağıtacak bir bürokratik sistem olmayınca, bütün ödüller en güçlü olanın kucağına dökülür; sınırların belirsiz olduğu bir kurumda, bazı insanlar her şeyi ele geçirecek bir konumda bulunur (Sennett, 2011, s. 94).

Daha fazla ücret için daha fazla rekabet edebilir olmanın önemli olduğunu ve daha fazla rekabet edebilir olmanın da daha fazla risk alabilmeyi, daha esnek ve daha hızlı olabilmeyi gerektirdiğini söylemiştik. Ancak bütün bu özelliklere sahip olsak dahi, hiçbir insanın asla önüne geçemeyeceği bir engelden dolayı sistemin dışına atılmakla karşı karşıya kalırız: Yaş. Rekabetin derecesinin arttığı günümüzde, piyasa sisteminin insanlara dayattığı "daha"lardan biri de *daha genç olmak*tır. İnsanlar, şirketlere "(…) önce pratik bilgisi nedeniyle işe alınıp, sonra da pili bitmiş, modası geçmiş bir insan olarak bir kenara atıl[ır]" (Sennett, 2011, s. 97). Reklam sektöründe yönetici olarak çalışmış olan Katherine Newman, "(…) reklamcılık işinde, otuzu geçince öldünüz demektir" der (akt: Sennett, 2011, s. 98). Bunun nedeni her şeyin çok hızlı değiştiği ve insanların yaşlandıkça bu değişikliğe ayak uydurmalarının zor olduğu düşüncesidir. Yani "esneklik eşittir gençliktir, katılık eşittir yaşlılık" (Sennett, 2011, s. 98). Ne kadar genç olursanız rekabet edebillme düzeyiniz o kadar yüksek olur, bu da aynı derecede değerli olmanız demektir. Yani bir insan, zaman geçtikçe, geçen zamana oranla aynı şekilde değerini de yitirmeye mahkûmdur.

Burada reklamcılık için söz edilen düşünce, yani daha genç, daha hızlı, daha iyi olma düşüncesi sadece reklamcılık sektörü için geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Bugün çevremize baktığımızda, neredeyse her alanda belirli bir yaş kriterinin olduğunu görebiliriz. Herhangi bir şirkete eleman alımında otuz yaşını geçtiyseniz, yeni mezunlarla rekabet edebilmeniz pek mümkün değildir. Yeni teknolojilere ve bu yeni teknolojilerin getireceği yeni düzenlere ayak uydurabilenlerin yeni nesil olacağı ve yenilerin de şirkete başarı –daha doğrusu kâr– getireceği düşüncesiyle belirli bir yaşın üstü piyasa sisteminin dışında tutulmaktadır. Sennett'in de dediği gibi "insanın deneyimi biriktikçe değeri azalır" (Sennett, 2011, s. 99). Yaşlandıkça piyasa sisteminin dışında kalan insanların bu dışarda kalma durumu kendi istekleriyle değildir, toplum tarafından sistemin dışına atılmasıyla gerçekleştirilmektedir. Yani rekabetin dışında kalmaları kendi tercihleri değildir, rekabet edebilecek düzeyde olmadıkları için dışlanmakta, yok sayılmaktadırlar. Değiştiremeyecekleri bir durumdan dolayı her insan, bir gün toplum tarafından dışlanma korkusuyla yaşamak zorunda bırakılmaktadır.

Rekabeti teşvik eden "kazanan hepsini alır" piyasası çok sayıda eğitimli insanı başarısızlığa mahkûm eder. İşten çıkarma ve yeniden tasarlama süreçleri, geçmişin

kapitalizminde daha çok emekçi sınıfların yaşadığı ani felâketleri orta sınıftan insanlara da yaşatıyor (Sennett, 2011, s. 125).

> Başarı ve başarısızlığın birbirine zıt kabul edilmesi bile, başarısızlıkla yüzleşmekten kaçınmanın bir yoludur. Bu basit ayrım, belirli bir maddi kazanım elde ettiysek yetersizlik veya beceriksizlik hissetmememiz gerektiğini ima eder. (…) Başarısızlık duygusunu parayla dindirmenin bu kadar zor olmasının bir nedeni, başarısızlığın çok daha derin hissedilebilmesidir: Hayatı anlamlı kılmayı başaramamak, kendinde değerli bir şey görememek, salt varolmanın ötesinde gerçekten yaşamayı başaramamak gibi (Sennett, 2011, s. 125).

Çalışanlar arasında rekabet, işe girmeyle son bulmamaktadır. 1990'larda bir şirkette yapılan araştırmada[54] işten çıkartılmalardan sonra kalan çalışanlar için rekabet bitmemiştir; zira işten çıkarılma sırasının kendilerine gelme ihtimali hala devam ettiğini düşünmektedirler (Sennett, 2011, s. 52). Her an işten çıkarılma korkusu, mevcut çalışanları, hem çalışma arkadaşlarına hem de piyasadaki adaylara karşı rekabet etmek zorunda bırakmaktadır.

Sennett'in ağ toplumundaki insanın durumuna ilişkin bu tespitlerini Fransa'da bir şirkette çalıştıktan sonra istifa eden Corinne Maier'in kendi çalışma deneyimlerini anlattığı *Merhaba Tembellik* adlı kitabındaki örneklerde görmek mümkündür. Maier, şirket ortamının insanları nasıl insan olmaktan uzaklaştırdığını gözler önüne sermektedir. Kendi deneyimlerini anlattığı kitabından bazı örnekler vermek, günümüz beyaz yaka çalışanlarının rekabet içindeki durumlarını daha kolay görebilmemizi sağlayabilir.

Maier, şirketler "insanlara esnek ve itaatkâr olmalarının telkin edildiği, her beş dakikada bir başkalarıyla ağız birliği ederek fikir değiştirmenin hoş görüldüğü bir dünya[dır]" der (2006, s. 15). Bu dünyada var olabilmenin yolu, bu "ağız birliği"ne dâhil olmadır. Başka bir ifadeyle, Marcuse'nin söz ettiği tek boyutlu, aynılaşmış insan, şirket insanıdır.

Şirketlerdeki *birbirinin aynı* olan insanların kurdukları iletişim de, insanın olanaklarını gerçekleştirmeye çalışan insanların kurdukları iletişimden farklı olacaktır. Dil de insanın makineleşmesinden payını almaktadır. Şirketler, teknolojik gelişmelere uygun olarak çalışanlarının da, ilişkilerinde kullandıkları dili yeniden

[54] Söz ettiğimiz araştırma American Management Association ve Wyatt Şirketler Grubu tarafından yapılmıştır. Araştırma, işten çıkarmaların yoğun olduğu şirketlerdeki çalışanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir (Sennett, 2011, s. 51-52).

biçimlendirmektedir. Bu yeni dil, insanın olanaklarıyla ortaya koyduğu dillerden ziyade daha çok bilgisayar dili[55] gibi içeriği olmayan, ancak herkesin bilebileceği bir dil gibidir (Maier, 2006, s. 20). Bunun anlamı, bir şirkette çalışabilmek için, bu kodları bilmeniz gerektiğidir. Bu kodları en kısa sürede okuyabilen ve kodlardaki emirleri uygulayabilen kişi, şirketin değerli bir çalışanı olacaktır. Daha yakından incelendiğinde, bu tip bir şirket dilinin insanlar tarafından değil de sistemler tarafından kullanılıyormuş gibi olduğunu görebiliriz. Şirket dili, "içinde hiç insan olmadığı izlenimini veren, sabit ve kalıplaşmış şekilde çalışır: "Bir gözlem grubu kuruldu", (…) "Bir bilanço hazırlandı" gibi (Maier, 2006, s. 21). Görüldüğü gibi, şirket dili hep *edilgen* yapıdadır. Yani öznenin belli olmadığı, eylemi kimin gerçekleştirdiği veya gerçekleştireceğinin belli olmadığı cümlelerle iletişim sağlanır. Buradan, eylemleri gerçekleştiren kişilerin kim olduğunun önemli olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Önemli olan, tek tek kişilerin eylemleri değil, sürecin olması gerektiği gibi devam etmesidir. Bu devamlılığı kimin nasıl sağladığının önemi yoktur. Yani, insanların ilişki kurabilmelerini sağlayan dil, şirket çatısı altında, çalışanların aslında hiçbir şey anlamadan, çoğu zaman muhataplarının kim olduğunun bile belli olmadığı bir iletişim yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle şirket dili, bilgisayarlar işleyebilmesi için gerekli olan kodlardan farklı değildir.

Maier, şirketlerdeki ekip çalışmalarının, tıpkı Sennett'in söylediği gibi rekabetin önünde bir engel olmadığını söylemektedir. Şirketlerde, "orta kademe yöneticilerin çoğu aynı şeyi arzuladığından (bir şirket arabası, şirket hiyerarşisinde bir üst basamak, süper önemli kararların tartışıldığı bir komiteye alınmak vb.), rekabet yoğunlaşır; kızışır ve sonunda grubun bütünlüğünü tehdit eder" (Maier, 2006, s. 38). Ekip çalışması insanların birlikte mücadele ettiği birliktelikler değildir, sistemin yürümesini sağlayan insan yığınıdır.

Bir şirketin sadece ihtiyacı olduğu insanı ihtiyacı olduğu zaman işe alması, piyasada bir kaidedir. Bu nedenle, bir "(…) şirket, ihtiyaçlarına göre adam alıp atar (Maier, 2006, s. 41). Kâr sağlamaya yarayacak olan elemanları/parçaları işe alır ve bu elemanların/parçaların şirkete bir faydaları kalmadığında gözden çıkarır, yani işten atar.

[55] Bilgisayar dili olarak da kabul edilen ikili sayı sistemi aracılığıyla bilgisayarlar veriyi işleyebilmektedir. Başka bir ifadeyle girilen verilerin tamamı 1'ler ve 0'lar halinde girilmektedir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. http://yunus.hacettepe.edu.tr/~eacar/dersler/uygulamalar/bilgisayar.pdf, 16.06.2021.

Ancak işe alınmanızın nedeni nasıl sizseniz –siz edindiğiniz vasıflarla şirkete yararlı olduğunuzu kanıtladığınız için o işte çalışmaya başlamışsınızdır–, işten atılma nedeni de piyasa ya da şirket değil, sizsinizdir. Çünkü "işten çıkarıldıysanız bunun nedeni, yaptığınız işin gerekliliğini kanıtlamayı, değerini göstermeyi (…) beceremediş olmanızdır" (Maier, 2006, s. 42). Buradan iki sonuç çıkar: Ya siz değerli değilsiniz ya da değerli olduğunuzu piyasaya ispatlayamamışsınızdır. Bugün piyasa sistemine dâhil olmuş bir insan olarak "kişiliğiniz piyasa değeri olan bir ürünmüş gibi, "kendinizi satmayı" bilmeniz gerekiyor" (Maier, 2006, s. 43). Kendi malınızı ne kadar iyi pazarlarsanız, bu rekabeti kazanmanızı sağlar ve ödülünüz de sistem içinde kalmaya devam etmek olur.

Peki, kendi değerinizi piyasaya nasıl ispatlayabilirsiniz? Bunun bugün en yaygın yollarından biri CV'lerdir. CV (Curriculum Vitae), Latincede "koşmak" anlamına gelen *currere* fiilinden türetilen ve "bir eğitim kurumundaki müfredat" anlamına gelen *curriculum* (Webster's, 1972, s. 204) ve "yaşam" anlamına gelen *vita* [genetif hali *vitae*] (Webster's, 1972, s. 995) kelimelerinin biraraya gelmesiyle oluşmuştur. Günümüzde CV'ler sadece işe alınacak insanların seçimi için değil, eğitim alanında bir kurumun öğrenci seçimi için de kullanılmaktadır. CV'lerin her alanın içeriklerine baktığımızda, kısmen farklı formatlarda düzenlenen formlar olmakla birlikte, farklı alanlarda ihtiyaç duyulan CV'lerin aslında ne kadar birbirine benzer olduklarını görebiliriz.[56] Yani Maier'in şirket dili için söylediği anlamdan yoksun olma özelliği, CV'ler için de geçerlidir. Çünkü bu formlar sizin piyasa için ne kadar faydalı olduğunuzu gösteren belgelerdir. Daha önce belirtildiği gibi, piyasa sisteminin insanları aynılaştırdığı ve makineleşmeyle birlikte belirli standartlara göre hareket etme zorunluluğu getirdiği de gözönüne alındığında, CV'lerin de birbirine benzer olması son derece normaldir.

Bugün CV hazırlama konusunda doğrudan yardımcı olan programlar bile bulmak mümkündür.[57] Çünkü CV hazırlamak, piyasaya giriş yapabilmek için atılması gereken en önemli adımlardan biridir. Sizinle aynı olan insanlar arasından sıyrılmak,

[56] Birkaç CV örneği için şu kaynaklara bakabilirsiniz: https://www.kariyer.net/cv-ornekleri/bos-cv, https://www.bilgi.edu.tr/tr/talent/yetenek-gelisimi/cv-ornekleri/, https://www.artuklu.edu.tr/kariyer-uygulama-ve-ara%C5%9Ft%C4%B1rma-merkezi/ozgecmis-cv-ornekleri, 21.05.2021.

[57] https://app.cvmaker.com.tr/#/kisisel-bilgiler/, 21.05.2021.

sizinle aynı formları dolduran insanlardan farklı olduğunuzu, onlardan daha değerli olduğunuzu kanıtlamak için tek çareniz CV'nizin olabildiğince iyi olmasıdır. Ki bu da bizi Sennett'in "aşırı vasıflılık" sorununa götürür. Zira o formlarda farkınızı ortaya koymaya yarayacak tek şey, niteliğin önemini yitirdiği, bütün üretimin esneklik üzerine kurulu olduğu bir dünyada sadece *nicelik*tir. CV'leri insanların *etiket*i olarak düşünebiliriz. Nasıl ki bizler bir ürün alacağımız zaman o ürünle ilgili bilgileri – yapıldığı malzemeler, ölçüleri, yapıldığı yer gibi– o etiketlerden sağlıyorsak ve etiketi olmayan ürünleri almaktan kaçınıyorsak, şirketler de kendi ürünlerini o ürünün etiketlerine bakarak almakta ve etiketleri olmayanlardan veya yeterli özelliği olmayanlardan uzak durmaktadırlar. Yani piyasa, insanları etiketlerini olabildiğince faydalı olacağına dair vasıflarla donatmak zorunda bırakmıştır.

Piyasaya dâhil olabilmek için sizin yapmanız gereken şeylerden biri de, "yeni" olduğunuza ve yeni kalacağınıza, yani sistemi takip edecek kadar esnek olduğunuza şirketleri ikna etmektir. Çünkü şirketler, "(…) yeniye tapar: yeni olan hep doğrudur. Yapıya taze kan getiren genç, doğal olarak, piyasanın nabzını tutamama düşüncesinden paniğe kapılan şirket için değerli bir parçadır" (Maier, 2006, s. 48). Neoliberal iktisadın diliyle söyleyecek olursak, insanların birbirlerinin aynı olduğu bir sistemde, her bir insan bir diğerinin *ikame*si olabilir ve sizin ikamenizin olmadığını kanıtlamanız gerekmektedir.[58] Bu, serbest piyasanın en büyük açmazı gibi görünmektedir. Serbest piyasa sizi bir yandan insansal olanaklarınızı törpüleyerek aynılaştırırken, diğer yandan da sistem içinde ayakta kalabilmek için sizden başkalarından *daha fazlası* olduğunuzu ispat etmenizi bekler.

Piyasa sisteminde değerli olmak, sadece bir işe girebilmek değildir. İşe girmek kadar hangi işe girdiğiniz de sizin değerinizi belirler. Piyasada, bir kişinin belirli bir mesleği, belirli bir şirketi seçmesi, o kişinin seçtiği meslek veya şirket aracılığıyla kendine değer katacağını düşünmesindendir (Maier, 2006, s. 32). İnsanlar, değer katacak olan meslekleri edinmek, şirketlerde çalışmak için birbirleriyle rekabete girmesi kaçınılmazdır. Ne var ki bir şirkette çalışan insanlar, daha değerli olan konumu

[58] İkame, "yerine koyma, yerine kullanma; yerine konulan, yerine geçen" anlamındadır; ekonomide ise genellikle ikame mal olarak karşımıza çıkar ve "birbirinin yerine geçen, konulabilen mal" anlamına gelir (https://sozluk.gov.tr/). Şeker-bal, çay-kahve gibi örnekler verilebilir. Her insanın insan olanaklarından arındırılıp tek boyuta indirgendiği ve birbirinin aynı özellikler sergilenmesinin beklendiği piyasada, bir insan da pekâlâ başka bir insanın ikamesi olabilir.

alabilmek için birbirleriyle ne kadar rekabet ederse etsin, bir insan bu rekabet sürecini bir şirkete girdiği anda başlatıyorsa, ancak belirli bir kademeye kadar yükselebilir –ya da değerli olabilir. Bunun nedeni, rekabet sürecini geç başlatmış olmasındandır. Öğrenciliğinde bu rekabeti başlatmamış ya da rekabette geri planda kalarak *sıradan* okullara gitmiş olan, bir şirkete girebilir, ancak asla *seçkin/prestijli* bir üniversiteden mezun bir azınlığa mensup kişilerin geldiği konuma gelemez (Maier, 2006, s. 34). Belirli bir ad yapmış okuldan mezun olmak, sizin neyi ne kadar bildiğinizden daha önemlidir. Çünkü CV'lerinize, reklamı çok yapılmış, herkes tarafından tanınan bir okuldan mezun olduğunuz yazdığında, bu sizin otomatik olarak bilgili olduğunuzun düşünülmesini sağlar –insanın değeri açısından bakıldığında "neden olur" demek daha doğru. Siz bir araç olarak diğerlerinden daha iyi şartlarda üretildiğinizi piyasaya göstermelisiniz, bu sayede iyi bir ürün olarak piyasadaki rekabetin altından kalkabileceğinizi kanıtlamış olursunuz.

4.4. Piyasanın Tükenmeyen Kaynağı: *Değerini Yitiren İnsan*

Modern dönemde piyasa, kendi başına bir varlık olarak çıkar insanın karşısına ve bu varlık kendi varlığını korumak için insanı araçsallaştırır. Piyasada insan, insanın değerini yitirir. Tür olarak insan, piyasanın varlığının devamını sağlayan bir kaynaktan ibaret sayılır.

İçinde bulunduğumuz dünya, bir "kişinin insanlığını kanıtlamak zorunda" olduğu bir dünyadır:

> Her tür internet sitesi ve dijital hizmet sağlayıcısının kullanıcılarından her gün insan olduklarını kanıtlamalarını istemesi hiç de garip karşılanmıyor artık. Genellikle şöyle bir uyarı okuyoruz: "Aboneliğinizi Onaylamadan Önce İnsan Olduğunuzu Doğrulamamız Gerekiyor". (…) Bu gündelik örnek, çağdaş toplumda insanın bir soru işaretine dönüştüğüne işaret eder. Günümüzde ne ya da kim insan sayılır? (Bradiotti, 2021, s. 11).

İnsanın insan olarak görülmediği, insan sonrası bir dünya… Peki insan olduğumuzu sadece teknolojiye karşı mı kanıtlamak zorundayız? Görünen o ki, piyasanın egemen olduğu rekabetçi bir toplumda yaşamaya devam ettiğimiz müddetçe sadece teknolojiye değil, kendimize de başkalarına da hemen hemen her gün birer insan olduğumuzu kanıtlamak zorunda olmaya devam edeceğiz.

Enformasyona dayalı yeni piyasa sistemi, "sürekli yenilik yapma, pazardaki ve teknolojideki değişimlere hızla tepki verme gereksinimini, üstün performans sunan bir işgücü gerektiriyor" (Pfeffer, 1995, s. 6). Sonuçta bir insanın değeri, onun performansına göre değerlendirilir ve bir insanın piyasada değerli olabilmesi, diğerlerinden daha iyi bir performans sergilemesine bağlıdır.

İlk etapta çok çalışmanın ya da iyi bir performans sergilemenin bir insanın değerine zararının olmadığını düşünebiliriz. Ancak,

> Performans/başarı öznesinin karşısında onu çalışmaya zorlayan ve sömüren bir tahakküm mercii yoktur. O kendisinin efendisi ve girişimcisidir. (…) performans öznesi kendini sömürür. (…) kendini-sömürü, ötekili-sömürüden daha verimlidir, çünkü bir özgürlük duygusu eşliğinde gerçekleşir (Han, 2019, s. 70).

Bir insan performansa göre değerini belirlemekle kendi kendisini bir araç olarak tanımlamaktadır. Bir insanın bir araç olarak değerlendirilmesi için muhakkak bir başkasının onu araç olarak görmesine gerek yoktur. Bir insanın bizzat kendisi, kendini araç olarak görebilir.

Piyasa sisteminde, "başarıya ve performansa odaklı toplum"da her bir insan, sadece zorunlu ihtiyaçlarını, yani diğer canlı varlıklarla ortak olan yanlarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan bir varlığa, "gereken saf canlılık fonksiyonlarına ve performansa indirgenmiştir" ve sadece canlı olmaya indirgenmiş olan insanlar "*ölemeyecek* kadar canlı ve *yaşayamayacak* kadar ölüdürler" (Han, 2018, s. 134). İnsan, tür olarak insana özgü olan özelliklerini ve bu özelliklerle gerçekleştirdiği değerleri yitirdiğinde, geriye sadece yiyip-içen, nefes alan, uyuyan bir canlı kalır.

Piyasada insan, piyasanın ürünü olmakla birlikte *herhangi bir* ürün değildir. Bir şirketin gerçekten istediği kârı elde edebilmesi için, öncelikle "insanları başarı kaynağı olarak" görmesi gerekmektedir (Pfeffer, 1995, s. 13). Yani insan, piyasanın aslî kaynaklarından biridir. Jeffrey Pfeffer'in, bu teorisini ortaya atmasından yaklaşık 27 yıl sonra da bu söylediklerinin geçerliliğini koruduğunu görmek, herşeyin son derece hızlı değiştiği günümüzde şaşırtıcı görülebilir. Ancak piyasanın en önemli aracının insan olduğu düşünüldüğünde bu, çok da şaşırtıcı değildir. Bugün insanın, başarının kaynağı olarak görülmesi, karşımıza "insan kaynakları" olarak çıkar. İnsan kaynakları üzerine birçok çalışma yapılmasına rağmen, yapılan çalışmaların çoğunda insan kaynaklarına bir eleştiri getirilmediğini söyleyebiliriz.

Ulusal Tez Merkezinin verilerine göre Türkiye'de 2004 yılından bugüne kadar başlığında veya anahtar kelimelerinde "insan kaynakları" geçen toplam 1560 adet tez bulunmaktadır. Bu tezler eğitim, hukuk, işleteme havacılık gibi farklı konu başlıkları altında yapılmış olmakla birlikte genellikle "insan kaynakları", verimlilik, teknoloji, çalışan memnuniyeti ile ilgili olarak ele alınmıştır.[59] Ne var ki bu tezlerde olmayan şey, "insanın bir kaynak olmasının bir sorun olduğu"dur. İnsan kaynaklarını, şirketlerdeki olması gereken herhangi bir birim olarak düşünmek, insanlar arasında bir insanın araç olma düşüncesinin ne kadar da yaygın olduğunun kanıtıdır. Çünkü artık her birimiz, tıpkı Smith'in de istediği gibi, kendi kendimizi yatırım yapılacak bir meta olarak görürüz, piyasada tükenmeyen bir kaynak olarak. Tükenmeyen bir kaynaktır, çünkü insan kaynağının tükenmesi, insan türünün tükenmesiyle mümkündür.

Kendimizi "olanaklar varlığı olan insan" olarak görmeyi bırakınca, "sahip olduğumuz 'mal' gibi görüp, kişiliğimizi bu temele" dayandırmaya başlarız (Fromm, 2019a, s. 98). Bunun sonucunda hem kendimizi hem de karşımızdaki kişiyi bir "mal" olarak görmeye başlarız. Kendimizi "sahip olmamız gereken bir ürün" gibi gördüğümüzde, karşımızdakiyle kuracağımız ilişki de iki insanın kurduğu ilişki olarak değil, *sahip olunması gereken bir şey*le ilişki olarak kurarız – örneğin benim öğretmen*im*, doktor*um*, kasab*ım* gibi ifadeler kurarız (Fromm, 2019a, 100). Çünkü böyle bir anlayış benimsendiğinde karşımızdaki kişi bizim işlerimizi gerçekleştirmek için varolan *kaynak*lardan öteye gidemez.

Piyasa dışına itilmek, izole edilmek istemiyorsanız, yapmanız gereken, diğer kaynaklara karşı rekabeti kazanmaktır. Rakiplerinizi yenmek, sizin o alanda diğerlerinden daha başarılı olduğunuz anlamına gelir. Eğer siz, "başarılı bir insan olmayı öğrenirseniz, hedeflerinize daha çabuk ulaşabilir, daha başarılı olabilir ve daha kalıcı etkiler yapabilirsiniz" (Aksu, 2011, s. 11). Başarı, sadece başarıyı kazanan kişinin değil, aynı zamanda çalıştığı şirketin de başarısıdır. O yüzden bir insan ne kadar başarılı olursa, şirket de o kadar başarılı olur ve şirket başarısını arttırdığı ölçüde de şirket için *değerli* olur. Bu nedenle kitapçılar, günümüzde başarılı olmanın, rakiplerini alt etmenin

[59] Sözü edilen bu tezlere Ulusal Tez Merkezinin https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp sayfasındaki anahtar kelimeler kısmına "insan kaynakları" yazarak erişilebilir, 12.02.2022.

altın kurallarının anlatıldığı kitaplarla doludur.[60] Bu kitaplar size, adım adım başarıya götürecekleri vaatlerinde bulunmaktadır. Daha da ilginci, bu tip kaynaklarda insanlara dürüstlük, güven gibi etik değerler, başarıya götüren araçlar olarak kullanılması gerektiği öğütlenir. Bu, tam da Smith'in *Ahlaki Duygular Kuramı*'nda yaratmayı amaçladığı insan tipidir. Dürüstlük, sevgi, saygı gibi etik değerler vardır; ancak insanlar bunları başarının sırrı olarak görmektedir. Yani birer amaç olması gereken değerler piyasa sistemi içinde, tıpkı insanlar gibi araçsallaştırılmaktadır. Bu tip kitaplardan birindeki bir başlık, durumu anlatmaya yeterlidir: "Güvenin Meyvesi: Sınırsız Başarı" (Aksu, 2011, s. 31). Sizinle birlikte çalışan insanlara gerektiği kadar ve sizi başarıya ulaştırdığı sürece güvenebilirsiniz. Etik değerlerden biri olan güven, rakiplerinizi yenmenin en önemli araçlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu araçlar piyasada, başkalarına karşı üstünlük sağlamanın araçlarıdır. Piyasanın rekabet ilkesi kulağımıza şu sihirli cümleyi fısıldar: Rekabet edebilirliğini korumak için, gerekirse rakiplerinle arkadaş ol!

Rekabet savunucularının arasında bile rekabetin yıkıcı etkilerini görenler vardır. Ancak bu etkileri görmekle birlikte –sanki yıkıcı olmayan bir etkisi varmış gibi–, sistemin devamlılığı için rekabete ihtiyaç olduğunu da bilmektedirler. Bu nedenle hem yıkıcı etkileri azaltmak hem de rekabeti devam ettirebilmek için bir "orta yol" bulmaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla çeşitli öneriler ortaya atılmaktadır. Örneğin rekabetin yıkıcı etkisinin, "rekabet ivmesini performans lehine kullanmaktansa, rakibini alt etmek için ona zarar vermeye, onu yok etmeye çalışmak" ile ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Navaro, 2019, s. 83). Böyle bir anlayış, rekabeti gelişmenin önemli bir anahtarı olarak görmektedir. Ne var ki piyasadaki gelişme kavramı, insanın varlığıyla değil, piyasanın varlığıyla ilgili bir kavramdır. Gelişme, serbest piyasanın varlığını devam ettirebilmek, etkinliğini arttırabilmektir. Çünkü gelişme, performansın gelişmesidir. Zaten "rekabet

[60] Başarı ile ilgili kitaplara göz atmak için aşağıdaki linklere bakınız:

https://www.idefix.com/search/?Q=ba%C5%9Far%C4%B1l%C4%B1%20olman%C4%B1n%20s%C4%B1rlar%C4%B1&ShowNotForSale=True, 31.05.2021.

https://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/search&filter_name=ba%C5%9Far%C4%B1n%C4%B1n%20s%C4%B1rlar%C4%B1, 31.05.2021.

https://www.dr.com.tr/search?q=Ba%C5%9Far%C4%B1n%C4%B1n%20s%C4%B1rlar%C4%B1, 31.05.2021.

temelde insanın daha iyi performans göstermeye doğru itekleyen bir duygudur" (Navaro, 2019, s. 82). Performansın gelişmesi, insan olanaklarının gerçekleştirilmesi demek değildir, piyasadaki konumunuzu yükseltmektir. Bu yükselişin anahtarı da rekabettir.

Üçüncü bölümde de söylenildiği gibi piyasa sistemine göre rasyonel eylem, amaç ve araçlar arasında uyumun olmasıdır. Oysa Eskiçağda akıl bundan daha fazlasını yapardı, "amaçları anlamak, hatta belirlemek için bir yöntem"di (Horkheimer, 2010, s. 60). Ancak piyasa ekonomisi aklın bu kullanımını gözardı ederek, onun işlerini sadece amaç-araç uyumunu belirlemeye indirgemektedir. Bu, insan olanağı olarak aklın, insanlar tarafından sadece çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanılması demektir. Başka bir ifadeyle akıl, rekabet üstünlüğünü sağlayan araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Başka türlü kullanımı, bizi rasyonel olmayan eylemlere götürür. Piyasa sistemiyle beraber aklın "gerçekliğin doğasını algılama ve hayatımıza yön verecek ilkeleri belirleme aracı ol[ma]" özelliğini yitirmiştir (Horkheimer, 2010, s. 65). Akıl, insan olma olanağı olmaktan çıkarak bir araç halini aldığında, bu olanağını yitiren insan, değerini yitirme gerçeğiyle karşı karşıya kalır.

Serbest piyasa için insanın kendi çıkarının peşinden koşan bir varlık olması önemlidir. Çünkü ancak çıkarlarını düşünen, yaşamın asıl amacı haline getiren bir insan olanaklarını yitirebilir ve Marcuse'nin de dediği gibi tek bir boyuta indirgenebilir. Tek boyuta indirgenen bir insan, piyasa sisteminde "öngörülebilir ve tutarlı" davranışlar sergiler (Hirschmann, 2007, s. 63). İlk bakışta herşeyin esnek olduğu ve öngörülebilirliğinin azaldığı enformasyon ekonomisinde, öngörülebilir ve tutarlı olma özelliklerinin önemli olması çelişkili görünebilir. Ancak en esnek ve öngörülemez ekonomi sisteminde bile, asgarî düzeyde bir tutarlılık ve öngörülebilirlik mevcut olmalıdır. Yani piyasa ekonomisi, en esnek koşullarda dahi "insanın çıkarlarına göre davranacağını", bunun için rekabet edeceğini öngörmek durumundadır ve her insanın kendi çıkarına göre hareket etmesi, o insanın tutarlı davranışlar sergilediği anlamına gelir. Dolayısıyla enformasyon ekonomisinde bile insan davranışlarının önceden bilinmemesi, piyasa sisteminin devamlılığını tehlikeye düşürecektir. Yani piyasa sistemi içinde rekabet etmeyi reddeden birisi, artık öngörülebilir ve serbest piyasa kuralları içinde tutarlı hareket etmeyeceğinden, bu tip bir insan serbest piyasanın hâkim olduğu bir toplumdan anormal, tutarsız davranışlar sergilediği gerekçesiyle dışlanacaktır.

Teknolojinin de ilerlemesiyle birlikte Marx'ın söz ettiği ücreti belirleme ilkesi, insanın bütün yaşamına entegre olmuş durumdadır. Piyasada insan olanaklarıyla ortaya konan değerler, sadece piyasanın bir ürünü olmakla kalmamakta, aynı zamanda piyasanın en iyi kaynağı olan insanın "daha iyi bir kaynak" olmasını sağlamaktadır –ki bunda faydacı teorinin *fayda ilkesi*nin payını da unutmamak gerekir. Zira fayda ilkesi, insan olanaklarının da birer haz nesnesi haline getirilmesinin önünü açmaktadır –Mill'in "üstün hazlar"ı gibi. İnsan olanaklarının haz nesnesi olduğu düşüncesi, piyasaya hiç tükenmeyecek olan bir kâr kaynağı sağlamaktadır: insan başarıları.

Bugün sanat, felsefe, bilim, spor gibi alanlarda rekabetin olması gerektiği, rekabetin bu alanlarda ilerlemeyi sağladığı fikri, bu alanlara "kâr ve sömürünün gereklilikleri"nin bu alanlara sirayet etmesi demektir (Marcuse, 1968, s. 26). Böylece bu alanlar, insanın başarıları olmaktan çıkarak piyasada *kârlı sektör*ler olur. Bir insan başarısının bir sektör haline gelmesinin ne demek olduğunu Adorno'nun şu ifadelerinde görebiliriz:

> Tüm sektörler yapısal olarak benzerdir ya da en azından birbirlerinin açıklarını kapatarak, neredeyse tamamen gediksiz bir sistem oluştururlar. (…) Kültür endüstrisi kasıtlı olarak tüketicileri kendisine uydurur. Binyıllardır ayrı duran yüksek ve düşük sanat düzeylerini, her ikisinin de zararına bir araya gelmeye zorlar. Yüksek sanatın önemi, yararı konusundaki spekülasyonlarla yok edilirken, düşük sanatın önemi de (toplumsal denetim kusursuz olmadığı sürece) içinde barındırdığı isyancı direniş özelliğine dayatılan medeni sınırlamalarla yok edilmektedir. Böylece, kültür endüstrisi yöneltilmiş olduğu milyonların bilincini ve bilinçaltını kuruyor olmasına rağmen, kitleler birincil değil, ikincil role düşerler ve hesaplanabilir nesneler, makinenin tali parçaları olurlar. (…) Kültür endüstrisi kitlelerle ilişkisini kötüye kullanarak verili ve değişmez sayılan bir zihniyeti çoğaltmaya ve güçlendirmeye çalışır (Adorno, 2003, s. 76-77).

Burada Adorno her ne kadar tüketim tarafında olan insanın makineleşmesinden söz etse de, kültür endüstrisi, her endüstride olduğu gibi kendi üreticilerini de birer makine gibi varsayar. Kültür endüstrisi bir yandan insan başarılarını kendi ürünü olarak arz ederken, diğer yandan da bu ürünlerle hem kendisini hem de diğer endüstrilerin varlığını meşrulaştırmayı başarır. Başka bir ifadeyle, kültür endüstrisinin ürünleri hem tüketim ürünü hem de piyasanın devamlılığını sağlayan araçlardır. Dolayısıyla piyasa ilkeleri bu ürünlerin üretildiği sektörler için de geçerli olacaktır. Rekabetin diğer endüstrilerde oynadığı rol, kültür endüstrisi için de geçerlidir. Tam da bu nedenle

kültürel alanlarda yer alan insanlar arasında rekabetin olduğundan veya olması gerektiğinden rahatça söz edilebilmektedir.

Artık sanat yaratıcılığın olduğu bir alan, insanın olanaklarıyla gerçekleştirdiği bir başarı değildir. Sözde sanat eserleri, Adorno'nun da söylediği gibi, önceden belirlenmiş metalardır. İnsanın başarıları, bir insanın kendisine toplumda yüksek bir değer biçilebilmesi için hep diğerlerinden daha fazlasını elde etmeye çalıştığı sektörlere dönüşür. Oysa sanatçının "işi, insanlara İnsanı göstermektir" (Kuçuradi, 2016d, s. 11). Yani sanatçılar ortaya koydukları eserlerle insan türünün üyelerine, insanlara insana özgü olanaklarını, bu olanaklara göre eylemde bulunabileceğini, Aristoteles'in ifadesiyle de insanın akla ve erdeme göre eylemde bulunabileceğini, "insanın değeri"ni göstermektir.

Piyasa sistemi, insanların, tür olarak insan olanaklarıyla ortaya koyduğu sanatı metaya, bu sanat dallarının her birinin de birer sektöre, bu alanlarda etkinliklerde bulunan insanların da birer işçiye dönüştürmektedir. Teknolojik gelişmelerin kültür endüstrisi üzerinde sadece daha fazla gelişmeyi sağlamak ve işçilerin de daha fazla çalışma zorunluluğuna yol açmaktan başka bir etkisi olmamıştır. Melek Ekinci'in *Dijital Emek ve Yabancılaşma* adlı eserinde verdiği örneklerden biri şöyledir: "(…) kişisel bilgisayarların gelişmesiyle kültür işçileri olan senaryo yazarlarının üretkenliği, büyük oranda artar. Fakat bu üretkenlik artışıonların daha az emek harcamasına sebep olmamış aksine eskiye oranla daha fazla çalışmalarına yol açmıştır" (2020, s. 128). Sinema etkinliği bir üretim süreci olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bir filmin unsurları da –senaryonun yazılması ve çekilmesi gibi– üretim sürecinin parçası haline gelir. Bu alanda eserler ortaya koyan insanlar da birer işçiye dönüşür – oyuncular ve yönetmenler de işçiye dönüşenler arasındadır.[61] Bu işçiler, değerli olabilmek, piyasada ayakta kalabilmek için mevcut rakiplerinden ve potansiyel rakiplerinden daha fazla üretmek zorunda bırakılmaktadır. İnsanın başarılarının değerli olabilmesi, onları ortaya koyanların rekabet edebilirliklerine bağlıdır.

> Kitle kültüründe anlamsızlaşmış olan zevkler ve antipatiler ya eğlence, boş zaman faaliyetleri, sosyal temaslar gibi bir başlık altında sınıflandırılır ya da azar

[61] Her insan başarısının bir sektöre dönüştüğü günümüzde, bundan en çok etkilenen iki dalın müzik ve sinema olduğunu söyleyebiliriz. Cast ajanslarının varlığı, bu alanlarda eserler koymaya çalışan insanların nasıl da bir üretim sürecinin parçasına dönüştürüldüğünün kanıtı olabilir. Daha fazlası için bkz. Nurbanu, Akmeşe Takcı (2019), *Oyuncu Sözleşmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

> azar ölmeye bırakılır. (…) Kılı kırk yaran züppenin tutkusu, Babbitt'in "hobi"sine dönüşür. (…) Hobi'de, "hoş zaman" ya da "eğlence" düşüncesinde, nesnel aklın ortadan kalkışı ve geçekliğin her türlü içsel "anlam"dan yoksunlaşması karşısında dile gelen hiçbir yazıklanma duygusu yoktur. (…) İnsanları neşeli bir ruh halinde tutacak, kabullenilmiş, rasyonelleştirilmiş zevkler olarak hobiler artık bir kurum haline gelmiştir (Horkheimer, 2010, s. 79-80).

Öyle ki bu kurumlar sadece insanların hazlarını doğrudan tatmin etmekle kalmamakta, başka hazların tatmini için birer araç halini almaktadır.

İnsanın değerlerinin birer haz nesnesine dönüştürülmesi, piyasa ekonomisinde sermayeye hiçbir zaman talebin bitmeyeceği yeni pazar alanları açılmasına neden olmuştur. Bugün kültür endüstrisi olarak nitelendirilen endüstri, ancak felsefe, sanat, bilim gibi değerlerin haz nesnesi haline getirilmesiyle mümkündür. Sonuçta piyasa, bu haz nesnelerini kâr etmek için kullanır hale gelmiştir. Zira Baumann'ın da söylediği gibi, "(…) arzular tüketim piyasaları için, çiftçilerin kafasındaki bakir topraklar gibidir" (2019, s. 196). İnsan başarılarının birer meta haline dönüştürülmesi, piyasanın ona olan ihtiyacın asla bitmeyecek olduğu bir pazar yaratması anlamına gelir. Bu pazara olan ihtiyaç asla tükenmez veya bu pazarda satılan metaların kendisine veya daha fazla edinimine kimse karşı çıkamaz; zira bu metalar doğrudan insanın olanaklarına bağlıdır. Başka bir ifadeyle, yeme-içme, giyim, madencilik sektörleri gibi insanların zorunluluk alanına bağlı metaların üretiminin fazla tüketimine karşı çıkılabilir, ki felsefe tarihinde bu alanlardaki fazla tüketime karşı çıkılabildiğine de gördük. Bir insanı gereğinden fazla elbise aldığı için ya da yemek yediği için veya daha genel olarak gereğinden fazla eşyaya ya da paraya sahip olduğu için eleştirilebilir. Ancak kimse gereğinden fazla tiyatroya, konsere, sinemaya gittiği için eleştirilmez, tüketim çılgınlığıyla suçlanmaz. Aksine onun ne kadar entelektüel olduğuyla övünülür, değerli bir insan olarak görülür. Tam da bu nedenle, insanlar bu tür etkinlikleri daha fazla yapmaya özen gösterir. Buradaki temel problem, piyasa içinde amaç ve aracın birbirine karıştırılmış olmasıdır. Örneğin, "(…) senfoni şeyleştirilmiş (reified), bir müze parçası haline, starların performansı için bir vesile ya da belli bir zümreye dâhilseniz mutlaka katılmanız gereken bir toplantı aracı haline getirilmiş" olan bir toplumda, bu etkinliklere katılmamak bulunduğunuz zümreden dışlanmanızla sonuçlanır (Horkheimer, 2010, s. 81). Öyle ki bu tip etkinliklere sadece gitmek değil, bizzat bu etkinlikleri gerçekleştiren olmak da bir o kadar önemli ve değerli görülür. Tam da bu nedenle yukarıda söz

ettiğimiz CV'lerde bu tip etkinliklere ayırılan bölümler de mevcuttur.[62] Sennett'in vasıflarla ilgili söylediklerini hatırlanacak olursa, günümüzde piyasada sanat ve spor artık insan etkinlikleri değil, edinilmesi gereken vasıflardır. Hatta sanat ve spor etkinliklerinin bazıları, özellikle CV'lere yazmak için oldukça popülerdir: futbol, voleybol, basketbol, yüzme, koşu, bisiklet; satranç, müzik aleti çalma, kitap okuma, yazma, çizim, fotoğrafçılık, resim; dil sınıfları, kamp, dans etmek, network organizasyonları, kitap kulüpleri, toplum önünde konuşma; eskrim, kaligrafi, yoga gibi…(ki bu son üçü genelde "benzersiz ilgi alanları" olarak geçmektedir, yani diğerlerinden daha değerlidir).[63] Böylece bu tip faaliyetlerde bulunmakla CV'lerinizin, diğer insanlarınkinden daha farklı olmasını sağlayabilirsiniz. Bu tip üstün hazlardan elde etmek, sizin farklı alanlarda da *başarılı* olduğunuz anlamına gelebilir. Bu başarılar, sizin piyasanın tam da ihtiyacı olan her alana uyum sağlayabilme, yani esneklik özelliğinizin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla insanın değerlerinin piyasaya entegre edilmesi, sadece bu alanlarda rekabet ilkesinin temel ilke haline gelmesine neden olmaz; aynı zamanda başka sektörlerdeki insanların rekabeti kazanabilmeleri için birer araç olarak da kullanılmalarına neden olur. Ancak burada bu etkinliklerin değersiz olduğunu söylemeye çalışmıyoruz. Aksine bu etkinliklerin birer insan etkinliği olmaktan çıkıp birer metaya dönüştürülmesiyle değerini yitirdiklerini söylemeye çalışıyoruz. Bu etkinlikler değerlidir; ancak piyasada insanların rekabette üstün gelmelerini sağladıkları için değil, birer insan başarısı oldukları için.

Haz nesnesi haline getirilmiş değerlerin tatmini için yaratılan pazar, sadece sermayedarların kârını arttırmakla kalmaz. Sadece yeni bir pazar değildir "hazlaştırılmış değerler endüstrisi"; aynı zamanda piyasanın devamlılığını sağlamak için kabul edilmesi gereken insan anlayışından tutun da ilkelere kadar bütün düşünce biçimlerinin insanlar tarafından benimsenmesini sağlar. Piyasa sisteminde, "insanların kitle kültürü organlarından aldıkları hazır düşünce ve davranış kalıpları, ikinci adımda, sanki insanların kendi düşünceleriymiş gibi kitle kültürünü etkiler, güçlendirir" (Horkheimer,

[62] CV'lere hobi ve ilgi alanlarının nasıl yazılması gerektiğine dair birçok kaynak mevcuttur. Bunların birkaçına şunları örnek gösterebiliriz:

https://www.iienstitu.com/blog/ilgi-alanlari-ve-hobiler-cvde-nasil-yazilmali,

https://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/cvde-mutlaka-yer-almasi-gereken-hobiler-1340977/

https://www.visualcv.com/tr/blog/hobilerin-ve-ilgi-alanlarinin/, 21.02.2021.

[63] https://www.abprojeyonetimi.com/ozgecmisinize-eklemek-icin-40-hobi-ilgi-alani/, 21.05.2021.

2010, s. 163). Böylece piyasayı savunan bütün düşünce biçimlerinin, insan yaşamında olması gereken kurallar halini alması ve bu kurallar üzerine hiç düşünülmeden tartışmasız bir şekilde kabul edilmesi sağlanır.

Rekabetçi insan anlayışı, insanlara çocuk yaştan aşılanmaya çalışılmaktadır. Bu aşılanmanın araçları sadece okullar ve piyasa sistemi kapsamında belirlenen müfredatlar değildir elbette. İnsan olmanın ne demek olduğunu anlatması gereken çocuk hikâyeleri arasında, "yaşamın bir rekabetten ibaret olduğu ve rekabeti kazananın hayatta kalabileceği" düşüncelerini temel alan hikâyeler de bulunmaktadır. Bu tip hikâyeler aracılığıyla rekabet, çocuklara öğrenmenin iyi bir aracı olarak sunulmaktadır.[64] Bu tür hikâyelerin yanında *dostça rekabet* adı altında düzenlenen bilgi yarışmaları, münazaralar vb. çocuklara küçük yaşlardan itibaren değerli olmanın, çevresi tarafından kabul edilmenin yolunun rekabeti kazanmak olduğu düşüncesini aşılamaktadır. Bilindiği üzere bilgi yarışmalarının mantığı, hazırlanan sorulara daha çok doğru yanıt verenin birinci olmasıdır. Bir insanın ne bildiği değil, ne kadar bildiği önemlidir. Bu yarışmalar sonunda kimi zaman ödüller de verilir. Öğrencileri teşvik etmek amacıyla verilen bu ödüller, özellikle –piyasadaki anlamıyla– bir değer getirisi var ise, öğrencilerde edindikleri bilginin maddî bir karşılığı olduğu düşüncesini uyandırabilir. Yani bu tip yarışmalar bilgiyi rekabetin bir parçası haline getirmekle kalmaz, aynı zamanda bilginin maddî getiri sağladığı düşüncesinin yaygınlaşmasına da neden olmaktadır, ki bu da bizi "çıkarlarmızı gerçekleştirmeye yarayan bilgi edinilmelidir" anlayışına götürür. Çocukların gelişimleri için düzenlenen birer etkinlik gibi gösterilen bu platformlar, çocukların insan olanaklarını gerçekleştirme amacını taşıyor gibi görünmemektedir. Birer eğitim etkinliğinden ziyade, piyasa sistemine hazırlanma süreçleridir –"rekabeti kazananlar ödüllendirilir" sloganın çevresinde işleyen süreçler.

İnsanın metalaştığı bir düzende insanın olanaklarının ve bu olanaklarla ortaya koyduğu değerlerin de metalaşması şaşırtıcı değildir. İnsan olanaklarının metalaşması, eğitimin de üretim sürecinin bir parçası haline getirmektedir. Oysa eğitim, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmesini sağlayan bir etkinlik olarak ele alınmalıdır (Mengüşoğlu, 2015, s. 280). Piyasa sisteminde ise bu etkinlik, üretim sürecinin bir parçasına dönüştürülür. Piyasa sisteminin hâkim olduğu bir toplumda "(…) liseler ve

[64] Bu tip bir hikâye örneği için bkz. Ebru Alemdağ (2016), "Rekabetten Doğan Başarı Hikayesi", *Kafa Açan Öyküler,* İstanbul, Acayip Yayınevi.

üniversiteler şirketlere dönüşmüştür" ve bu dönüşümün sonucu olarak "okul müdürleriyle rektörlerin ideal görevinin piyasaya sürecek mezunlar yaratmak" olduğu düşüncesi, eğitimin temel amacı olarak kabul edilir (Ordine, 2018, s. 69). Şirkete dönüşen üniversitelerin temel amacı, serbest piyasaya faydalı insanlar/araçlar üretmektir. Piyasaya faydalı mesleklerin icrası için bu alanlara ilişkin bölümleri kendi bünyesinde barındıran üniversiteler, "diploma satar hale gelmiştir. Diplomaları satarken de meslek kazandırma yönü üzerinde dururlar, yani gençlere kurslar ve uzmanlaşma sunarken kısa süre içinde yüksek maaşlı işler bulacaklarını taahhüt ederler" (Ordine, 2018, s. 69). Ancak bu sistem elbette sadece işe yarar bölümlerin açılmasıyla sınırlı değildir. İlkokuldan üniversiteye kadar, açılan bütün derslerin müfredatlarının da piyasa sistemi temelinde belirlenmektedir.

> (…) Amerika'da eğitim komisyonları, çoğu insanın iş yazışmalarında kullandığı kelimelerin topu topu bin beş yüz tane olduğuna işaret eder ve buna göre bütün geri kalan kelimelerin okulların ders programlarından çıkarılması gerektiğini bildirir. Bir İngiliz icadı olan "Basic English" daha da ileri gider ve kelime dağarcığında bulunması zorunlu kelime sayısını sekiz yüze indirir. Konuşmanın estetik değer ortaya koyabilme yeteneğine sahip bir şey olduğu kavramı ölmekte, bunun yerini, kelimelerin bütün amacının pratik bilgi aktarmak olduğu düşüncesi almaktadır (Russell, 2018, s. 28).

Bunun anlamı, okullarda verilen eğitimin, piyasa ihtiyaçlarına göre şekilleniyor olduğudur. Russell, bu gözlemini 1935'te ortaya koyar. Ne var ki bu durumun bugün de değişmediği söylenebilir. Yabancı dil eğitiminin –özellikle İngilizce eğitimi bu şekilde gerçekleştirilmektedir– temel (basic)-akademik (academic)-iş (business) gibi ayrılması, bize Russell'ın bu tespitinin bugün için de geçerli olduğunu göstermektedir.

Günümüzde rekabet etme yaşının kreş çocuklarına kadar indiğini söylemiştik. İlkokul, ortaokul ve lise öğrencilerinin daha iyi bir okula gidebilmesi ve Maier'in söz ettiği azınlığa girebilmesi için, aileleri tarafından çocukların bütün yaşamları programlamaktadırlar. Başka bir ifadeyle, rekabete aileler de dâhil olmaktadır. 2021 yılında yayımlanan, yönetmenliğini Chris Smith'in yaptığı "Varsity Blues Operasyonu: Üniversiteye Giriş Skandalı" adlı belgesel, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki prestijli üniversitelerin öğrenci alımlarındaki skandallara yer vermektedir. Bu belgeselde çocuklarının prestijli üniversitelere gitmesini isteyen, ancak çocuklarının genellikle SAT adlı sınavda bu prestijli okulları kazanacak kadar puan alma ihtimali olmayan ailelerin, William (Rick) Singer adlı "üniversiteye giriş danışmanı"na başvurarak, farklı

yollardan prestijli üniversitelere çocuklarının girebilmesini sağlamaları ele alınmaktadır. Kısaca, bu şekilde özetlenebilecek olan belgeseldeki beyanlar, rekabetin günümüzde ne dereceye vardığını, insanların rekabette üstün gelebilmek için hangi yollara başvurduklarını görebilmek açısından önemlidir.

Belgeselde eğitim koçu/danışmanı olduğu belirtilen Rick Singer, üniversiteye girişin üç yolunun olduğunu söylemektedir: ön kapı, öğrencilerin sınavlarda gereken puanlı alarak girmesini ifade eder; arka kapı, üniversiteye girmek isteyen çocukların ailelerinin üniversiteye para vermesiyle girişin sağlanmasıdır; yan kapı da, üniversitelerin belirli spor ve sanat dallarında başarı kazanan insanlara verdiği burstan faydalanarak girişin sağlanmasıdır –ki Singer'a göre en etkili yol ön kapı ya da arka kapı değil yan kapıdır.[65] Bu kapılara bakıldığında, tek yasal olmayan yolun "arka kapı" olduğu söylenebilir.

Ancak Robert Singer'ın yaptıklarının "üniversiteye giriş skandalı" olarak gündeme gelmesinin nedeni, arka kapı olarak nitelendirdiği yöntemle çocukların üniversiteye girmelerini sağlaması değildir. Aksine Singer'a göre, "yan kapı" dediği yöntem daha etkilidir. Singer'ın bu yöntemle birçok zengin ailenin çocuğunu bu üniversitelere sokmayı başarır. Bu olayın skandal olmasının nedeni ise, Singer'ın bu yolla soktuğu hiçbir öğrencinin aslında söylenilen spor dallarındaki etkinlikleri gerçekleştirmiyor olmasıdır. Örneğin, hayatında hiç su topu oynamamış olan bir çocuğun, havuz içinde çekilen fotoğrafları belge olarak sunulmuş ve bu çocuğa prestijli üniversitelerden birine spor bursu aracılığıyla girebilmesi sağlanmıştır.[66] Bu örnekten de anlaşılacağı üzere bu sistemde tek başına Singer yoktur. Singer ile birlikte okulun burslarından sorumlu kişiler ve spor koçları da bu sistemin içinde yer almaktadır.[67] Burada, haz nesnesi haline gelen başarıların yalnızca bir tüketim ürünü olma boyutundan farklı bir boyutuyla da karşılaşırız. İnsan başarılarından biri olan spor, üniversiteye giriş rekabetinde üstünlük sağlayabilmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. Elbette eğitim kurumları, bu tip insan başarılarının ortaya konabilmesi için öğrencilerini gerekli şekilde desteklemelidir. Ancak bu tip destekler, bizzat o

---

[65] Smith, C, (2021), *Varsity Blues Operasyonu: Üniversiteye Giriş Skandalı*, https://www.imdb.com/title/tt14111734/, 11:12-11:34 .

[66] Smith, a.g.e., 16:55-18:26.

[67] Smith, a.g.e., 34:03-36:15.

etkinliğin gerçekleştirilebilmesini sağlamak için olmalı, piyasada değerli olabilmek için atlanması gereken bir basamak olarak değil.

Belgeselde geçen bazı ifadeler de sistemin ne kadar ileriye gittiğini ve neden insanların bu yöntemlere başvurduğunu açıklamaktadır. Örneğin, bağımsız eğitim danışmanı Perry Kalmus "sektördeki klasik espri şudur: 'Üniversiteye aileler başvurur. Çocuklar sadece başvuru araçlarıdır'"[68] demektedir; Stanford eski öğrenci alım yetkilisi Jon Reider, "yüksek eğitim bir tür satın alınan ürüne dönüştü"[69] derken, Barbara Kalmus ailelerle ilgili olarak, "çocuğun elit bir kuruma gidince statün artıyor"[70] demekte ve üniversiteye hazırlanan öğrencilerin ders seçimiyle ilgili olarak, "bir fen dersi daha alabilmek için orkestrayı bırakıyorsun. Çocuklar üstünde çok baskı var. Okul 15 adet ileri düzey seçmeli ders verirken bir tane alırsan, en iyi 50 okula girmeyi unut"[71] ifadelerine yer vermektedir. Bazı adayların üniversite giriş süreci ve sonrasıyla ilgili ifadeler de dikkat çekmektedir: üniversite başvurusu kabul edilmeyen bir öğrenci – Barbara Kalmus'un ifadelerini destekler bir şekilde–, "seçmeli ileri biyoloji ve ileri çevre bilimi aldım. Benim bunlarla ilgim yok. Sırf başvurumu güçlendirsin diye aldım; ama bir işe yaramadı"[72] derken; üniversite başvurusu reddedilen başka bir öğrenci, "kötü bir duygu, çünkü sorunu kendinizde arıyorsunuz" [73] diyerek aslında rekabeti kaybeden öğrencilerin kendilerini değersiz gördüğüne dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bu ifadelere bakıldığında eğitimin nasıl da insanları iyi birer meta haline getirme sürecine dönüştürüldüğü görülebilir. Piyasanın hâkim olduğu toplum, çocukları insan olanaklarını gerçekleştirebilecek birer insan olarak görmektense, gelecekte de piyasa sistemini devam ettirecek olan araçlar, makinenin şimdiki parçalarının yerini alacak olan parçaların hammaddesi olarak görme eğilimindedir. Bu eğilim nedeniyle, yukarıda öğrencilerin de söylediği gibi, piyasaya uyum sağlayamamak, rekabette kazanamayan taraf olmak, başarısız olmak, bir insanın kendi kendisini faydasız, değersiz görmesine neden olmaktadır. Daha doğrusu kendine piyasa kuralları temelinde bir değer biçmekte

[68] Smith, a.g.e., 13:12-13:19.

[69] Smith, a.g.e., 12:47-12:54.

[70] Smith, a.g.e., 13:03-13:09.

[71] Smith, a.g.e., 39:17-39:30.

[72] Smith, a.g.e., 39:01-39.12.

[73] Smith, a.g.e., 38:30-38:33.

ve bu değer biçmede değersiz olduğu sonucuna varmaktadır. Bu nedenle her bir insan, kendini değerli görebilmek için insanın değerine göre değil, piyasa ilkelerine göre eylemlerde bulunmaya çalışmaktadır. Böyle bir insanın kendi tercihlerinden, istemelerinden söz edilemez. Dolayısıyla *eğitim süreci* boyunca her insan, insanın değerinden uzaklaşırken kendisine biraz daha yabancılaşır. Tam da bu nedenle Marx'ın emek için söylediği yabancılaşma bugün bütün topluma yayılmış görünmektedir.

Bu rekabet sonucunda insanın yabancılaşmasının ne gibi sonuçlara yol açtığına dair birkaç örnek vermek uygun olacaktır. Ortaokul ve lise çağındaki çocuklar arasında rekabetçi durum, çocukların sürekli baskı ortamında büyümelerine neden olmaktadır. Rekabetçi sistemin dışına atılmak ise, zaten kendine yabancılaşmış olan insanın bir de toplumsal dışlamaya neden olmaktadır. Bu rekabetçi ortamda ortaya çıkan "ben'in bir hastalığı olarak yabancılaşma, (…) çağdaş insanın ruhsal bozukluklarının çekirdeği olarak düşünülebilir" (Fromm, 2019b, s. 62).

> Tüm bunalım, bağımlılık ve putlaştırma durumları (fanatik olanlar dahil) yabancılaşmanın doğrudan anlatımları ya da yabancılaşma için ödediğimiz bedeldir. Bunlara ek olarak ruhsal bozuklukların kökenindeki önemli bir olay olan insanın kendi kimliğini yaşamakta başarısızlığa uğraması da yabancılaşmanın sonucudur. Yabancılaşmış biri kendisine özgü duygu ve düşünce işlevlerini dışındaki bir nesneye aktarmış olduğu için artık kendisi değildir. (…) Kendi içinde çözülmüş olan birey ya 'bir şeyi isteme' yeteneğinden yoksundur ya da eğer bir şey istiyormuş gibi görünüyorsa, istenci sağlıksızdır" (Fromm, 2019b, s. 65).

Yabancılaşma, kişinin kendisinin bir insan olarak değerinin olmadığı düşüncesine neden olabilir. Bir insanın kendisini aktardığı, yarattığı şey her ne ise onu kaybettiğinde ya da elde edemediğinde, "yaşamanın bir anlamı olmadığı"nı ve "ölümün yaşamaktan daha iyi bir seçenek olduğu"nu[74] düşünülebilir (Fromm, 2019b, s. 62). Bu değersiz olma düşüncesi, yaşamının değeri, anlamı olmadığı düşüncesi bir kişinin kendi yaşamından vazgeçmesiyle, yani intihar ile sonuçlanabilmektedir.

İntiharın günümüz dünyasında küresel bir sorun olduğu söylenebilir. İntihar, belirli bir cinsiyet, yaş aralığı ya da sosyal statüye özgü değildir. Her yıl yaklaşık olarak

[74] Fromm, yabancılaşmayı "yalancı büyük aşk", "düşünce yabancılaşması" ve "umut yabancılaştırması" olarak ayırır (2019b, s. 62-64). Fromm, yaşamın anlamı olmadığı ifadesini "yalancı büyük aşk" tipi yabancılaşmayı anlatmak için kullanır. Ancak görünen o ki Fromm'un söz ettiği hangi yabancılaşma türü olursa olsun, bir insan değerini ister bir somut nesneye, ister bir düşünceye ya da inanca aktardığında, kendi değerini aktardığı şeyi kaybederse, yaşamın değerini ve anlamını da yitirmektedir. Bu anlam yitirimi de "yalancı büyük aşk"ta olduğu gibi ölümü tercih etmekle sonuçlanabilir.

800.000 kişi intihar etmekte ve her yaştan, sosyal statüden, her ülkeden insanlar arasında intihar vakaları görülmektedir.[75] Bu alanda çalışan birçok psikolog ve psikiyatrist, intiharın farklı sebeplerinin olduğunu kabul etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), bu sorunun çözümünün sadece tıbbî ya da psikolojik çözümlerle olamayacağını, hukuk, siyaset, sağlık, ticaret, medya gibi birçok farklı alanın bu sorunla ilgili çalışmalar yürütmesi gerektiğini ileri sürmektedir[76]. Dünya Sağlık Örgüt'nün saydığı alanlar, intiharla mücadelede etkin rol oynamaları gerektiği kuşku götürmese de eksik görünmektedir.

Risk faktörlerine baktığımızda, Fromm'un yabancılaşma ile ilgili söylediklerinin, bu faktörlerden bazılarının desteklediği görülebilir. Yetişkinler arasındaki risk faktörleri arasında mental rahatsızlıkların yanında işsizlik, işten atılma, finansal sorunlar gibi risk faktörlerinin de olduğu görülmektedir.[77] Benzer risk faktörleri gençler arasındaki intiharların risk faktörleri arasında da sayılmaktadır; kişinin okul ve çevresinden kaynaklanan akademik başarısızlık, yoksulluk risk faktörleri arasındadır.[78] Akademik başarısızlık, tıpkı bir işte başarısız olmak gibidir. Zira eğitim artık bir etkinlik değil, bazen üretim sürecinin bir parçası, bazen de üretim sürecine hazırlık sürecidir. Dolayısıyla akademide başarısız olmak demek, piyasa sisteminin yarattığı eğitim sürecini tamamlayamamak, kendisine yeterli değerin biçilmesini sağlamak için gerekli vasıfları kendinde toplayamamak demektir. Bu sürecin sonunda başarısız olan bir insan piyasa için değerli değildir. Japonya'da çalışan yetişkinler arasında 2018 yılında 54 işçi intihar etmiştir ve raporda uzun ağır çalışma koşullarının ve üstleriyle yaşadıkları sıkıntılardan kaynaklanan iş stresin intihar nedenleri olarak sayılmıştır.[79] Hindistan'da 2019'da üniversite sınavını kazanamayan 25 kişi intihar etmiştir.[80] Yine 2020'de Amerika Birleşik Devletleri'nde 19 yaşındaki bir sosyal medya fenomeni "az

[75] https://save.org/about-suicide/suicide-facts/, https://apps.who.int/gho/data/node.sdg.3-4-viz-2?lang=en, 16.06.2021.

[76] https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide, 15.04.2021.

[77] https://www.sprc.org/about-suicide/risk-protective-factors, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide, 15.04.2021, 23:00.

[78] https://youth.gov/youth-topics/youth-mental-health/risk-and-protective-factors-youth, 13.04.2021, 03:04.

[79] https://tr.sputniknews.com/asya/201910011040295468-japonyada-gecen-yil-158-kisi-asiri-calisma-nedeniyle-yasamini-yitirdi/, 16.04.2021, 00:15.

[80] https://www.hurriyet.com.tr/dunya/hindistanda-universite-sinavini-kazanamayan-25-kisi-intihar-etti-41199802, 16.04.2021, 00:18.

beğeni aldığı" gerekçesiyle intihar etmiştir.[81] 2019'da yayınlanan bir habere göre Hong Kong'da çocuk ve genç intiharlarının üçte birini akademik baskı oluşturuyor.[82] Bu örnekler arttırılabilir.

Ancak yukarıda sözü edilen risk faktörlerine bakıldığında, hem yetişkinler hem de gençler arasındaki intihar vakalarının sadece psikoloji ile açıklanamayacağı görülebilir. Buraya kadar söylediklerimiz ışığında bakılırsa, gençler arasında görülen akademik başarısızlık, yetişkinler arasında görülen işsizlik, işten atılma, yoksulluk gibi faktörlerin temelinin belirli bir kişiden çok bir sistemde yatmakta olduğu, bu sorunların psikoloji ve sosyoloji kadar felsefenin de ilgilenmesi gereken sorunlar olduğu ortadadır. Rekabetçi sistem, insanı, kendi değerini *kazanmak* zorunda bırakır. Bu kazancı elde edemeyenler de değersizleşir. Rekabet, piyasada insana daha yüksek bir değer biçilmesine ve bir insanın, insanın değerinden uzaklaşmasına neden olur.

Piyasa sisteminde insan "(…) yaşamını yöneten kör ekonomik güçlerin nesnesi haline gelmiştir. Kendi ellerinin emeğine tapmakta, kendisini bir nesneye dönüştürmektedir. Yalnız işçi sınıfı değil, herkes yabancılaşmıştır" (Fromm, 2019b, s. 67). Tam da bu nedenle, intihar sadece psikolojinin ya da sosyolojinin konusu olarak kabul edilmemelidir. İnsanlara yaşamları boyunca herkese karşı mücadele etmeleri gerektiği düşüncesi aşılandığı bir sistemde bu tip bir değersiz hissetme sorunu sadece psikolojik bir sorun olmasa gerek. Zira sorunun kaynağı o bir tek kişide değildir. Bu çalışmada şu ana kadar söylediklerimiz ışığında akademik başarısızlık, değersiz hissetme gibi sorunların önemli bir kaynağı, serbest piyasa tarafından dayatılan başarı anlayışı ve rekabetçi insan anlayışıdır. Bu tip sorunları salt psikolojik sorunlar olarak görmek, gerçek sorunların üzerini örtülmesine neden olmaktadır. Bu sorunlar Marx'ın 17. yüzyılda, Marcuse'nin 20. yüzyılda dile getirdiği sorunlardır. Bu sorunlar rekabetçi sistemin yarattığı sorunlardır ve tam da bu nedenle felsefenin de ilgilenmesi gereken bir değer problemidir.

Bütün bu değer ve değerlerin piyasa karşısında yitirimi ve insanların değerli görülebilmek için diğerlerine karşı sürekli mücadele etmek zorunda olması, aslında tür

[81] https://halktv.com.tr/dunya/sosyal-medyada-yeterince-begeni-alamadigini-dusunen-19-yasindaki-kadin-416073h, 16.04.2021, 00:22.

[82] https://www.scmp.com/news/hong-kong/society/article/3012666/hong-kong-children-overwhelmed-academic-pressure-suicide, 16.04.2021, 00:44.

olarak tek başına yaşayamayacak olan insan için piyasaya uygun, yeni çözüm önerilerini gerekli kılmıştır. Başka bir ifadeyle, tür olarak insan birlikte yaşayarak varlığını devam ettirebileceği, ama piyasanın da kendi varlığını devam ettirebilmesi için insanlararası bu rekabete ihtiyaç duyması, rekabeti içeren ama aynı zamanda insanların birlikte bir şeyler için hareket ediyor olacağı bir sistem yaratma gerekliliğini ortaya koyar. Zira bu, piyasanın devamlılığı için de zorunlu bir gerekliliktir. İşbölümü, ekip veya grup çalışması gibi ifadeler insanların bir işi birlikte yaptığı izlenimi vermektedir. Üçüncü bölümde de söz ettiğimiz üzere, Rüstow'un vitalpolitiği de insanların rekabete dayalı değil, birlikte iş yapması üzerine kurulmuş bir teoridir. Rüstow'un bu teorisinin günümüzdeki karşılığının da şirketlerin birer aile olduğu düşüncesinin öne sürülmesiyle pratik yaşama geçirildiği de söylenmişti. İşte bütün bu çabalar, tek başına yaşayamayacak olan bir türün teklerinin, kendi çıkarları peşinde koştuğunun iddia edilmesi ve bu iddianın yarattığı sonuçların bir nebze de olsa azaltılabilmesi için piyasa savunucuları tarafından ortaya konan önerilerdir. Piyasanın bile insanların birarada kalmasına ihtiyacı vardır. Ancak bu biraradalığın, ikinci bölümde ele alınan *synagonizm* ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Piyasanın ortaya koyduğu birliktelik, olmayan, hayalî birlikteliktir[83] –hayali metaların (emek) toplanıp kendilerine yine başka bir hayali meta ölçüsüyle değer biçilmesi için yeni metalar ürettiği hayali bir birliktelik. Günümüzde birçok şirketin kullandığı "biz bir aileyiz" sloganı, tam da bu hayali birlikteliklerin hayali olma özelliklerinin üzerini örtme çabasıdır. Oysa Eskiçağın birlikte mücadele etmeyi ifade eden *synagonizm*, üretim sürecine bağlı bir birliktelik değildir. Eskiçağda birlikte bir şeyler yapmak, insanların türe özgü olanaklarını gerçekleştirdikleri bir biraradalıktı. Yani birlikte mücadelenin amacı üretim değil, insan olanaklarının gerçekleştirilmesiydi. Böyle bir düşüncenin olduğu bir toplumda, rekabet başta olmak üzere piyasanın ilkelerinin temel alınması mümkün değildir.

[83] Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler*'deki şu sözleri çok ilginçtir: "(…) dünya-tarihsel açıdan bakıldığında, burjuvaziler tamamen hayali bir temel üzerine dayanışma kurmayı becerebilen ilk sınıflardır"(2011, s. 93). Anderson bu ifadeyi, burjuvazi sınıfının okuma-yazma bilmek zorunda olan bir sınıf olduğunu ifade etmek için kullanmıştır. Ancak burada dikkat çeken nokta, ilk hayalî birlikteliğin burjuvazi tarafından oluşturulmasıdır. Ne ilginçtir ki tarihteki bu ilk hayalî sınıf, bugün gelişen piyasa sistemi koşullarında insanların daha verimli araçlar halini alabilmeleri için yeni hayalî birliktelikler ortaya atmaktadır.

Burada cevaplandırmamız gereken son bir soru daha kaldı: Modern dönemin yarattığı bütün bu sorunları kabul edip rekabetçi bir yaşam sürmeye devam etmek zorunda mıyız, yoksa rekabeti bir kenara bırakıp birlikte yaşamamız mümkün mü?

4.5. Rekabet Etmeden Yaşamak Mümkün Mü?

Rekabet, yani bir başkasına karşı mücadele etmek, bir tür insan ilişkisi gerektirir. Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, rekabeti insan ilişkilerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. İnsan ilişkilerinin ortaya çıkabilmesi ise insanların, asgarî düzeyde de olsa birarada olmasını gerektirir. Bütün yaşamını tek başına geçiren, hayatında başka bir insanla karşılaşmamış bir insan için rekabet bir anlam ifade etmez – ta ki başka bir insanla karşılaşıncaya kadar. İlk bakıldığında bu sav buraya kadar ele alınan "rekabetin biraradalığı ortadan kaldırdığı" düşüncesiyle çeliştiği düşünülebilir. Zira başka birisine karşı mücadele etmek için de bir başkası gereklidir. İşte bu karşılaşmada ilk ilişki kurulur. Ancak bu ilişkinin temelinde rekabetin mi yoksa başka bir şeyin mi olacağı zorunlu olarak önceden belirlenmiş değildir. Modern dönemin iddiası bu ilişkinin zorunlu olarak rekabeti barındıracağı yönündedir. Oysa ikinci bölümde görüldü ki, insan zorunlu olarak rekabet eden bir canlı değildir. Başka bir ifadeyle, insan ilişkilerinin temeline rekabet, adeta zorunlu bir ilke gibi konulmamalıdır. Rekabet halindeki insanların insana yakışır bir yaşam için birarada olabilmelerinin de pek mümkün olmadığı, yukarıdaki örnekler de gözönüne alındığında söylenebilir. İşte tam da burada yukarıda ele alınan sorunların neden felsefe tarafından ele alınması gerektiği sorusunun cevabı karşımıza çıkar. Çünkü rekabet etmeden nasıl yaşanabileceği, tür olarak insanın üyelerinin insan olanaklarını nasıl gerçekleştirebilecekleri sorusu, cevabını felsefede bulacağı bir sorudur.

Tür olarak insanın birarada yaşayan bir canlı olması, insanlar arasında ilişkilerin kurulması demektir. Kurulan bu ilişkilerin özellikleri, o biraradalığın insana özgü olup olmadığını görmemizi sağlar. Daha açık bir ifadeyle, insana özgü ilişkilerin olduğu bir birliktelik, insan türünün biraradalığını diğer canlı varlıkların oluşturduğu sürülerden farklı kılar. Tam da bu nedenle insana özgü bir yaşamın gerçekleştirilebileceği insana özgü bir birlikteliğin ortaya konmasını sağlayan insan ilişkilerinin ne olduğuna bakmak, insanlararası ilişkilerin zorunlu olarak rekabet temelinde gerçekleştirilmesi gerekmediği veya insanın rekabet eden bir canlı olmadığını göstermek açısından önemlidir.

İnsanlararası ilişkileri ikiye ayırmak mümkündür: Etik ilişki ve toplumsal ilişki (Kuçuradi, 2015, s. 5).

> Etik ilişki, belirli bir bütünlüğü olan bir kişinin başka insanlara yönelen eylemleriyle yaşayarak var kıldığı ilişkiler türüdür. B u n u n dışında, diğer bütün insanlararası ilişkiler, bir grup üyesi olarak kişinin içinde bulunduğu veya kurduğu ilişkilerdir. Ne var ki, yaşamda, kişinin bir grup üyesi olarak kurduğu bütün ilişkilerin temelinde, etik bir ilişki söz konusudur, ya da, bu ilişkiler, sonunda gelip etik bir ilişkiye dayanır (Kuçuradi, 2015, s. 5).

Bir insanın olarak başka belirli bir insanla kurduğu ilişki etik ilişkidir. Ancak insanlar aynı zamanda bir grubun, bir topluluğun üyeleri olarak da birbirleriyle ilişki kurarlar. İşte toplumsal ilişki, toplumsal rollere bürünen insanların, bu roller açısından kurdukları ilişki türüdür. Toplumsal ilişkinin ve etik ilişkinin özelliklerini ve birbirinden farkını doğru bir şekilde ortaya koymak, bugün genel kanının aksine rekabetin insan ilişkilerinin zorunlu bir özelliği olamayacağını gösterebilmek açısından önemlidir.

Toplumsal ilişki, bir insanın toplumdaki konumuna göre kurduğu ilişki türüyken, etik ilişki ise bir insanın *o insan olarak* başka insanlarla kurduğu ilişki türüdür ve etik ilişkilerin temel özelliği, "yaşanan gerçek ilişkiler olmaları, dolayısıyla diğer türden ilişkilerin temelinde bulunmaları ve ilişkide olanların da gerçek kişiler olmalarıdır" (Kuçuradi, 2015, s. 7). Toplumsal ilişkiler, her bir tek insanın değil, toplum tarafından ortaya konan rollerarası ilişkiler olduğu söylenebilir. Bu çalışmada da yer yer dile getirilen işçi-sermayedar ilişkisi, bir insanın başka bir insanla bir insan olarak kurduğu etik ilişki değil, toplumsal bir ilişkidir. Zira işçi-sermayedar ilişkisi belirli iki insanın kurduğu bir ilişki değil, ekonomik sistem tarafından belirlenen iki rolü üstlenen *herhangi iki insanın ilişkisi*dir. Ancak burada da görüldüğü üzere, her ne kadar karşılıklı rollerin ilişkisi olsa da, bu rolleri üstlenenler de birer insan olduklarından, toplumsal ilişkilerin temelinde de etik bir ilişkinin olduğu unutulmamalıdır.

Etik ve toplumsal ilişki arasındaki başka bir fark şudur: etik ilişkiler, toplumsal ilişkilerin aksine "olaylar zinciri içinde kişilerce yaşanan bir değerler ve değerlilik-değersizlik ilişkisi[dir]" ve bu değer kişilerin kurdukları ilişkilerdeki eylemlere bakarak belirlenebilir (Kuçuradi, 2015, s. 7). Dördüncü bölümün başında insanın değerinden kastın "insanın varlıktaki özel yeri" olduğu ve insanın bu özel yerini ancak insana özgü olan olanakların gerçekleştirilmesiyle korunabileceği dile getirilmiştir. İşte etik bir ilişkinin değerli ya da değersiz olması demek, insanın değerinin kurulan belirli bir etik

ilişkide korunup korunamaması demektir. Ancak toplumsal ilişkiler, toplum tarafından önceden ortaya konan rollerarası ilişkiler olduğundan, bu rolleri üstlenen insanlar rollerin gerekliliklerine göre ilişkileri kurmaktadırlar. Toplumsal ilişkilerde bu anlamda bir değerden söz edilemez. Başka bir ifadeyle "toplumsal ilişkilerin kendileri, kavram ilişkileri olarak, değer dışıdır; ancak kurulma tarzlarında, düzenlenmelerinde ve bu ilişkiler içinde olan kişilerin eylemleriyle ilgisinde değer sorunları söz konusu olur" (Kuçuradi, 2015, s. 8). Burada toplumsal ilişkilerin değerdışı olması, bu tip ilişkilerde hiçbir şekilde değerden söz edilemeyeceği anlamına gelmez. Piyasa kapsamında kurulan ilişkilerin temelinde çıkarların olduğu daha önce de dile getirilmiştir. Bu durumda Polanyi'nin de söz ettiği rasyonel eylem, yani amaç-araç uygunluğuna dayalı gerçekleştirilen eylemlerin, insanın değeri bakımından değerlendirilemeyeceği yanılgısına düşmemek gerekir. Piyasada olması gereken eylem olarak ortaya konan her eylem, insanın değerini koruyup korumadığı bakımından değerlendirme konusu olabilir. Zira her ne kadar toplumsal ilişkiler değer dışı olsa da, kurulan toplumsal ilişkinin altında bir etik ilişki yatmaktadır. Dolayısıyla insanların toplumsal ilişkiler bağlamında kurduğu her ilişki aynı zamanda belirli bir insanın başka bir insanla ya da insanlarla kurduğu ilişki olduğundan, bu ilişkiler kapsamında gerçekleşen eylemlerin de *değer*i söz konusudur.

Toplumsal ve etik ilişki arasındaki bir diğer fark şudur: Toplumsal ilişki "(…) istemeye bağlı kurulan-kurdurulan bir işlevler ilişkisidir"; oysa etik ilişki "(…) olayların akışında kişilerce yaşanan, sürekli oluşma içinde olan" ilişkidir (Kuçuradi, 2015, s. 9). Daha önce de belirtildiği gibi toplumsal ilişkiler belirli roller çerçevesinde *kurulan* ilişkilerdir ve bu ilişkilerin nasıl kurulacağı *önceden toplum ya da hukuk tarafından belirlenmiştir*.

Toplumsal ilişkinin bu tip önceden belirlenen ilişkiler olma özelliği nedeniyle ortaya çıkan bir başka özelliği de, toplumsal ilişkiler, yapısı gereği değişiklik-değişme gösterirken, etik ilişkide değişim-değişiklik söz konusu değildir, "e t i k i l i ş k i n i n yapısı değişmez bir yapıdır; onu oluşturan kişi yaşantıları ve eylemleri, insanın bazı yapısal olanaklarını, kişi fenomenleri olarak bu olanaklarını gerçekleştirme tarzını oluşturur" (Kuçuradi, 2015, s. 11-12). Toplumsal ilişkiler hem zamana hem de mekâna göre değişiklik gösterebilirler. Her insan topluluğu, kendi yaşadığı koşullara göre toplumsal roller belirler. Bu nedenle her insan topluluğundaki roller aynı değildir.

Benzer bir şekilde belirli bir insan topluluğu tarafından belirlenmiş olan roller, bu rollerin uyması gereken kurallar zaman içinde değişikliğe uğrayabilir. Oysa insanların insan olarak kurdukları etik ilişkiler, etik ilişkiler olarak ne zaman ne de mekâna göre fark gösterir.

Tek tek insanlar arasındaki ilişkilerin özelliğini, bu ilişkinin bütün taraflarının tek tek eylemlerinin özellikleri belirler (Kuçuradi, 2015, s. 14). Dolayısıyla bir etik ilişkide insanın değerinin korunup korunmadığı, bu ilişkinin taraflarının eylemlerine bakarak belirlenebilir.

İnsanların eylemlerinin belirleyicileri arasında normlar da vardır: Değer yargıları da, ilkeler de, buyruklar da norm kavramının kapsamına girer (Kuçuradi, 2016c, s. 176). Başka bir ifadeyle yasalar da birer normdur, insan hakları ilkeleri de…

Normların, türetildikleri kaynak bakımından üçe ayırıldığını söyleyebiliriz: 1) indüktif olarak türetilenler normlar, insanların deneyimlerinden yola çıkarak ortaya koydukları normlardır, insanların yaşadıkları dönem, koşullar bu tip normların ortaya konmasında etkili olur; 2) meta-normlar, üzerine olan normlardır; son olarak da insanın değerinin bilgisinden yola çıkılarak ortaya konan normlar da vardır, "insan hakları" gibi (Kuçuradi, 2016c, s. 177-178). Her norm insanın değerinin bilgisine dayanılarak ortaya konmamaktadır. Ancak burada *insanın değerinin bilgisi*nden kastın *felsefi anlamda değer* olduğu vurgulanmalıdır.

Buraya kadar söylediklerimiz ışığında, bütün düzenlemelerin etik ilkelere, yani insanın değerinin bilgisinden yola çıkılarak ortaya konan insan haklarına dayanması gerektiği, ancak bu ilkeler temelinde yapılanlar insanın değerini koruyabilir ve bu tip ilişkilere dayanan biraradalıkların ancak insana özgü biraradalıklar olduğu söylenebilir.

Ne var ki bugün pratikte –yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere– bambaşka bir durumla karşılaşmaktayız. Piyasada insanların kurdukları ilişkilere bakıldığında, etik değerlerin gözardı edildiği ve bütün ilişkilerin tek tipe indirgendiği görülmektedir. Zira piyasada tutunabilmek için önemli olan, bir insanın bir kişi olarak nasıl varolduğu değil, bu insanın büründüğü ya da bürüneceği rolün "hakkını" vermesidir. Her insan, piyasada kendisine verilecek olan rolü ya da sahip olduğu rolü daha önemli hale getirme peşindedir. Bu mücadelede insanlar, bütün ilişkilerinin temelinde etik ilişki olduğunu unutmuş görünmektedir. Bütün ilişkiler toplumsal rol

ilişkileri olarak kabul edilmekte ve etik ilkelerden ziyade deneyden yola çıkılarak ortaya konan geçerli değer yargılarına göre değerlendirilmektedir. Piyasa sisteminde bu değer yargıları, piyasanın doğru bir şekilde işleyebilmesi için ortaya konan normlar olarak karşımıza çıkmaktadır ve piyasanın temel unsuru olan rekabet, insanların karşısına bir norm olarak –"çıkarlarını korumak istiyorsan rekabet etmelisin" normu olarak– çıkmaktadır.

Çıkarın, hak kavramı ile karıştırılması, "rekabet etmelisin"in temel bir norm haline getirilmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü bir insanın kendi çıkarının peşinden koşması demek, "(…) birden fazla tekin paylaştığı bir bütünün sınırları içinde, hakettiğimizin ötesinde s a h i p o l d u ğ u m u z u elden çıkarmamaya çalışmak" demektir (Kuçuradi, 2016b, s. 82). Hak ettiğinden fazlasını elde etmek, bir insanı başka insanlara karşı mücadele etmek zorunda bırakmaktadır. Bu tip bir insan anlayışının benimsendiği bir insan topluluğunda, insanların kurdukları insan ilişkilerinin temel normunun rekabet olması kaçınılmaz görünmektedir.

Oysa insanlar arasındaki bütün ilişkilerin, etik değer ve ilkelere dayanması gerekir. İnsanların insanın olanaklarını gerçekleştirebilmesi için en önemli koşul şudur: Kant'ın Ahlak Yasası'nın dediği gibi, insanı salt araç olarak değil amaç olarak da görmek (2014, s. 96). Oysa rekabetçi piyasa sistemi, insanı "başlı başına bir amaç" olmaktan çıkarmış ve hatta insanın sağlık, eğitim gibi olanaklarını insanın olanakları olmaktan çıkarak, piyasada üretimin olması gerektiği gibi işleyebilmesinin "önkoşulları" haline gelmiştir (Horkheimer, 2010, s. 79,120). Piyasa sistemi kapsamında kurulan her insanlararası ilişkisi, karşısındakinin bir insan olduğu bilinciyle değil, "kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için gerekli bir araç olduğu" düşüncesiyle kurulmaktadır. Her insan bir diğeri için, kendisi ve çıkarları arasında duran, bertaraf edilmesi gereken bir engeldir – hatta kimi zaman ortadan kaldırılması gereken bir *hedef*.

Piyasa sisteminin insan anlayışına göre insanların hareket etmesi ve "herşey yapılabilir" ilkesinin tek geçer akçe olduğu bir insan topluluğunda "insanın yüzünün unutulması" doğaldır (Kuçuradi, 2016a, s. 23). Bu, yani "insanın yüzünün unutulması" insanın değerinin bilgisi yerine, piyasa normlarına göre eylemde bulunmanın bir sonucudur. Piyasanın koyduğu kurallara göre eylemde bulunan insan, tıpkı Marx'ın dediği gibi kendine yabancılaşır, insana özgü olanaklardan uzaklaşır, insan olmanın

değerini yitirir. Piyasanın insan anlayışı insanı, olanaklarını gözardı ederek, insanların özelliklerini tek tip bir özelliğe indirgemektedir. Bu indirgeme, "kişinin yüzünün silinmesi, etik değerlerin yok olmasıdır" (Kuçuradi, 2016d, s. 18). Piyasanın tektipleştirdiği insanlar, tıpkı bir üretim sürecinin sonunda bir tezgâhtan çıkmış gibi birbirinin aynıdır. İnsan olma özelliklerini yitirmiş *ürünler*dir. Bu özelliğini yitiren insanlar, kendi değerini –burada sözü edilen değer piyasa değeridir– ortaya koyabilmesi ve koruyabilmesi başkalarının ondan daha değersiz olmasına bağlıdır. Böyle bir insan rekabet aracılığıyla bir yandan kendi değerini arttırmaya diğer yandan başkalarını değersizleştirmeye çalışır. Ne var ki başkalarını araç olarak kullandığı ve onları bu şekilde değersizleştirdiği ölçüde kendisi de değersizleşir. Zira insanın değeri, ancak insana yakışır ilişkilerle korunabilir, araçlar arası ilişkilerle değil.

Bugün rekabetin insan ilişkilerinin temeline konması ve değerli eylemlerin, bu norma göre ortaya konan eylemler ve değerli ilişkilerin de bu eylemlerle kurulan ilişkiler olarak kabul edilmesi, *insanın değerinin bilgisi* olmadan, piyasanın *insana biçtiği değer* ile bu eylemlerin değerlendirilmeye çalışıldığı anlamına gelmektedir. Piyasanın insan anlayışı temelinde rekabetin temel bir norm olarak kabul edilmesine göre yapılan bir değerlendirmeyle "değerli eylemler"in belirlenmeye çalışılması, insanlararası ilişkilere değer biçilmesinin önünü açmakta ve insanların da değerli olabilmek için bu değer yargılarına göre eylemde bulunmaya çalışmasına neden olmaktadır. Günümüzde ilişkileri karşımızdakinin insan olduğu bilinciyle, etik ilkeler üzerine kurmaya çalışmak, genellikle "gerçeklikle bağdaşmayan, tozpembe hayaller üzerine eylemde bulunmak" olarak düşünülmektedir. Elbette mevcut düzendeki insanın değerinin çiğnenmesine neden olan yerleşik normlara karşı gelmek ve etik ilkeler temelinde değerli bir eylemde bulunmak zordur, zira böyle bir durumda içinde bulunduğunuz toplumla karşı karşıya gelme ihtimali yüksektir. Ancak bunun zor olması, insanın doğası gereği böyle bir olanağının olmadığı anlamına gelmemektedir. Piyasa toplumunda, "bireye doğduğu günden başlayarak, bu dünyada bir tek varolma yolu olduğu hissettirilir: Bir gün kendini gerçekleştirme umudundan vazgeçmek" (Horkheimer, 2010, s. 154). Başka bir ifadeyle, piyasada hayatta kalmanın tek yolu, her insanın insan olmaktan ve karşısındakini de bir insan olarak görmekten vazgeçmesiyle mümkündür.

Piyasanın bu düşünceyi günümüz insanlarına dayatıyor olması, tür olarak insanın, birarada yaşamak zorunda olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Piyasa sistemine rağmen tür olarak insan varlığını devam ettirmektedir. Yani günümüzde bütün bunlara rağmen insana özgü bir biraradalıktan söz edebiliriz. İnsan türüne özgü bir biraradalık, "tek dertleri istedikleri şeylerden mümkün olduğunca çok elde etmek olan, bunun ancak birbirlerinin mülkiyetine saygı göstererek (…) etkili bir şekilde gerçekleştirebilecekleri yönünde rasyonel bir muhasebe yapan bir bireyler toplamı değildir (Graeber, 2017, s. 339). Piyasa sisteminde insanlar, piyasada en iyi olmanın, iyi hayat standartlarına, iyi bir yaşama sahip olmanın peşinden koşarlar. Piyasa sistemiyle birlikte "hayat "para elde etmek için aralıksız bir mücadele" halini aldığı zaman "*de facto* insan" da "mülkiyetin bir aksesuarı"na dönüşür" (akt: Ordine, 2018, s. 77). Başka bir ifadeyle insanın piyasa içinde diğer şeylerden bir farkı yoktur. İnsanların meta olarak kabul edilmesi, birarada olan insanların birer meta yığını olarak görülmesine neden olur.

Piyasanın temel unsuru olan rekabetten türetilen normlar –"başarılı olmak için rekabet etmelisin", "piyasada tutunmak için rekabet etmelisin" gibi– etik ilkeler değil, toplum tarafından belirli bir dönemde ve koşullar altında ortaya atılmış normlardır. Piyasanın devamlılığı için zorunlu olan bir unsur, piyasanın devamlılığı için insanın zorunlu bir özelliği haline getirilerek insanlararası ilişkilerin temel normu haline getirilmeye çalışılmaktadır. Oysa bu unsurdan türetilen her norm, bir toplumsal norm olarak her zaman değişebilir, değiştirilebilir. İnsanın değerini çiğnediği takdirde bu normlar insanın değerini korumak için değiştirilmelidir de. Bu bölümde ele aldıklarımız ışığında rekabetin insanın değerini çiğnediği açıkça görülebiliyor. Başarılı olmak için rekabet etmelisin" vb. gibi rekabetten türetilen normlar, insanın değerinin bilgisini yok sayan normlardır.

İnsana özgü bir biraradalık, insanların insan olanaklarını gerçekleştirebildiği, toplumsal ilişkilerin temelinde etik ilişkilerin olduğu ve etik ilişkilerin insanın değerinin bilgisine dayanan etik ilkeler temelinde kurulduğu bir biraradalıktır ve sanılanın aksine bu tip bir biraradalık imkânsız değildir. Zira bu, yani değer ve değerler bilgisiyle hareket edebilmek insanın bir özelliğidir. Dolayısıyla insan türü varolduğu müddetçe etik ilkeler temelinde yaşamak mümkündür.

BÖLÜM 5: SONUÇ

İnsanın bugün rekabet eden bir varlık olarak kabul edilmesi ve bu fikrin tartışılmamasının nedeni, iktisadın –ister neoliberal iste klasik iktisat olsun– "karikatürü gerçeklik olarak sunan bir yaklaşım[a]" sahip olmasıdır (Buğra, 2018, s. 382). Normal şartlar altında piyasa, insan var olduğu için varken, karikatürleştirilmiş dünyada insan piyasa var olduğu için var kabul edilmektedir. İnsanlar, kendi ortaya koydukları sistemi insanın doğasının zorunlu bir unsuru olarak görme eğilimine girdiklerinden beri, serbest piyasa ve onun normları insan yaşamın her anını belirler hale gelmiştir. Oysa bu belirlenme insanın doğasından kaynaklı bir zorunluluk değil, insanın kendi kendine dayattığı bir zorunluluktur ve bu zorunluluk insanı insan olma özelliklerinden öyle uzaklaştırıyor ki, içinde bulundukları sistemi sorgulamak akla bile gelmemektedir. Çünkü artık insan bizzat kendi aklını da piyasanın bir aracı haline getirmiştir. Bu nedenle bugün serbest piyasanın temel varsayımı olan "kendi çıkarının peşinde koşan ve bunun için rekabet etmek zorunda olan insan" anlayışı, belirli bir alanda ve zaman diliminde geçerli olan değil, bir insan yaşamının en temel normu olarak kabul edilmektedir. Oysa ne rekabet insan yaşamının zorunlu bir unsurudur ne de "çıkarlarının peşinden koşan insan" anlayışı insanın değerinin bilgisinden yola çıkılarak ortaya konmuş bir insan anlayışıdır.

Bugünkü yaygın anlayışın aksine Eskiçağda bambaşka bir insan anlayışıyla karşılaşılmaktadır: insan akla sahip olan, ancak bu aklı kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için değil, erdemli bir şekilde eylemde bulunmak için kullanabilme potansiyeli olan bir varlık. Dolayısıyla, insanın çıkarına göre eylemde bulunduğu fikri, aslında yeni bir fikirdir. Çıkarcı insan fikrini, erdemli insan fikrinden daha kabul edilebilir yapan şey, erdemli insanın ütopik bir fikir olması değil, serbest piyasa ekonomisinin ancak çıkarcı ve rekabetçi insan tipiyle ayakta kalabileceği gerçeğidir.

Ancak her ne kadar bu bir olgu olarak kabul edilse de, kendi çıkarının peşinden koşan insan tipine modern dönemde de karşı çıkışların olduğunu görebiliriz. Marx, rekabetçi piyasa sisteminde insanların sistemin devamlılığı için birer araç haline getirildiğini yabancılaşma kavramıyla ortaya koyar. Marx'ın izinden giden Marcuse insanın sadece yabancılaşmakla kalmadığını, olanaklarını yitirerek tek bir boyuta indirgendiğini dile getirir. Ne var ki bu tip karşı çıkışların olmasına rağmen, bugün

pratikte insanların eylemlerini, yaygın bir şekilde, "çıkarlarını gerçekleştirmesi gereken insan anlayışı"na göre gerçekleştirdiğini görebiliriz.

Piyasa sisteminde, "toplumsal zenginliği arttırmak için çalışın" denilerek, insanlar serbest piyasa sisteminin devamlılığı için hep daha fazlasını üretmek ve dolayısıyla tüketmek için daha fazla çalışmak gerektiği anlayışının egemen olduğu toplumlarda yaşamak zorunda bırakılmaktadır –çünkü daha fazla üretim olması ve bu üretimde kâr sağlanması ancak daha fazla üretilenin tüketilmesiyle mümkündür- (Lafargue, 1996, s. 29). Ancak ikinci bölümde belirtildiği üzere üretim Eskiçağda da vardı. Keza Eskiçağ filozoflarının da ihtiyaca yetecek kadar olanın üretilmesi ve elde edilmesine karşı çıkmak bir yana, insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekli olduğunu dile getirdiklerini görmüştük. Piyasa sistemindeki sorun, meta ediniminin yaşamın temel amacı haline getirilmesi, insanın edindiği meta ile tanımlanması ve değerinin de daha fazla meta edinip edinmediğiyle belirlenmesidir. İnsanın kendi varlığını devam ettirmek için artı(k) değer üretimine ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla, artı(k) değerin yani kârın zorunlu olduğu piyasa ekonomisi, insanın varlığının devamının bir zorunluluğu değildir, piyasa koşullarının insan ilişiklerinin temelinde olması gereken temel normlardan olmadığı gibi.

Rekabetçi piyasa sisteminde insanların daha fazla üretmesi ve tüketmesi teşvik edilmektedir. Her insanın kendi çıkarlarını sağlamak için faydalı olana yönelmesi, toplumun toplam faydasını arttıracağına ilişkin düşünce, bu teşviki güçlendirmektedir. Oysa piyasa sisteminde "(…) iktidar sahipleri kendi çıkarlarının, insanlığın daha geniş çaptaki çıkarlarıyla özdeş olduğuna kendi kendilerini inandır[ır]"(Russell, 2018, s. 13). Bu inanç, dördüncü bölümde de ele alındığı üzere, insanın değerleri olan bilim, sanat gibi değerlerin metalaştırılması aracılığıyla sağlanır. Keza bu araçsallaştırmayla rekabet, bir insanın, değerleri ortaya koymasının da temel normu haline getirilir.

Serbest piyasa kendi kurallarını sadece piyasada değil insan yaşamının her alanında temel norm yapma eğilimindedir. Herşeyin hızla değişmesi gerektiği fikri, insanlararasındaki diğer ilişkilerin temeline oturtulduğunda, kimsenin birbirine güvenmediği insan ilişkilerinin olduğu bir insan topluluğuyla karşılaşırız. İnsanlar bu güvensizliğe rağmen rekabete dayalı ilişkilerini devam ettirir. Çünkü piyasa sistemi insanlara rekabete dayalı ilişkilerle kurulan bir toplumda insanların mutlu olabilmelerini

sağlayan arzuların tatminin gerçekleştirebileceğini söyler. Piyasa sistemi, insanların rekabetçi bir toplumda "uyum içinde yaşayabileceklerine" inanmalarını sağlar (Horkheimer, 2010, s. 152). Bunu da yine insan başarılarını araçsallaştırarak, bu araçlarla kendi insan tipinin propagandasını yaparak başarır. Hatta arkadaşlık ilişkileri bile bir tür yatırım aracına dönüştürmüştür. Böyle bir topluluk tam da Hobbes'un ortaya koyduğu doğa durumundaki topluluktur. Ancak insanın bugünkü durumuna bakıldığında görünen o ki, aslında yüzyıllar geçmesine, güvenlik için kurulan devletlere, yasalarla korunan mülk edinme hakkına, ilerleyen bilim ve teknolojiye rağmen insanlar doğa durumundan çıkamamış görünmektedir. Rekabetçi sistem, bir insanı, insan yığınları arasında tek başına yaşamaya mahkûm eder. Herkese karşı mücadele etmek zorunda olan bir insanın yalnızlaşması öyle bir boyuta gelir ki, Ulrich Beck'in de dediği gibi, bu yığında çıkarlarını sağlamak için yalnız kalmak zorunda olan bir insan "(…) 'yalnızlığa hapsedilen ego'nun bir kitlesel hüküm olduğunu artık fark edemez" (akt: Bauman, 2005, s. 67). Bugün internet aracılığıyla herkesin her an dünyanın herhangi bir yerindeki başka bir insanla iletişim kurabilmesini sağlayan internet bile sağladığı sosyal platformlar aracılığıyla insanın bu yalnızlaştırılmasının etkilerini azaltmamakta, pekiştirmektedir.

Piyasa ekonomisi enformasyonel olma özelliğiyle beraber, dünya adeta "küçük bir top"[84] halini almıştır. Dünya artık insanlar için küçüktür, çünkü ağ ekonomisi mekânları ortadan kaldırmıştır. Mekânsızlaşan üretim, dünyanın farklı yerlerinde bulunan insanları aynı üretim sürecine dâhil eder. Üretim alanındaki herkes, yine birbirine bağlıdır, ancak bu bağlılık, mekânları aşarak küresel çapta bir organizasyon olma özelliğine ulaşmıştır. Küreselleşen yeni piyasa organizasyonundaki yeni işbölümü anlayışının, insanları biraraya getirdiği iddia edilmektedir. Ne var ki piyasanın bugün insanları birarada tuttuğunu söylediği yöntemler, piyasanın devamlılığı için parçalarını birarada tutma çabasından başka bir şey değildir.

Ancak şu anda içinde bulundukları bu durumda bile insanlar hâlâ insan türünün olanaklarını gerçekleştirebilme imkânı bulabiliyor. Bunun belki de tek örneği *bilgi*dir. Bilginin bizzat birer meta haline geldiği ve daha fazla bilginin daha fazla rekabet edilebilirlik, daha fazlasını elde edebilme olanağı sağladığı enformasyonel ekonomiye

[84] Hannah Arendt, bu ifadeyi *İnsanlık Durumu* adlı eserinde, coğrafi keşifler sonrası için kullanmıştır (Arendt, 1994, s. 342).

rağmen, "piyasa yasalarına hâlâ meydan okumaya devam edebilen tek şey; bilgidir", çünkü bir insan, bilgisini başka biriyle paylaştığında "yoksullaşmaz" (Ordine, 2018, s. 7). Başka bir ifadeyle her ne kadar bugün piyasa tarafından metalaştırılmaya çalışılsa da, bilgi hâlâ bir çıkar elde etme sürecinin sonunda elde edilmiş bir ödül olarak değil de, birlikte gerçekleştirilen bir arayış sonucunda ulaşılan bir şey olarak kalabilmektedir. Bilgi her ne kadar metalaştırılmak istense de, tam anlamıyla bir meta haline, rekabetin bir aracı haline getirilemez, çünkü *paylaşıldıkça eksilmez.*

Tam da bu nedenle bugün bu şartlar altında bile insanın değerini korumak mümkündür. İnsanın değeri, bilgiyle, *insanın değerinin bilgisi*yle eylemlerde bulunan insanlar tarafından korunabilir. Ancak bu değer, piyasanın insana biçtiği anlamda bir değer değildir. Söz ettiğimiz değer, insana özgü olan değerdir. Piyasa insanı, "çıkarının peşinden koşan bir varlık" olarak ele aldığı gibi, insanın değerini de yine piyasanın normlarına göre ortaya konan bir değer anlayışınsan yola çıkarak belirlemeye çalışır. Bu, bir insanın yalnızca piyasa içinde bir değeri olabileceği düşüncesine götürür. Böylece her bir insan için *bir insanın değeri*, rekabet sonucunda kazanılan *ödül* haline dönüştürülür.

Oysa değer piyasayla değil, insanla ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla bir insanın değeri de o insandan yola çıkarak, sırf o insana bakarak ortaya konabilir, piyasanın kurallarına göre değil. İnsanın değerin korunabilmesi de ancak insana özgü olan olanakların korunabilmesiyle mümkündür. Daha önce de söylediğimiz gibi, her insanın bu olanakları gerçekleştirip gerçekleştirmemesi o insana bağlıdır. Ama bizler her eylemimizde karşımızdakinin bir insan olduğunun bilincinde olmamız gerekmektedir. Ancak bu şekilde eylemlerde bulunabilmek için de, her insanın, 'insan'ın, 'değer'in, 'insanın değeri'nin ne olduğunun bilincinde olması gerekmektedir. Tabiî ki bu değerin bilincinde olmak yetmez; her insanın, yaşamında bu bilgiye göre hareket etmesi de gerekir. Yalnız yaşayamayan, olanaklarını tek başına gerçekleştiremeyen bir varlık olarak insan türünün her üyesi, kurduğu her ilişkide sadece kendisinin insan olduğunun bilinciyle değil, karşısındakinin de insan olduğunun bilinciyle hareket etmesi beklenir – etik ilkeler olan insan haklarının sadece muamele görme değil aynı zamanda muamele etme ilkeleri olmasının nedeni de budur (Kuçuradi, 2011, s. 67). Karşısındakini bir hedef değil, onu bir insan olarak görüp o şekilde ilişki kurduğunda insanın değeri korunabilir. Bu, her bir insan için geçerlidir. Daha açık bir ifadeyle, tek bir kişinin bile

olanaklarını gerçekleştirmesinin önünde engel olunuyorsa, orada insanın değeri çiğnenmiş olur. Faydacıların savunusunun aksine önemli olan, çoğunluğun değil, herkes için insanın değerinin korunmasıdır. Sonucunda taraflardan birinin insan olanaklarını gerçekleştirmesini engelleyen rekabetin, insanın değerini korumak bir yana, bu değerin çiğnenmesine neden olduğu açıkça ortadadır.

Şimdi şu soruya tekrar cevap vermeye çalışalım: Rekabet insanın değerinin çiğnenmesine neden olur mu? Buraya kadar ortaya konan bilgiler ışığında bu soruya verilebilecek bir tek cevap vardır: Evet! Elbette bu cevaba rekabetin insanların yeni bilgilere erişmenin, yeni "değerler"in ortaya konmasını sağladığı gerekçesiyle karşı çıkanlar olacaktır. Ancak bu çalışmamız boyunca görüldü ki, insan türünün olanaklarını gerçekleştirebilmesi için insanlararası ilişkilerde rekabeti (*antagonizm*) bırakıp, birlikte verilen mücadeleye (*synagonizm*) yüzümüzü dönmek gerekir. Bu tip bir birlikte mücadele de ancak etik ilişkilerin etik değer bilgisi temelinde ortaya konmasıyla mümkündür. İnsanların insan türüne uygun bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmeleri, kendilerini geliştirebilmelerini rekabetin sağladığını söyleyenlere karşı Platon'un rekabetle ilgili söylediklerini aklımızdan çıkarmamak gerekir: Rekabet sadece cahillerin peşine düşeceği bir mücadeledir (2006, 350a). Oysa bir insanın insanca bir yaşam sürebilmesi için yapması gereken şey, kendisinden daha iyi olana karşı mücadele etmek değil, onun aydınlattığı yolda yürümektir.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2003), "Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken", *Cogito*, sayı: 36, s. 76-83.

Aeschines (1919), *Speech of Aeschines*, trans. by Charles Darwin Adams, London: Heinemann.

Aiskhylos (2019), *Zincire Vurulmuş Prometheus,* çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı.

Akmeşe Takcı, N. (2019-Tez), *Oyuncu Sözleşmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksu, M. (2011), *Başarı İnsanı, Başarı Lideri*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Albayrak, H. (2020), "Hareket ve Newton Fiziği Üzerine Notlar, *Düşünüyorum*, s. 3-11.

Alemdağ, E. (2016), "Rekabetten Doğan Başarı", *Kafa Açan Öyküler*, İstanbul: Acayip Kitapları.

Anderson, B. (2011), *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Appleby, J. (2012), *Amansız Devrim. Kapitalizmin Tarihi,* çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul: Alfa Yayınları.

Arendt, H. (1994), *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aristophanes (1924), *Aristophanes with the English Translation of Benjamin Bickley Rogers III*, trans. by Benjamin Bickley Rogers, London: William Heinemann.

Aristotle (1926), *The Art of Rhetoric*, trans. by John Henry Freese, London: William Heinemann.

Aristotle (1959), *Politics*, trans. by E. H Rackham, London: William Heinemann.

Aristoteles (2014), *Nikomakhos'a Etik,* çev. Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 5. Baskı.

Aristoteles (2018a), *Metafizik*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Aristoteles (2018b), *Retorik*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Arslan, A. (2018), *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, D. (2005), "A. Smith ve J. A. Schumpeter'in Dinamik Rekabet Teorileri", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt: 23, sayı: 1, s. 1-15.

Aydın, M. (2013), "Jeremy Bentham'ın Ahlak Anlayışı ve Felicific Calculus", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiri Kitabı 3. Cilt*, (eds.) Ümit Güneş, Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

Aydın, M. (2015), "Jeremy Bentham", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni. Yeniçağ Düşünesi*, Bayram Ali Çetinkaya (eds.), İstanbul: İnsan Yayınları, s. 517-540.

Bakırcıoğlu, R. (2016), *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü,* Ankara: Anı Yayıncılık.

Bauman, Z. (2005), *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2019), *Borçlu Zamanlarda Yaşamak*, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (2011), *Risk Toplumu*, çev. Kâzım Özdoğan, Bülent Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.

Bentham, J. (2021a), *Ahlak ve Yasama İlkeleri*, çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Uğur Kâşif Boyacı, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Bentham, J. (2021b), *Yasamanın İlkeleri*, çev. Barkın Asal, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Bonnard, A. (2004), *Antik Yunan Uygarlığı 1*, çev. Kerem Kurtgözü, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Bradiotti, R. (2021), *İnsan Sonrası Bilgi*, çev. Seyran Sam, Eda Çaça, İstanbul: Kolektif Kitap.

Buğra, A. (2018), *İktisatçılar ve İnsanlar,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Camus, A., Jeanson, F., Sartre, J. P. (1965), *Sartre-Camus Çatışması*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: İzlem Yayınları.

Castells, M. (2008), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, I. Cilt:Ağ Toplumunun Yükselişi*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cevher, E. (2013), *Vakıf Üniversitelerinde Uygulanabilecek Rekabet Stratejileri Üzerine Bir Araştırma*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Cicero (1919), *Letters to Atticus I*, trans. by: E. O. Winstedt, London: William Heinemann.

Crowther, N. B. (2007), *Sport in Ancient Times*, Westport: Praeger Publishers.

Çiftçioğlu, C. T. (2012), Yaşama Hakkı, *TBB Dergisi*, sayı: 103, s. 137-168.

Darwin, C. (2008), *On the Origin of Species,* Gillian Beer (eds.), New York: Oxford University Press.

Demosthenes (1926), *De Corona and De Falsa Legatione*, trans. by C.A Vince, London: Heinemann.

Demosthenes (1935), *Against Medias, Androtion, Aristocrates, Timocrates, Aristogeiton,* trans. by J H. Vince, London: Heinemann.

Dionysius of Halicarnassus (1937), *The Roman of Antiquities Vol: II,* trans. by Earnest Cary, London: Heinemann.

Dobb, M. (2007), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.

Dougherty, C. (2006), *Prometheus,* New York: Routledge.

Ekinci, M. (2020), *Dijital Emek ve Yabancılaşma*, İstanbul: Urzeni Yayınevi.

Epictetus (1865), *The Works of Epictetus,* trans. by Thomas Wentworth Higginson, Boston: Little, Beown, and Co.

Erdemli, A. (1997), "Spor, Hümanizm ve Olimpizm", *Dergi Park*, sayı: 30, s. 153-159.

Euripides (1929), *Euripides with an English Translation II*, trans. by Arthur S. Way, London: William Heinemann.

Euripides (2020), *Orestes*, çev. Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Foucault, M. (2019), *Biyopolitikanın Doğuşu,* çev. Alican Tayla, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Friedman, J. P. (2007), *Dictionary of Business Terms,* New York: Barrons Educational Series.

Fromm, E. (2019a), *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul: Say Yayınları.

Fromm, E. (2019b), *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, çev. Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları.

Geras, N. (2011), *Marx ve İnsan Doğası*, çev. İsmet Akça, M. Görkem Doğan, İstanbul: Birikim Yayınları.

Gilpin, R. (2011), *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*, çev. Murat Duran ve ark., Ankara: Kripto Yayınları.

Gözen, M. (2001-Tez), *İşletmelerde Şirket Değerlemesinde Yeni Bir Yaklaşım: Fuzzy Küme Teorisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülenç, K. (2015), *Frankfurt Okulu*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Güler, Ç. (2013), *Büyük Çevre Sözlüğü,* Ankara: Palme Yayıncılık.

Güler, D. (2002-Tez), *İktisadi Teorilerde Rekabet*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günalp, B., Özel, H. (2005), "Rekabet Politikalarının Esasları", *Siyasa*, sayı: 1, s. 63-84.

Graeber, D. (2017), *Değer Teorisi, Antroplojik Bir Giriş*, çev. Başak Kıcır, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Han, B. (2018), *Şiddetin Topolojisi*, çev. Dilek Zaptçıoğlu, İstanbul: Metis Yayınları.

Han, B. (2019), *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan, İstanbul: Metis Yayınları.

Hardt, M., Negri, A. (2001), *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hayek, F. A. (2002), "Competition as a Discovery Procedure", trans. by Marcellus S. Snow, *The Quarterly Journal of Austrian Economics,* vol: 5, no: 3, pp. 9-23.

Hayek, F. A. (2012), *Hukuk, Yasama ve Özgürlük III*, çev. Atilla Yayla, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hayek, F. A. (2014), "The Use of Knowledge in Society", *The Collected Works of F. A. Hayek Volume XV The Market and Other Orders*, Bruce Caldwell (eds.), Chicago: The University of Chicago Press.

Hayek, F. A. (2015), *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldıray Arslan, Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları.

Hayek, F. A. (2016), "The Meaning of Competition", *Econ Journal Watch*, 13(2), pp. 359-372.

Herodotus (1920), *Herodotus with an English Translation III*, trans. by. A. D. Godley, London: W. Heinemann.

Herodotos (2009), *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Herakleitos, (2018), *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Hirschman, O. A. (2007), *Tutkular ve Çıkarlar*, İstanbul: Metis Yayınları.

Hobbes, T. (2014), *Leviathan*, çev: Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2008), *Sanayi ve İmparatorluk,* çev: Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Horkheimer, M. (2010), *Akıl Tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.

Hunt, E. K., Lautzenheiser, M. (2019), *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Vedat Ulvi Aslan, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Isocrates, (1928), *Isocrates with an English Translation*, trans. by George Norlin, London: Heinemann.

Kant, I. (1991), "Idea for Universal History with a Cosmopolitan Purpose", *Political Writings*, H. S. Reiss (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 41-53.

Kant, I. (2014), *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Karagiannis, N., Wagner, P. (2005), "Towards a Theory of Synagonism", *The Journal of Political Philosophy*, vol: 13, no: 3, pp. 235-262.

Karagiannis, N., Wagner, P. (2008), "Varieties of Agonism: Conflict, the Common Good, and the Need for Synagonism", *Journal of Social Philosophy*, Volume: 39, No: 3, p. 323-339.

Kaşgarlı Mahmut (1986), *Divanü Lügati't-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kibar, S. (2017), "Dört Bireyci Kuramın Toplumsal Adalet Sorununu Ele Alışlarındaki Temel Varsayımlarının Bir Eleştirisi", *Kaygı Dergisi,* sayı: 28, s. 1-16.

Koyuncu, T. (2020), "Emek Değer Teorisi ve Fayda Değer Teorisinin Karşılaştırmalı Analizi", *Economics Literature*, cilt: 2, sayı: 1, s. 20-33.

Kuçuradi, İ. (2011), "Açış Konuşması", *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 60. Yılında İnsan Hakları*, İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları

Araştırma ve Uygulama Merkezi ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Yayınları, s. 15-22.

Kuçuradi, İ. (2011), *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları

Kuçuradi, İ. (2013), *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2015), *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2016a), "Denge Sorunu ve Geleceği", *Çağın Olayları Arasında,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2016b), "Gelenek ve Devrim ya da Felsefe ve Dünya Politikası", *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ. (2016c), "Normların Bilimsel Temellendirilebilirliği", *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kuçuradi, İ, (2016d), "Silinmiş Yüzler Karşısında", *Çağın Olayları Arasında,* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Lafargue, P. (1996), *Tembellik Hakkı*, çev. Vedat Günyol, İstanbul: Telos Yayıncılık.

Liddel, H. G., Scott, R. (1897), *A Greek-English Lexicon,* American Book Company.

Liddel, H. G., Scott, R. (1940), *A Greek-English Lexicon Vol:1-2,* Oxford: Clarendon Press.

Locke, J. (1947), *Two Treatises of Government,* New York:Hafner Publishing Company.

Lucian of Samosata (1902), *Lucian's True History,* trans. by Francis Hickes, London: A. H. Bullen.

Maier, C. (2006), *Merhaba Tembellik,* çev. Renan Akman İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayıncılık.

Manetti, G. (2018), "Yunanistan'da Spor Oyunları", *Antik Yunan,* Umberto Eco (ed), İstanbul: Alfa Yayınları, s. 246-258.

Marcuse, H. (1968), *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Seçkin Çağan, İstanbul: May Yayınları.

Marcuse, H. (1975), *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Afşar Timuçin, Teoman Tunçdoğan, İstanbul: May Yayınları.

Marcuse, H. (1998), "Some Social Implications of Modern Technology", *Essential Frankfurt School Reader,* Andrew Arato, Eike Gebhardt (eds.), pp. 138-162.

Marcuse, H. (2019), *Özgürlük Üzerine Bir Deneme*, çev. Soner Soysal, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Marx, K. (1979), *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (1997), *Yahudi Sorunu*, çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2004), *Kapital: Birinci Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011), *Alman İdeolojisi,* çev. Emir Aktan, Ankara: Alter Yayıncılık.

Marx, K. (2017a), "Alman İdeolojisi", *Hayalet Karl Marx Seçme Yazılar*, Güçlü Ateşoğlu (eds.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 202-232.

Marx, K. (2017b), "Feuerbach Üzerine Tezler", *Hayalet Karl Marx Seçme Yazılar*, Güçlü Ateşoğlu (eds.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 198-201.

Marx, K. (2017c), "Ücretli Emek ve Sermaye", *Hayalet Karl Marx Seçme Yazılar*, Güçlü Ateşoğlu (eds.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 293-311 .

Marx, K. (2018a), *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2018b), *Yabancılaşma*, der. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Mengüşoğlu, T. (2015), *İnsan Felsefesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Mill, J. S. (2012), *Hürriyet Üstüne*, çev. M. Osman Dostel, Ankara: Liberte Yayınları.

Mill, J. S. (2017), *Faydacılık,* çev. Selin Aktuyun, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Navaro, L. (2019), *Haset ve Rekabet*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Nozick, R. (2006), *Anarşi, Devlet ve Ütopya,* çev. Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Oates, W. J., O'neill, E. (1938), *The Complete Greek Drama*, New York: Random.

O'connor, J. B. (1908), *Chapters in the History of Actors and Acting in Ancient Greece*, Chicago: The University of Chicago Press.

Ordine, N. (2018), *Faydasızlığın Faydası: Manifesto*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Osmay, N. (2003), *İnsan Mühendisliği*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Özel, H. (2002), "Liberalizmin "Ütopyacı" Toplum Tasarımı, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 26, no: 1, s. 101-123.

Özel, H. (2013), *Piyasa Ütopyası*, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Park, R. E. (2018), *Rekabet ve Çatışma*, çev. Gökçe İnan Yağlı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Pfeffer, J. (1995), *Rekabette Üstünlüğün Sırrı: İnsan*, çev. Sinem Gül, İstanbul: Sabah Kitapları.

Pindaros (2015), *Bütün Zafer Şarkıları*, çev. Erman Gören, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Plato, (1887), *Meno*, Oxford: Clarendon Press.

Plato (1964), *Plato with an English Translation VIII. Charmides, Alcibiades I and II, Hipparchus, The Lovers, Theages, Minos,* trans. by W. R. M. Lamb, London: Heinemann.

Platon (2006), *Devlet,* çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Ataman, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

Platon (2010a), *Alkibiades I-II*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Platon (2010b), *Devlet,* çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Platon (2011), *Küçük Hippias*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Platon (2013), *Menon*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Platon (2017), "Protagoras", *Diyaloglar,* çev: Tanju Gökçöl, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon (2019), *Yasalar*, çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Ankara: Pharmakon Yayınevi.

Platon, (1895), *Platonis Ion et Hippias Minor*, George Smith (eds.), London: Rivington, Pervical & Co.

Polanyi, K. (1957), "The Economy as Instituted Process", *Trade and Market in the Early Empires*, Illionis: Free Press of Gleonce.

Polanyi, K. (2020), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Polybius, (1925), *The Histories vol: IV*, trans. by W. R. Paton, London: William Heinemann.

Polybius (1979), *The Histories vol: II*, trans. by. W. R. Paton, London: William Heinemann.

Popper, K. R. (2010), *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 2*, çev. Harun Rızatepe, Ankara: Liberte Yayınları.

Püsküllüoğlu, A. (2004), *Türkçe Sözlük,* Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2. baskı.

Russell, B. (2018), *Aylaklığa Övgü*, çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi.

Rüstow, A. (2017), "Social Policy or *Vitalpolitik* (Social Policy)",Thomas Biebricher, Frieder Vogelmann (eds.), *The Birth of Austerity*, New York: Rowman&Littlefield.

Sennett, R. (2011), *Karakter Aşınması*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Smith, A. (2006), *Milletlerin Zenginliği*, çev: Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Smith, A. (2018), *Ahlaki Duygular Kuramı,* çev. Derman Kızılay, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Tekin, A., Tekin, G. (2014), "Antik Yunan Dönemi: Spor ve Antik Yunan Oyunları", *Tarihi Okul Dergisi*, sayı: 18, s. 121-140.

Thucydides (1952), *History of the Peloponnesian War III*, trans. by. Charles Forster Smith, London: William Heinemann.

Thucydides (1956), *History of the Peloponnesian War I*, trans. by. Charles Forster Smith, London: William Heinemann.

Thukydides (2019), *Peloponnesos Savaşları*, İstanbul: Belge Yayınları.

Türkçe Sözlük (1988), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ünsal, E. (2007), *İktisata Giriş,* Ankara: İmaj Yayınevi.

Üşür, İ. (2003), "Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları", *Praksis*, sayı:10, s. 211-238.

Üşür, İ. (2005), "Dünya'da Kapitalizmin Tarihsel Değişimi ve Özelleştirme Politikaları", *20. Yılında Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, s. 43-49.

Wallerstein, I. (2005), *Dünya Sistemleri Analizi*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: Aram Yayıncılık.

Webster's Seventh New Collegiate Dictionary (1972), Massachusetts: G. & C. Merriam Co.

Xenophon (1947), *Cyropaedia Vol: I*, trans. by Walter Miller, London: Heinemann.

Xenephon (1997), *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apology*, trans. by: E. C. Marchant, O. J. Todd, London: Harvard University Press.

İnternet Kaynakları

Acar, Y. E., "Bilgisayarın Tanımı ve Donanım Bilgisi", *Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu Bilgisayar Dersi*, http://yunus.hacettepe.edu.tr/~eacar/dersler/uygulamalar/bilgisayar.pdf, 16.06.2021.

CV Maker, https://app.cvmaker.com.tr/#/kisisel-bilgiler/, 21.05.2021.

Dict.com, https://dict.com/yunanca-turkce/%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%B1, 05.10.2021.

Deutsche-Welle, "Sosyal Medya Fenomenliği Yeni Bir Meslek Mi?", https://www.dw.com/tr/sosyal-medya-fenomenli%C4%9Fi-yeni-bir-meslek-mi/av-41783931, 21.10.2021.

Dudu, H., "Neoklasik İktisat Kuramının Genel Çerçevesi ve Eleştirisi", file:///C:/Users/User/Downloads/227-227-1-PB.pdf, 5/02/2020.

D&R, "'başarının sırları' için arama sonuçları" https://www.dr.com.tr/search?q=Ba%C5%9Far%C4%B1n%C4%B1n%20s%C4%B1rlar%C4%B1, 31.05.2021.

Enstitü, "İlgi Alanları ve Hobiler CV'de Nasıl Yazılmalı", https://www.iienstitu.com/blog/ilgi-alanlari-ve-hobiler-cvde-nasil-yazilmali, 22.09.2021.

Halk TV, "Sosyal Medyada Yeterince Beğeni Alamadığını Düşünen 19 Yaşındaki Kadın İntihar Etti", https://halktv.com.tr/dunya/sosyal-medyada-yeterince-begeni-alamadigini-dusunen-19-yasindaki-kadin-416073h, 16.04.2021.

Hürriyet, "Biz, Birlikte Büyük Aileyiz", https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/biz-birlikte-buyuk-aileyiz-26381799, 19.10.2021.

Hürriyet, "Hindistan'da Üniversite Sınavını Kazanamayan 25 Kişi İntihar Etti", https://www.hurriyet.com.tr/dunya/hindistanda-universite-sinavini-kazanamayan-25-kisi-intihar-etti-41199802, 16.04.2021.

İdefix, "'başarılı olmanın sırları' için arama sonuçları" https://www.idefix.com/search/?Q=ba%C5%9Far%C4%B1l%C4%B1%20olman%C4%B1n%20s%C4%B1rlar%C4%B1&ShowNotForSale=True, 31.05.2021.

İnci Holding, http://www.inciholding.com/haber-ve-duyurular/biz-bir-aileyiz-annesiyle-buyuyen, 19.10.2021.

İstanbul Bilgi Üniversitesi, "CV Örnekleri", https://www.bilgi.edu.tr/tr/talent/yetenek-gelisimi/cv-ornekleri/, 21.05.2021.

Karaliotas, Y, (1999), "The Element of Play in Learning", https://www.academia.edu/1886842/The_Element_of_Play_in_Learning, 14.06.2021.

Kariyer.net, "Boş CV Örneği", https://www.kariyer.net/cv-ornekleri/bos-cv, 21.05.2021.

Kitapyurdu, "'başarının sırları' için arama sonuçları" https://www.kitapyurdu.com/index.php?route=product/search&filter_name=ba%C5%9Far%C4%B1n%C4%B1n%20s%C4%B1rlar%C4%B1, 31.05.2021.

Koç Holding, https://www.koc.com.tr/medya-merkezi/bizden-haberler/bizden-haberler-dergisi/2012/mayis2012, 19.10.2021.

NTV, "Eğitimde Rekabet Kaliteyi Getirir", https://www.ntv.com.tr/egitim/egitimde-rekabet-kaliteyi-getirir,_jXE6jXJ-0e-oVBlnm7zDA, 22.09.2021.

Proje Yönetimi Okulu, "Özgeçmişinize Eklemek için 40 Hobi İlgi Alanı", https://www.abprojeyonetimi.com/ozgecmisinize-eklemek-icin-40-hobi-ilgi-alani/, 21.05.2021.

Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik (2020, 4 Mart), Resmi Gazete (sayı: 31058), https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200304-4.htm.

Smith, C, (Belgesel, 2021), *Operation Varsity Blues: The College Admissions Scandal [Varsity Blues Operasyonu: Üniversiteye giriş Skandalı],* https://www.imdb.com/title/tt14111734/.

South China Morning Post, "Hong Kong Children Overwhelmed by Academic Pressure, with Suicide Accounting for a third of Young Unnatural Deaths, Government Review of Coroner's Court Cases Reveals", https://www.scmp.com/news/hong-kong/society/article/3012666/hong-kong-children-overwhelmed-academic-pressure-suicide, 16.04.2021.

Sözcü, "CV'de Mutlaka Yer Alması Gerken Hobiler", https://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/cvde-mutlaka-yer-almasi-gereken-hobiler-1340977/, 22.09.2021.

Sputnik Türkiye, "Japonya'da Geçen Yıl 158 Kişi 'Aşırı Çalışma' Nedeniyle Yaşamını Yitirdi", https://tr.sputniknews.com/asya/201910011040295468-japonyada-gecen-yil-158-kisi-asiri-calisma-nedeniyle-yasamini-yitirdi/, 16.04.2021.

Suicide Awareness Voices of Education, "Suicide Facts", https://save.org/about-suicide/suicide-facts/, 16.06.2021.

Suicide Prevention Resource Center, “Risk and Protective Facrors”, https://www.sprc.org/about-suicide/risk-protective-factors, 15.04.2021.

Taşıma Dünyası, “Serbest Rekabet Geliştirir…”, http://www.tasimadunyasi.com/lojistik/serbest-rekabet-gelistirir-h1893.html, 22.09.2021.

T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi Kariyer Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Özgeçmiş (CV) Örnekleri”, https://www.artuklu.edu.tr/kariyer-uygulama-ve-ara%C5%9Ft%C4%B1rma-merkezi/ozgecmis-cv-ornekleri, 21.05.2021.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, https://sozluk.gov.tr/.

VisiualCV, “İşverenler CV’nizde Aranılan Hobilerin ve İlgi Alanlarının Listesi”, https://www.visualcv.com/tr/blog/hobilerin-ve-ilgi-alanlarinin/, 21.02.2021.

World Health Organisation, “Suicide”, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/suicide, 15.04.2021.

World Health Organization, “World Health Statistics Data Visualizations Dashboard”, https://apps.who.int/gho/data/node.sdg.3-4-viz-2?lang=en, 16.06.2021.

Yeni İş Fikirleri, “Honda’nın Kurucusu Soichiro Honda’nın Başarı Hikayesi”, http://www.yeniisfikirleri.net/hondanin-kurucusu-soichiro-hondanin-basari-hikayesi/, 22.09.2021.

Youth.gov, “Risk & Protective Factors”, https://youth.gov/youth-topics/youth-mental-health/risk-and-protective-factors-youth, 13.04.2021.

YÖK Atlas, https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10233, 12.08.2021.

Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp.